

SAYI
76

ISSN: 1015-1826
E-ISSN: 2980-1419

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (TAD)

**TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(TAD)
2024**

CİLT: XLIII

Sayı: 76

ANKARA-MART/2024

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(TAD)
2024

Cilt: XLIII

Sayı: 76

ANKARA – 2024 MART

YAYININ ADI: *Tarih Araştırmaları Dergisi*
2024: 76: MART

YAYIN SAHİBİNİN ADI
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ
Dr. Öğr. Üyesi Ertan ÜNLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Türkan Banu GÜLER

DİL EDİTÖRLERİ
Doç. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT
Dr. Öğr. Üyesi Lemi ATALAY

YAYININ TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ISSN: 1015-1826
E-ISSN: 2980-1419

Tarih Araştırmaları Dergisi; Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü tarafından yılda iki kez (Mart-Eylül) yayınlanmaktadır.
MLA, ERIH, AERES, INDEX ISLAMICUS dergimizde
yayınlanan yazıların dizinini yapmaktadır.

Yayın İdare Merkezi
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı No: 45
06100 Sıhhiye / ANKARA-TÜRKİYE
Telefon: 0 (312) 310 32 80 / Dahili: 1043, 1044, 1100

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
İncitaşı Sokak No: 10
06510 Beşevler / ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: Mart 2024

DANIŖMA KURULU

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĐDU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali SÖNMEZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Anvarbek MOKAYEV (Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Apollinaria AVRUTINA (St. Petersburg Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Cesar ROSS (Santiago Üniversitesi)
Prof. Dr. Chong-Jin OH (Hankuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA (Varşova Üniversitesi)
Prof. Dr. Dragi GEORGIEV (Üsküp Üniversitesi)
Prof. Dr. Elisabed MACHITIDZE (Tiflis Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Enkhbat AVIRMED (Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof. Dr. Eriks JEKABSONS (Letonya Üniversitesi)
Prof. Dr. Esmâ REYHAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC-GOŁAS (Jagiellonian Üniversitesi)
Prof. Dr. Farhad MAKSUDOV (Özbekistan Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Gaybulla BABAYAROV (Özbekistan Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Géza DÁVID (Eötvös Loránd University)
Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĐLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya BOYANA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya TAŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerima FILAN (Saraybosna Üniversitesi)
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĐLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KARATAŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KEÇİŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ADAK (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşre ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihat KARAER (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Nobuo MISAWA (Tokyo Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Saime YÜCEER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Šerbo RASTODER (Montenegro Üniversitesi)
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE (Gabriele d'Annunzio Üniversitesi)
Prof. Dr. Timothy MAY (North Georgia Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit EKİN (Sakarya Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Ali SÖNMEZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Güngör KARAUĞUZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim ÜNGÖR (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KEÇİŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Nahide BOZKURT (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim Ferruh ADALI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Şamil GÜRER (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Cem DOĞAN (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Eralp ERDOĞAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergin ÖGCEM (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma Sevinç ERBAŞI (Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülşah KURT GÜVELOĞLU (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Gürhan KİRİLEN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan EROL (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Mesut KINACI (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Mevlüt ELİÜŞÜK (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammed YAZICI (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ÇAYIR (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Okay PEKŞEN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Selim TEZCAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Eylem TEKEMEN ALTINDAŞ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet OKTAN (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Merve Cemile SÖNMEZ (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KARSANDIK YAZICI (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sadık HACI (Ankara Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

- CENGİZ, Tülin, “Kahramanın Doğuşu” Mitleri Kapsamında Kaneş Kraliçesinin Otuz Prensi (Zalpa Öyküsündeki Terk Edilmiş Bebek Motifi)
30 Princes of the Kaneş Queen Within the Birth of the Hero” Myths (The Motif of Abandoned Infant/s in the Zalpa Tale).....1
- SÜNBÜL, Nazan, Eski Mezopotamya’da İki Kült Sanatçısı: Assinnu ve Kurgarru
Two Cult Artists in Ancient Mesopotamia: Assinnu and Kurgarru.....23
- KARAKÖZ, Kübra, Marduk Ordal’i Mitosu Üzerine Bir Değerlendirme
An Assessment on the Myth of Marduk’s Ordeal.....47
- DEMİR, Okan-AYDOĞAN DEMİR, Sinem, Antik Kaynaklar Işığında Paphlagon Yöneticileri
Paphlagonian Rulers in Ancient Literature.....75
- ÖZER, Berkay Yekta, Bir Savaşın “Meçhul Mekânı”: Antiokheia Mı? Alasehir Mi? 1211 Tarihli Bizans-Selçuklu Savaşının Menderes Antiokheiası’nda Vuku Bulduğuna Dair Tespitler
The "Indeterminate Place" of A Battle: Is It Antioch or Alasehir? Determinations that the Byzantine-Seljuk War of 1211 Took Place in Antioch of Meander.....105
- UYAR, Mustafa-LIN Shan-Ju, Yuanshi (Yuan Tarihi)’deki Tuotuo (Toktoğa) Biyografisi
Biography of Tuotuo (Toqtogha) in Yuanshi (History of the Yuan).....129
- YÜREKLİ, Tülay, Orta Çağ’da Müslüman Türk Devlet Adamlarının Rüyaları
The Dreams Of Muslim Turkish Statesmen in Middle Age.....155

EKER, Şirin, Selanik'te Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Rolü: Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye ve Kurucusu Zekiye Hanım The Social Role of Ottoman Women in Thessaloniki: Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye and Its Founder Zekiye Hanım.....	179
DURDU, Mustafa, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bozkır Kazasında İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri Reconstruction and Public Works in the Bozkır District from the Ottoman to the Republic Period.....	199
MARTTİN Volkan- ÖZKAN, Melih, Eskişehir ve Çevresinde Yazılı Basına Yansıyan Şiddet Olayları (1928-1939) Violent Incidents Reflected in the Written Press in Eskişehir and Its Surroundings (1928-1939).....	231

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

KAHVECİ, Doğukan, Konstantin Veliçkov, çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul'dan Hatıralar (1870-1890), Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, 79 sayfa, ISBN 978-605-105-170-3.....	253
--	-----

“KAHRAMANIN DOĞUŞU” MİTLERİ KAPSAMINDA KANEŞ KRALIÇESİNİN OTUZ PRENSİ (ZALPA ÖYKÜSÜNDEKİ TERK EDİLMİŞ BEBEK MOTİFİ)

30 PRINCES OF THE KANEŞ QUEEN WITHIN THE BIRTH
OF THE HERO” MYTHS (THE MOTIF OF ABANDONED
INFANT/S IN THE ZALPA TALE)

Tülin CENGİZ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 20 Kasım 2023

Kabul: 2 Ocak 2024

Article Info

Received: November, 20, 2023

Accepted: January, 2, 2024

Öz

Terk edilmiş bebek, Antik Hindistan'ın Mahabharata Destanından, Yunan mitolojisinin Oedipus'una; antik coğrafyanın büyük kralları Pers Kralı Kyros, Roma Kralı Romulus, İyonya Kralı İyon, Akkad Kralı Sargon, İran Kralı Feridun ve Turan Kralı Efrasiyab'ın doğum öykülerinden; yarı tanrı Gilgamiş ve Herkül'ün hikayesine, Tanrıça Kibele ve Semiramis'ten Tanrı Poseidon'un ikiz çocukları Aeolus ve Boeotus'a, dünya mitolojisinin ortak motiflerinden biridir. Efsanelere konu olan bebekler kimi zaman bir sepet/sandıkla bırakıldıkları nehirde sürüklenerek karaya vurur ya da bir dağın yamacında terk edilir. Bir süre vahşi hayvanlar tarafından beslenerek hayatta kalır. Genellikle onları bularak büyüten kişi, bir çobandır. Bu çocukların anneleri soylu ve bakire kadınlar/rahibelerdir. Bebekler büyüdükten sonra kendi köklerine, ait oldukları kültürel habitata doğru yolculuğa çıkarlar. Sonunda, hakları olan ve kendilerinden (ki bu genellikle bir krallıktır) geri alırlar. Bu bebekler bir ülkenin, kavmin kurucu kralları, kahramanları olurlar. Onların mitik yaşam öyküleri kahramanın doğuşu miti kapsamında değerlendirilir.

İçindeki motifler ve olay örgüsündeki akıştan hareketle, kahramanın doğuşu mîtleri ile aynı kategoride bulunması gereken bir efsane de Hitit edebiyatına aittir. "Kaneş Kraliçesinin Otuz Oğlu ve Kızı" olarak bilinen bu efsane, Zalpa Öyküsü (CTH 3.1) adı verilen bir metnin giriş bölümünü (mitolojik bölüm) oluşturur. Metnin geri kalanı, Zalpa şehrinin yıkılışı (tarihi bölüm) üzerinedir. Mitolojik bölümde geçen terk edilmiş bebek motifinin dünya çapındaki paralellerinden farkı, kraliçenin bir batında doğurduğu ve nehre terk ettiği bebeklerin sayısının otuz olmasıdır (çoğul doğum). Metnin mitolojik girişi ve tarihsel bölümünün birbirinden farklı olması, konu ile

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi; Edebiyat Fakültesi; Tarih Bölümü; tulin.cengiz @ hbv.edu.tr; ORCID ID: 0000-0001-6835-3396; Ankara-Türkiye.

ilgilenen araştırmacıları iki ayrı metin ile karşı karşıya olup olmadıkları sorusu ile uzun süre meşgul etmiştir. İki metin arasındaki farklılığın temel nedeni kurgusal olaylardan gerçek olaylara geçişten kaynaklanan boşluktur. Kaneş kraliçesinin otuz prensinin hikâyesi kahramanın doğuşu mitleri kapsamında ele alındığında söz konusu boşluk anlam kazanmaktadır ki bu da çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaneş Kraliçesi, Zalpa Masalı, Terk Edilmiş Bebek Motifi, Kahramanın Doğuşu Miti, Ensest.

Abstract

The abandoned infant theme, from Ancient India's Mahabharata Epic to Oedipus of Greek mythology, from Persian King Cyrus, from Ionian King Ion, from Akkadian King Sargon to Iranian King Fereydun, from Turan King Afrasiab to demigod Gilgamesh and Hercules, from the goddess Cybele and Semiramis to Aeolus and Boeotus, the twin children of God Poseidon, is one of the most common shared motifs of mythology. These infants are sometimes left in a basket/chest, washed ashore in the river, or abandoned on the slopes of a mountain. They survive for some time by being fed by wild animals. Generally, a shepherd finds and raises them. The mothers of these infants are noble and virgin women/nuns. When infants grow up, they set out a journey towards their own roots and the cultural habitat that they belong to. Eventually, the infant gets back what is rightfully theirs and what has been denied from them (which is usually a kingdom). These infants are originally the founders and heroes of a country and tribe. Their mythic life stories are evaluated within the birth of the hero myth.

With regard to the motifs and the flow of the plot, a legend that should be in the same category as the myths of the birth of hero belongs to Hittite literature. This legend, known as "The Thirty Sons and Daughters of the Queen Kaneş", builds the prologue (mythological section) of a text, called "the Tale of Zalpa" (CTH 3.1). The rest of the text deals with the destruction of the city of Zalpa (historical part). The main difference between the abandoned infant motif mentioned in the mythological section and its parallels all around the world is that the number of infants who the queen gave birth to in one litter and abandoned in the river is thirty (multiple birth). The fact that the mythological introduction and the historical part of this text are different from each other has confronted researchers with the question of whether they are faced with two separate texts. The main reason for the difference between the two texts is a structural gap caused by the transition from fictional events to real events. When the tale of the thirty princes of the queen of Kaneş is treated within the context of the myths of the birth of the hero, this gap makes sense, which constitutes the purpose of the study.

Keywords: *Queen of Kaneş, Zalpa Tale, The Motif of Abandoned Infant/s, The Myth of the Birth of the Hero, Incest.*

Giriş

Zalpa Hikayesi (CTH 3.1), 1970 yılı Hattuša kazısı sırasında ele geçmiş yaklaşık 3500 yıllık bir Hitit efsanesidir. Otten tarafından yayımlandıktan

sonra¹ pek çok araştırmacının ilgisine mazhar olan² metin, “mitolojik” ve “tarihi” olmak üzere iki ayrı bölüm halinde değerlendirilmiştir. Öykünün efsane olarak başlayıp tarih olarak biten melez karakteri, onu Hitit edebiyatında benzersiz kılmıştır.³ Bu eşsiz kompozisyonun büyük bölümünü tarihi kısım oluşturmaktadır. Her iki bölüm birbirinden o kadar farklıdır ki, Zalpa adının geçmesi dışında neredeyse ortak yanı olmayan iki farklı metin aynı tablet üzerinde yazılmıştır.⁴ Metnin giriş bölümünde, tanımlanabilir bir coğrafi bölgede gerçekleşmiş, sıra dışı olaylar anlatılmaktadır: Kaneş Kraliçesi aynı anda otuz çocuk doğurur, onları sepetlere koyar. Nehirde sürüklenen çocuklar Zalpuwa şehrine ulaşır ve tanrılar tarafından kurtarılır. Büyüdüklerinde, annelerini bulmak için bir yolculuğa çıkacaklardır.⁵ Tarihi bölümde ise hikâye, bir tanrının Zalpa'yı kutsaması, kralın kızının öldürülmesi, Hakkarpili ile ilişki, Happi'nin savaşı kışkırtması, kuşatmanın başlangıcı, halkın kralın emrine uymayı reddetmesi, prenslerin isyanları, şehrin fethi ve yıkımı gibi olaylarla, dinamik ve gerçekçi bir şekilde ilerlemektedir.⁶

¹ Heinrich Otten, “Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa”, *Studien Zu Den Boğazköy-Texten*, S. 17, 1973, s. 5-63.

² A. KBo 22. 2- B. KBo 3.38=BoTU 13- C. KBo 26. 126= HFAC 2 – D. KUB 48.79, Otten, 1973, s. 5-63; Harry Hoffner, “Histories and Historians of the Ancient Near East: The Hittites”, *Orientalia*, S. 49, 1980, s. 290-291; Ahmet Ünal, “Das Motiv der Kindesaussetzung in den altanatolischen Literaturen”, *Keilschriftliche Literaturen*, der. Karl Hecker ve Walter Sommerfeld, Dietrich Reimer Verlag, Berlin 1986, s. 129-136; Ahmet Ünal, “Hethitische Mythen und Epen”, *Weisheitstewte, Mythen und Epen: Mythen und Epen II (Texte aus Umwelt dex Alten Testament III/4)*, ed. Karl Hecker, Verlagshaus, Gütersloh 1994, s. 802-865; Itamar Singer, “Some Thoughts on Translated and Original Hittite Literature”, *Israel Oriental Studies* 15,1995, s. 123-28; Harry Hoffner, “The Queen of Kanesh and the Tale of Zalpa”, *The Context of Scripture I: Canonical Compositions from the Biblical World*, ed. William W. Hallo ve K.Lawson Younger, Leiden 1997, s. 181,182 ; Volkert Haas, “Zalpa, Die Stadt am schwarzen Meer und das althethitische Königtum”, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, S. 109, 1997, s. 15-26 ; Detlev Groddek, “Fragmenta Hethitica Dispersa”, *Altorientalische Forschungen*, S. 25, 1998, s. 227-229; Sedat Erkut, “Kaniş Kraliçesinin Hikayesi”, *Argos Gemicileri*, S. 7, 1998, s. 24, 25; Sedat Alp, “Zalpa Kenti ve Kaniş Kraliçesi Öyküsü”: *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK Yay., Ankara 2000, s. 56; Calvert Watkins, “The Third Donkey: Origin Legends and Some Hidden Indo-European Themes”, *Festschrift for Anna Morpurgo Davies*, ed. John Penney, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 73-78; Amir Gilan, “How many princes can the land bear? - Some thoughts on the Zalpa text (CTH 3)”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, S. 49, 2007, s. 305-318; Güngör Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2015, s. 147,148.

³ Trevor Bryce, *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 222.

⁴ Otten, 1973, s. 63.

⁵ Hans Gustav Güterbock, “Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babylonien und Hethitem bis 1200”, *Zeitschrift für Assyriologi*, S. 42, 1938, s. 96.

⁶ Marina Zorman, “CTH 3: The conquest of Zalpa justified”, *Studi Micenei*, ed. Egeo-anatolici, S. 50, 2008, s. 868.

Singer için bu metin ne Hatti ne Hurri geleneğine ait olmayan az sayıdaki mitolojik masaldan biridir ve Hitit krallığının erken dönem tarihini tasvir etmektedir. Hattuşa'yı yönetenler, egemenliklerinin etiyolojik gerekçesi olarak bu öyküyü kendilerine atfetmiştir.⁷ Hoffner, hikâyenin, erken Hitit Krallığı ile Karadeniz'deki Zalpa Krallığı arasındaki siyasi ilişkilerin yarı tarihsel anlatımına giriş görevi üstlendiğini ifade etmiştir.⁸ Zorman'a göre masal ve gerçeğin iç içe geçirildiği bu metnin arka planı, ideolojiktir. Metnin, Hattuşa'daki Hitit devlet arşivinin bir parçası olarak en az beş nüsha olarak saklanmış olması da bu durum ile ilişkilidir. Tarihi bölümde sıralanan olaylar, üçüncü hatta dördüncü kuşak prenslerin isyanları olarak kabul edildiğinde, hikâyenin Hitit ideolojisinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kurgulanmış ve anlatılmış olduğu görülecektir.⁹ Ünal'a göre hikâye, Anadolu'ya yeni göç eden ataerkil Hititler ile anaerkil yerli Hattiler arasındaki ilk karşılaşmanın anılarını içermektedir. Yunan-Minos ya da Roma-Etrüsk karşılaşmasına benzer şekilde gelişen bu durum, nüfusun her iki kesimi arasında büyük gerilimlere ve önyargılara yol açmış olmalıdır. Büyük olasılıkla Hitit algısında, Zalpa'da hüküm sürenler, metnin mitolojik kısmında geçen kardeş evliliğinin (ensest evlilik) faili olan prenslerin torunlarıdır. Bu da efsanenin, I. Hattuşili'nin Zalpa'ya karşı yaptığı savaşlarda, siyasi propaganda aracı olarak kullanılmış olma ihtimalini akla getirmektedir.¹⁰

Kahraman Mitlerindeki Ortak Temalar ve Bu Konuda Ortaya Atılan Görüşler

Zalpa metninin, mitolojik girişinde bahsi geçen terk *edilmiş bebek/ler* motifine Mezopotamya, Mısır, Anadolu'dan; Kenan ve Hindu bölgesine, Pers, Yunan, Roma coğrafyasından, Cermenlere; Asya ve Amerika'nın yerli gruplarından Afrika kavimlerine pek çok medeniyetin edebi ürünlerinde rastlamak mümkündür. Aslında tüm uygarlıklar hanedan, imparatorluk veya şehir kurucularını kısacası kahramanlarını, bir takım şiirsel masal ya da mitlerle yüceltme eğilimindedir.¹¹ İlginç olan yüceltilen bu kahramanların, doğuşları ve yaşam serüvenleri ile ilgili olayların, birbirine çok benzemesi hatta birebir örtüşmesidir. Kahramanların hemen hepsi, çeşitli nedenlerle bebekken savunmasız bir şekilde doğaya terk edilmişlerdir. Bu ilginç benzerlik uzun yıllar boyunca kültür tarihine kafa yoran pek çok

⁷ Singer, 1995, s. 123-124.

⁸ Harry Hoffner, *Hittite Myths*, ed. Gary Beckman, Scholar Press, Atlanta 1998, s. 81.

⁹ Mojca Cajnko, "Gary B. Holland in Marina Zorman. The Tale of Zalpa: Myth, Morality and Coherence in a Hittite Narrative", *Keria: Studia Latina Et Graeca*, S. 10, 2008, s. 181, 182.

¹⁰ Ünal, 1994, s. 805, 806.

¹¹ Otto Rank, *Der Mythos von der Geburt des Helden: Versuch einer psychologischen Mythendeutung*, Franz Deuticke, Leipzig und Wien 1908, s. 1.

araştırmacıyı meşgul etmiş görünmektedir. 1800’lü yılların sonlarında, bu tür mitlerin, tek tip bir olay örgüsü veya modeli takip ettiğini öne süren Tylor, aralarında Johann George von Hahn, Vladimir Propp ve Otto Rank’ın bulunduğu birçok bilim insanına, “kahraman kalıpları”nı tanımlama konusunda ilham vermiştir. Bu kuramcıların kahraman mitlerini analiz etmek için kullandıkları çeşitli yaklaşımlar, günümüzün karşılaştırmalı çalışmaları için zengin materyal sağlamıştır.¹²

Rank, mitlerdeki ortak motiflerin varlığını açıklayan kuramları genel olarak üç başlık altında toplamıştır. Bunlardan ilki Bastian tarafından geliştirilen *Temel/Birincil Fikirler* kuramıdır.¹³ Bastian, mitlerdeki fikir birliğini, insan aklının sıradan eğilimlerine bağlamıştır. Bu eğilimler bazı sınırlar dâhilinde, her zaman her yerde aynıdır çünkü insanı kuşatan ortak soru/sorunların ortak dışavurumunun sonucu olarak ortaya çıkarlar. Bu nedenle kültür adı verilen yapı, bütün çeşitliliğine rağmen, yaratıcısı insan olduğu için genel olarak psişik birliğe sahiptir. Bastian’ı bu tür bir monogenetik teori geliştirmeye sevk eden, kültürü, doğa karşısında insan ihtiyaçlarına cevap veren bir uyum mekanizması olarak görmesidir. Bu durumda coğrafya ne kadar farklı olursa olsun ortak insan ihtiyaçları, ortak kültür pratikleri geliştirecek potansiyeli taşıyacaktır.¹⁴ Bastian’ın kuramından etkilenerek Pers Kralı Kyros, Roma Kralı Romulus, Yunan mitolojik kahramanı Herkül, İskandinav sagası Volsung Sigurd/Siegfried ve İsa Peygamber’in doğuş hikâyelerini derinlemesine inceleyen Bauer, Germen, Hint ve Sami hikâyelerinden de örnekler ekleyerek kahraman mitlerindeki geniş dağılımı ve motiflerin ortaklığını derinlemesine analiz etmeye çalışmıştır. Ona göre bölgeler ve kavimler farklı olsa da insan ruhunun yapısı aynıdır. Mitlerdeki ortak motiflerinin varlığı bu “ortak ruh yapısı”yla ilgilidir.¹⁵

Bastian ve Bauer’den farklı olarak özgün mitlerin belirli bir kavim tarafından yaratıldığı ve etkileşim yoluyla bir coğrafyadan diğerine aktarıldığını savunan araştırmacılar da vardır. Rank, bu kuramı *Orijinal Topluluk* olarak adlandırmıştır. Kavramı ilk kullanan Benfey, eski Hindistan’ın Sanskrit masalları ile Avrupa masalları arasındaki büyüleyici benzerlikleri tespit ederek halk anlatılarının bölgeler arasında seyahat ettiği fikrini öne sürmüştür. Ona göre anlatıların ilk olarak üretildiği yer eski

¹² Simona Klaus, “Heroes in Virtual Space”, *Studia ethnologica Croatica*, S. 22, 2010, s. 361, 362.

¹³ Bk. Adolf Bastian, *Das Bast Ändige in den Menschenrassen und die Spielweise ihrer Ver Änderlichkeit*, Verlag, Berlin 1868.

¹⁴ Rank, 1908, s. 9; Roberth H. Lowie, *The History of Ethnological Theory*, Farrar and Rinehart, New York 1937, s. 35-38.

¹⁵ Adolf Bauer, *Die Kyros Sage und Verwandtes*, In Commission Bei Carl Gerold’s Sohn, Wien 1882, s. 495, 496, 577.

Hindistan'dır. Bu masallar çeşitli kültürel temaslar yoluyla Avrupa'ya ve dünyanın diğer bölgelerine göç etmiştir. Benfey'in kuramını, Kyros efsanesi üzerinden kahraman mitlerinin geniş dağılımına uyarlayan, Schubert olmuştur. Schubert'a göre kral ya da kahraman mitleri Kyros efsanesinden çok önceye dayanmaktadır. Bu efsanenin farklı varyantlarını Hint, İran, Yunan, Roma, Germen halkları, Slavlar, Babilliler ve İsrailoğullarında görmek mümkündür. Bu çoklu efsanenin bir ilk hali/ilk evi vardır.¹⁶

Benfey'in kuramının bir modifikasyonu olarak düşünülen bir diğer açıklama *Modern Göç veya Ödünç Alma* kuramıdır. Belirli kavimlerde ortaya çıkan mitler diğerleri tarafından sözlü gelenek (ticaret vb.) veya edebi etki yoluyla benimsenmiştir. Son dönem araştırmacıların yaptığı kapsamlı ve derinlemesine araştırmalar, mitlerin ana vatanının Hindistan değil, Babil olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu mitler belli bir noktada yaratılmış olsalar da yaşanan dünyanın her yerine göç etmişlerdir.¹⁷ Benfey'in fikirleri daha sonraki zamanlarda bir başka kurama öncülük etmiştir. Krohn tarafından geliştirilen ve *Finlandiya Tarihi-Coğrafi Kuramı* olarak adlandırılan bu kurama göre masallar, mitler belirli bir bölgede yaratılmış, geniş bir coğrafi alana yayılarak çeşitli varyantlar kazanmıştır. Bu nedenle "asıl/kök" olan ürün ile "varyant" arasındaki bağlantı incelenerek geleneğin yayılma rotası ortaya çıkarılabilmektedir.¹⁸

Neticede 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında kahramanların mitlerdeki rolüyle ilgilenen birçok kuram geliştirilse de bu kuramlar arasında keskin zıtlıklar olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü mevcut kuramların hepsi "çeşitliliği ve dağılımı" açıklamak için oluşturulmuştur. Oysaki temel sorun anlatının belli bir bölgeye nereden ve nasıl geldiğinden ziyade genel olarak nasıl oluştuğu, neden var olduğudur.¹⁹ İki yüzyıllık tartışma bir kenara bırakılıp, tartışmanın öznesi olan belli başlı karakteristik kahraman mitlerine göz atılacak olduğunda, konunun yaygınlığı ve motiflerdeki ortaklık gerçekten dikkat çekici boyuttadır.

Kahraman Mitlerindeki "bebekken terk edilme" Motifi ve Motifin Yaygınlığı Üzerine

Mitlerdeki karakteristik "bebekken terk edilme ya da doğaya emanet edilme" durumu hem insanlar hem de tanrılar için geçerli olan ortak bir edimdir. Öykülerde bebeklerin terk edilme gerekçeleri üç başlıkta toplanmaktadır:

¹⁶ Rudolf Schubert, *Herodots Darstellung der Cyrussage*, Wilhelm Koebner, Breslau 1890, s. 4-8.

¹⁷ Rank, 1908, s. 2-3.

¹⁸ Linda Dègh, "The Field of Folklife Studies ", *Folklore and Folklife*, ed. Richard M. Dorson, University of Chicago Press, Chicago 1972, s. 56,57.

¹⁹ Rank, 1908, s. 3-4.

- 1- Çocuk, doğduğu koşullar nedeniyle anne/ailenin utancına maruz kalır.
- 2- Kral (ya da iktidarda olan kişi), ya bir kehanetin kışkırtmasıyla ya da sırf çocuk potansiyel bir tehdit olduğu için çocuğu/halefini öldürmeye çalışır
- 3- Genel bir katliam çocuğun hayatını tehlikeye atar.

Utancı veya Pişmanlık: Birinci kategoriye giren mitlerde, doğumun neden olduğu bir utanç ya da pişmanlık söz konusudur. Bu duruma örnek teşkil edecek edebi anlatılardan biri Anadolu’da Hitit Çağı’na tarihlendirilen “İnek ve Balıkçı Masalı”dır. Bu masalda terk edilen bebek, Güneş tanrısından hamile kalan bir inek tarafından doğurulur. İnek, doğurduğu bebeğin insan olduğunu fark ettiğinde dehşete kapılıp utanarak onu öldürmeye karar verir. Ancak Güneş tanrısı duruma müdahale ederek çocuğu nehir kıyısında bir yere bırakır. Burada kuşlar, kartallar ve yılanlar tarafından korunan bebek, çocuğu olmayan bir balıkçı tarafından bulunarak Urma kentine götürülür. Balıkçı ve karısı çocuğu sahiplenir. Metnin geri kalanı kayıptır, ancak çocuğun balıkçı tarafından büyütüldüğü tahmin edilebilir.²⁰

Bir başka kahramanın doğuşu miti Antik Hint destanı Mahabharata’da geçmektedir. Bu destanın kahramanı Karna, Kunti adındaki, bakire bir Hint prensesinden doğar. Bebeğin babası Güneş Tanrısı Surya’dır. Bebek, babasının altın küpleri ve kırılmaz bir savaş zırhıyla doğar. Anne çocuğu sazlardan yaptığı ve balmumu ile kapladığı bir sepete koyar. Sepeti Acva nehrine bırakır. Sepet Ganj nehrine ulaşarak Campa şehrine kadar gider. Erkek çocuğu olmayan bir arabacı ve karısı tesadüfen kıyıya vuran sepeti fark eder. Sepetin içindeki çocuğu alır ve kendi çocukları gibi yetiştirir. Bu sırada Kunti, Kral Pandu ile evlenir. Kral, karısının kollarında öleceğine dair bir kehanete inandığı için Kunti’den çocuk yapmaz. Buna rağmen Kunti, kutsal bir gebelikle üç erkek çocuk daha doğurur. Hatta bu çocuklardan biri kurt mağarasında dünyaya gelir. Kehanet gerçek olur, Kral Pandu, başka bir karısının kollarında ölür. Kunti’nin oğulları büyür ve bir turnuva düzenler. Bu turnuvada oğullardan biri olan Arjuna’nın karşısına Kunti’nin nehre terk ettiği diğer oğlu çıkar. Kunti, çocuğu, bedeninde taşıdığı kutsal izden tanır ve ona bu karşılaşmadan çekilmesi için yalvarır. Karna, Kunti’nin anlattıklarına inanmaz ve dövüşte kardeşinin okuyla vurularak öldürülür.²¹

Bu efsaneye çok benzeyen bir başka kahraman hikâyesi İyonyaların atası İyon için anlatılmıştır. Atina Kralı Erechtheus’un kızı Kreusa’nın Tanrı

²⁰ Hoffner, 1998, s. 85-87; Karauğuz, 2015, s. 156-158.

²¹ Rank, 1908, s. 15-17.

Apollon ile beraberliğinden bir oğlu olur. Bebek, Atina kayalıklarında bir mağaraya terk edilir. Anne, çocuğu, örülmüş bir sepetin içine bırakmıştır. Apollon'un isteği üzerine Hermes çocuğu Delphi Tapınağı'nın kapısına bırakır. Çocuk, sabah saatlerinde bir rahibe tarafından bulunur. Rahibe çocuğu büyütür. Çocuk, genç bir delikanlı olduğunda tapınağın hizmetkârı olur. Anne Kreusa ise Kral Ksuthos ile evlendirilmiştir. Evlilik uzun süre çocuksuz devam ettiği için Ksuthos Delphi kâhinlerine başvurur. Kahinler, tapınaktan çıktığı zaman karşılaşacağı ilk işinin onun oğlu olduğunu söyler. Ksuthos'un tapınaktan çıkarken karşılaştığı ilk kişi Kreusa'nın terk ettiği gençtir. Ksuthos, çocuğu oğlu olarak kabul eder ve ona İyon ismini verir. Çocuğu kabul etmeyecek olan Kreusa'dır. Hatta onu zehirlemeye bile çalışır. Apollon duruma müdahale etmek zorunda kalır ve annenin, oğlu ile arasındaki bağı anlaması için rahibeyi aydınlatır. Rahibenin, çocuğu içinde bulduğu sepeti göstermesiyle Kreusa, oğlunu tanır. Terk edilen bebeklerden biri olan Akad Kralı Sargon, Fırat kıyısındaki bir şehirde dünyaya gelir. Babasının kim olduğu bilinmemektedir. Doğumun gizliliğine dair herhangi bir gerekçe gösterilmese de birileri tarafından engellendiği açıktır. Annesi onu kamıştan bir sandığa koyar ve onu nehre bırakır. Sümer'in Kiş Kralı Ur-Zababa'nın su çekicisi olan Akki adında bir adam çocuğu bulup kurtarır ve büyütür. Çocuk büyüyüp kral olur. Mezopotamya'yı fethederek bilinen ilk imparatorluklardan birini yaratır. Çocuğun adı bilinmese de kral olduğunda Sargon (Şarru-kean) olarak tanınır.²²

Bir başka terk edilmiş bebek hikâyesi de Tanrıça Derceto'nun halktan bir gençle ilişkisinden doğan çocuğa aittir. Bu ilişkiden duyduğu utanç karşısında sevgilisini öldüren tanrıça çocuğu Filistin tepelerinde terk eder. Burada bir süre güvercinler tarafından beslenen çocuk sonrasında bir çoban tarafından bulunarak büyütülür. Bu çocuk antik yazarların kitaplarında bahsi edilen efsanevi kraliçe Semiramis'tir. Semiramis'i bulan çobanın adı Simmas'tır ve ona güvercin anlamına gelen Semiramis ismini veren de bu adamdır.²³ Başka bir efsaneye göre Tanrıça Kibele'nin oğlu tanrılar tarafından sakatlanır. Ondan kopmuş üyeler arasından bir badem/nar ağacı çıkar. Bir orman perisi ve Nehir tanrısı Sangarius'un kızı olan Nana, ağacın meyvelerinden bir kısmını yer ve hamile kalır. Bebek doğduğunda annesi onu nehrin kıyısına, başka bir hikâyeye göre ise açık araziye bırakır. Bir keçi tarafından beslenen bu çocuk büyüdüğünde yakışıklı Attis olacaktır. Frig dilinde *attagus* erkek keçi demektir ve Attis adının buradan gelmesi muhtemeldir. Aslında Kibele'nin kendisi de terk edilmiş bir bebektir. Yunan

²² Rank, 1908, s. 15-17.

²³ Thomas Lenschau, "Semiramis", *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, S. 7, 1940, s. 1204-1212.

tarihçi Diodorus'un aktardığı efsaneye göre Frigya ve Lidya tahtına geçen Kral Maion'un Dindyme ile birlikteliğinden bir kız çocuk dünyaya gelir. Kral, bu çocuğu istemediği için Kibelus adlı dağa terk eder. Çocuk orada başta leoparlar olmak üzere yırtıcı hayvanlar tarafından beslenir. Civarda sürülerini güden kadınlar bebeği bulur, ona o yerin adını, Kibele ismini verir.²⁴ Yine Sīstān kralı Sām, saçları beyaz olan oğlundan utandığı için onu bir dağda terk eder. Terk edilen bebeği bir kuş büyütür. Sam bunu duyduğunda oğlunu görmeye gider ve onun bir kuş ile uçtuğunu gördüğünde halefi olarak gösterir.²⁵ Thebai kralı Nykteus'un kızı Antiope ile Zeus'un birlikteliğinden Zethus ve Amphion adında ikiz çocukları olur. Dağa terk edilen ikizler bir çoban tarafından büyütülür. Amphion büyük bir şarkıcı ve müzisyen, Zethus ise bir avcı ve çoban olur. İkizler büyüdüklerinde annelerine kavuşur. Annelerine kavuştuktan sonra, Amphion'un lir sesiyle kendilerini duvarlara dönüştüren devasa taş bloklar olan Thebes şehrini inşa ederler.²⁶ Terk edilen başka bir ikiz çocuk hikâyesi de Melanippe ve Poseidon'un çocukları Aeolus ve Boeotus üzerine kurgulanmıştır. Anne kör edilerek cezalandırılır, çocuklar doğaya terk edilir. Terk edilen çocukları bir inek bulur ve besleyerek ölümden kurtarır. Çocukları bulup büyüten o bölgede çobanlık yapan kişiler olur.²⁷

Kehanet: İkinci kategoriye giren masalarda motivasyon faktörü bir kehanettir. Doğmamış çocuğun krallığı devralması, kalıtsal krallığın ve veraset sorunlarının büyük önem taşıdığı daha sofistike, hanedan ortamını yansıtmaktadır.²⁸ MS 200 yıllarında yaşamış Aelian tarafından anlatılan öyküler arasında bir kartal tarafından kurtarılan çocuğun hikâyesi de vardır. Babil kralı Senechorus, Keldani falcıları tarafından henüz doğmamış torununun bir gün krallığı ondan alacağı konusunda uyarılır. Bunun gerçekleşmesini engellemek için evlenmemiş kızını akropolde hapseder ve onun erkeklerle birlikte olmasını yasaklar. Ancak kız bir erkek bebek doğurur. Gardiyanlar, kraldan korktukları için bebeği kralın kızının hapsedildiği akropolis tepesinden atar. Bebek düşerken bir kartal tarafından yakalanır ve bahçeye bırakılır. Bahçenin bekçisi bebeğe şans eseri rastladığında onu evine götürür ve kendi oğlu gibi yetiştirerek adını Gılgamış koyar. Gılgamış yetişkinliğe ulaştığında kehaneti yerine getirir ve Babil'in kralı olur. Aslında Pers Krallığı'nın kurucusu ve Achaemenid hanedanlığının atası olarak kabul edilen Achaemenes de bir kartal tarafından

²⁴ Leeming, Kahramanın Yolculuğu, çev. İlgın Yıldız, Say Yay., İstanbul 2020, s. 45,46.

²⁵ Donald B. Redford, “The Literary Motif of the Exposed Child”, *Numen*, S. 14, 1967, s. 210-211.

²⁶ Erez Natanblut, “Amphion in Euripides: Antiope”, *Neue Folge*, S. 152, 2009, s. 133-140.

²⁷ Redford, 1967, s. 210-211.

²⁸ Redford, 1967, s. 216.

büyütülüp yetiştirilmiştir. Yine Herodot'un aktardığına göre Med kralı Astiages, rüyasında, kızından tüm şehri doldurup Asya'yı sular altında bırakacak kadar çok su çıktığını görür. Kızı Mandane'yi soylu olmayan biri ile evlendirip saraydan uzaklaştırır. Aradan birkaç yıl geçtiğinde bir rüya daha görür. Bu rüyada kızının kucağından bir sarmaşığın büyüyüp tüm Asya'yı gölgelediğini görür. Bu rüyayı yorumlayan kâhinler kralı, torununun tüm Asya'yı ele geçireceği ve muhtemelen onu tahttan atacağı konusunda uyarır. Astiages, bunun üzerine kızını çağırır ve hamile olduğunu öğrenir. Kızını izlemeye başlar çünkü çocuğu öldürmeye niyetlenmiştir. Bebek doğduğu zaman Medler arasında en güvendiği kişi olan Harpagos'a çocuğu öldürmesi için talimat verir. Harpagos emri yerine getiremez ve bebeği ormanda bir çobana teslim eder. Çoban bebeği ormanda terk eder. Evine döndüğünde durumu karısına anlatır. Kadın bebeği, ölü doğmuş çocuğunun yerine koyarak büyütmeğe ısrarlıdır. Çoban bebeği geri almak için ormana döndüğünde onun bir dişi köpek (Spako) tarafından emzirildiğini fark eder. Kyros'u evine götürerek kendi çocuğu gibi büyütür. Astiages, torununun yaşadığını Kyros on iki yaşındayken öğrenir. Harpagos'u oğlunu öldürmek suretiyle cezalandırır ve kâhinlerin yönlendirmesiyle Kyros'u, Pers ülkesindeki gerçek ebeveynlerinin yanına gönderir. Kyros, Harpagos'un da kışkırtmasıyla Persleri Medlere karşı ayaklandırır ve Pers kralı olur. Kehanet gerçekleşmiştir.²⁹ Kyros efsanesine çok benzeyen bir hikâye de Firdevsi'nin Şehname adlı eserinde geçer. Hikâyenin kahramanı Turan Kralı Afrasyab'ın (Efrasiyab), torunudur. Keykavus-Afrasyab savaşında Keykavus'un oğlu Afrasyab'ın tarafına geçer. Kral, onu kızı ile evlendirir. Bir kehanet, gelecekteki torununun kendisine zarar vereceğini bildirdiğinden damadını öldürür. Ancak kızı hamiledir. Khaikhos (Keyhüsrev) doğduğunda köyde yetiştirilmesi için bir çobanın yanına verilir. Torunundan zarar gelmeyeceğine ikna olan Afrasyab onu halefi olarak ilan eder.³⁰ İran kralı Zohak, rüyasında Feridun adlı bir çocuğun bir gün onu tahttan indireceği konusunda uyarılır. Bu yüzden onu aramaya gider. Ancak annesi, çocuğu bir ineğin emzirdiği bir ormanda saklar. Daha sonra, peşindeki Zohak ormandaki sığınağa çok yaklaştığında onu dağdaki bir keşişin yanına taşır. Feridun on altı yaşındayken dağdan iner ve kehaneti yerine getirir. Argos kralı Acrisius bir kehanetten kızının bir gün onu öldürecek bir oğul doğuracağını öğrenir; bu yüzden onu yeraltındaki bronz bir hücreye kapatır. Kızın, hücrede, Zeus'tan Perseus adında bir oğlu olur. Acrisius, kızının açıklamasına şüpheyle yaklaşır ve hem kızı hem de bebeği bir sandığa kapatır ve denize atar. Bir çoban tarafından bulunan Perseus canlı olarak

²⁹ Rank, 1908, s. 23-33.

³⁰ Rank, 1908, s. 37-39.

dışarı çıkarılır ve yine aynı çoban tarafından büyütülür. Tegea kralı Aleos, bir kehanetle oğullarının kızının soyundan gelen biri aracılığıyla öleceğini öğrenir. Bunu önlemek amacıyla kızı Auge'yi rahibe yapar ve böylece onu iffete mahkûm eder. Ancak bu kızın Zeus'tan Telephus adında bir oğlu olur. Efsanenin birinci versiyonuna göre Aleos onları bir kutunun içinde denize attırır. Kutu, Mysian nehrinin sonuna taşınır ve Teuthras tarafından bulunur. Teuthras, kutudan çıkan kadınla evlenir ve bebeği evlat edinir. Efsanenin ikinci versiyonuna göre Auge, çocuğu terk eder ve kaçar. Çobanlar tarafından bulunan çocuk öncesinde dişi bir geyik tarafından emzirilerek hayatta kalabilmiştir. Çoban tarafından evlat edilen çocuk Kral Korythus'a götürülür. Terk edilen çocuklardan biri olan Oedipus'un da bir gün babasını öldüreceği kehanet edilmiştir. Onu doğada bulan ve büyüten Korint kraliçesidir. Benzer şekilde Paris'in doğumundan kısa bir süre önce bu bebeğin Truva'ya uğursuzluk getireceği kehanet edilir. Priam çocuğu Ida Dağı'na bırakır. Beş gün boyunca bir dişi ayı tarafından emzilir. Çocuğun öldüğünü teyit etmeye gelen görevli, onu hâlâ hayatta bulunca şaşırır. Onu kendi eliyle öldürmek istemeyerek evine götürür ve kendi oğlu gibi yetiştirir. Hikâyenin başka bir versiyonunda Paris'in çobanlar tarafından bulunup yetiştirilmiştir.³¹

Yunan mitolojisinin yarı tanrı kahramanı Herakles'in (Herkül), Zeus ve Alkmene'nin oğlu olarak doğar. Zeus, tanrılara oğlunun geleceğin en güçlü hükümdarı olacağını duyurur. Hera'nın kıskançlığından korkan anne bebeği ıssız bir yere bırakır. Athena ve Hera bebeği görür ve emzirmek ister. Bebek çok güçlü olduğu için Hera'nın canını yakar. Athena bebeği ölüme terk etmeye kıyamaz, bakması için farkında olmadan öz annesine götürür. Herakles çok güçlüdür ve Hera'dan birkaç damla süt içtiği için ölümsüzdür. Gücünden ve vahşiliğinden korkulduğu için keçi çobanı olarak dağlara gönderilir ve keçilerin arasında büyür.³²

Terk edilen bebek efsanelerinin en bilineni Roma kralı Romulus ve ikizi Remus'a aittir. İki kızın büyük amcası Amulius, kardeşi, aynı zamanda dedeleri Numitor'u Alba tahtından uzaklaştırır. Numitor'un kızı Sylvia'yı Vesta (Hestia) rahibesi yaparak evlenmesini engeller. Ancak Sylvia, Tanrı Mars'tan hamile kalarak Romulus ve Remus ikizlerini doğurur. Amulius bebeklerin Tiber'de boğulmasını emreder. Bebekler bir tekneye konularak nehre bırakılır. Bebeklerin çığlığını yeni doğum yapmış bir dişi kurt duyar. Kıyıya vuran bebekler bu kurt tarafından beslenir. Bir ağaçkakan da bebeklere yiyecek getirir ve onları korur. Bebekler kralın baş çobanı Faustulus tarafından bulunur. Çoban bebekleri ölü doğum yapmış karısına

³¹ Redford, 1967, s. 216, 217.

³² Rank, 1908, s. 44-46.

verir. İkizler büyüdüklerinde Amilius ile karşı karşıya gelir ve onu öldürerek dedelerini başa geçirir.³³

Katliam: Üçüncü kategoriye giren hikayelerde genel bir katliam çocuğun yaşamını tehlikeye atar. Katliamın nedeni hükümdarın gelecekteki rakibinin kimliğini bilmiyor olmasıdır. Bu tip efsanelerde bazen bir kehanet de söz konusu olabilir. Musa Peygamber'in doğum hikâyesinin geç dönem bir versiyonu, Firavun'un erkek bebekleri öldürme politikasını, bir bilgenin kendisine İbrani kadınlardan birinin doğuracak bir çocuk doğurmak üzere olduğu konusunda yaptığı uyarıya bağlar. Yine Augustus'un doğumuyla ilgili olaydan iki yüzyıl sonra dolaşan bir hikâye, onun doğumundan hemen önce Roma senatosunun bir Roma kralının doğmak üzere olduğuna dair bir kehanetle uyarıldığını anlatır. Bunun üzerine bir yıl boyunca erkek çocuk yetiştirmenin yasa dışı olacağına karar verilir. Plutarch tarafından aktarılan Pyrrhus'un öyküsünde, kahramanın neredeyse tüm ailesinin Epirus'ta çıkan bir isyanda öldürüldüğü anlatılır. Hayatta kalanlar bebek Pyrrhus ile şehirden kaçar fakat yolları hızla akan bir nehir tarafından kesilir. Bölgenin dost yerlileri yardımlarına yetişir ve nehir kıyısında büyüyen ağaçlardan sallalar yapar. Ve böylece bebek Pyrrhus, bir sal üzerinde nehir boyunca yüzerek celladın kılıcından kurtulur.³⁴

Tüm bu anlatılardan çıkarılabilecek “kahraman kalıbı”nın genel hatlarına göz atıldığında kahraman, anne rahmine mucizevi şekilde düşmüştür. Yani annesinin hamile kalmasıyla ilgili koşullar olağan dışıdır. Genellikle ölümsüz bir tanrı ve ölümlü bir kadından doğduğuna inanılır çünkü anne bir kraliyet bakiresi ya da rahibedir. Bakireden doğmuş olmayı Leeming, saflıkla özdeşleştirmiştir. İnsanlar tarihin her döneminde, insani kusurlarla lekelenmemiş bir önder arayışı içindedir. Bu önder yeni bir başlangıç/doğuş anlamına da gelmektedir. Önder, tıpkı ilk insan gibi boşluktan doğmak zorundadır. Bakire anneden doğmuş olma mucizesine bazen bir tüy, nar çekirdeği, kil ya da beyaz bir fil aracılığıyla meydana gelen her türlü gebe kalma motifi eklenebilir: Budda, kraliçe olan annesinin rüyasında beyaz fil olarak rahme düşer, Adonis bir ağaç gövdesinden doğar, Zerdüş'tü bir tanrı, anne rahmine üfler, Apaçi efsanesindeki kadın, bir turkuaz parçasından doğar, aynı kadının ikizleri güneş, kadının bedenini ısıttığında rahme düşer. Bleckfoot yerlilerinin mitolojik kahramanı Kutoyis'in yaşam kaynağının sembolü kan pıhtısıdır, Aztek hikayesindeki Huitzilopochtli'ninki ise tüy yumağı. Afrikalı kahraman Lituolone ise çok yaşlı bir kadından dünyaya gelir ve çok kısa süren

³³ Timothy J. Cornell, “Aeneas and the Twins: The Development of the Roman Foundation Legend”, *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, S. 21, 1975, s. 1-32.

³⁴ Redford, 1967, s. 219.

çocukluğu ile Budda ve Herakles'i hatırlatır.³⁵ Sarı İmparator olarak da adlandırılan Huang Ti adındaki efsanevi Çin İmparatoru'nun annesi Büyük Ayı takım yıldızının etrafındaki altın bir ışığa rastladığında hamile kalır. Çocuk daha yetmiş günlükken konuşur, on bir yaşında tahta çıkar. Uykusunda en uzak yerleri ziyaret edebilir, ölümsüzlerle konuşabilme yeteneğine sahiptir. İnsanlara doğanın güçlerini kalplerinde yönetebilmeyi onun öğrettiği bilinir. Bu imparator Çin'i yüz yıl refah içinde yönetir.³⁶

Neticede kahraman belli tipik özelliklerinden tanınır. Bunlardan en yaygın olanlarından biri doğumdan sonra doğada terk edilmesi ya da doğaya emanet edilmesidir. Kahraman, sepet ya da sandık içinde bir nehirde sürüklenir ya da dağda bırakılır. Kırsal ortama uygun olarak, kurtarıcı ve koruyucusu, hayvanlar, kuşlar, çobanlar, inek çobanları ve bahçıvanlar da dahil olmak üzere kırsal kesimin çeşitli sakinleridir. Kahraman, büyüdükten sonra köklerine doğru bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuk zordur ve genellikle mücadelelerle doludur. Kahramanın yolculuğu genellikle doğduğu yere yani kökenine doğrudur. Kahraman bu yolculuğun sonunda kendisinden alınmış/gasp edilmiş her neyi varsa (ki bu genellikle bir krallıktır) geri alır. Kahraman bazen hikâyede tanrılarla sorun yaşar, gözden düşer ya da cezalandırılır. Bu hikayelerin kahramanları genellikle erkektir. Zekaya, fiziksel güce ve cesarete sahiptirler. Çocukluk süreçleri hakkında bilgi verilmez fakat kahramanlık özelliklerinin gençliklerinin ilk yıllarında belirti verdiği söylenebilir.

Hitit Edebiyatında ‘Terk Edilmiş Bebek Motifi’: Kaneş Kraliçesi'nin Otuz Prensi

Kahramanın doğuşu mitlerindeki ortak kahraman kalıplarının genel çerçevesi belirlendikten sonra Zalpa Masalı'nın mitolojik kısmı bu kapsamda ele alınabilir. Metnin tercümesi aşağıdaki gibidir:

Kaneş Kraliçesi

“Kaneş [Kraliçesi] bir zamanlar bir yılda tek seferde otuz oğul doğurmuştu. Dedi ki: "Doğurduğum bu ne kalabalık ne!" Sepetlerin (çatlaklarını) yağla doldurdu, oğullarını bu sepetlere koydu ve nehre bıraktı. Nehir onları Zalpuwa ülkesindeki denize taşıdı. Ama tanrılar onları denizden çıkardılar ve büyüttüler. Yıllar geçtikten sonra kraliçe bu sefer otuz kız çocuğu daha doğurdu. Bu sefer onları kendisi yetiştirdi. Şimdi oğulları eşeği sürerek Kaneş'e dönüyorlardı. Tamarmara şehrine vardıklarında şöyle dediler: "Bir yatak odasını ısıtın, eşeğimiz yukarıya (merdivenden) çıksın!" Bunun üzerine şehrin adamları şöyle cevap verdiler: "Ne hale geldik ki, eşek (merdivene) çıkabilir?" Çocuklar karşı çıktılar: "Ne hale geldik, bir kadın [bir yılda otuz]

³⁵ Leeming, 2020, s. 35-55.

³⁶ Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, Kabalcı Yay., İstanbul 1999, s. 347.

çocuk doğurabilir mi? Ama bir tanesi hepimizi tek bir hamilelikte doğurdu!" (Geride kalmamak için) şehrin erkekleri karşılık verdi: "Kaneş Kraliçemiz de bir hamilelikte otuz kız çocuğu doğurdu. (Onun daha erken doğan) oğulları ortadan kayboldu." Çocuklar birbirlerine: "Aradığımız annemizi bulduk! Gelin, Neša kentine gidelim!" dediler. Şimdi Kaneş'e gittiklerinde tanrılar, anneleri onları tanımasın diye onların kalbine (şüpheyle karışık bir duygu) koydu... Anneleri kızlarını oğullarıyla evlendirmek istiyordu. Büyük oğulları kız kardeşlerini tanıyamadı. Ama en küçüğü [itiraz etti:] "Kendi kız kardeşlerimizi mi alalım? Böyle saygısızca bir şey yapma! Onlarla yatmamız [kesinlikle doğru değil]." (*Metnin ön yüzünün bundan sonraki kısmı kıraktır. Devamında ise tarihi olaylar anlatılmaktadır.*)³⁷

Sabah olunca Zalpa şehrine gittiler. [...] Güneş Tanrısının kızı, Toprak Tanrıçasına kalın ekmek [...] Güneş Tanrısı yemeği ağzına attı [...] ve tadına baktı. Güneş Tanrısı dedi ki: "[...] Zalpuwa şehri refaha kavuşsun [...]."

Daha sonra savaş patlak verdiğinde, [...] kralın büyükbabasıyla barış yaptı. [...] Zalpa kralıydı,

ve ona aynı şekilde [...] Allu [...] Zalpa kralının mabeyincisiydi. O [...] kızını [...] öldürdü ve Tabarna'nın [...] sen de öldürdün. Ve kızım için... [...]. Kralın [büyük(?)babası [gitti(?). Kapa [kapa]'daki (?)] Zalpa'ya doğru, Alluwa tam da bu yenilgide öldü. [...] Zalpa'nın [(müttefiklerini(?)) yendiler. Onlar [...]altmış ev [...] "sözünün efendisi"ydi. Ve onları getirip Tawiniya'ya yerleştirdi. [...].

Zalpa'nın adamı duydu ve onu [...] pına şehrinde indirdiler. [...] Hatti'ye huzur içinde götürdüler. Kralın [büyük]babası, Hurma şehrinde kralın yaşlı babasına [...]. [...] ve Hatti. Zalpa'nın büyükleri de ondan bir oğul istediler. Onlara oğlu Hakarpili'yi gönderdi. [Ve] o, [ona] şu şekilde talimat verdi: "Ayrı olarak ne [...] yerleştirirsiniz, aynı şekilde [...] kimin başı [...] bir *tupalan*

Hakarpili, Zalpa'ya gittiğinde, [...] ve onlara şöyle dedi: "Kral bunu bana verdi. Kötülüğü [ocağında (?)] tutuyor. Öyleyse savaş yapın. O eker. (?) kendisi için [...] Öyleyse bırakın kılıç [...] ikinci ve üçüncü nesillere kadar kessin". Şimdi Kişwa şöyle dedi: "[...] Tapazzili'ye kadar [(onları (?)) yendi. Onlar [...] yendiler. Bu yüzden uzun bir silah (?) isteyeceğim. O versin [...], hem de çok." Hakarpili cevap verdi: "Bunu kraldan isteyeceğim." Böylece şöyle dedi: "[...] biz [...] ve [...] bize bir silah(?). " Kişwa geldi ve [...] (*Metnin devamı kırık olduğu için anlatı burada büyük bir kesintiye uğramaktadır.*)

[...] kardeşim [...] kraldı [...] şehrin kralı Zi[...]döndü [...] Tamna[şšu...] kral oldu [. ..] altın bir taht [...] bu sana [...]...[...] tanrılara [...]. Mutluluk [...]...] eğer [...] izin verirsen [...] senin için kürekle doldururum [...]." (Böylece) yazdı. O yola çıktı [...] ve Kummani'ye geri döndü. Ama Zalpa savaştı. O, [...] şehrine gitti/gitti Ama Happi, Alhiuta şehrine [gitti(?)].

Happi, Zalpalı adamlarla konuştu: "Ben babam tarafından sevilmiyorum. Hatti'ye ölmeye gittim. Yanımda Zalpalı yüz asker yok muydu? Ama ölmediler."

³⁷ Hoffner, 1998, s. 81-82; Hoffner, 1997, s. 181; Karauğuz, 2015, s. 147,148.

(Hatti) kralı (bunu) duydu. (Zalpa'ya) doğru yola çıktı ve Harahšu'ya vardı. Zalpa'nın birlikleri ona karşı geldi. (Hitit) kralı onları yendi, ancak Happi kaçtı. Tamnaşšu'yu canlı olarak ele geçirip Hattuša'ya getirdiler. Üçüncü yıl kral gitti ve Zalpa'yı ablukaya aldı. Orada iki yıl kaldı. Tabarna ve Happi'nin iadesini talep etti, ancak şehrin adamları onlardan vazgeçmedi. Böylece (Hitit birlikleri) hepsi ölene kadar onları kuşattı. Kral, tanrılara tapınmak için Hattuša'ya döndü, ancak yaşlı kralı orada bıraktı. "Ben sizin kralınız olacağım" diyerek şehre karşı çıktı. Fakat halk onlarla (isyancılar) birlikteydi. Ve şehri yok etti.³⁸

Kaneş Kraliçesi'nin nehre terk ettiği otuz erkek bebeği, kahramanın doğuşu efsaneleri içindeki birinci kategoriye ait görünmektedir. Bu kategorideki mitlerde, anne, genellikle doğumdan/doğurduğundan kaynaklanan bir utanç/korku/suçluluk duygusu ile karşı karşıyadır: “Kaneş [Kraliçesi] bir zamanlar bir yılda tek seferde otuz oğul doğurmuştu. Dedi ki: "Doğurduğum bu ne kalabalık ne!"

Kraliçe'nin doğurduğu bebekler karşısında dehşete kapıldığı bellidir. Hoffner, kraliçenin kendi soyundan gelen bu “çete”yi wa-al-ku-wa-an- (walkuwan) sözcüğü (KBo 22.2 Vs. 2) ile ifade ettiğini belirterek bu ifadenin, Puhanu Kroniği adı verilen başka bir Hitit metninde (KBo III 40 Rs. 15) işgalci Hurri birliklerini aşağılamak amacıyla kullanıldığını hatırlatmıştır.³⁹ Ünal, sözcüğün köpek eniği/yaratık/piç anlamlarına geldiğini bildirmektedir.⁴⁰ Bu dehşetin nedeni metinde açıkça verilmese de “kalabalık/çokluk yani çoğul doğum” dan kaynaklanan bir sorunun olduğu söylenebilir. Yalnız burada ince bir ayrıntı vardır o da kraliçenin sonrasında yine çoğul bir doğum gerçekleştirmiş olmasıdır. İlginç bir şekilde kraliçe, bu sefer bir önceki doğumundaki gibi doğurdukları karşısında dehşete kapılmamıştır. Oysaki her iki doğumda doğan bebeklerin sayısı eşittir (otuz) fakat farklı olan cinsiyetleridir. Demek ki kraliçenin sıkıntısı, otuz tane erkek çocuğu yani prensi aynı anda doğurmasıyla ya da onların varlığıyla ilgilidir. Bu noktada, erkek çocukların çokluğunun, arka planda travmatik bir durumun simgesel anlatımı olduğu düşünülebilir. Aslında hikâyedeki çoğul doğum motifi, sadece Hititlere özgü değildir. Watkins, motifin Yunan efsanesi ile benzerliğine dikkat çekmiştir.⁴¹ Yunan mitolojisindeki Danaidler, Argos kralı Danaos'un elli kızıdır. Amcaları Aegyptus'un elli oğluyla evlenmeye ikna edilir veya zorla evlendirilirler. Bu evliliğe içten içe karşı olan babalarından aldıkları

³⁸ Hoffner, 1997, s. 181,182.

³⁹ Hoffner, 1980, s. 290.

⁴⁰ Ahmet Ünal, “walku/walkuwan”: *Hititçe- Türkçe Türkçe Hititçe Büyük Sözlük*, Bilgin Kültür Sanat Yay, Ankara 2016, s. 580.

⁴¹ Calvert Watkins, *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics*, Oxford University Press, Oxford 1995, s. 53.

talimatla evlendikleri gece kocalarının kafalarını kesip Lernaean bataklığına atarlar. Kızların en küçüğü olan Hypermestra, bu suça ortak olmaz ve kocasını öldürmez. Krallık bu kızıdan ve kocasından devam ederken diğer kızlara yeraltı dünyasında sonsuza dek delik bir fiçiyi doldurma cezası verilir.⁴² Kaneş kraliçesinin otuz oğlunu tanımayıp otuz kızı ile evlendirmek istemesi ve her iki efsanede de en küçük olan çocuğun yanlış/suçta ortak olmayışı Danaid efsanesi ile paralellik göstermektedir.

Kaneş kraliçesi, kahramanın doğuşu mitlerindeki anne motifine uygun şekilde hareket ederek doğurduğu bebekleri bir nehre bırakır. Bebekler, Zalpuwa adı verilen bir şehirde denize ulaşarak tanrılar tarafından kurtarılır. Doğaya terk edilen bebeklerin erkek olması, sonradan doğan kız bebeklerin bizzat anne tarafından büyütülmesi, mitin bazı araştırmacılar tarafından Amazon efsanesi ile ilişkilendirmesine neden olmuşsa da Byrce, bu durumu hayal ürünü olarak nitelendirmiştir.⁴³ Metni, bir çeşit tarih yazımı olarak kabul eden ve hikâyeyi *köken efsanesi* olarak değerlendiren Gilan'a göre Hitit edebiyatında bu tür hikâyeler çok nadirdir. Bu metnin, köken efsanesi olarak yorumlanmasının nedeni, hikâyede yer alan Kaneş/Neşa ve Zalpa/Zalpuwa şehirleridir. Her ikisi de Hitit Çağı öncesinin etkin siyasi figürleridir. Kompozisyonun Zalpası genellikle kuzey ile özdeşleştirilmektedir. Anadolu'nun güneyinde de aynı isimde bir şehrin varlığı uzun süredir tartışılmaktadır.⁴⁴ Gilan'a göre Hititlerin kendi dillerini Neşa ile ilişkilendirerek nişili/neşumnil/naşili olarak adlandırdıkları da hesaba katıldığında Kaneş/Neşa'nın hikâyenin başında ortaya çıkması, bir köken miti ile karşı karşıya olduğundan en önemli göstergelerinden biridir.⁴⁵ Mitolojik kısım ise bu duruma uygun olarak hikâyenin, tarihsel bölümde anlatılan, Zalpa'nın Hititler tarafından yok edilmesinin gerekçesi olarak hizmet etmektedir. Şehrin daha sonra yok edilmesi, oğulların işlediği ensest günahıyla meşrulaştırılmış görünmektedir. Aslında metnin kapanış bölümünde şehrin yok edilmesinin nedenleri basit ve anlaşılır bir şekilde verilmiştir. Gilan'a göre Zalpa, şehrinin sakinleri, isyancılar, Happi ve Tabarna'yı sonuna kadar desteklediği için düşmüştür. Tabarna'nın kim olduğu metinden anlaşılammışken Happi'nin gözden düşen bir prens olduğu kabul edilmektedir. İlk bölüm, daha sonra savaş çıktığında hanedanlık içi bir çatışmayı da içermektedir. Burada Alluwa adındaki biri tarafından öldürülen, muhtemelen kralın büyükbabasının kızı olan birinden

⁴² Campbell Bonner, "A Study of the Danaid Myth", *Harvard Studies in Classical Philology*, S. 13, 1902, s. 129.

⁴³ Byrce, 2004, s. 222.

⁴⁴ Özlem Sir Gavaz, "Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine", *Anadolu/Anatolia*, S. 31, 2006, s. 1-18.

⁴⁵ Gilan, 2007, s. 307-311.

bahsedilmektedir. Bu cinayetin üzerine kralın dedesi Zalpa'nın üzerine yürümüş ve Alluwa o savaşta öldürülmüştür. Tawiniya'ya altmış hane yerleştirilmiştir. Özetle, Gilan'a göre Zalpa'nın yıkılmasıyla sonuçlanan tarihsel anlatı, özünde isyankâr prensler konusunu ve isyanlarının trajik sonuçlarını konu almaktadır. Aslında Zalpa ile Hitit hükümdar hanedanı arasındaki ilişkilerin tüm tarihi, kralın büyükbabasından başlayarak, isyan eden prenslerin yarattığı yıkım veya hanedan içindeki cinayetlerle şekillenmiştir. Hanedan içindeki cinayetler ve kraliyet ailesi içindeki çekişmeler, Hitit Krallığı'nın tarihi boyunca başına bela olduğu çok iyi bilinen bir konudur. Bu nedenle hikâyedeki ensest motifi bir yandan tarihsel anlatıya güçlü ve etkili bir alegori sağlarken diğer yandan Hititleri tarihleri boyunca meşgul eden en ciddi siyasi sorunlardan birini de imlemiştir. Otuz prensin olağanüstü bir anda doğması, çoğu monarşinin karşı karşıya olduğu ciddi bir sorunun sembolik ifadesidir: tahtın veraset sorunu.⁴⁶

Mitolojik kısmın yazılı bulunduğu bölümün, ensest eyleminde tam olarak kırılması, araştırmacılar açısından büyük talihsizlik olmasına rağmen Otten, anlatımın, aradan çok kısa bir süre sonra yeniden başladığını, anlatıda birisinin (prensler veya sadece en küçüğü) Zalpa'ya dönerek Güneş Tanrısına adaklar sunduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Otten'nin yorumundan ve Danaid efsanesindeki en küçük kız kardeşin, suça ortak olmadığı için tanrıların gazabından kurtulup, krallığı devam ettirmesi motifinden hareketle, ensest hikâyesindeki en küçük oğulun, diğerlerinden ayrılarak Zalpa'ya tek başına dönmüş olması ihtimali akla yatkın görünse de sonuçta kalan bu son prensin, Zalpa'nın yıkılışını engelleyemediği de bellidir.⁴⁸

Kahramanın doğuşu mitlerindeki *anne* karakterine tekrar dönülecek olduğunda, bu figürlerin, bakire kraliyet kadınları ya da rahibelerden oluştuğu, mitlerde bebeklerin babalardan neredeyse hiç bahsedilmediği dikkati çekecektir. Kaneş Kraliçesi'nin soylu bir kadın olduğu aşikârdır. Metinde kraliçenin doğurduğu kız ya da erkek çocukların babaları ile ilgili hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu durum aslında kahramanın doğuşu mitlerine son derece uygundur. Ayrıca gerek Hitit gerek Hitit öncesi dönemde kraliçeler aynı zamanda kültün başındaki baş rahibelerdir. Hatta Bin Nun'a göre sahip oldukları güç bu özelliklerinden gelmektedir.⁴⁹ Kahramanın doğuşu mitlerindeki bu kutsanmış soylu anneler” genellikle bir tanrı ya da tanrısal bir varlıktan gebe kalırlar. Annelerin bu durumu özünde,

⁴⁶ Gilan, 2007, s. 312-316.

⁴⁷ Otten, 1973, s. 9.

⁴⁸ Gilan, 2007, s. 312-316.

⁴⁹ Shoshana R. Bin-Nun, *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, Texte der Hethiter 5, Heidelberg, 1975, s. 207.

kahramanın tanrılar ve tanrısallıkla bağıını göstermek için kurulmuş görünmektedir. Söz konusu olan herhangi birinin değil “bir kahramanın doğumu”dur. Onun doğumunu sıradan insanlardan farklı kılmak, bu doğuma bir kutsiyet ve gizem atfetmek gerekmektedir. Ölümsüz bir tanrı ile soylu, asil, “kirlenmemiş” bir bakire anneden doğmuş olmak bu tür bir farklılık için yeterlidir. Zaten savunmasız bir şekilde doğaya emanet edilen çocukların vahşi hayvanlar ya da doğrudan tanrılar tarafından kurtarılması da *seçilmişlikleri* ile ilgilidir. Kahramanlara dair bir başka özellik de yeniden doğuştur. Ölüm sıradan insanların “doğal” sonudur ve yeniden doğuş ancak kutsanmış bir kişi ya da kahraman bir kişi söz konusu olduğunda gerçekleşir. Aslında yeniden doğuş, kahramanın mükemmelliğine dair bir metafordur ve bununla birlikte insanların ona saygı duyması ve onu onurlandırması için bir nedendir.⁵⁰ Kahramanın doğuşu mitlerindeki terk edilen bebeklerin doğada terk edilmeleri ve bizzat doğanın kendisi (kurtlar, kuşlar, yılanlar vs.) tarafından kurtarılmaları bu yeniden doğuşun simgesel anlatımı olarak kabul edilebilir.

Kahramanın doğuşu mitlerindeki terk edilen bebekler, büyüdüklerinde annelerine/köklerine mutlaka dönerek kendilerine ait olanı geri alırlar. Kaneş kraliçesinin otuz oğlu da büyüdükten sonra annelerini bulmak amacıyla Zalpuwa’dan hareket ederek Kaneş /Neša şehrine doğru yolculuk yapmışlardır. Anneleri onları tanımadığı için kız kardeşlerini/Kaneş’in otuz prensesini, onlara eş olarak önermiştir.

Bu tür efsanelerin ortak motiflerinden biri de kahramanın yaşamının bir döneminde tanrıların veya halkın gözünden düşmesidir. Gözden düşmenin nedeni genellikle bir hata yapması ya da bir suç/günah işlemesidir. Zalpa hikâyesinde tanrılar bilerek otuz erkek kardeşin kalplerini değiştirir, kız kardeşleri ile evlenmeleri için onları şaşırtır. Ensest gerek Hitit hukukunda gerek tanrıların huzurunda çok büyük bir günahdır ve cezası ağırdır. Tanrıların böyle davranmasının nedeni insanlığa vermek istedikleri mesajdan kaynaklanır: Kahramana tanrılar tarafından bahşedilen gücün yine istenildiğinde tanrılar tarafından alınabileceği mesajdır bu.

Sonuç

Kahramanın doğuşu mitleri, Yunan, Roma, Hint- Cermen, Yahudi-Hristiyan ya da Kızılderili, Afrikalı neredeyse tüm halkların kahramanlarının, kurucu krallarının yaşam öykülerinden oluşur. Kahramanların neredeyse tamamı erkektir, soylu bir anneden doğmuşlardır. Babalarından hikâyede bahsedilmez, genellikle bir tanrının oğlu olduklarına

---

⁵⁰ Klaus, 2010, s. 367.

inanılır. Doğduktan sonra bir sepet/sandık/sal ile nehre bırakılır ya da bir mağarada terk edilirler. Vahşi hayvanlar tarafından beslenerek hayatta kalır, bir çoban/bahçıvan tarafından büyütülürler. Büyüdükten sonra annelerine, doğdukları yere ve köklerine doğru bir yolculuğa çıkarlar ve hakları olan tacı/iktidarı/krallığı geri alırlar. Bazen bir hata yapar, günah işleyerek tanrıların gazabına maruz kalırlar.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan, Hattuša ve Zalpa krallıkları arasında kuşaklar boyu süren çatışmaların aktarıldığı metnin giriş kısmında yazılı olan mitolojik öyküdeki terkedilmiş bebek(ler)in hikâyesi, kahramanın doğuşu mitlerindeki terk edilmiş bebek motifleri ile büyük oranda benzerlik göstermektedir:

- Zalpa Öyküsündeki otuz erkek bebek, metinde, Kaneş Kraliçesi olarak anılan soylu bir kadından dünyaya gelir. Babalarından metinde hiç bahsedilmez,
- Bir sepet içinde nehre terk edilirler,
- Bebeklerin neden terk edildiği açıkça belirtilmez sadece doğum sonrasında annelerinin şaşkınlık/utanç/tiksinti tarzında bir duygu içerisinde olduğu sezdirilir,
- Bebekler, nehirde sürüklenerek denize kıyısı olan Zalpuwa adındaki bir kentte muhtemelen kıyıya vurur ve tanrılar tarafından kurtarılırlar,
- Bebekleri kimin büyüttüğü metinde geçmese de birileri tarafından büyütüldükleri bellidir,
- Büyüyen otuz erkek annelerini bulmak için Kaneş/Neša'ya doğru yolculuğa çıkar,
- Annelerini bulur ve tanrıların şaşırtmasıyla en küçük kardeş hariç kız kardeşleriyle muhtemelen evlilik yaparlar.

Kahramanın doğuşu mitleri, bir kral/kahramanın doğuşunu bir şiir ya da efsanevi öykülerle yüceltmek amacıyla kaleme alınmışlardır. Bu noktada doğal olarak Zalpa Öyküsünün mitolojik kısmından beklenen bir “kahramanın doğuşu”dur. Tabletın kırık olması bu durumu karanlıkta bırakmış olsa da Danaid efsanesine paralel olarak bu kahramanın enest suçuna/günahına ortak olmayan küçük kardeş olması ve Zalpa krallığının bu kardeşten devam etmiş olması muhtemeldir. Zalpa masalında kullanılan *küçük kardeş* ifadesi aslında masal ve efsanelerde sıklıkla karşılaşılan motiftir. Akıllılığı, doğruluğu ve sadakati sembolize eder.⁵¹ Ayrıca küçük kardeş aile hiyerarşisinde en altta olandır. Küçük, zayıf, yoksul olanın güçlü

---

⁵¹ Esmâ Şimşek, *Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, C. I-II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 5-7.

olanı alt etmesi, zaten masal ve mitlerde sıklıkla işlenen bir temadır ki bu da masal ve mitlerin toplumu rehabilite etme işlevinden kaynaklanmaktadır.

Masallar, mitler bir çeşit bilgi sistemidir. Onların ihtiva ettiği bilgiler, on binlerce yıl, birçok devirden, farklı ihtiyaçların içinden geçerek her dönem yeniden üretilerek, seçile ayıklana, eksile çoğala günümüze ulaşmıştır. Zalpa Öyküsünün de pek çok devrin, bir alaşımı olduğu ve içinde çok fazla tarihi olay, olguyu barındırdığı metnin tarihi kısmından anlaşılabilir. Masallar, mitler her ne kadar kurgusal anlatılar olarak kabul edilse de her kurgunun yaşamın gerçeklerinden beslendiği söylenebilir. Bir şehrin yıkımının anlatıldığı metinde, anlatının bir mitle desteklenmiş olması dönemin iktidarının meşruiyet arayışı içinde olduğunu, var olan bir durumu haklılaştırmaya, kurulu düzeni muhafaza etmeye çalıştığına işaret eder. “Zaten her iktidar kendi varlığının meşru olduğunu kabul eder ve kendini ‘iktidarına yönelik eleştirilere ve gasp isteklerine’ karşı savunduğunu savunur. Kendi meşruiyet tanımlamalarının içinde gayri meşruluk alanı yaratarak ötekinin meşruiyet arayışını/ötekini siyaset dışına atmaya çalışır”.⁵² Bunu yaparken kaba güce başvurabilir ya da dine, mitolojiye, geleneğe ve doğaüstüne yaslanarak kendine has bir dil yaratabilir. Mitoloji ve iktidar arasındaki bu ilişki, Zalpa öyküsündeki iki farklı metnin birbiriyle bağlantısının nedenidir. Mitolojik kısım ile yapılmak istenen, tarihi kısımda anlatılan Zalpa yıkımına bir gerekçe oluşturmak ve meşruiyet kazandırmaktır. Zalpa ile Hattuša arasında süren bir gerilimin varlığı, kentin uzun yıllar kuşatma altında kalmış olduğu ve bu gerilimin Zalpa'nın yıkılmasıyla sonuçlandığı tarihi metinlerden bilinmektedir. Gilan'ın vurguladığı gibi metnin mitolojik kısmındaki otuz prensin bir anda doğması ve kraliçenin bu doğum karşısında gösterdiği tepki, Hitit hanedanlığının üyesi olan ve Zalpa şehri ile bağlantılı isyankâr prenslerin Hattuša'ya yarattığı siyasi sıkıntının öyküye yansımış halidir.⁵³ Zalpa'ya gönderilen, orada büyüyen sonrasında Kaneş'e dönen otuz prensin, biri hariç çiğnedikleri enest tabusu, şehrin yıkımı için tek başına yeterli bir neden olmasa da şehri/o şehrin başındakini karalamak/ötekileştirmek amacıyla bilinçlice seçilmiş etkili bir propaganda aracıdır.

Kaynakça

Alp, S. (2000). *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK Yay., Ankara.

Bastian, A. (1868). *Das Bast Ändige in den Menschenrassen und die Spielweise ihrer Ver Änderlichkeit*, Verlag, Berlin.

⁵² Halis Çetin, “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 58, 2003, s. 68.

⁵³ Amir Gilan, 2007, s. 316.

- Bauer, A. (1882). *Die Kyros Sage und Verwandtes*, In Commission Bei Carl Gerold's Sohn, Wien.
- Bin-Nun, S. R. (1975). *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, Texte der Hethiter 5, Heidelberg, 1975.
- Bonner, C. (1902). “A Study of the Danaid Myth”, *Harvard Studies in Classical Philology*, S. 13, s. 129-173.
- Byrce, T. (2004). *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, New York, 2004.
- Cajanko, M. (2008). “Gary B. Holland in Marina Zorman. The Tale of Zalpa: Myth, Morality and Coherence in a Hittite Narrative”, *Keria: Studia Latina Et Graeca*, S. 10, s. 181-183.
- Campbell, J. (1999). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Cornell, T. (1975). “Aeneas and the Twins: The Development of the Roman Foundation Legend”, *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, S. 21, s. 1-32.
- Çetin, H. (2003). “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti - Meşruiyetin İktidarı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 58, s. 61-88.
- Dègh, L.(1972). “The Field of Folklife Studies ”, *Folklore and Folklife*, University of Chicago Press, ed. Richard M. Dorson, Chicago.
- Erkut, S. (1998). “Kaniş Kraliçesinin Hikayesi”, *Argos Gemicileri*, S. 7, s. 24-25.
- Gavaz, Ö.S. (2006). “Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine”, *Anadolu/Anatolia*, S. 31, s. 1-18.
- Gilan, A. (2007). “How many princes can the land bear? - Some thoughts on the Zalpa text (CTH 3)”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, S. 49, s. 305-318.
- Groddek, D. (1998). “Fragmenta Hethitica Dispersa”, *Altorientalische Forschungen*, S. 25, s. 33-52.
- Güterbock, H. G. (1938). "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babylonien und Hethitem bis 1200", *Zeitschrift für Assyriologi*, s. 45-149.
- Haas, V. (1997). “Zalpa, Die Stadt am schwarzen Meer und das althethitische Königtum”, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, S. 109, s. 15-26.
- Hoffner, H. (1980). “Histories and Historians of the Ancient Near East: The Hittites”, *Orientalia*, S. 49, s. 283-332.
- Hoffner, H. (1997). “The Queen of Kanesh and the Tale of Zalpa”, ed. William W. Hallo ve K.Lawson , *The Context of Scripture1: Canonical Compositions from the Biblical World*, Brill, Leiden.
- Hoffner, H.(1998). *Hittite Myths*, ed. Gary Beckman, Scholar Press, Atlanta.

- Karauğuz, G. (2015). *Hittit Mitolojisi*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya.
- Klaus, S. (2010). "Heroes in Virtual Space", *Studia ethnologica Croatica*, S. 22, s. 361-391.
- Leeming, D.A. (2020). *Kahramanın Yolculuğu*, çev. İlgin Yıldız, Say Yay., İstanbul.
- Lenschau, T. (1940). "Semiramis", *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, S. 7, 1940, s. 1204-1212.
- Lowie, R. H. (1937). *The History of Ethnological Theory*, The University of Chicago Press, New York.
- Natanblut, E. (2009). "Amphion in Euripides: Antiope", *Neue Folge*, S. 152, s. 133-140.
- Otten, H. (1973). "Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa", *Studien Zu Den Boğazköy-Texten*, S. 17, s. 5-63
- Rank, O. (1908). *Der Mythos von der Geburt des Helden: Versuch einer psychologischen Mythendeutung*, Franz Deuticke, Leipzig und Wien.
- Redford, D.B. (1967). "The Literary Motif of the Exposed Child", *Numen*, S.14, s. 209-228.
- Singer, I. (1995). "Some Thoughts on Translated and Original Hittite Literature", *Israel Oriental Studies*, S.15, s.123-128.
- Schubert, R. (1890). *Herodots Darstellung der Cyrussage*, Salzwasser, Verlag.
- Şimşek, E. (2001). *Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, C. I-II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Ünal, A. (1986). "Das Motiv der Kindesaussetzung in den altanatolischen Literaturen", derl. Karl Hecker ve Walter Sommerfeld, Keilschriftliche Literaturen, Dietrich Reimer Verlag, Berlin.
- Ünal, A. (1994). "Hethitische Mythen und Epen", *Weisheitstewte, Mythen und Epen (Texte aus Umwelt dex Alten Testament III/4)*, ed. Karl Hecker, Verlagshaus, Gütersloher, s. 802-861.
- Ünal, A. (2016). "walku/walkuwan": *Hittitçe- Türkçe Türkçe Hittitçe Büyük Sözlük*, Bilgin Kültür Sanat Yay., Ankara.
- Watkins, C. (1995). *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics*, Oxford University Press, Oxford.
- Watkins, C. (2004). "The Third Donkey: Origin Legends and Some Hidden. Indo-European Themes", ed. John Penney. *Festschrift for Anna Morpurgo Davies*, Oxford University Press, Oxford, s. 73-78.
- Zorman, M. (2008). "CTH 3: The conquest of Zalpa justified", *Studi Micenei*, ed. Egeo-anatolici, S. 50, s. 861-870.

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA İKİ KÜLT SANATÇISI: ASSINNU VE KURGARRU

TWO CULT ARTISTS IN ANCIENT MESOPOTAMIA: ASSINNU AND KURGARRU

Nazan SÜNBÜL*

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Ocak 2024

Kabul: 14 Şubat 2024

Article Info

Received: January, 15, 2024

Accepted: February, 14, 2024

Öz

Eski Mezopotamya inanç sistemi, kültür uygulamaları ve müzik kültüründe varlığı tespit edilen Assinnu ve Kurgarru adlı görevli/müzisyenler, onlara dair bilgi veren belgelerin çoğunda birlikte anılmaktadır. Eski Mezopotamya uygarlıklarına ait yazılı belgelerden Sumer Dönemi'nden Helenistik Dönem'e kadar geniş bir zaman aralığında izleri takip edilebilen bu görevlilerin, Tanrıça İnanna (İstar) kültürü kapsamında gerçekleştirilen sözlü veya enstrümantal müzikal icra, dans, kültürel ilişki oyun ve canlandırmalar gibi çeşitli etkinliklerde yer aldıkları anlaşılmaktadır.

Eski Mezopotamya uygarlıklarına ait edebi belgeler, sözlük listeleri, tapınaklarla ilişkilerini gösteren görevli listeleri, idari belgeler, Assinnu ve Kurgarru adlı iki müzisyen sınıfının varlığına dair veri sunmakla birlikte kültür kapsamındaki tören, bayram, kutlama gibi etkinliklerde üstlendikleri rolün de bilgisini içermektedir. Kültürel etkinliklerdeki varlıkları ve var olma biçimleri kadar cinsiyetleri ile ilgili geçen tanım ve bazıları radikal olan çeşitli ifadeler sebebiyle mensubu oldukları cinsiyet kimliğiyle de gündeme gelmişlerdir. Bu müzisyen/görevlilere dair bilgi veren belgelerde tanımlandıkları ifadeler ve icra ettikleri görevlere dair çeşitli betimlemeler, hadım (kastrati), eşcinsel, androjen, ara cinsiyetli, hermafrodit (çift cinsiyetli), transseksüel (cinsiyet değiştirmiş), travesti, aseksüel, biseksüel, erkek kültür fahişesi gibi tanımlamaların yapılmasına neden olmuştur.

Gerek kültürel etkinliklerde birden çok görevi üstlenmeleri gerekse de cinsel kimliklerine dair geçen tanım ve ifadeler, görev tanımlarını ve cinsiyet temelinde kategorize edilmelerini zorlaştırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, mevcut belgelerin incelenmesiyle mensubu oldukları cinsiyet ve kültürel ilişki faaliyetlerde üstlendikleri rolün anlaşılmasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Assinnu, Kurgarru, Müzik, Sanat, Cinsiyet, Ara Cinsiyet.

* Dr., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı; nazan.ferat@gmail.com; ORCID:0000-0002-2767-0499; Ankara-Türkiye.

Abstract

The officials/musicians named Assinnu and Kurgarru, whose presence has been identified in the ancient Mesopotamian belief system, cult practices and musical culture appears together in most of the texts regarding to them. It seems that these cult officials, whose traces can be followed over a long period from the Sumerians to the Hellenistic Period in the texts belonging to the ancient Mesopotamian civilizations, figured in various activities such as music, dance, cult-related games and animations within the cult of Goddess Inanna (Ištar).

Literary texts, dictionary lists and official lists which manifest their relations with the temples of the goddess they belong to, and administrative texts belonging to the ancient Mesopotamian civilizations give evidence about the existence of two musician classes named Assinnu and Kurgarru, and also they include information about the roles that these officials played in activities such as ceremonies, holidays and celebrations within the cult. Besides their presence and way of existence in cult-related activities, they have also come up with their gender identity, due to the definitions regarding their gender and various expressions, some of which are in radical dimension. In the texts providing evidence about these musicians/officials, the expressions by which they are described and various descriptions of the duties which they performed led to definitions such as castrati, homosexual, androgynous, intersexual, hermaphrodite, transsexual, transvestite, asexual, bisexual, male cult prostitute.

Both the fact that they took on multiple tasks in cult-related activities and also the definitions and expressions regarding to their sexual identities make it difficult to classify them on the basis of job descriptions and gender. This study aims to understand the gender they belong to and the role they play in cult activities by examining the available texts.

Key Words: Assinnu, Kurgarru, Music, Art, Gender, Inter gender.

Giriş

Tanrıça İnanna (İštar) kültü ile ilişkilendirilen Assinnu ve Kurgarru, söz konusu kült kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerde oyun, dans, müzik ve çeşitli rollerde performans sergileyen, bazen çalgılarla ancak çoklukla ağıt türüne mensup şarkıları seslendiren ve neredeyse tüm belgelerde bir arada anılan kült görevlileridir.¹

Sumerce belgelerde SAG.UR.SAG ifadesi, Akadca “Assinnu” olarak geçmektedir. Eski Babil ve Orta Babil Dönemi’ne ait bazı belgelerde SAG.UR.SAG logogramıyla ancak genel olarak MÖ 1500’den sonra sözlük listelerinde, edebî metinlerde ve resmî nitelikteki belgelerde çoklukla LÚ.UR.SAL, UR.SAL ve LÚ.SAL kelimelerinin Assinnu (=sinninišu,

¹ CAD: a2:341-342; CAD: k: 557-558.

sinnišānu=kadınsı, kadın-erkek) karşılığında; Orta Asur ve Yeni Asur Dönemi belgelerinde ise LÚ.SAL kullanımıyla karşımıza çıkan bu ifade, “kadın-erkek” biçiminde tanımlanmaktadır. Mevcut belgelerin neredeyse tamamında Assinnu ve kur.gar.ra/KUR.GAR.RU (Akadca Kurgarru) birlikte anılmaktadır. Bazı kült etkinliklerinde birlikte performans sergilerken sözlük ve personel listelerinde ise art arda sıralandıkları görülmektedir.²

Bu görevlilerin geçtiği belgelerde onlara dair kullanılan ifadeler ve kült etkinliği içerisinde üstlendikleri rol ve rolün icrasına ilişkin betimlemeler, Assinnu ve Kurgarruların mensubu oldukları cinsiyet ve cinsel kimlik ile gündeme gelmelerine neden olmuştur.

Cinsiyet, insana dair en temel sınıflandırmalardan biri olarak insanın hem fiziksel hem de toplumsal yanını kapsamaktadır. Dolayısıyla hem biyolojik hem de toplumsal bir kavram olan cinsiyet, Batı dillerinde insanın biyolojik ve anatomik yapısını tanımlayan “sex” ve kadın ve erkeğin toplumsal ve kültürel rollerinin temsilini ifade eden “gender” kavramı ile tanımlanmaktadır. Bu iki kavrama Türkçe karşılık olarak biyolojik cinsiyet için “cins” ve toplumsal cinsiyet için ise “cinsiyet” kavramları teklif edilmişse de “biyolojik cinsiyet” ve “toplumsal cinsiyet” kullanımları daha yaygındır.³ Konuya dair kavramlara ve dilimize geçmiş anlamlarına dair pek çok kullanım bulunmakla birlikte çalışmamızda biyolojik olarak “cinsiyet” ve toplumsal olarak “cinsel kimlik” kavramları kullanılacaktır.

Kült ile İlişkilerine Dair Belgeler

Edebi Belgeler

Sumer edebî metinlerinde, Şulgi A İlahisinde kutlamaya dair detay belirtilmemekle birlikte Assinnu (sag.ur.sag), Ešeš Bayramı⁴ ile ilişkilendirilirken İnanna C İlahisinde ise İnanna (İštar) kültüne özgü ritüellerde ağıt, ağlama ve şarkı seslendirme rolüyle bulunduğu ifade edilmektedir.⁵

² Saana Svard and Martti Nissinen, “(Re)constructing The Image of The Assinnu”, Saana Svard and Agnes Garcia-Ventura (ed.), *Studying Gender in The Ancient Near East*, Pennsylvania: Eisenbrauns: University Park, 1992, s. 376-77; MSL 12: 225-26; MSL SS 1 28-35; MC 25 (20121), 453; SpTU 3, 116; CAD: s:286.

³ Ersan Ersoy, “Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 19, 2009, s. 210.

⁴ CAD: e: 371-373: Sumerce UD.EŠ.EŠ. Akadcaya Ešešü olarak geçmiştir. III. Ur Hanedanlığı Dönemi’ne ait belgelerde her ayın yedinci ve on beşinci günü belirli bir tapınakta (İnanna gibi) kutlanan bayram olarak geçerken Sami kavimlere ait belgelerden Tanrı Nabû kültü ile ilişkilendirilen pek çok sunu ve ritüelin gerçekleştirildiği bir bayram olarak bilinmektedir.

⁵ ETCSL: 2.4.2.01; ETCSL: 4.07.3

İsin Kralı İddin-Dagan'a atfedilen "İddin-Dagan A ilahisi" adlı metinde Assinnu ve Kurgarruların Tanrıça İnanna kültü kapsamında gerçekleştirilen tören alayında yer aldıkları "vücutlarının sol tarafında kadın kıyafetleri, sağ tarafında ise erkek kıyafetleri ile onlar yürürler" biçiminde ifade edilmektedir. Eski Babil Dönemi'ne ait İstar kültüne ait "İstar- Louvre" olarak adlandırılan bir metinde ise Assinnu'nun bu kült kapsamındaki ritüelde hem kadın hem de erkeklere ait gereçlerle yer aldığı belirtilmektedir.⁶

Eski Babil Dönemi'ne ait iki dilli "uru.àm.ma.ir.ra.bi" adlı ağıt metninde sag.ur.sag (Assinnu) *ramkūtu*(=arınma) ifadesiyle "arındıranlar" biçiminde geçmektedir. Orta Asur Dönemi'ne ait bu ifade ile paralellik arz eden başka bir belge ise büyü (hastalık iyileştirme) ritüeli ile ilgilidir. Bu belgede: Assinnu, *inhu* şarkısı⁷ (ağıtını) söyleyerek Tanrıça Gula'nın (heykeli) önüne konan ekmeği alıp ağıt seslendirir vaziyette odadan ayrılmakta ve ekmeği kapının dışına çıkarmaktadır. Ekmek ile birlikte hastalığın da kapının (hanenin) dışına çıkarıldığına inanılan bu ritüel, Assinnu'nun seslendirdiği ağıt eşliğinde gerçekleştirilmektedir.⁸

Yeni Asur Dönemi'ne ait bir belgede de çeşitli çalgılarla karşımıza çıkmaktadırlar. Arbella Kenti İlahisinde Assinnu ve Kurgarru müzikal etkinlikte ve bir arada yer almaktadır: "*Pigu çalmaya hazırlanır (akort edilir), Assinnu'nun liri akort edilir, Kurgarru'nun ..... akort edilir/hazırlanır, ... Kulmašitu(m)'un şarkısı için akort edilir.*"⁹

II. Sargon Dönemi'ne ait Tanrıça Nanna İlahisinde ise sadece Kurgarru çeşitli çalgıların ardından zikredilmektedir: "*Maharetli müzisyenler onun karşısına oturtulur; lir, küçük arp, çan tokmağı, obua, uzun - [kavalların]çalgıcıları. Kurgarru onun yüreğini iğ, kırbaç ucu ve tatlı [.....]ler ile siler.*"¹⁰

Yeni Asur Dönemi'ne ait başka bir belgede, Assinnu ve Kurgarru doğrudan üflemeli çalgılar ile ilişkilendirilmektedir: "*[annû] ša assinnu imanni= Assinnu tarafından götürülür/nakledilir*" ifadesiyle başlayan metnin devamında Assinnu ve Kurgarru'nun, üflemeli çalgılar eşliğinde şarkı

⁶ ETCSL : 2.5.3.1.; Svard and Nissinen, 1992, s. 388.

⁷ Dahlia Shehata, *Musikerund ihr VokalesRepertoire*, Universitätsverlag Göttingen, 2009, s. 100-103: Orta Asur Dönemi'ne ait bir şarkı listesi olan KAR 158 adlı belgede de geçen Akadca *inhuyani* (inleyen kişi (nin) şarkısı), ağıt kategorisindeki şarkıları ifade etmektedir.

⁸ Svard and Nissinen, 1992, s. 387-382: Görevli listelerinde ve iki adet Mari mektubunda Assinnu'nun kehanet ile ilişkisine de işaret edilmektedir. Orta Babil Dönemi'ne ait Erimhuš listesinde (Erimhuš 3 169-72; MSL 17:51) Assinnu ve Kurgarru yine ardışık olarak büyücü, kâhin, falcı gibi diğer kült görevlileri arasında sıralanmaktadır.

⁹ SAA: 03: 008 (12-15)

¹⁰ SAA: 03: 004 (7-11)

söyleyerek Babil’de İstar Tapınağının her iki yanından ve birlikte ilerledikleri ifade edilmektedir.¹¹

Kutlamaları ile İlgili Belgeler

İstar Tapınağında yapılan Akitu kutlamalarına ait Yeni Asur Dönemi’ne ait bir metinde aslan avı ve zafer kutlaması anlatılmaktadır. Savaşın ve av sahnelerinin kült görevlileri tarafından canlandırıldığı törende Assinnu ve Kurgarru da kültteki yerlerini almaktadırlar:¹² “*Sarrānu’lar*¹³ *yüzlerini düşmana dönerler. Onlar hem (şarkı/marş) mırıldanır hem dans ederler. Kurgarru “savaş benim oyunum” diye şarkı (ağıt) seslendirir, Assinnu ağıtı devralır ve ...*”¹⁴

Şebat ayında Asur Tapınağında yapılan bir ritüele ait metinde kralın da katıldığı bu törenin/kutlamanın on dokuzuncu gününde adakların, sunuların yapıldığı pek çok eylem ve ritüel anlatılmaktadır. Törende Kurgarru’nun da görev aldığı öğrenilen belgenin ilgili bölümü, (beş satır) kırık olduğu için törende/kültte nasıl bir görevle yer aldığı anlaşılamamaktadır.¹⁵

İdari Belgeler

Assinnu ve Kurgarruların saray/tapınakla bağlarını gösteren, saray/tapınağın resmi görevlileri olduklarına dair idari belgeler de mevcuttur. Mari mektupları arasında Şelebum ve Ili-Haznaya adlı iki Assinnu, Annunitum Tapınağı’nın görevlileri arasında karşımıza çıkmaktadır. Başka bir belge de Orta Asur Dönemine ait Kar-Tukulti-Ninurta’da İstar Tapınağı’na ait görevlilere yapılan ödemelerin yer aldığı bir listedir. Bu listede tayın alan görevliler arasında Assinnular da yer almaktadır.¹⁶

Kral Tukulti-Ninurta Dönemi’ne ait çeşitli tapınaklar ile saray ve tapınak personeline verilecek ücret ve ürünlerin yer aldığı bir direktif metninde: “...5 *bán*¹⁷ *Şarrat-niṣa tapınağı rahiplerine, 5 bán baş müzisyene 5 bán baş Kurgarru’ya...*” kaydı ile Kurgarruların şefine yapılacak ödeme belirtilmektedir.¹⁸

¹¹ Svard and Nissinen, 1992, s. 387.

¹² SAA: 20: 018

¹³ CAD: s:178-363: Anlamı tam olarak bilinmeyen bu ifade, Hurri Tanrısı Sarānu ismiyle benzerlik göstermektedir. Belgelerde Sikkukūtu, sukukku, ^DLisikūtu, ^DSaranāte kullanımlarıyla da karşılaştırılan tüm bu kavramlar, Hurrice kökenlidir.

¹⁴ SAA: 20: 018 (16-18)

¹⁵ SAA: 20: 002 (17)

¹⁶ Svard and Nissinen, 1992, s. 386.

¹⁷ CAD: s: 420; https://www.google.com/searchq=tureng+online+dictionary&sca_esv: Akadca sūtu olarak geçen ifade, özel veya standart bir ölçü ve hacim birimi olarak ifade edilmektedir. İngilizce seah olarak kullanılan bu kavram, yaklaşık 8,5 litreye tekabül eden İbrani hacim ölçüsü olarak geçmektedir.

¹⁸ SAA: 12: 068 (22-23)

Konuya dair idari belgelerden biri de Kurgarru'nun müzikle ilişkisini yansıtan Yeni Asur Dönemi'ne ait saray mensubu görevlilerin kaydını oluşturan bir listedir. Kral Asarhaddon Dönemi'ne ait olması muhtemel bu listede farklı etnik kökenlere mensup kadın müzisyenler kayıtlıdır ve buna göre; otuz altı Arami, on beş Kassit, yedi Asurlu, x sayıda Tyreli, on beş Kuşlu, x sayıda Kassitli, x sayıda KUR.GAR.RA (Kurgarru), üç Arpad, iki Hititli olmak üzere 96 kadın müzisyen ve onların yardımcılarıyla birlikte 140 kadın görevli sıralanmaktadır. Kadın müzisyenlerin kayıtlı olduğu bu görevli listesinde KUR.GAR.RA' nın MÍ (=kadın) determinatifi ile yazılı olduğu görülmektedir.¹⁹

Yeni Asur Dönemine ait Ziyaret Tepe'de (Tuşhan) ele geçen bir belgede ise bir Assinnu (LÚ.SAL), Ninive'deki İstar Tapınağına bağlı bir kâtip olan Sâsî adlı biri tarafından satın alınmaktadır.²⁰

Babil'de ele geçen Helenistik Dönem'e ait iki metinde Assinnu ve Kurgarrular, Tanrıça Narudu ve İstar kültü ile ilişkilendirilmekte ve kültteki faaliyetleri karşılığında diğer müzisyenlerle birlikte kendilerine altışar şekel gümüş ödendiği ifade edilmektedir.²¹

Assinnu - Kurgarru'nun Kalû²² ve Pilpilû²³ ile İlişkisi ve Cinsiyetlerine Dair Belgeler

Assinnu ve Kurgarruların Tanrıça İstar kültü ile ilişkileri, kulte üstlendikleri rol, görev ve cinsel kimliklerine dair veri içeren edebî belgelerin başında “Tanrıça İnanna (İstar)’nın Yer altı Dünyasına/Ölüler Diyarına İnişi” mitosu gelmektedir. Mitosun Sumerce yazılmış metninde Tanrıça İstar’ı ölüler diyarından getirme görevi kur.gar.ra (Kurgarru) ve gala.tur (küçük gala/kalatur)’a verilmiştir. Mitosun Akadca yazılmış metinlerinden Asur’da ele geçen Orta Asur Dönemi’ne ait bir metinde

¹⁹ SAA: 07: 024 (13)

²⁰ Simo Parpola, “Cuneiform Texts From Ziyaret Tepe (Tuşhan) 2002-2003”, *StateArchives of Assyria Bulletin*, vol. XVII, 2008, s. 45-48.

²¹ Svard and Nissinen, 1992, s. 387.

²² CAD: k: s. 91; E. Ebeling and B. Meissner, (ed.) “Musik” Reallexicon der Assyriologie 8 1/2 1993, s. 469. Sumerce GALA, Akadca Kalû, ağıt rahiplerini ifade etmektedir. Eski Mezopotamya’da müzisyenlik kurumu ve kavramına dair en yaygın iki mesleki terim NAR (Akadca Nâru/m) ve GALA (Kalû)’dır. Eski Mezopotamya’da müziğin türüne göre övgü ilahileriyle neşeli şarkıları seslendiren NAR (Nâru/m) ve ağıtlarla duaları seslendiren GALA (Kalû) olmak üzere iki müzisyen sınıfı mevcuttur. Müziğin türüne göre temelde iki müzisyen sınıfı mevcut olmakla birlikte (GALA “kalû” =ağıt şarkıcısı, GALA.MAḤ/LÚ.GİS.DŪR‘‘k/galamāhu’’= baş ağıt şarkıcısı, GALA.TUR “kalaturru”=küçük (çırak/kıdemsiz) ağıt şarkıcısı, GALA.ZÉ.È “āşû”= solo şarkıcı, GALA.SİR.DA “āşû kişri” = grup şarkıcı) hiyerarşik ve müziğin koro veya solo gibi icra biçimine göre her bir müzisyen sınıfı, kendi içinde farklı sınıf ve gruplar barındırmaktadır.

²³ CAD: p: s. 378: Tapınakta tören veya festivalde performans sergileyen bir tapınak görevlisi.

Tanrıça İştar, bir GALA (Akadca Kalû) tarafından; Ninive'de ele geçen Yeni Asur Dönemi'ne ait bir metinde ise bir Assinnu tarafından Yer altı Dünyasından kurtarılmaktadır.²⁴

Metnin Sumerce versiyonuna göre yer altında tutsak edilmiş İştar'ın tekrar yeryüzüne çıkarılması yani dirilmesi için Tanrı Enki, tırnakları arasındaki çamurdan bir Kurgarra ve bir Kalatur olmak üzere iki insan yaratır. Enki, bu iki varlığa ölü kadını (Tanrıça İştar) diriltecek yaşam taşıyan büyülü malzemeyi/taamı verir ve orada yerine getirmeleri gerekenleri öğretir. Kurgarra ve Kalatur, ölüleri diyarına indiklerinde ölüleri diyarının kraliçesi Tanrıça Ereškigal'i yatakta saç başı dağınık, çıplak vaziyette ve doğum sancıları içinde göreceklendir. Enki, "doğuran annenin" lütfedip iyilik yapması için Kurgarra ve Kalatur'un da onunla acı çekiyormuş gibi inleyip çığlık atmalarını öğretir. Bu görev gerçek kadınlara verilemezken aynı zamanda Yer altı kraliçesinin yatak odasına hiçbir erkeğin de girmemesi gerekmektedir ki işte Kurgarra ve Kalatur bu görev için özel olarak yaratılmışlardır. Çünkü sadece kadın görünümlü erkekler Ereškigal'in doğumunu izleyebilmekte sancularına ve acısına eşlik edebilmektedir. Mite göre Tanrıça bu özdeşim ve ilgiden etkilenerek tanrılar dünyasından mı insanlar dünyasından mı geldiklerine emin olamadığı bu varlıkların isteğini yerine getirmekte ve Tanrıça İştar'ın ölü bedenini, Kurgarra ve Kalatur'a vermektedir.²⁵

Tanrıça İştar'ın Yer altı Dünyasına İniş mitosunda anlatılan durumla paralel olarak bu kültürte üstlendikleri göreve dair bilgi veren edebî metinlerde önceki başlık altında da ifade edildiği üzere İddin-Dagan A ilahisinde Assinnu ve Kurgarruların vücutlarının sol tarafında kadın kıyafetleri, sağ tarafında ise erkek kıyafetleriyle; İştar- Louvre İlahisinde ise kadın ve erkeklere ait gereçlerle hem kadın hem erkek cinsiyet özelliklerini bir arada barındıran görünümleriyle kültürde yer aldıkları görülmektedir.

Bahsi geçen belgelerde Assinnu ve Kurgarra, cinsiyetleri ile ilgili "iki cinsiyete ait özellikleri" bir arada barındırması itibarıyla ele alınırken Erra Mitosunda ise cinsiyetlerinin "değiştirilmiş" olduğu ifade edilmektedir.²⁶

"Anu ve İştar'ın kenti olan Uruk'ta Kezrêtu- kadınları, Şamhatu ve Harimtu'ların kenti

İştar'ın eşsiz bıraktığı, kendi merhametine bağlı kalsınlar diye

Şutulu erkekler ve kadınlar bağıra çağıra

Erkekliklerini kadınlaştırdığı Kurgarrular, Assinnular²⁷,

²⁴ Ilan Peled, "Assinnu and Kurgarra Revisited", *Journal of Near Eastern Studies*, 2 (73), 2014, s. 283.

²⁵ Jean Bottero ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümerterkin Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2017, s. 330-31.

²⁶ Bottero ve Kramer, 2017, s. 804.

İştar'ın insanlara (erkeklerle) korku salmak (hürmetkar kılmak) için erkekliklerini kadınlaştırdığı

Hançer taşıyanlar, bıçak taşıyanlar, şişler, çakmak taşından kesiciler... ”²⁸

Tanrıça İştar'ın Yer altı Dünyasına İnişi mitosunda görülen ve başka belgelerde de karşılaşılan dikkate değer hususlardan biri de Assinnu ve Kurgarru'nun *Kalû* ve *pi.il.pi.li/pi.li.pi.li.bal* (*Pilpilû*) ile nitel benzerlik ve bağlantısıdır. Söz konusu mitin Sumerce yazılmış metninde KUR.GAR.RA (Kurgarru) ve GALA.TUR (Kalatur) tarafından üstlenilen görev, Asur Dönemi belgelerinde Assinnu tarafından yerine getirilmektedir.

Tanrıça İnanna tarafından “dönüştürülmüş/değiştirilmiş” cinsel kimliğe sahip olarak tanımlanan Kalû ve pi.li.pi.li/Pilpilû, “ve Ebih” mitosunda da Kurgarru ile birlikte ve benzer nitelikte yer almaktadır.

Tanrıça İştar'ın pi.li.pi.li/Pilpilû'yu “değiştirdiği” ifade edilen bu mitsel anlatıda hançer ve kılıç verilen Kurgarrular, S.N. Kramer tarafından “dönmeler” olarak; def ve lilis davullarının verildiği GALA (Kalû) da “eşcinsel” olarak tercüme edilmiştir. Mitin ilgili satırları (II. 171- 175) şöyledir:²⁹

“Bir saray inşa ettim ve çok daha fazlasını yaptım.

Sarsılmaz bir taht koydum kendim için

Dönmelere (Kurgarru'ya) hançer ve kılıç verdim.

Eşcinsellere (Gala/Kalû'ya) def ve lilis davullarını verdim.

Travestilerin (Pilpilû), ki ben onun başını değiştirdim. ”³⁰

Edebî belgelerin yanı sıra Eski Babil Dönemi ve Yeni Asur Dönemi'ne ait çok çeşitli meslek gruplarının yer aldığı tek dilli ve iki dilli Lû (görevli/şahıs) listelerinde kadın din görevlileri, NAR (ağıt dışındaki şarkı ve ilahileri seslendiren müzisyenler) ve GALA (ağıt kategorisine ait kadın ve erkek müzisyenler) kadın ve erkek kült görevlileri, falcı, kahin, dokumacı, yılan terbiyecisi, büyücü gibi görevlilerin yer aldığı listelerde çoklukla Assinnu ve Kurgarru art arda yer alırken bu listelerden Yeni Asur Dönemi'ne ait bir belgede SAG.UR.SAG= assinnu ve pi.il.pi.li = assinnu karşılığında bir kullanım söz konusudur.³¹

²⁷ Bottero ve Kramer, 2017, s. 804.; Peled, 2014, s. 288; Bottero ve Kramer tarafından “eşcinseller ve travestiler” olarak tercüme edilen bu kavramlar Peled'in eserinde (Assinnu and Kurgarru Revisited”, *Journal of Near Eastern Studies*, 2 (73), 2014, s. 288) “Kurgarrular ve Assinnular” olarak geçmektedir. Ayrıca S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yay., İstanbul 2002, s.129: Kurgarru ve Sagursag ifadeleri “hadım” olarak tercüme edilmiştir.

²⁸ Bottero ve Kramer, 2017, s. 804; Peled, 2014, s. 288.

²⁹ Peled, 2014, s. 291-92; Bottero ve Kramer, 2017, s. 255.

³⁰ Peled, 2014, s. 291-92; Bottero ve Kramer, 2017, s. 255. “Eridu İçin Ağıt” adlı metinde de “değişen pilpilû” ifadesi geçmekte ve aynı duruma işaret edilmektedir.

³¹ Svard and Nissinen, 1992, s. 381.

Yeni Asur Dönemine ait uzun bir Sumerce-Akadca, Akadca-Akadca bir sözlük listesinde ise Assinnu, Kurgarru ve GALA (Kalû) doğrudan ilişkilidir:

lú.[ur.sal]=ku.[lu].`u=*kulu`u*

lú.[ur.sal]=[as.in].nu=*assinnu*

lú.[x x]=[kur].ġar.ru= *kurgarrû*³²

Bu liste ile epey yakınlık arz eden Nippur yönetim arşivinden elde edilen ve Yeni Babil Dönemi'ne tarihlenen başka bir listede de kurgarru=kulu`u=lú.ur.sal=sinnišanu (=kadın-erkek/kadın gibi) eşitliği görülmektedir.³³

Pilpilû'nun cinsiyetine dair kullanılan ifadeler, sözlük ve şahıs listelerindeki özdeş kullanımlar ve Tanrıça İstar kültü ile ilişkisi, Assinnu, Kurgarru ve Kalû ile bağlantısını ortaya koymaktadır.

Ilan Peled, bu hususta bazı araştırmacıların, Pilpilû'nun Assinnu ile özdeş olması gerektiğini ifade ederken bazı araştırmacılarınsa onu, edebî belgelerde vurgulanan “değiştirilmiş cinsiyet” kimliği ile -karşı cinse ait kıyafetler veya hadım etme işlemiyle kesin olarak cinsiyet değiştirmiş-Tanrıça İstar kültüne mensup ayrı bir görevli olarak değerlendirdiklerini ifade etmektedir.³⁴

Assinnu ve Kurgarruların GALA (Kalû) ile bağlantısı, kült etkinliği ve Eski Mezopotamya inanç organizasyonu içindeki konum ve görevlerinin anlaşılması hususunda önem arz etmektedir. Kült kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerde başta müzikal faaliyetler -sözlü veya enstrümantal gibi- olmak üzere dans, oyun ve çeşitli canlandırmalarla yer alan Assinnu ve Kurgarru'nun, Kalû ile bağlantısından hareketle ağıt kategorisine mensup müziğin icrasını gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür. Bu görevlilerin geçtiği neredeyse tüm personel listelerinde Assinnu ve Kurgarru'nun NAR sınıfına mensup müzisyenlerin değil ifade edilen GALA (Kalû) sınıfına mensup müzisyen gruplarının hemen ardından yer aldıkları görülmektedir.³⁵

Theo Krispijn, GALA (Kalû) sözcüğünün “kadınların dili” anlamında tercüme edildiğini ve GALA (Kalû)'nın iğdiş edilmiş (hadım edilmiş) kişiler arasından seçilen, kadın sesiyle eşit bir ses tonuna sahip erkek bir tenor olması yönünde bir iddianın varlığından söz etmektedir.³⁶

³² Svard and Nissinen, 1992, s. 383.

³³ Svard and Nissinen, 1992, s. 382.

³⁴ Peled, 2014, s. 291-92.

³⁵ MSL 12:102-3; MSL 12: 134-135; MSL 12:225-226.

³⁶ Theo Krispijn, “Music in School and Temple in the Ancient Near East Netherlands” *What Was Old Is New Again A Meeting of Art and Scholarship ZKM Center for Art and Technology*, 21 (23), 2008, s. 3.

Ilan Peled, GALA (Kalû)'nın III. Ur Dönemi'ne ait bazı idarî listelerde verdiği hizmet veya sergilediği performans karşılığında ücret alan, kadın personel ve erkek şarkıcılarla birlikte anılan bir görevli olarak görüldüğünü, ağıt seremonilerinde ağıt yakma/seslendirme işinin başlangıçta kadınlar tarafından yürütülürken bu işin, daha sonra GALA (Kalû) tarafından üstlenildiğini ifade etmektedir. Bazı ağıtlar, Sumercenin narin, güzel, latif söyleyiş anlamına gelen EMESAL diyalektiği ile okunan bölümleri GALA (Kalû) tarafından icra edilmektedir. EMESAL, ağıt okunurken şarkıcının çıktığı en yüksek ve tiz bölümü ifade etmektedir ki bunların ince ve tiz bir ses gerektirdiği için kadınlar tarafından seslendirilmesi gerekirken Peled, bu rolün GALA (Kalû) tarafından üstlenilmesini Tanrıça İstar ile ilişkilendirmektedir. Ona göre GALA (Kalû)'nın gerek ağıttaki gerekse kült içindeki etkinliğinin artması, aşk (=cinsellik, erotizm) ve savaş tanrıçası İstar'ın iki karşıt gücü barındırması ile ilgilidir. Tanrıçanın iki karşıt gücü barındıran kimliği, onun kültüne dair etkinliklerde kadın ve erkeği, iki karşıt cinsiyeti bir arada barındıran bir durumun simgesi olan GALA (Kalû)'yı öne çıkarmıştır.³⁷

Assinnu ve Kurgarru adlı görevli/müzişyenlerin, listelerde GALA (Kalû) sınıfına mensup müzişyenlerin ardından yazılmış olmaları, bazı etkinliklerde gerçekleştirdikleri müzikal performansın ağıt olduğunun belirtilmesi, edebî ve mitolojik metinlerin toplumsal ve tarihsel olarak farklı nüshalarında aynı görev veya isimle adlandırılmaları, cinsel kimliklerine dair benzer tanım ve göndermelerin varlığı, GALA ile aralarında -mevcut belgeler nasıl bir ilişki olduğunu belirlemede yetersiz olsa da- önemli bir bağlantının varlığına işaret etmektedir.

Gerek söz konusu görevliler arasındaki ilişkiye dair gerekse de Assinnu ve Kurgarru'ya dair -sözlük listeleri, şahıs listeleri, edebî ve kült belgeleri- bilgi veren tüm belgeler, bu görevli sınıflarının, “erkeklığın (zıkrûtu) kadınlığa (sinnişûtu) dönüştürülmesi”, “kadın-erkek”, “kadın gibi (kadınsı)” tanımlarla ifade edildiğini göstermektedir. Bu hususta Yeni Asur Dönemi'ne ait içerdiği ifade ile ilgili hâlihazırda özgün bir örneği oluşturması bakımından da ayrı bir önem arz eden dikkate değer bir belge mevcuttur.

Assinnu ifadesinin tüm belgelerde logografik yazılışının tam karşılığı (lû)ur-munus (= sinnişûtu) “erkek-kadın/kadınsı” olarak geçerken Yeni Asur Dönemi'ne ait bir sözlük listesinde malku = şarru”assinnatum” sözcüğüyle karşılaşılmaktadır. Bu sözcüğünün karşısında/karşılığında ise ugbabtu sözcüğü geçmekte ve diğer kadın tapınak görevlileri olan şamhatu, nadîtu, uppuştı, qadiştı ve entu ile ilişkilendirilmektedir. Mevcut belgelerde,

³⁷ Ilan Peled, “Visualizing Masculinities: The Gala, Hegemony and Mesopotamian Iconography”, *Near Eastern Archaeology*, (79) 3, 2016, s. 158-59.

Assinnu, dişil yazılış formunda “assinnatum” olarak geçmemekte ve Lú=şa listelerinde de bu tapınak görevlileriyle doğrudan ilişkilendirilmemektedir. Özgün örnekteki “assinnatum” yazılışının kesin sebebi bilinmese de mevcut veri, Assinnu’nun cinsiyet tanımlamasında belgelerdeki ifadesiyle dönüştürülmüş bir kimliği ifade ettiğine işaret etmektedir.³⁸

Yukarıda bahsi geçen Assinnu, Kurgarru ve GALA (Kalû)’nın ilişkisine dair bilgi veren Yeni Asur Dönemi’ne ait Sumerce-Akadca, Akadca-Akadca sözlük listesinin sol sütununda ise Assinnu ve Kurgarru, kahin ve büyücü gibi diğer kült görevlileri ile birlikte “a.zí.nu= pilpilû= assinnu= kurgarru= ararû= kalu’u” biçiminde geçmektedir. Bu listede ilk kez görülen a.ra.ru.u= ararû ise “erkek fahişe” olarak tanımlanmaktadır.³⁹ Söz konusu tanımlamaya dair iki belge daha mevcuttur. Yeni Asur Dönemi’ne ait Ninive’de ele geçen bu iki sözlük listesinde “LÚ.UR.SAL= assinnu = erkek kült fahişesi” ve “asinnu = sinnişannu = erkek kült fahişesi” kullanımlarıyla karşılaşılmaktadır.⁴⁰

Konuya dair bilgi veren edebî metinler, kült belgeleri, idarî belgeler, sözlük ve görevli listelerinin yanı sıra bir belge grubu daha mevcuttur. Bu belge grubu, Assinnu’nun cinsiyetiyle birlikte cinsel yönelimine ilişkin de veri sunmaktadır. Kehanet metni *şumma ālu* serisinin 104. Tableti, (CT 39 44: 13 ve CT 39 44:15) metinleri, araştırmacılarca Assinnu’nun “pasif eşcinsel”, “aseksüel ve cinsel olarak pasif veya iktidarsız” ifadeleriyle tanımlanmasına neden olan veriler içermektedir.

Bu metinlerden (CT 39 44:15)’te: “*Bir adam hapishanede erkekliğe karşı heyecan duyar ve bir Assinnu gibi erkekliğin ilişkisinden mahrum kalırsa, o sıkıntı içinde felaketi yaşayacaktır.*” biçiminde ifade edilen durumdan Assinnu’nun eril cinsel güçten yoksun olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹

(CT 39 44: 13)’te ise çeşitli erkeklerle gerçekleşen cinsel ilişki ve neticesi konu alınmaktadır. Buna göre:

“Eğer bir adam kendi statüsünden/sınıfından biriyle arkadan birleşme yaşarsa, o, kendi statü/sınıfında yönlendirici olacaktır.”

“Eğer bir adam bir Assinnu ile cinsel birleşme yaşarsa, o (cinsel sıkıntısından kurtulacaktır.”

³⁸ Peled, 2014, s. 292-93; Svard and Nissinen, 1992, s. 392.

³⁹ Svard and Nissinen, 1992, s. 383; CAD: a2: 234.

⁴⁰ MSL 11: 039; MSL 12: 225

⁴¹ Peled, 2014, s. 293-94; Ilan Peled, “*şumma ālu assinnu or not assinnu*”, *N.A.B.U.*, vol.1, 2017, s. 31.

“Eğer bir adam bir Gerseqû ile cinsel bir birleşme yaşarsa o, tüm yıl boyunca cinsel yoksunluk içinde olacaktır.”

“Eğer bir adam evin erkek kölesi ile cinsel birleşme yaşarsa, o, sıkıntı içinde olacaktır.”⁴²

Belgelerin Değerlendirilmesi

Assinnu ve Kurgarru adlı kült görevlilerine dair bilgi veren yazılı belgelerden -edebî metinler, sözlük listeleri, tapınağa ait görevlilerin ve onlara yapılan ödemelerin kaydedildiği görevli ve tayın listeleri, külte dair belgeler ve kehanet metinleri- Tanrıça İnanna (İstar) kültürüne mensup oldukları ve bu kült kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerde başta müzikal faaliyetler olmak üzere oyun, dans ve külte ilgili çeşitli durumların canlandırılması gibi sanatsal görevler üstlendikleri anlaşılmaktadır. Külte dair bazı etkinliklerde çeşitli çalgıları icra ettikleri görülürken gerek kült gerekse büyü ve kehanete dair bazı etkinliklerde ise ağıt türüne mensup sözlü müziğin icracıları olarak yer aldıkları görülmektedir.

Bu görevlilere dair bilgi veren belgelerde gerek onlara dair kullanılan ifadeler gerekse de kült etkinliği içerisinde üstlendikleri rol ve role ilişkin betimlemeler, Assinnu ve Kurgarruların mensubu oldukları cinsiyet ve cinsel kimlik ile gündeme gelmelerine neden olmuştur. Bu hususta hadım (kastrati), eşcinsel, androjen, aracinsiyetli, hermafrodit (çift cinsiyetli), transseksüel (cinsiyet değiştirmiş), travesti, aseksüel, biseksüel, erkek kült fahişesi gibi tanımlamaların yapıldığı bu kült görevlileri, CAD’da “Tanrıça İstar tarafından erkekten kadına dönüştürülmüş, kadınlaştırılmış müzisyenler” ve “kadın-erkek” tanımlarıyla karşımıza çıkmaktadır.⁴³

Brigitte Groneberg ve Stephan M. Maul’e göre Assinnu ve Kurgarrular, trans/-bi-/a/seksüel bir kimlikle Tanrıça İstar kültürüne ait ritüellerde kadınsı görünüm ve tavırlarıyla külte istenen coşku ve havayı yaratmak için performans sergileyen kült görevlileridir. Richard A. Henshaw ise bir çeşit kültüsel drama görevlisi olarak özel bir görevli sınıfını oluşturduklarını, çift cinsiyet, eşcinsel, aseksüel (veya cinsel güçsüz/iktidarsız) cinsiyet kategorilerinden herhangi birine mensup, genel ya da hâkim cinsiyet tanımının (normun) dışında olan “anormal cinsiyetteki” kişiler olduklarını ifade etmektedir. Gwendolyn Leick, Assinnu ve Kurgarru’yu Tanrıça İstar’ın himayesindeki “belirsiz cinsiyetliler” olarak tanımlamaktadır. Bu iki kült görevlisine dair “kült eşcinselleri” veya “erkek kült fahişeleri” tercümeleleri

⁴² Peled, 2014, s. 293-94; Peled, 2017, s. 31.

⁴³ Sophus Helle “Only in Dress?” Methodological Concerns Regarding Non-Binary Gender”, *Gender and Methodology in Ancient Near East*, 2018, s. 42.
CAD: a2:341-342; CAD: k: 557-558.

de yapılmış ancak bu duruma Simo Parpola ve Pirjo Lapinkivi karşı çıkarak Assinnu ve Kurgarru'yu "ne eşcinsel ne de kült fahişesi, İstar tapınımı içindeki kült görevlileri" olarak tanımlamışlardır. Parpola ve Lapinkivi'ye göre bu kült görevlisi, Tanrıçanın Yer altı Dünyasına İnişi mitosuyla ilintili olarak oluşan yas ve kasvet havasını ağıtlar yakarak ve durumu gerçekçi kılmak için gerekli hâllerde ağlama, acı çekme, çeşitli trans hâlleri gibi rollerle bir nevi kült drama performansını yerine getirmektedirler. Bu görevlilerin kültteki cinsiyet rollerinin ise esasında Tanrıçanın doğasına özgü ikili cinsiyet yapısına dayandığını ifade etmektedirler. Julia Assante'ye göre bu kült görevlilerinin biyolojik veya ruhsal/toplumsal cinsiyet farklılığı mevcut olup ikili veya belirsiz cinsiyet özelliğine sahip oldukları yadsınamamakla birlikte ona göre ara cinsiyet veya üçüncü cinsiyet kapsamındaki bu görevliler, Tanrıçanın insanların kaderini ve cinsiyetini değiştirebilme gücünü veya özelliğini temsil etmektedir.⁴⁴

Ilan Peled de bu hususta Tanrıça İstar'ın karşıt güçleri/özellikleri ve karşıt iki cinsiyeti bir arada barındıran doğasına vurgu yapmakta Assinnu ve Kurgarru'yu Tanrıça İstar'ın eril ve dişil özellikleri bir arada barındıran yönüyle ilişkilendirmektedir. Ona göre her iki karakter, birbirinin karşılıklı yansımaları oluşturmakta ve Assinnu, İstar'ın dişil yanını; Kurgarru ise eril yanını yansıtmaktadır. Peled, bu husustaki verilerin, kült performansı esnasında Assinnu'nun kadınsı; Kurgarru'nun ise eril özellikler taşıyan bir role işaret ettiğini ve Assinnu'nun "pasif eşcinsel" olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir.⁴⁵

Assinnu ve Kurgarruların, mevcut belgeler ışığında Eski Mezopotamya dinî ve sosyal ritüellerinde teşkil ettikleri yer ve rolün tespiti, çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Ancak bizzat mensubu oldukları cinsiyet özellikleri ile gündeme gelen bu görevlilerin özelinde cinsiyet olgusunun, araştırmacılarca bu görevlilere atfedilen ifadelerin ve konunun daha iyi anlaşılması hususunda cinsiyet ve ilgili kavramların ana hatlarıyla açıklanmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Cinsiyet, biyolojik olarak 23 kromozom taşıyan üreme hücrelerinin XX (kadın) veya XY (erkek) olma durumuyla oluşmaktadır. Bu standart durum, insanların büyük bölümünü kapsamakla birlikte istisnalar mevcut olup bu biyolojik standart, her insanda aynı olamamaktadır. Standart "kadın veya erkek" cinsiyetlerden birine değil, her ikisine de sahip bu insanlar, "ara cinsiyetli/cinsiyet geçişli (transgender)/üçüncü cinsiyet/belirsiz cinsiyetli" gibi kavramlarla adlandırılmaktadır. Ara-cinsiyetlilik, standart bir cinsiyet

⁴⁴ Svard and Nissinen, 1992, s. 374-75.

⁴⁵ Peled, 2014, s. 283-84.

özelliği veya rolüne sahip olamama durumunu ifade etmekte ve kendi içinde pek çok farklı durum ve biçimi barındırmaktadır.⁴⁶

Doğuştan ara cinsiyetliliğin yanı sıra tarih boyunca pek çok kültür ve coğrafyada çeşitli gerekçelerle erkeklerin cinsel organları alınarak hadım etme (kastrati) işlemi gerçekleştirilmiştir. Hadım etme, tarih boyunca savaş esirleri, köleler, harem görevlileri, müzikal amaç gibi nedenlerle çoklukla zorla yapılsa da kişisel talep doğrultusunda -bazı din görevlileri, cinsiyet değiştirmek isteyenler- gönüllü olarak da gerçekleştirilmektedir.⁴⁷

⁴⁶ Sevtap Metin-Adem Az-Hakan Ertin, “Kız mı Oğlan mı? Tıbbi, Etik ve Hukuki Yönleriyle Cinsiyet Gelişim Bozukluğu: Geleneksel Derleme”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C. 3, S. 29, 2021, s. 436; Yaprak Engin Üstün, “Yaşamın Başlangıcı ve Doğum Öncesi Gelişim”, *Eğitim Psikolojisi*, ed. Alim Kaya, Pegem Yay., Ankara 2007, s. 38-42-43. Nihal Hatipoğlu, “Cinsiyet Gelişim Bozukluğuna Genel Yaklaşım”, *Cinsiyet Gelişim Bozuklukları*, TÜD/ Türk Üroloji Akademisi Yay., İstanbul 2023, s. 1-6; Cengiz Kara, “Cinsiyet Kromozom Bozukluklarına Bağlı Cinsiyet Gelişim Bozukluğu”, *Cinsiyet Gelişim Bozuklukları*, TÜD/ Türk Üroloji Akademisi Yay., İstanbul 2023, s. 15-19; William Haviland, Harald Prins, Dana Walrath, Bunny McBride, *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs Yay., İstanbul 2008, s. 294-298; Ayşegül Aral Altıok, “Kastrato Seslerin Müziksel Temsildeki Yeri”, *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1. İstanbul 2010, s. 21: Bazı insanlar, her iki cinsiyetin üreme ve cinsel organları/kromozomlarıyla doğarken bazı insanlarda dış cinsel organ kadın olmasına rağmen genetik cinsiyet erkek yönünde gelişmekte (Swyer Sendromu), bazı insanlar ise biyolojik olarak doğduğu cinsiyete duygusal veya psikolojik olarak ait olamamaktadır. Ara cinsiyetlilik kapsamındaki biyolojik temelli bazı durumlar, kromozomlardaki farklılık ve aksaklıklardan kaynaklanmakta ve tıbbi olarak kromozom bozukluğu bünyesinde değerlendirilmektedir. Bu durumun en yaygın örneklerinden biri Turner Sendromu’dur. XX olan biyolojik bir kadının eksik bir kromozom çifti ile sadece X ile dünyaya gelmesi ve dişi dış organa sahip olup yumurtalık barındırmaması nedeniyle üreme yetisinden yoksun olması durumudur. Kromozoma dayalı farklılık arz eden başka bir durum Klinefelter Sendromudur. Biyolojik olarak standart bir erkek yapısına (46 XY) fazladan bir X kromozomunun eklenmesiyle (47 XXY) oluşan sayısal genetik bozukluk sonucu, normalden küçük, gelişmemiş yumurtalar ve düşük erkeklik hormonu sentezi meydana gelmektedir. Ara cinsiyetlilikte kendine özgü bir sınıfı oluşturan kromozoma dayalı durumlardan biri de adını Yunan mitolojisindeki bir tanrıdan alan Hermafrodit -kadın psödohermafrodit ve erkek psödohermafrodit kullanımı da yaygındır- durumudur. 46 XY standart erkek cinsiyetinde doğan bir kişinin X kromozomunda oluşan aksaklık, erkeklik hormonunun (anrojen) duyarlılığını etkilemekte ve bu durum, androjen duyarsızlık sendromu (ADS) olarak adlandırılmaktadır. Biyolojik olarak erkek (XY) doğup ADS barındıran bu kişiler hem kadın hem erkek cinsiyet organlarına sahiptirler ancak ikisi de tam ve işlevsel değildir. Assinnu ve Kurgarrulara da atfedilen kavramlardan olan travesti ve transseksüel ise çoğu zaman birbirleriyle karıştırılan kavramlar olup travesti; karşı cinsin dış görünüşüne bürünme ve kıyafetlerini giyme durumudur. Transseksüel ise biyolojik cinsiyetine ait olamayan kişinin kalıcı bir işlemle -ameliyat, hormonal tedavi- başka bir cinsiyete geçmesi durumu olup bir cinsiyet kimliğini ifade etmektedir.

⁴⁷ Haviland- Prins- Walrath- McBride, 2008, s. 296-298; Altıok, 2010, s. 21

Konu ile ilgili bilgi veren şahıs listeleri, görevli ve tayın listeleri ile sözlük listelerinde Assinnu ve Kurgarruların “kadın-erkek” anlamı içeren logogram ile yazılı olmaları, ara cinsiyetlilik durumunun kanıtı olmakla birlikte mevcut belgeler, günümüzde pek çok farklı tanımla ifade edilen ara-cinsiyet sınıflarından hangisine dâhil olduklarını açıklamamaktadır.

Bu belgelerden “Tanrıça İnanna’nın Yer altına İnişi” anlatısında Kurgarru, Kalû (Kalatur) ve Assinnular, biyolojik cinsiyet standardına ait gerçek kadın ve erkek olmamakla birlikte aynı zamanda hem kadın hem de erkek özelliklerine sahiptirler. “Ara cinsiyet veya cinsiyet geçişi” bir durumun varlığını gösteren belge, cinsel pratiklerine dair herhangi bir veri içermediği için cinsel yönelimleriyle ilgili bir bilgi edinilememektedir. Ayrıca bu metinde hadım işlemine dair de bir kanıt bulunmamaktadır. Bu belgede “ara cinsiyet” kapsamında oldukları anlaşılan söz konusu görevlilerin, hadım, eşcinsel, hermafrodit gibi sınıflardan birine dâhil edilebilecekleri bir veri mevcut değildir.

Tanrıça İstar kültüne ait tören ve ritüellerde anlatıda bahsi geçen ağıtın icrası gerek seslendirilen ağıt gerekse canlandırma yoluyla mitteki duruma uygun duygu ve acı hissinin oluşturulması, bu görevlilerce yerine getirilen müzik, dans, belirli oyun ve durumların canlandırılması ile gerçekleştirilmektedir. Sözlü müzik icracılığının yanı sıra günümüz ifadesiyle bir nevi kültürel drama veya performans oyunculuğuna benzer bu etkinlikler, kadın görünümlü erkek (veya ne kadın ne de erkek) olan bu görevlilerce gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla bu kült görevini ifa etmek için bu özelliklere sahip ara cinsiyetli kişiler seçilmiş olmalıdır.

İfade edildiği üzere Assinnu ve Kurgarru adlı kült görevlilerinin gerek kült etkinlikleri gerekse de cinsiyetlerine dair veri içeren mevcut belgeler, hadım işlemine dair kesin bir kanıt içermemektedir. Müzisyen kimliklerinden yola çıkılarak müzikal amaç için gerçekleştirilmesi olası hadım işleminin Mezopotamya’daki gerekçesini de mevcut belgelerle tespit etmek güçtür. Müzikal amaçla gerçekleşen hadım etme işlemi (erkek çocukların ergenlik dönemine girmeden hadım edilmeleri), Hristiyan Doğu Kilisesinin V. yy’da kilise korolarında kadın sesini yasaklamasıyla *soprano* ve *mezzosoprano* ses elde etmek için kadınların yerine erkek çocukların korolara alınmasına neden olmuştur. Ancak çocuk sesinin uzun süreli olmaması ve belirli ses tonlarında yetersiz kalması ile bu uygulama gerçekleşmiştir.⁴⁸

Mezopotamya müzik sahasında kadınların varlığı, kadın sesi elde etmek için bu uygulamaya ihtiyaç duyulacak bir durumun olmadığına dair önemli bir veri

---

⁴⁸ Altıok, 2010, s. 21

oluşturmakla birlikte kastrati uygulamasıyla birlikte göğüs bölgesinde belirgin bir büyüme meydana gelmekte ve ses aralığı genişlemektedir. Bir nefeste çok sayıda notayı söyleyebilme veya bir notayı bir dakikadan daha uzun süre tutabilme becerisi gelişmektedir.⁴⁹ Buradan hareketle Assinnu ve Kurgarrulara kastrati işleminin uygulanmasına dair mevcut belgelerde herhangi bir veri olmamakla birlikte olası uygulamanın gerekçesi, kadın ses tonuna olan ihtiyaçtan ziyade ses aralığının genişliği amaçlanmış olmalıdır.

Assinnu ve Kurgarruların, İddin-Dagan A İlahisi ve İstar- Louvre İlahisinde belirtilen kült etkinliği esnasında hem kadın hem de erkek cinsiyetine ait kıyafet ve gereçleri aynı anda taşımaları, araştırmacılarca da ifade edildiği üzere günümüz cinsiyet tanımlamasında ve ara cinsiyet sınıflamasında “travestilik” olgusunu düşündürmektedir. Erra Mitosu ile İnanna ve Ebih Mitosunda ise Tanrıça İstar tarafından “değiştirilmiş/dönüştürülmüş” olarak ifade edilen bu kült görevlilerinin, ara cinsiyetli olmaları sebebiyle sadece dış görünüşleriyle mi (travesti) yoksa kalıcı biyolojik bir dönüşümü (transseksüel) mü ifade ettiğine dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Araştırmacıların belgelerdeki “dönüştürülmüş/değiştirilmiş” ifadesinden hadım veya transseksüel tanımlaması yapmalarına rağmen söz konusu ifade dışında, bu görevlilerin cinsiyetinin biyolojik olarak değiştirildiğine dair bir veri bulunmamaktadır.

Assinnu ve Kurgarruların Tanrıça İnanna (İstar) kültü ile ilişkilerinin bir boyutunu da tanrıçanın insanların cinsiyetini değiştirebilme gücü veya özelliği oluşturmaktadır. Konu kapsamında “dönüştürülmüş” olduğu ifade edilen görevliler için yapılan tanımlamanın dışında Akad kralı Sargon’un kızı, rahibe Enheduanna’ya atfedilen “En Geniş Yürekli Hanımefendi” ilahisinin 120. satırında da Tanrıçanın bu özelliği: “*Bir erkeği bir dişiye, bir dişiye bir erkeğe dönüştürmek senin işindir, İnanna!*”⁵⁰ biçiminde ifade edilmektedir. Mensubu oldukları cinsiyet özelliği ile hem kadın hem erkek cinsiyetine dair özellikler içeren bu kişilerin, Tanrıçanın bu gücünün bir yansıması veya simgesi olarak kültte bulunmuş olmaları muhtemeldir.

Mevcut belgelerden Tanrıça İstar kültüründe ağıt seslendirme, çalgı icra etme, dans ve külte dair çeşitli oyunların canlandırılması gibi sanatsal etkinliklerle karşımıza çıkan Assinnu ve Kurgarru adlı görevlilerin, büyü ve kehanet ile ilişkisine dair bilgi içeren belgelerden -kahin ve büyücülerle birlikte anıldıklarını gösteren görevli listeleri, Eski Babil Dönemi’ne ait “*uru àm.ma.ir.ra.bi*” adlı ağıt metni ve Orta Asur Dönemi’ne ait hastalık iyileştirmeye ilgili bir büyü ritüeline ait metinde- söz konusu büyü

⁴⁹ Altiok, 2010, s. 22.

⁵⁰ Peled, 2014, s. 291.

ritüelinde Assinnu, “ağıt” performansı ile yer almakta ve seslendirdiği ağıt eşliğinde hastalığa şifa sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu hususta belirli bir hüküm ve genelleme oluşturacak yeterlilikte veri olmamakla birlikte bahsi geçen ritüelde olduğu gibi benzer temaya sahip durumlarda müzikal rol ve kimlikleriyle yer almış olmaları muhtemeldir.

Konuya dair belgeler arasında cinsel yönelim veya pratiklerine dair dolaylı veri içeren tek belge, *šumma ālu* serisinin 104. tabletidir. Farklı statülere sahip erkeklere dair eşcinsel ilişki ve sonuçlarının ele alındığı metinde (CT 39 44: 13) Assinnu’nun “pasif eşcinsel” sınıfa dâhil edilmesi mümkün görünmektedir.

Ancak pasif eşcinsel, hadım, aseksüel gibi tanımlamalar, Assinnu ve Kurgarru’nun üreme yeteneğinin olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir ki Nuzi’de ele geçen iki belge, Assinnu’nun çocuk sahibi olduğunu göstermektedir.⁵¹

JEN 7 no.689 ve JEN 3 no.260:13 numaralı belgeler aynı kişi ile ilgilidir. JEN 3 no.260:13’te: “*Tehiya, Assinnu Aku-šenni’nin oğlu, ok ve yay ustası*” ibaresi geçmektedir. Belgede adı geçen Tehiya’nın, Aku-šenni adlı bir Assinnu’nun oğlu olduğu belirtilmektedir. Gerek kült görevi ve müzik sınıfı gerekse de cinsiyet özellikleri bakımından Assinnu ve Kurgarru ile bağlantılı olan GALA (Kalû)’nın da çocuk sahibi olduğuna dair bilgi veren belgeler mevcuttur. Bu durum söz konusu görevlilerin hadım, aseksüel veya eşcinsel olma ihtimalini zayıflatmakla birlikte Ilan Peled, soyun devamının yaşamsal bir gereklilik olduğu Eski Mezopotamya’da evlat edinme yoluyla da çocuk sahibi olunabileceğini ifade etmektedir.⁵²

Mevcut belgeler içinde Yeni Asur Dönemi’ne ait sözlük listelerinde (*a.zi.nu= pilpilû= Assinnu= Kurgarru= ararû= kalu’u*) Assinnu, Sinnišannu, Kurgarru, Kalû ve Pilpilû karşılığında a.ra.ru.u = ararû= “erkek fahişe” ifadesi geçmektedir. Söz konusu ifadenin günümüzdeki anlamıyla örtüşebilecek herhangi bir veri olmamakla birlikte bu ifadenin o dönem için neyi veya hangi pratiği ifade ettiği de belirsizlik arz etmektedir.

Çalışmanın odağını oluşturan Assinnu ve Kurgarru adlı kült görevlilerine dair bilgi veren belgelerin tamamı yazılı belgelerden oluşmaktadır. Hâlihazırda konuya dair sadece iki figüratif eser bulunmaktadır.

Konuya dair ilk figüratif eser, Ur’da ele geçen Eski Babil Dönemi’ne ait pişmiş kilden bir kabartmadır. Ara cinsiyetlilik kapsamında bahsi geçen

⁵¹ Svard and Nissinen, 1992, s. 390.

⁵² Peled, 2016, s. 163-64.

görevlilerden herhangi birine dair bir tanım veya adlandırma içermemekle birlikte dikkate değer bir veri oluşturan bu pişmiş kil kabartma, kadın veya erkek olduğu anlaşılmayan bir figürü resmetmektedir. Figürün üst kısmı, belirgin meme yapısı ile bir kadını yansıtırken alt kısmında ise erkeklik organı belirgin olarak görülmektedir ki bu görsel, hermafrodit olarak tanımlanan durumu yansıtmaktadır. (bk. Görsel: 1)⁵³

İkinci figüratif eser ise Yeni Babil Dönemi'ne ait Uruk'ta ele geçen bir kudurrunun üzerindeki kabartmadır. Eski Mezopotamya ikonografisinde saç ve belirgin sakalın erkeklik sembolü olduğu figüratif eserlerde sakalsız tasvir edilen figürler GALA (Kalû) ya da saray hadımları olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu kudurrunun üzerindeki tasvirde yer alan yazıtta İbni İstar olarak tanımlanan sakalsız şahsın Uruk'taki İstar Tapınağına mensup bir GALA (Kalû) olduğu ifade edilmektedir. (bk. Görsel: 2)⁵⁴

Ara cinsiyetlilik sıra dışı bir durum olsa da ender rastlanan bir durum değildir. Geçmişten günümüze ve dünyanın bilinen pek çok kültür ve coğrafyasında mevcut olan bu durum, bazı coğrafyalarda yakın bir tarihe kadar; bazı coğrafya ve kültürlerde ise hâlâ kabullenilen ve konuşulabilen bir durum değildir. Geçmişte daha ilkel ve geleneksel yöntemlerle ancak XX. yüz yılın ortalarından itibaren tıp alanındaki gelişmelerin de etkisiyle belirli ekonomik imkâna sahip pek çok ara cinsiyetli kişi, çeşitli cerrahi işlemler ve hormon tedavileri ile bu durumu değiştirmeye çalışmaktadır. Buna karşılık bazı kültürlerde ve coğrafyalarda bu durum, toplumsal kabul görmekte ve saygı ile karşılanmaktadır ki bu husustaki tutumu, coğrafya ve kültür belirlemektedir.⁵⁵

Eski Mezopotamya'da Assinnu ve Kurgarrulara yönelik toplumsal kabul veya algıya dair Groneberg ve Maul, her iki cinsiyete ait rol ve özellikleri bir arada barındıran bu kült görevlilerinin, kült görevlisi olmaları sebebiyle

⁵³ Peled, 2016, s. 163.

⁵⁴ Ilan Peled, "Identifying Gender Ambiguity in Text and Artifacts", *Gender and Methodology in Ancient Near East*, 2018, s. 59; Peled, 2016, s. 161.

⁵⁵ Haviland- Prins- Walrath- McBride, 2008, s. 299: Mesela Amerika kıtasındaki pek çok toplulukta ara-cinsiyetli kapsamındaki kişiler için toplumsal bir kabul söz konusudur. Kuzey Amerika'da Lakota'da kadın gibi giyinen ve hem kadın hem de erkek ruhu taşıdığına inanılan erkekler, kadın olmak isteyen kişi anlamında "winkte" olarak adlandırılmakta ve bunların iyileştirici gücü olduğuna inanılmaktadır. Samoa'da da ara cinsiyetli kişiler çok fazla olup bu erkekler "kadın gibi" olarak adlandırılmakta ve hem kadın hem de erkek işlerini yapabildikleri için toplumda çok saygı görmektedirler. Ara-cinsiyetlilikte en bilinen örneklerden birini Hindistan'daki "hijra"lar oluşturmaktadır. Bu ifade, cinsiyet değiştirmiş erkekleri, abartılı bir biçimde kadın gibi giyinen hermafroditleri kapsamaktadır. Hijralar, Hindu inancındaki Bahuchara Mata Tanrıçasının kültü kapsamındaki yeni evli çiftleri ve erkek bebekleri kutsama görevini yerine getirirler hatta bu işten az miktarda para da kazanmaktadırlar. Ayrıca ara-cinsiyet kapsamındaki sınıfların hepsi yaygın kanının aksine eşcinsel değildir.

saygın; kültteki kendinden geçmiş, vecd/trans hâlleri ve hem kadın hem erkek görünümleri sebebiyle de gülünç bir imaja sahip olduklarını ifade etmektedirler.⁵⁶

Mevcut belgelerde, Assinnu ve Kurgarruların toplumsal statü, kabul ve algısına dair doğrudan bilgi olmamakla birlikte ara cinsiyetlilik kapsamındaki diğer müzisyen ve kült görevlisi olan GALA (Kalû) ile ilgili dolaylı referanslar mevcuttur. İsin-Larsa Dönemi’ne ait bir belge grubu içinde bazı atasözü ve deyimlerde doğurganlık özelliğinin olmaması ve cinsel olarak pasif bir durumu temsil etmesi sebebiyle GALA (Kalû)’dan, gülünç bir figür olarak alaycı bir ifade ile bahsedilmektedir. Bir atasözünde oğlunu suya atan bir GALA’nın “Kent benim gibi inşa edilsin! Ülke benim gibi yaşasın!” dediği rivayet edilir. Bu ifade ile ironik olarak oğlu suya atma imgesiyle kısır olduğu ima edilen GALA (Kalû)’nın bu durumunun o sırada talihsizlik yaşayan ülke ile mukayese edildiği görülür. Yine başka bir atasözünde de “Hanımefendisi İnanna’ya ait olan anüsünün uyandırılmaması gerektiği” ifade edilmektedir ki GALA (Kalû)’nın cinsel pasifliğine gönderme yapılmaktadır.⁵⁷

GALA (Kalû)’ya dair atıflar üzerinden ara cinsiyetliliğe ve bu kapsamdaki diğer görevlilere -Assinnu ve Kurgarrular- yönelik bakışı anlamak kısmen mümkün olmaktadır. Bu hususta kanun maddeleri, (Orta Asur Dönemi Kanunları Tablet A:§19 ve §20)⁵⁸ Eski Mezopotamya’da kadın ve erkek olmak üzere iki ayrı cinsiyet rol ve özelliklerinin kabulüne dayanan “heteronormatif” anlayışın hâkim olduğuna işaret etmektedir. Nitekim söz konusu maddeler, eşcinsel ilişkinin genel kabulü yansıtmadığını hatta cezai yaptırım uygulanan bir fiili ifade ettiğini göstermektedir.

Sonuç

Eski Mezopotamya uygarlıklarına ait mevcut belgeler gerek vokal gerekse de çeşitli çalgıların icrası gibi müzikal görevlerde yer alan Assinnu ve Kurgarru adlı müzisyenlerin, Tanrıça İstar kültü kapsamında

⁵⁶ Svard and Nissinen, 1992, s. 375.

⁵⁷ Peled, 2016, s. 158-59.

⁵⁸ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı*, TTK, Ankara 2002, s. 24; Martha Roth, *Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor*, Scholars Press, Atlanta, Georgia 1995, s. 159-160: Orta Asur Kanunları Tablet A:§ 19: “Eğer bir adam gizli olarak arkadaşı hakkında dedikodu yaparsa şöyle diyerek ‘‘onunla devamlı olarak yattılar’’ veya kavga esnasında başka insanların önünde şöyle söylerse ‘‘seninle çok defa yattılar, seni suçlayacağım’’ (fakat) delil gösteremezse, ispatlayamazsa, o adama sopayla 50 defa vuracaklar, bir bütün ay kralın işini yapacak, saçını (veya sakalını) kesecekler ve bir talent kalay ödeyecektir.” Aynı kanun metni §20’de ise: Eğer bir adam arkadaşıyla yatarsa, onu suçlarlar ve ispat ederlerse onunla (başkaları da) yatacaklar ve (onu) hadım edeceklerdir.”

gerçekleştirilen etkinliklerde müzikal faaliyetlerin yanı sıra dans, oyun, külte dair çeşitli canlandırma ve performanslarla da yer aldıklarını göstermektedir. Kültte gerçekleştirdikleri sanatsal faaliyetleri itibariyle bu müzisyenlerin nitel olarak “kült sanatçıları” biçiminde adlandırılmaları gerekmektedir.

Mevcut belgelerin büyük bölümünde birlikte anılan bu iki kült görevlisinin, hem kültte üstlendikleri görev ve dâhil edildikleri müzikal kategori hem de cinsiyetlerine dair yapılan atıf ve tanımlamalar, GALA (Kalû) ile bağlantılı olduklarını göstermektedir. Bu bağlantı, onlara dair bilgi veren belgelerdeki diğer verilerin yanı sıra sözlü müzikal icrada “ağıt” türü ile ilişkilerini ortaya koymaktadır.

Eski Mezopotamya inanç organizasyonu ve müzik kültüründe üstlendikleri rol ve görev tanımları kadar onlara dair tüm belgelerde bizzat cinsiyetleriyle tanımlanmaları, sosyal, kültürel ve dinsel kimlikleri kadar cinsel kimliklerinin de üzerinde durulmasını gerektirmiştir. Günümüzde bünyesinde pek çok farklı durumu ve özelliği barındırdığı anlaşılan “cinsiyet” olgusuna dair pek çok tanım, bu kült görevlileri için de kullanılmıştır. Mevcut veriler, “ara cinsiyet”e mensup olduklarını göstermekle birlikte bu kapsamda var olan çoğu tanımın, belgelerde geçen betimleme ve ifadeleri karşılayacak kesinlikte olmadığını, belgelerin, bazı tanımların yapılabilmesi için gerekli ve yeterli veriyi içermediğini göstermektedir.

Mevcut belgelerden, Assinnu ve Kurgarruların ilgili kült ve törenlere dair görevlere dâhil edilmelerinde; müzik, dans, oyun, külte dair rol ve canlandırmalar gibi etkinlikleri gerçekleştirebilecek sanatsal yetenek ve donanımın yanı sıra sahip oldukları cinsiyet rol ve özelliklerinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Altrok, A. A. (2010). “Kastrato Seslerin Müziksel Temsildeki Yeri”, *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, s. 20-26.
- Bottero, J. ve Kramer, S.N. (2017). *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- E. Ebeling and B. Meissner, (ed.) (1993). “Musik” *Reallexicon der Assyriologie*-8, 1/2 Berlin- New York.
- Ersoy, E. (2009). “Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 19 s. 209-230.
- Hatipoğlu, N. (2023). “Cinsiyet Gelişim Bozukluğuna Genel Yaklaşım”, *Cinsiyet Gelişim Bozuklukları*, TÜD/ Türk Üroloji Akademisi Yay., s. 1-14

- Haviland, W.A-Prins H.E.L.- Walrath, D.; McBride. B. (2008). *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaknüs Yay, İstanbul.
- Sophus, H. (2018). "Only in Dress?" Methodological Concerns Regarding Non-Binary Gender", *Gender and Metodology in Ancient Near East: Aproaches from Assyriology and Beyond, Barcino Monographica Oriantelia*, vol. 10, Universitat de Barcelona Editions, s. 41-53.
- Peled, I. (2016). "Visualizing Masculinities: The Gala, Hegemony and Mesopotamian Iconography", *Near Eastern Archaeology*, 79 (3), s. 158-165
- Peled, I. (2018). "Identifying Gender Ambiguity in Text and Artifacts" *Gender and Metodology in Ancient Near East, Aproaches from Assyriology and Beyond, Barcino Monographica Oriantelia*, vol. 10, Universitat de Barcelona Editions, s. 55-63.
- Peled, I. (2014). "assinnu and kurgarru Revisited", *Journal of Near Eastern Studies*, 73 (2), The University of Chicago, s. 283-297
- Peled, I. (2017). "šumma ālu assinnu or not assinnu", *N.A.B.U.*, vol.1, s. 30-31
- Kara, C. (2023). "Cinsiyet Kromozom Bozukluklarına Bağlı Cinsiyet Gelişim Bozukluğu", *Cinsiyet Gelişim Bozuklukları*, TÜD/ Türk Üroloji Akademisi Yay., s. 15-22.
- Kramer, S.N. (2002). *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Krispijn, T.H.J. (2008). "Music in School and Temple in the Ancient Near East", *What Was Old Is New Again A Meeting of Art and Scholarship ZKM Center for Art and Technology*, 21 (23), s. 1-143.
- Metin, S.-Az, A.- Ertin, H. (2021). "Kız mı Oğlan mı? Tıbbi, Etik ve Hukuki Yönleriyle Cinsiyet Gelişim Bozukluğu: Geleneksel Derleme" *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi* C.3, S.29, s.435-42
- Parpola, S. (2008). "Cuneiform Texts From Ziyaret Tepe (Tuşhan), 2002-2003", *State Archives of Assyria Bulletin*, vol. XVII, s. 1-113
- Üstün, Y. E. (2007). "Yaşamın Başlangıcı ve Doğum Öncesi Gelişim", ed. Alim Kaya, *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Yay., Ankara, s. 37-45.
- Roth, M. (1995). *Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor*, Scholars Press, Atlanta- Georgia.
- Svard, S. And Nissinen, M. (1992). "Reconstructing The Image of The Assinnu", ed. Saana Svard and Agnes Garcia-Ventura, *Studying Gender in The Ancient Near East Eisenbrauns: University Park*, s. 373-411.
- Dahlia, S. (2009). *Musiker und ihr Vokales Repertoire*, Universitätsverlag Göttingen.

Tosun, M.-Yalvaç K. (2002). *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı*, TTK, Ankara.

https://www.google.com/searchq=tureng+online+dictionary&sca_esv

KISALTMALAR

CAD: The Assyrian Dictionary of the University of Chicago.

ETCSL: Electronic Text Corpus of Sumerian Literature,

JEN 3: Edward, Chiera, *Exchange and Security Documents* (Joint Expedition with the Iraq Museum at Nuzi 3), Paris, 1931.

JEN 7: Ernest, Lacheman and Mainard, Maidman, *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians*, (Joint Expedition with the Iraq Museum at Nuzi 7) Eisenbrauns, 1989.

SAA3: Livingstone, Alasdair, *Court Poetry and Literary Miscellanea* (SAA 3), Helsinki, 1989.

SAA 7: Fales, F. Mario and Postgate, J. Nicholas, *Imperial Administrative Records, Part I: Palace and Temple Administration* (SAA7), Helsinki, 1992.

SAA 12: Kataja, Laura and Robert M. Whiting. *Grants, Decrees and Gifts of the Neo-Assyrian Period* (State Archives of Assyria 12) Helsinki, 1995.

SAA 20: Parpola, Simo, *Assyrian Royal Rituals and Cultic Texts*. State Archives of Assyria (20), Helsinki, 2017.

MSL 11: Yoshikawa, Mamoru and Matsushima, Eiko, *Lexikal*, (Materials for the Sumerian Lexicon 11) University of Tokyo, Japan.

MSL 12: Civil, Miguel, *Series Lu=ša and Related Texts*. (Materials for the Sumerian Lexicon 12), Rome, 1969.

EKLER

Görsel: 1

Ur’da ele geçen Eski Babil Dönemine ait pişmiş toprak kabartma. Figürün üst kısmı kadın, alt kısmı ise erkeği yansıtmaktadır. Herhangi bir tanım veya açıklama içermemekle birlikte “hermafrodit” durumunu yansıttığı görülmektedir.⁵⁹

Görsel: 2

Uruk’ta ele geçen Yeni Babil Dönemine ait kudurru. Üzerindeki yazıtta İbni-İştar olarak tanımlanan sakalsız figürün Uruk’taki İştar tapınağına mensup ağıt rahibi GALA (Kalû) olduğu öğrenilmektedir.⁶⁰

---

⁵⁹ Peled, 2016, s. 163.

⁶⁰ Peled, 2016, s.161.

MARDUK ORDAL'I MITOSU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON THE MYTH OF MARDUK'S ORDEAL

Kübra KARAKÖZ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 26 Ocak 2024

Kabul: 28 Mart 2024

Article Info

Received: January, 26, 2024

Accepted: March, 28, 2024

Öz

Eski Mezopotamya çivi yazılı kaynaklarında, dikkat çeken ve spesifik metinlerden biri, tanrı Marduk'un tutsaklığını konu alan metindir. Metin, Yeni Asur Dönemine aittir ve iki farklı versiyondan oluşmaktadır. Metin her iki versiyonunda, içerik açısından dinamik bir yapı yoktur. Metindeki konular arasındaki geçiş, bağlantısızdır. Metin genel olarak tanrı Marduk'un tutsaklığını konu almaktadır. Marduk, kendi tapınağında esir tutulmaktadır. Esaretinin nedeninin açıklanmadığı metinde, Marduk, Asur'un çıkarlarını gözetip koruduğunu ifade etmektedir. Tapınağında esir tutulduğu esnada kaçmaya çalışan tanrı, kendi muhafızları tarafından darp edilip Asur'un önde gelen tanrılarının huzurunda masumiyetini dile getirmekte ve yaşamak için onlardan izin istemektedir. Marduk'un masumiyeti, nehir ordali ile sağlanmaktadır. Marduk'u, tanrı Aşşur yargılamıştır. Yargılanan tanrının metindeki akıbeti, belirsizdir. Metne göre, bu tutsaklık Babil'de Akītu Festivalinin kutlandığı zaman meydana gelmiştir. Bu nedenle Babil'deki Akītu Festivalinde okunacak Enūma Eliš'in konusunun da Marduk'un tutsaklığı olması gerektiği, metinde ifade edilmektedir. Metin, tanrı Marduk'a ve dolayısıyla Babil'e karşı, Asur ve tanrı Aşşur'un gücünün vurgulandığı bir metindir. Tanrı Marduk'un dramatize edilen sıkıntıları, tarihsel bir gerçekliğin metaforik yorumudur. Çalışmamız, metnin, metaforik yönüne değinerek, siyasi bir üstünlüğün teolojik bir zeminde aktarılmasını değerlendirmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marduk, Asur, nehir ordali, tanrı-zaptı, Eski Mezopotamya

Abstract

One of the distinctive and specific texts in the cuneiform literature of ancient Mesopotamia is the text about the captivity of the god Marduk. The text originates from the Neo-Assyrian period and consist of two distinct versions. In both versions of the texts, there is no dynamic structure in terms of content. The transition between the subjects in the texts is disconnected. The texts is generally about the captivity of

* Dr., karakozkubraa@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3624-0332; İstanbul-Türkiye.

the Marduk. Marduk is being held captive in his own temple. In the text, in which the reason for his captivity is not explained, Marduk expresses that he looks after and protects the interests of Assyria. The god who tried to escape while being held captive in his temple, was beaten by his own guards and expressed his innocence in the presence of the foremost gods of Assyria and asked their permission to live. Marduk's innocence is ensured by the river ordeal. The god Marduk was judged by the god Aššur. The fate of the judged god is unclear in the text. According to the text, this captivity coincided with the celebration of the Festival of Akītu in Babylon. For this reason, it is stated in the text that the subject of Enūma Eliš to be recited at the Akītu Festival in Babylon should be the captivity of Marduk. The text emphasises the power of Assyria and the god Aššur against the god Marduk so thus Babylon. The dramatised distress of the god Marduk is a metaphorical interpretation of a historical reality. By addressing the metaphorical aspect of the text, our study aims to evaluate the transfer of a political superiority on a theological ground.

Keywords: Marduk, Assur, river ordeal, godnapping, Ancient Mesopotamia.

1. Giriş

Bir toplumun devamlılığını sağlayabilmesi için belirli unsurlara ihtiyaç vardır. Değerler, inanışlar ve kültürel öğeler gibi faktörler, toplumsal bütünlüğün korunmasında yardımcı olur. Toplumsal düzen ise kendiliğinden oluşmaz ve biçimlendirilmez¹. Öncelikle toplum, farklı yaş gruplarındaki bireylerin benzer inanç, kurum ve geleneğe dayanan, bir araya gelmesiyle oluşan ve genel olarak tüm opluluklar arasındaki birliği ifade eden bir kavramdır². Toplumsal yapının temel unsurları, değerler, statüler ve alt gruplardan ibarettir. Sosyo-kültürel değerler, önceki kuşakların davranışlarını nesilden nesile aktaran ve böylelikle toplum yapının birey-bütün oluşumunu hazırlayan önemli unsurlardır³. Fiziki ve doğal ihtiyaçların karşılanması, nesillerin devamlılığı için hayati bir önem taşırken, aynı zamanda ortak değer ve yargılar da toplumun devamlılığını etkilemektedir⁴. Toplumun devamlılığını sağlayan faktörler, tarihsel süreç boyunca iç ve dış dinamiklerle etkileşim halinde olan ve değişime açık olan unsurlardır. Bu unsurlar arasında din, dil, inanç, kültür, önemli olay ve günler, ritüeller, festivaller, toplumsal hafızada yer edinen mekân ve kişiler, kurumlar yer alır. Bu unsurlar, bireyleri sosyal değerler ve tabulara bağlayarak toplumsal yapıyı bütünleştirmektedir.

¹ Özer Ozankaya, "Ulusal Toplumun ve Ulusal Kültürün Kurucu Öğeleri", *Atatürk Yolu Dergisi* 3, S. 10, 1991, s. 1-2.

² Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1969, s. 292.

³ Serkan Güzel "Sosyal Yapı ve Toplumsal Yapı Bileşkesinde Sosyo-Kültürel Yapı Kavramı", *Sosyoloji Konferansları*, S. 34, 2006, s. 89.

⁴ Faruk Sinanoğlu, "Toplumsal Yapının Oluşumu: Bilim, Din ve Toplum Arasındaki İlişkiler" *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2, 2015, s. 215-216.

Durkheim'e göre, insanın biyolojik bütünselliğinin dışında, toplumsal bir gerçekliği mevcuttur. Bu, bireyin doğa, dünya ve yaşamla ilgili her şeyi bir bağlamda değerlendirmesine olanak sağlayan, geçmişten günümüze gelen toplumsal yaşamla birlikte gelişen zihnin, şekil ve ortak yaşamını mümkün kılan bir anlayış ortaklığıyla gerçekleşmektedir⁵. Bireyin zihinsel işleyişini etkileyen bilinçdışı zihinsel mekanizmalar, nesiller boyunca süregelen gelenek ve törenler sayesinde dinsel, geleneksel, mitolojik kültürlerin anlam ve ruhsal yaşama şekil vermesiyle gerçeklik sağlayarak birey ve toplumun zihnini canlı tutmaktadır⁶.

Toplumun zihnini canlı tutmak adına, uygulamaların her aşaması, hatırlama ve hatırlatma sürecini içermektedir. Sosyal grupların veya toplumun bütünlüğü adına ortak bir çaba sarf edildiğinde, başlangıcın hafızada canlı tutulması önem arz etmektedir. Başlangıç, zamansal düzenin sürekliliğini dışarıya taşıyan ve zamansallık dizisini etkileyen unsurlardır⁷. Bu durum, canlı ve dinamik bir toplumsal hafızaya neden olur. Toplumsal hafıza, bilgilerin ve deneyimlerin yeniden yapılanma sürecidir⁸. Toplumsal hafızanın, belleğin uyduğu yine kendisidir. Otorite, toplumsal hafızada sürekli olarak pekiştirilir. Düşünceler de gruplarda özerktir ve referansı yine kendi kriterlerine dayanmaktadır.

Referanslar, belirli günlerde kutlanan festivaller, anma törenleri, kahramanlar, kütler, mitoslar, mekân ve tarihlerle ortaya çıkmaktadır. Toplumun temel hafızasının canlı kalması, toplumun hayati devamlılığı açısından oldukça kritiktir. Assmann, toplumsal hafızanın korunmasında tekrarın önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Tekrarlanan olaylar ve değerler, bireylere aktarılarak hatırlanması temel alınır. Bu şekilde, kültürel bir olgunun toplum ve toplum tarihinden silinmesinin engellendiğini aktarmaktadır⁹. Tarihsel hafıza, Halbwachs'a göre, hafızanın taşıyıcı bireyle ilişkili olduğunu aktarmaktadır. Bireye ait olan hafıza ise toplumsal düzey ile belirlenebilmektedir¹⁰. Toplumsal hafızanın ürünü olan gelenek, toplumu oluşturan bireyler tarafından anlamlandırılır. Bireyler, geleneği yeniden yorumlayarak ve geçmişle bağlantı kurarak, toplumdaki 'ben'liklerini oluştururlar. Bu süreçte, semboller ve aktarımlar önemli rol oynamaktadır¹¹.

⁵ Emile Durkheim, *Toplumsal İş Bölümü*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İzmir 2014, s. 41.

⁶ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Zehra Yılmaz, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2020, s. 169-170.

⁷ Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 6-7.

⁸ Connerton, 2009, s. 13.

⁹ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2001, s. 25.

¹⁰ Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago University Press, Chicago 1992, s. 22-23.

¹¹ Mustafa Aksoy, "Semboller ve Damgalar Neyi Anlatır", *2023 Dergisi*, S. 82, 2008, s. 40.

Bu sembol ve aktarımlar, toplumsal düzenin kurucusu ve güvencesi olan merkezi iktidar tarafından sağlanır. Belleğin canlı kalması için bütünlüğün değişmemesi ve sürekliliğini koruması gerekmektedir.

Bloch, hafıza aktarımının toplumun dirliği konusunda hayati fonksiyona sahip olduğundan bahsetmektedir. Ona göre, özellikle toplumun genç bireyleri, yaşlılar ya da merkezi otorite tarafından yapıldığını aktarmaktadır. Her yeni zihnin şekillenmesinde aynı zamanda bir geriye dönüş söz konusudur. Hafıza aktarma, gelenekselliğe önemli katkı sağlamakla beraber aynı zamanda ondan beslenmektedir. Anlatılar, gündelik hayat için bir etkinlik olmakla beraber eylemin karakterleşmesi ve toplum hafızasının örneğidir. Özellikle ritüel, tören ve festivallerde bedensel uygulamalar geçmişe dair görüntü, bilgilerin ritüelleşmesiyle şekillenip sürdürülmektedir¹².

Bu belleğin canlı kalması, tarih boyunca toplumların ve krallıkların önem verdiği konulardan biri olmuştur. Eskiçağ'da krallıklar ve toplumun dirliği ritüeller, kültürler, festivaller ve mitoslar gibi unsurlar ile sağlanırdı. Ritüel ve mitoslar, toplumun devamlılığı, düzeni gibi işlevsel yönleriyle, politik bir kaygı da taşımaktadır. Kimi zaman toplumda doğal nedenlerle kutlanan ritüeller ve festivaller de zamanla politikleşmiştir¹³. Gücün sistematik bir biçimde dağıldığı siyasi bağlamda ritüeller, bilişsel egzersiz olarak politikleşmektedir. Özellikle imparatorluk bünyesinde sembolik hareket ve törenler; toplum açısından kolaylıkla okunabilen metinlerdir. Bu ritüel formları, sembolik temsilin ileri götürülmesidir. Ritüelin icadı hem genel bir sorun hem de geleneksel toplumlarda ilgi uyandıran bir olgudur.

Bu uğraşlar, belirli bir sembolik sermayeye yapılan zaman ve beceri yatırımını temsil eder. En etkili sembolik güçlere sahip nesnelere, sahiplerinin doğasında bulunan nitelikleri açıkça göstererek, sahiplenilmeleri için gerekli kaliteyi yansıtmaktadır. Çünkü sahip olunna şeyin bazı yönleri, edinildiği geçmişle doğrudan ilişkilidir. Eskiçağ'da özellikle şehirlerin kurucuları ve yaratıcıları olan tanrılar, tanrılar etrafında gelişen mitler, ritüeller ve kültürler, bu edinin sürecinin devamlılığını sağlamaktadır. Ritüeller ve mitoslar, kökenlerine bakılmaksızın değişime açık olmuştur. Bu düşünce törensel hareketlilik ve sözlü inanç aktarımı, toplumsal belleğin unutturulması ya da değiştirilmesi amacıyla bazen politik kaygılara maruz kalmıştır. Toplumun kutsal nitelendiren güçler arasındaki ilişkiyi düzenleyen yapısı mitolojiyi de bir ideoloji yapmaktadır¹⁴.

¹² Connerton, 2009, s. 39-40.

¹³ Connerton, 2009, s. 47-51.

¹⁴ Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 4.

Mitos, söylemlerin, kendi kriterinde bilinçli bir şekilde biçimlenerek, hayatı anlama ve hayatı anlamlandırma gayesinin gelenekselleşmiş ürünleridir¹⁵. Normatif işleve sahip mitoslar, insan ve toplumun düşüncel temellerini yansıtmaktadır.¹⁶ Mitos gibi söylemler, sosyo-kültürel ve politik normlar içermektedir. Eskiçağ'da toplumların düşünce ve normları sözler aracılığıyla paylaşıldı. Söylem, gelenek ve inançla etkileşim halindeydi. Dolayısıyla mitoslar, geleneksel otoriteyle biçimlenen kalıplara sahiptir¹⁷. Eskiçağ'da, mitosların bir kısmı, her ne kadar edebi içerikli olsalar da krallık ideoloji içermektedir. Yazılı kaynakların neredeyse tamamı, krallık bünyesindeki kâtipler tarafından yazılmaktaydı. Bu, krallık ideolojinin metinlere geçmesine neden olmuştur. Mitoslar, tarihsel retorik metinler olmakla beraber gerçek dışı ve pozitivist bir politik kavram benimsemiştir. Öncelikle mitos, politika dışı bir kapsamda değildir. Politika, geleneksel otoritenin, din, ritüel, tören, sanat ve mitosların soyut, sosyal, politik ve ekonominin somut yapılarını karakterize etmektedir. Hegel'e göre, bu durum devletin tanrılaştırılmasıdır. Mitoslar, söylencenin patolojik varlığına yönelik anlamlandırma girişimidir. Bu açıdan mitoslar, düşünsel, sanatsal ve ahlaksal güçlerle denetim altına alınan zararsız anlatılardır. Bu nedenle mitoslar, modern politikada manipülasyona açıktır. Normatif açıdan bir değerlendirmeye konu edinen her zaman ve her yerde insan zihninin irrasyonel ve şiddete eğimli yönlerini de içeren genellemeyi barındırmaktadır¹⁸.

Geleneksel otoriter yönetimlerde, kurallar, törenler, festivaller ve ritüeller nesilden nesile söylemler ve uygulamalarla aktarıldı. Sözlü aktarımın olduğu toplumlar, normatif açıdan daha iyi kontrol edilirdi. Mitoslar, törenler ve festivaller gibi toplumu ilgilendiren alanlarda anlatıldığında ise mitos, bireylerde direktif sağlamaktaydı. Bu açıdan, mitosların her ne kadar gelişim süreci anlam arama üzerine olduğu aktarılsa da işlevsel açıdan politik bir arka plana sahip, normatif metinlerdir. Amaca hizmet etmesinden dolayı, tarih boyunca mitoslar, çeşitli nedenlere bağlı olarak değiştirilmiştir.

Eski Mezopotamya'da, krallar, kendi otoritelerini iktidarda bulunan şehir tanrılarında almaktaydı¹⁹. Kent-krallık-din ilişkisinde, Eskiçağ'da krallıkların kurucu tanrılarının yer aldığı söylem ve eylemler tarih boyunca

¹⁵ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul 2001, s. 20-22.

¹⁶ Güven Arif Sargın, "Myth, Ideology, and Hegemony: The Political Syntax of American Environmental Design Tradition", *METU JFA*, C. 17, S. 1-2, 1997, s. 27; Barış Çoban-Zeynep Özarlan, *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din ve İdeoloji*, Su Yayınevi, İstanbul 2003, s. 261.

¹⁷ Martin Nilsson, *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*, University of California Press, California 1932, s. 122-123.

¹⁸ Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, çev. Necla Arat, Remzi Kitapevi, İstanbul 1984, s. 299.

¹⁹ Okay Pekşen, "Babil Krallarının Siyasi Meşrulaştırma Aracı: Tanrı Marduk", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, 2. 1, 2017, s. 105.

kendi iç dinamikleri yahut dış etkenlere bağlı olarak değişmiştir. Özellikle rekabetin yoğun biçimde yaşandığı Mezopotamya’da söylemler, eylemlerin sonucu ya da eyleme bağlı farklılıklara sahip olmuştur. Eskiçağ’da toplumsal belleğin birleştirici rolünde geleneksel söylemler, mevcut iktidarın tanrısal söylemleriyle ön plana çıkmıştır. Pekşen’in de belirttiği gibi, toplumun şekillenmesinde önemli rolü olan tanrılar, toplumun devletleşme sürecinde toplumsal açıdan birleştirici rol oynamıştır²⁰.

Bu şehir tanrıları, neredeyse her Mezopotamya kentinde görülmektedir. Bu tanrılar, çeşitli mitoslara konu olmuştur. Genellikle kahramanlık ve ulûhiyetleri mitoslarda ön plana çıkmaktadır. Fakat bazı mitoslarda, tanrının alışlagelmiş anlatıların içerisinde olduğu görülmektedir. Bu mitoslar spesifik olmakla beraber bir amaca hizmet etmektedir. Marduk’un Ordali²¹, bu metinlerden biridir.

2. Marduk Ordali/ Esareti

Marduk Ordali, Marduk’un Esareti adıyla da bilinen bir mitolojik kompozisyonudur. Asurologlar tarafından en çok değerlendirilen metinlerden biridir. Temelde iki versiyondan oluşmaktadır²². Bu iki versiyon çok sayıda tablet fragmanı içermektedir. Tabletlerin bir kısmı Asur’dan, bir kısmı Ninova’dan ve bir de Kalhu’dan ele geçmiştir²³. Babil’in yağmalanmasının teolojik bir karşılığı olma ihtimali oldukça yüksek olan kompozisyon, MÖ 698 ila 612 yıllarına tarihlenmektedir. Metne dair en son tarih ise MÖ 612 yılı, yani Ninova’nın yıkıldığı tarihtir²⁴.

Her iki versiyonun kolofon kısımlarında, kompozisyona dair anlatıların dilden dile dolaşmasına yönelik talimat verilmiştir. Metin, duyduklarını, bildiklerini başkalarına aktarmayan kişilere yönelik lanetler yağdıran bir kınama formülü içermektedir. Lanetleme kısımlarının işleyişi, bilginin aktarılmasının zorunluluğu metni tıpkı Erra Destanı ve Enūma Eliş gibi geniş alanlara aktarılması için tasarlandığını göstermektedir²⁵. Metnin yayılmasını istemek, asli söylemin kabul edilmesinin istendiği anlamına gelmektedir. Marduk ordalini konu alan metin,

²⁰ Pekşen, 2017, s. 108.

²¹ Nehir ordali, bir suç ile itham edilen kişinin yargılanmasının nehir tanrısına bırakıldığı eski bir uygulamadır. Bk. Faruk Akyüz, “Asur Belgelerinde Nehir Ordali”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, 2020, s. 166.

²² Alasdair Livingstone, *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars*, Oxford University Press, Oxford 1986, s. 205-206.

²³ Tikva Frymer Kensky, “The Tribulations of Marduk the So-Called ‘Marduk Ordeal Text’”, *Journal of the American Oriental Society*, S. 103, 1983, s. 132-133.

²⁴ Livingstone, 1986, s. 222.

²⁵ Frymer-Kensky, 1983, s. 131.

diğer mitoslardan farklı olarak ise Mezopotamya'nın en bilinen tanrılarında birinin içine düştüğü aşağılayıcı durumu içermektedir.

Metnin iki versiyonu bulunmaktadır. Bunlar, Ninova'da bulunan Akadca Ninova versiyonu²⁶ ile Asur'da bulunan Asur versiyonudur²⁷. Ayrıca Kalhu'da bulunan CTN 2 268, Akadca metin de yer almaktadır. Fakat bu metin, kompozisyona dâhil edilmemiştir. Metinlerin tamamı Yeni Asur Dönemi metinleridir. Ninova versiyonundan farklı olarak Asur versiyonu hem kült hem de mitoloji metnidir²⁸. Metinlerdeki anlatı, sabittir, benzer ifadeler içermektedir. Metinlerdeki olayların sıralamasında da farklılıklar azdır. Aktarılan olaylarda, mekânsal açıdan bir dinamiklik söz konusu değildir. Metindeki olay sirkülasyonu durağandır. Metindeki figürlerin rolü ise muğlaktır, tanrılarının rolü, işlevsel açıdan tam anlamıyla belirtilmemiştir. Her iki versiyonda da geçişler arasında kopukluklar mevcuttur. Bu nedenle mitos, birkaç farklı anlatının bir araya getirildiği ve içerisinde başka mitosların da referans edildiği bir anlatıdır. Metin, Babil'in Asur tarafından ele geçirilmesinin ardından yazılmış olmalıdır, bu da metni kısmen bir propaganda yapmaktadır²⁹.

Metin fragmanları Asurologlar tarafından değerlendirilmiştir. VAT 9555 numaralı metin ilk kez Zimmern tarafından ele alınmış, yorumlanmıştır. Zimmern, söz konusu metnin, tanrı Marduk'un ölümü ve ardından dirilişiyle ilgili olduğunu öne sürmüştür³⁰. Yazar, Marduk'un ölüm ve dirilişini, metnin Akıtu festivalinde okunması gibi temellerden yola çıkarak Mesih'in ölüm ve dirilişiyle karşılaştırmıştır³¹. Metinler arasında bir benzerlik kuran yazar,

²⁶ Metinlerin transkripsiyon ve tercümesi Livingstone, 1986 ve Oracc'tan alınmıştır. Metin, BM 134503 + BM 134504 + Sm 1903 + K 7979 + K 6330 + 6359 + 9138 numaralı tabletlerden oluşmaktadır. Çalışmada bahsedilen derleme, Oracc'ta SAA 03-035 koduyla portale eklenmiştir. (<http://oracc.org/saao/P336245/>) Ayrıca CDLI'de P336245 künye numarasıyla yer alan metne dair bilgilerden yararlanılmıştır. Bk. "MMEW 242 giriş (No. P336245). (9 Eylül 2023). Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). <https://cdli.ucla.edu/P336245> (Çalışma 2006 yılında yayınlanmıştır).

²⁷ Metinlerin transkripsiyon ve tercümesi, Livingstone, 1986 ve Oracc'tan alınmıştır. Metin, VAT 09538+ VAT 09555 numaralı tabletlerden oluşmaktadır. Çalışmada yararlanılan metin, Oracc'ta yer alan çalışma SAA 03-034 numarasıyla portalin bünyesine kaydedilmiştir (<http://oracc.org/saao/Q009250/>). Ayrıca CDLI'de eser P336230 künye numarasıyla yer almaktadır ("KAR 143 Girişi." (2006) 2023. Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). 7 Ağustos 2023. <https://cdli.ucla.edu/P336230>).

²⁸ Amar Annus, "The Marduk Ordeal and Two Babylonian Omens", *NABU*, S. 4, 2010, s. 103.

²⁹ Joanna Töyräänvuori, "Trial by Water through the Ages", *Studia Antiqua et Archaeologica*, 27, S. 2, 2021, s. 315.

³⁰ Ichiro Nakata, "Problems of the Babylonian Akitu Festival", *JANES*, C. 1, S. 1, 1968, s. 43.

³¹ Kanonik İncillere göre, İsa, sonradan çile haftası olarak adlandırılan Fısıh-Mayasız festivallerinin kutlandığı ilkbaharda, bir eşek üzerinde Kudüs'e girmiştir. Kudüs'te insanlar kendisini kral olarak selamlamıştır. Mayasız bayramı, Yahudilerin kölelikten kurtulmaları

Monoteist literatüründe yer alan anlatıda, bahsi geçen Mezopotamya metninin etkisinin yer aldığını öne sürmüştür.

Langdon ise Zimmern gibi tanrının ölüp dirildiğini savunan bir çalışma yayınlamıştır³². İsa'nın çilesi ile Marduk'un başına gelenlerin zaman ve olay örgüsü açısından benzer olduğunu iddia etmiştir. Pallis de Akītu festivalinden yola çıkarak tanrının ölümü, ardından gelen ağıt ve dirilmesindeki paralelliklere dikkat çekmiştir. Bu içerikten dolayı Marduk'un, ölüp dirildiğini ifade etmiştir. Pallis metinde, tanrının yeniden dirilmesinden kaynaklı bir mutluluğun yer aldığını ifade etmiştir³³. Bu hipotezlerden dolayı metin İsa'nın tutkusu, çilesi kompozisyonuna benzer biçimde Marduk'un çilesi, sınavı olarak adlandırılmıştır.

Metin oldukça tartışmalıdır. Marduk ordali ve İsa'nın çilesi anlatılarında, benzerlikler yer almasına rağmen iki metnin birbirine paralel olmadığı da savunulmuştur. Bu benzetmelere ilk karşı çıkanlardan biri Jensen'dir. Jensen, metinde, tanrının ölümünden açıkça bahsedilmediğinden yola çıkarak, tanrının sorgusuz esir alındığı, metnin de onun tutsaklığını anlattığını öne sürmüştür³⁴. İsa'nın öyküsüyle paralellikler olmasına rağmen bu metinde Marduk'un ölmediğini savunmuştur.

Soden, kompozisyonun Asur versiyonlarını yorumlayarak bir düzenleme yapmıştır. Yaptığı düzenlemede, tanrının herhangi bir ölüm ve diriliş olayını deneyimlemediğini belirtmiştir³⁵. Metnin, Marduk'un ölümü ile ilgili değil, Babil'in yıkılmasıyla ilişkili olduğunu öne sürmüştür. Marduk'un burada Babil kentini temsil ettiğini dolayısıyla kendi tutsaklığının da Babil'in Asurlular tarafından ele geçirilmesi olarak yorumlamıştır. Liagre-Bohl ise metnin, Marduk'un tutukluluğu ile ilgili olduğunu öne sürmüştür. Metinde, tanrının

---

anısına kutlandığı için siyasi geçmişi olan 15-21 Nisan arasında kutlanan bir bayramdır. Ardından İsa, Kudüs'te mabedinde iken, havarileri tarafından kendisine kumpas kurulmuştur. Mabette, bizzat mabedin muhafızları tarafından yakalanıp Sanhedrin meclisine ve kurul üyelerinin huzurunda yargılanmıştır. Yahudiler tarafından Mesih, Romalılar tarafından ise Yahudi kralı olma iddiası nedeniyle Roma Valisi Pontus Pilatus tarafından çarpmıha gerilerek öldürülme cezası verilir. Mabette bir süre tutulan İsa, çarpmıha gerilir. Ölümünün üçüncü gününde ise dirilerek göğe yükselmiştir (Markos, 11-15; Yuhanna, 11-19).

³² Livingstone, 1983, s. 205-206.

³³ Svend Aage Pallis, *The Babylonian Akitu Festival*, Hovedkommissionær, København 1926, s. 43, 203.

³⁴ P. Jensen, "Bel im Kerker und Jesus im Grabe" *Orientalistische Literaturzeitung*, C. 27, S.1, 1924, s. 288.

³⁵ Wolfram von Soden, "Gibt es ein Zeugnis dafür, daß die Babylonier an die Wiederauferstehung Marduks geglaubt haben?", *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, S. 51, 1955, s. 145.

ölümü ile ilgili bilgi verilmediğini yalnızca tutsaklığının konu alındığını belirtmiştir. Liagre-Bohl'a göre tanrının tutulduğu mekân da ölümler diyarıdır³⁶.

Jacobsen, metindeki bazı noktalara dikkat çekmektedir. Bunlar, Babil'in Akītu festivalinde yaşanan olayların, Marduk'un tanrı Aššur'a ihaneti ve bu nedenle Asurlular tarafından yargılanması olaylarıdır. Metni açıkça, Marduk'un tanrı Aššur'a ve Asur krallığına boyun eğmesi olarak değerlendirmiştir. Metni, Marduk'un mağlubiyetini içeren, Babil'in yıkımının metaforik olarak anlatıldığı bir mitos olarak değerlendirmiştir³⁷. Marduk'un ölümü ya da tutsaklığını ifade eden kısımların, Babil'in Asur egemenliği altındaki süreci olarak değerlendirmiştir.

Metinde açıkça görülen tanrı Aššur'un Marduk'a karşı üstünlüğünü Frymer Kensky farklı değerlendirmiştir. Yazara göre, Marduk heykeli Asurlular tarafından ele geçirilmiştir. Bu durumun Asur'a yarattığı üstünlüğe, muhtemelen Asarhaddon'un oğlu Šamaš-šuma-ukin tarafından son verilmiştir. Šamaš-šuma-ukin, heykeli Babil'e geri iade ederek tanrıyı kültüne geri kazandırmıştır. Nitekim kral, tıpkı birçok Mezopotamya kralı gibi kendi meşruiyetini ve toprakları üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmek adına dini destek almıştır³⁸. Frymer Kensky de bu geri dönüş sonrasında heykelin dolayısıyla Marduk'un Akītu Festivaline yeniden dâhil edildiğini öne sürmektedir³⁹.

Annus, metnin, Babil törensel kehanet metinleriyle benzerlik gösterdiğini belirtmiştir. Annus'a göre, metinde bahsedilen ordal, aslında tören için tanrının heykelinin taşınmasını ve teknenin Akītu'ya giderken alabora olmasını anlatmaktadır⁴⁰. Metinde tam anlamıyla bir ordalden bahsedilmediğini ifade etmektedir. Bu durumda, anlatının aslında heykelin, Marduk'un Tiamat'a karşı yıllık savaşının nasıl yorumlandığına dair zorlu bir sınavdan geçtiğini öne sürmüştür. Bu değişiklikler arasında, Marduk'un zaferinin artık anlık bir başarı olarak değil, daha ziyade Marduk'un hapsedilmesini takiben uzun süren bir savaşın sonucu olarak görülmesi de vardır⁴¹.

Araştırmacıların farklı görüşlere sahip olması, mitosun içeriği ve dizininden kaynaklanmaktadır. Mitosun Asur versiyonu, Ninova versiyonundan farklıdır.

³⁶ Kensky, 1983, s. 131.

³⁷ Thorkild Jacobsen, "Religious Drama in Ancient Mesopotamia", *Unity and Diversity: Essays in the History, Literature, and Religion of the Ancient Near East (The Johns Hopkins Near Eastern studies)*, ed. Hans Goedicke, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1975, s. 76.

³⁸ Okay Pekşen, "Southern Policy of the Neo-Assyrian State and the Elamite-Babylonian Alliance", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 36, 2021, s. 633.

³⁹ Kensky, 1983, s. 140-141.

⁴⁰ Amar Annus, "The Political Inversion of the Religious Narrative: The Case of the Marduk Ordeal", *ASOR Newsletter*, C. 61, S. 4, 2012, s. 25.

⁴¹ Annus, 2012, s. 25-26.

Asur versiyonuna göre, Marduk, kendi tapınağında tutukludur⁴². Tutukluluğundan dolayı tanrının oldukça öfkeli olduğu aktarılmaktadır. Metne göre, Šamaš ve Adad'ın veziri, 7 Nisan'da, Marduk'u hapisten çıkartırlar. Marduk'a, Šamaš ve Adad sayesinde tutukluluğunun bittiği bilgisini verip tanrıyı Huršan'a götürürler. Huršan, tam anlamıyla bilinmemekle beraber nehir kıyısında bir yerdir. Burada Marduk'un sorgusu gerçekleşir. Metin kırıklı olduğundan dolayı anlatı bu noktada kesilir. Metin, Borsippa'dan gelen Nabû'yu ve şehirde Marduk'u arayan Belet-ili ile devam eder. Tanrılar, Marduk'un yaşaması için Šarpanitu, Šamaš ve Sîn'e dua ederler.

Metinde Marduk'un durumuna dair anlatı kesilir, Belet-ili'den bahsedilir. Marduk'u arayan Belet-ili, onu mezarlıkta aramaya başlamıştır. Bu esnada Marduk, tutuklu bulunduğu kendi zigguratının tepesinden kaçmaya çalışmış, fakat muhafızları tarafından yakalanmıştır. Yakalanma sırasında Marduk, darbe almış, aldığı darbelerden dolayı da elbisesi kan içinde kalmıştır. Sıklıkla masumiyetini dile getiren tanrı, suçlandığı konuyla alakalı ilgisinin olmadığını aktarmaktadır. Metinde, Tašmetu'nun, Marduk'u görmeye gitmesine rağmen onunla beraber gitmediği aktarılmaktadır.

Kompozisyon, Marduk'un, Aššur tarafından sorgulanmasıyla devam etmektedir. Kırıklı kısımların ardından anlatı, Marduk'un suçlu bulunup başının Babil'in hanımının boynuna asıldığı bilgisiyle devam eder. Kompozisyon bu noktada konudan saparak Nabû'nun, şehrin isyan etmesinden dolayı Borsippa'ya geri döndüğü bilgisiyle devam eder⁴³. Metin, bahsedilen savaşa dair kısaca bilgi verilir. Ardından, Babil'in hanımının huzuruna habercilerin gelip Marduk'un Huršan'a götürüldüğü bilgisi ile devam eder. Bu esnada, şehirdeki Marduk tapınakları yağmalanmış, değerli eşyalar kaçırılmıştır. Tapınakların yağmalanması ve Marduk'un durumu, Ninova'lı İštar'ı etkilemiştir. Duruma üzülen İštar, Marduk'a süt göndererek açlığını dindirmek istemiştir.

Kompozisyon, Nisan Ayında Marduk'un huzurunda okunan Enūma Eliš'in onun tutukluluğu ile ilgili olduğu bilgisiyle devam eder. Sorguya çıkmadan önce Marduk, Šamaš'ın huzurunda, sadece tanrı Aššur'a iyilik yaptığını suçsuz olduğunu ve yaşamak istediğini ifade eder. Metin, 8 Nisan'da bir domuz kurbanı verildiğini aktarılır. Babil'in hanımı da suçlu konusunda sorgulanmaktadır. Bu esnada Marduk, Akītu evine götürülmüştür. Aç ve susuz olduğu aktarılan tanrı, masada bulunan yemekleri görmüştür. Hepsisi, esir düşmeden önce bizzat kendi tapınağında yer alan ürünlerden yapılmıştır. Ellerini, kendi gözyaşlarıyla oluşan suyla yıkamıştır. Metne göre, ardından

⁴² <http://oracc.org/saao/Q009250/>

⁴³ <http://oracc.org/saao/Q009250/>

Enūma Eliš okunur. Yeryüzü ve gökyüzü yaratılmamışken tanrı Aššur'un var olduğu her şeyin sahibi olduğu bilgisi aktarılır. Tanrı Aššur'a övgülerin ardından Ninurta'nın yarışından bahseder. Aššur Ninurta'yı, demon Asakkü'yu mağlup etmesi amacıyla göndermiştir. Ninurta, Asakkü'yu yenmiştir. Tüm tanrılara müjde verilir. Metinde artık Marduk'tan bahsedilmez. Babil'in hanımına sembolik ayakkabı verildiği, dışarı çıkmasının yasaklandığı bilgisi yer alır. Ardından tabletlerin kırılma ihtimaline karşı, kıran kişilerin, tablette yer alan anlatının herkese anlatılması gerektiği, anlatmayanların da lanetleneceği bilgisi yer almaktadır. Asur'un tanrıları sıralanır ve bir kez daha lanetleme kısmı yer alır. Tanrıların kimseye merhamet etmeyecekleri bilgisiyle anlatı son bulmaktadır⁴⁴.

Ninova versiyonunda ise, Marduk tacıyla şehrinin başındadır. Ardından nedeni bilinmeyen biçimde Marduk hapsedilmiştir. 7 Nisan'da, Šamaš ve Adad'ın elçisi Marduk'u hapisneden çıkartıp Huršan'a doğru yola çıkarlar. Nabû, Borsippa'dan gelerek Marduk'u aramaya başlamıştır. Metnin kurgusu, Asur versiyonuna benzemekle beraber, içerikte yaşanan olayların sıralamasında farklılıklar vardır⁴⁵.

Metne göre, Nabû, Šamaš'ın ışığı sayesinde Marduk'u arayabildiğini düşünmektedir. Oldukça kırıklı olan bir bölümün ardından kompozisyon, Nabû'nun gelirken domuz kamışlarının üzerine basmasını ve bunların da Marduk'a yardım eden suçlular olduğunu öğrenmesiyle devam eder. Asur versiyonunda da yer aldığı gibi Borsippa'da bir isyan meydana gelmiştir ve Nabû acilen Borsippa'ya geri dönmüştür. Kompozisyon Marduk'tan bahsederek sorgulandığı bilgisiyle devam eder. Marduk, kimden bahsedildiği anlaşılmayan bir kişi ile ilgisinin olmadığını bu nedenle suçlu olmadığı savunmaktadır. Yargılama tanrı Aššur tarafından yapılmaktadır. Bu esnada Belet-ili, ormanda Marduk'u aramaktadır. Belet-ili'ye Marduk'un elbisesi yırtılmış biçimde Huršan'a götürüldüğü bilgisi verilmiştir. Bu esnada Marduk ise Aššur, Sîn, Šamaš ve Adad'a dua ederek yaşamak istediğini aktarır. Marduk, Huršan'a doğru götürülürken, önünde büyü rahipleri feryat etmektedir. Oldukça kırıklı olan kısımda bir ölüden bahsedilmekte üzerindeki yünün kırmızı olmasının da onun kanından kaynaklandığı bilgisi aktarılmaktadır. Metin, Akītu Evine giden Marduk'un korku ve susuzluktan önüne konulan suyu hızlıca içtiği anlatısıyla devam etmektedir. Önünde Akītu festivali için hazırlanan yiyecekler vardır, Marduk bu esnada hâlâ tutsaktır. Metin, Marduk'un ellerini yıkamak için aldığı suyun onun gözyaşları olduğu bilgisini aktarır. Ninova versiyonunda, Nisan'da Marduk'un önünde okunan Enūma Eliš'in onun tutukluluğu ile ilgili olduğu aktarımı verilir. Šamaš'ın

⁴⁴ <http://oracc.org/saao/Q009250/>

⁴⁵ <http://oracc.org/saao/P336245/>

huzurunda dava yeniden görülür. Marduk, “*ben yalnızca Aşşur’a iyi olanı yaptım. Aşşur’un emriyle savaş yaptım suçum nedir?*” ifade etmiştir. O esnada Şarpanitu, Aşşur, Anu, Sîn, Şamaş ve Adad’a Marduk’un yaşamasını, öldürmemesini istemiştir. Metin, Babil’in hanımına bir ulak tarafından Marduk’un Hurşan’a götürüldüğü bilgisini vermesiyle devam etmektedir⁴⁶. Bu esnada Belet-ili, mezarlıkta Marduk’u aramaktadır. Marduk’u bulunca onu mezara gömmeyi temenni etmektedir. O esnada üzerinde siyah kıyafetleriyle Babil’in hanımı, üzüntüden kalbinden akan kan ile temsil edilmiştir. Nisan ayının 8. gününde domuz kurbanının ardından suçlunun ağzının kapatılarak getirildiği bilgisiyle devam etmektedir. Babil’in hanımının boynuna başını asmışlardır. Bu esnada tapınakta sergilenen gösterinin bir simge olduğu aktarılır. Oldukça kırıklı bir kısım sonunda Ninovalı İstar’ın ona şefkat gösterdiğini ve taze sağılmış sütü hapishaneye gönderdiği bilgisi yer almaktadır. Bu esnada Marduk, zigguratın tepesinden kaçmaya çalışırken yakalanıp aşağıya indirilmiş ve yeniden hapsedilmişlerdir. Ardından metin Enūma Eliş’ten bilgiler vererek devam etmektedir. Yer ve gök yokken tanrı Aşşur’un varlığına değinilmiştir. Kırıklı kısımlarda bir kişinin öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır. Metin, rahiplerin yas tuttuğu bilgisiyle devam eder. Marduk’un tüm kült merkezlerinin önünde Ninurta’nın yarışı olduğu ifade edilir. Ardından Ninurta’nın Asakkü ile verdiği mücadele ve Asakkü’yu yendiği bilgisi aktarılır. Bu zaferin müjdesi tüm tanrılara verilmiştir. Metin kırıklı bir yapıdadır. Sağlam kısımlarda, cenaze gösterisinden, Marduk için ağlamaktan bahsedilir. Metnin son kısımlarında tanrılar sıralanır ve göklerin ve yerin Asur tanrılarınca lanetlendiğini, kimsenin onları yenemeyeceği, tanrılarının kimseye merhamet etmediği bilgisi yer alır. Onun adı ve soyu topraklardan kazınsın, etini köpekler çiğnesin lanetleriyle tablet son bulmaktadır⁴⁷.

Metin, spesifikdir. Metnin benzer bir anlatımı, günümüze kadar gelen başka bir mitosta yer almamaktadır. Her iki versiyonda da masum olduğunu ifade eden tanrı Marduk, bizzat kendi tapınağında tutukludur. Şehirde Akītu festivali kutlanırken, kutlamalarda kullanılan malzemeler bizzat kendi tapınağına aittir. Buna rağmen tanrı, aç ve susuz olarak betimlenmiştir. Kendisine ait olanı kullanamayıp ondan mahrum kalması, metaforik olarak Babil’in işgal edildiğini göstermektedir. Nitekim tanrı Aşşur ve diğer Asur tanrılarının mitostaki pozisyonu, Asur işgaline referanstır.

Akītu festivali ve Enūma Eliş, kralların yürüttüğü dini propogandanın yoğunlukta olduğu siyasi arka planlı festival ve anlatıdır⁴⁸. Babil Akītu festivalleri, Nisan ayının birinci gününden itibaren yaklaşık olarak on bir gün

⁴⁶ <http://oracc.org/saao/P336245/>

⁴⁷ <http://oracc.org/saao/P336245/>

⁴⁸ Pekşen, 2017, s. 107.

boyunca kutlanmaktadır⁴⁹. Festivalin dördüncü gününde, Enūma Eliš okuması gerekmektedir. Metne göre okunacak Enūma Eliš'te yüceltilen tanrı, Aššur'dur. Metnin her iki versiyonunda da Marduk'a okunan Enūma Eliš'in onun hapsedilmesiyle ilgili teması hâkimdir. Böyle bir festivalde, bizzat kendi şehrinde Marduk'un aşağılanması, Babil'de Marduk onuruna kutlanan Akītu festivalinde, Asurluların yaptığı aşağılayıcı bir yorumu olduğu düşünülebilir. Nitekim Marduk, Mezopotamya'nın en büyük tanrılarının biri olsa da Asurlular, mağlup kentlerin tanrılarını kendi tanrılarında daha aşağı görmekteydi⁵⁰.

Marduk, Babil'de kral olacak kişileri belirleyen ve kendisine vekil olarak seçen tanrıydı. Krallar, bizzat Marduk tarafından seçildiğini beyan ederdi. Marduk'un panteonun başı haline gelme sürecinde, Babil edebiyatında çeşitli mitoslar oluşturulmuştur. Etkin bir dini propogandanın sonunda, Marduk yalnızca kralı seçen tanrı değil; aynı zamanda edebi metinlerde metaforik açıdan kralı temsil etmiştir⁵¹. Annus'a göre, Marduk burada Babil kralını temsil ediyordu⁵². Asur versiyonunda, domuz kamışları ve Babil'in hanımının önünde kesilen domuzla temsil edilen suçlunun, Asur krallarının baş düşmanı Marduk-aplu-iddin olabileceği önerilmektedir. MÖ 8. yüzyılın sonlarında domuz, Marduk'un Akītu evine giden geçit töreni sırasında teknesinden indiği gün olan 8 Nisan'da kesilirdi. Metinde de bu tarihte domuz kurban edilmiştir. II. Šarru-kēn'in yıllıklarında, Marduk-aplu-iddin'i tutukladığını ve içeri kapattığını aktarmaktadır. Yıllıklara göre bu, kralın dua ettiği Babil'deki Akītu festivalini (MÖ.709) kutlamasının hemen ardından meydana gelmiştir⁵³. Marduk-aplu-iddin'in Asur tahtındaki karışıklıktan dolayı bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu süreçte, Elam krallarıyla da ittifak halindedir⁵⁴. Ayrıca Basra Körfezindeki ticari faaliyetler açısından önemli bir kent olan Uruk'u da ele geçirmiştir⁵⁵. Babil kralının gerek tutumu gerekse ittifakı nedeniyle, Asu kralı II. Šarru-kēn, Marduk-aplu-iddin'i hem cezalandırmak hem de Basra Körfezindeki ticaretin güzargahlarından olan Babil'de Asur hegemonyasını kurmak amacıyla Babil'e sefer düzenlemiştir⁵⁶. Yapılan bir dizi savaşın ardından Asur ordusu, Babil'i ele geçirmiştir. Dolayısıyla metin gerçek bir olaydan referansla Babil kralını temsil ediyor olabilir.

⁴⁹ Nakata, 1968, s. 42-43.

⁵⁰ Okay Pekşen, "Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü", *History Studies*, C. 2, S. 8, 2016, s. 64-65.

⁵¹ Pekşen, 2017, s. 106.

⁵² Annus, 2010, s. 103-104.

⁵³ Annus, 2010, s. 103-104.

⁵⁴ Koray Toptaş, "Asur Kaynaklarında Araplar ve Arap Krallıkları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 3, 2020, s. 906.

⁵⁵ Pekşen, 2021, s. 625; Toptaş, 2020, s. 906.

⁵⁶ Pekşen, 2021, s. 625-626.

Metinde, tanrı Aşşur ve ilkel tanrı Anşar arasında bir bağ kurulmuştur. Bu, Şarru-kēn döneminde yaygınlaşmış eski bir formun, Yeni Asur'da yeniden görülmesidir. Nitekim dönemin kâtipleri, Tanrı Aşşur'u sıklıkla Anşar olarak yazmıştır. Bu kullanım aslında Şarru-kēn dönemi sonrası zamanla azalmıştır. Metinde, ilksel bağlantı gibi Asur tanrılarının üstünlüğü, temel vurgudur. Nitekim Marduk'a merhamet gösteren Babil'in hanımı değil, Asurlu Ninovalı/Uruklu İştâr'dır⁵⁷.

Asurologların metin üzerindeki farklı yorumlamaları Hurşan'dan kaynaklanmaktadır. Hurşan, Marduk'un tutuklu iken götürüldüğü yerin adıdır. Hurşan, Sumerce dağ, ülke, anlamına gelen HUR.SAG'ın⁵⁸ eş anlamlısı olarak düşünülmüştür⁵⁹. Hurşan, Frymer Kensky'e göre, yeryüzünde herhangi bir yeri temsil eden bir şehir ya da dağ değil, kozmik bir mekândır⁶⁰. Metnin, Tiamat'tan olduğu düşünülen Marduk'un zaferinden önceki bir dönemi hatırlatarak Akītu evindeki olaylarla ilgili olduğunu belirttiğini ifade etmektedir⁶¹. Tutukluluğu, metaforik bir gerçekliğe atfı değildir. Orta Asur Döneminden itibaren nehir ordali kavramının soyutlanmasıyla alakalıdır. Nehir ordali zamanla soyutlanarak Yeni Asur Döneminde, Hurşan'a eşitlenmiştir⁶².

Soden ise Hurşan kelimesinin yanlış çevrildiği önerisiyle metinde yer alan şaptu- kelimesinin, Hurşan ifadesi ile kullanılmadığını belirterek Hurşan'ın nehir ordali mekânı olabileceği üzerinde durmaktadır⁶³. Jensen de terimin tam olarak dağı temsil etmediğini, dağdan ziyade nehir ve dere kenarına gönderme yaptığını belirtmiştir⁶⁴. Bahsedilen yerin nehir ordali mekânı olduğunu belirtmiştir. Metin, Jensen tarafından teolojik kompozisyon olarak ya da tanrının esaretini dramatize eden "fastnachtspiel" olarak değerlendirilmiştir.

Metnin, birbirinden farklı yapıdan bir araya getirilmiş farklı söylemlerden oluştuğu görünmektedir. Metinde mekân olarak işlevsel bir bütünlük görülmemektedir. Akītu evi ve Borsippa ile ilgili birkaç aktarım dışında, metinde bir dinamik yapı yoktur. Birbirinden farklı tanrılarının lokalizasyonu verilmiştir. Tanrılarının metinde, bir araya geldiği görülmemekle beraber, metin içlerindeki rollerinin de birbirinden bağımsız olduğu fark edilmektedir. Bu da

⁵⁷ Annus, 2010, s. 103.

⁵⁸ (e-PSD, HUR.SAG bk. <http://psd.museum.upenn.edu/>)

⁵⁹ Annus, 2010, s. 102.

⁶⁰ Kensky, 1983, s. 139.

⁶¹ Kensky, 1983, s. 139.

⁶² Kensky, 1983, s. 138.

⁶³ Nakata, 1968, s. 42-43.

⁶⁴ Jensen, 1924, s. 88.

metinde bir bütünlüğün sağlanmadığını göstermektedir. Yine metinde yer alan tanrıların hangi rollerde nasıl bir imaj çizdikleri de belirsizdir. Metinde, açıkça gönderme yapılan iki mitos bulunmaktadır. Bunlar Enūma Eliš ve Ninurta-Asakkū mücadelesidir. Enūma Eliš gerek kutlandığı festival gerekse metnin kendi dinamiği gereğince oldukça önemli ve politik zeminli bir metindir. Bu metinde, Marduk'un huzurunda Aššur'un övülmesi, bu övgünün de Babil kentinde gerçekleşiyor olması, Marduk ordali metninde politik kaygının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca Marduk ordali metninde gönderme yapılan bir diğer metin, Ninurta-Asakkū'nun mücadelesi de politik arka planlı mitoslardan biridir. Her iki metin de kaos ve kaosu getirdiklerine karşın düzeni temsil eden politik arka planlı metinlerdir.

Annus'a göre, nehir ordalinden kurtulmak demek, ahlaki üstünlüğü, fiziksel uygunluğu ve düşmana karşı üstünlüğü kanıtlamaktır. Teknenin devrilmesi kasıtlı olsun ya da olmasın, heykelin geri getirilmesi ve festivalin bu dönemde yeniden düzenlenmesi yönündeki edimsel söylem, Asarhaddon'un Babil üzerindeki egemenliğini meşrulaştırma işlevi görmüştür⁶⁵. Annus'a göre, Akītu festivalinde törenden önce yapılan kehanette, tekne nehirde alabora olursa savaş çıkacak omeninden dolayı metnin bu kısmında geleneksel Babil kehaneti ile bağdaştırmıştır. Marduk, mavnasından suya atlayarak, istemeden nehir ordaline maruz kalmıştır⁶⁶. Tiamat, denizin sular diyarını ve yeraltındaki Hubur nehrini temsil ettiğinden Marduk'un suya düşüşü onu Tiamat'a karşı her yıl yapılan kozmik savaşa sürüklemiştir. Metinde bahsedilen ordal mekânı, bu kozmik savaşın sembolize edildiği yer olarak önerilmektedir.

Metin, Vanstiphout'a göre, farklı kompozisyonların bir araya getirildiği kurgunun ise tam anlamıyla yapılamadığı bir metindir. Referans ettiği Enūma Eliš ve Ninurta metni dışında metnin dinamiği belli değildir. Aktif figürler yalnızca Marduk, Nabû ve Belet-ili'dir⁶⁷.

Asur metni, Asurlu Ninurta'yı Kislev ayında tanrıların canavar düşmanlarını yenen kişi olarak sunar, ancak Akītu Festivaline katılan Marduk hakkında açık bir bilgi vermez⁶⁸. Metin, Enūma Eliš'in ters bir anlatımını kullanarak Marduk'u Asur tanrılarında daha aşağı düzeyde tanımlamayı amaçlayan bir kurgu parçası gibi görünmektedir⁶⁹. Bu kurgulama ise ancak Asur'un galibiyetinden kaynaklanıyor olmalıdır. Aššur-bāni-apli saltanatının

⁶⁵ Annus, 2010, s. 102-103.

⁶⁶ Annus, 2010, s. 102.

⁶⁷ Herman L. Vanstiphout, "The nth Degree of Writing at Nineveh", *Iraq*, S. 66, 2004, s. 51-52.

⁶⁸ Annus, 2010, s. 103.

⁶⁹ Annus, 2010, s. 103.

başlangıcında, Asur'un zapt ettiği Marduk heykelinin Babil'e iadesiyle ilişkili olmalıdır⁷⁰. Metin ayrıca, Asurlulara, Marduk'un geçmişte hiçbir zaman gönülsüzce Babil'den ayrılmadığı ve Asur'a yaptığı önceki ziyaretin bir Asur saygısızlığı değil, daha ziyade Asurlulara imparatorluk hâkimiyeti bahşeden ilahi bir lütuf jesti olduğu konusunda güvence verdiğini ifade etmektedir.

Marduk heykelinin iadesinin söz konusu olma ihtimalinde, heykelin tutsaklığının bizzat tanrının suçundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim metinde, Marduk, Aşşur'un iyiliğini gözettiğinden bahsetmektedir. Yani Marduk heykelinin Asur'a gitmesi ve ardından geri iade edilmesi söz konusu ise bu bizzat Marduk'un kendi iradesinden kaynaklanmaktadır.

Tanrıların heykellerini gasp etmek, zapt etmek, bulunduğu yerden farklı bir mekâna taşımak God-napping, tanrı zaptı fenomenidir. Tanrı zaptı, tarihsel süreçte başta Mezopotamya olmak üzere Eski Önasya'da sıklıkla karşılaşılan bir fenomendir⁷¹. Savaş sonrasında, yenilginin sembolü olarak zapt edilen, taşınan ve düşman himayesi altına giren heykellerin aracılığıyla mağlup şehrin kontrol altına alınmasını, şehir üzerinde üstünlük kurulmasını, şehrin değerlerinin yok edilmesini ve aşağılanmasını temel almaktadır⁷². Düşmanın himayesindeki tanrı ve tanrı heykelinin genellikle statüsü düşürülür ve galip tanrıların tanrılarının tapınaklarına hizmetli konumunda sunulurdu⁷³. Tanrı zaptı, ölümlülerin kendi tanrıları aracılığıyla, yalnızca toplum üzerinde değil aynı zamanda ölümsüzler üzerinde de güç sahibi olabileceğini göstermektedir.

Eski Mezopotamya'da tanrı zaptı, Babil, Asur ve Sumer ekseninde farklılık göstermektedir. Asur'un politikası, saldırganlığı, tanrı zaptının, birer ceza niteliğinde uyguladığını göstermektedir. Eylem, stratejik bir şekilde şehre ve krala ceza verme niteliği taşımaktadır⁷⁴. Bilinçli bir biçimde uygulanan bu politika, Asur egemenliğine karşı gelen, isyankâr ve itaatsiz şehirlere ve o şehirlerin sakinlerine uygulanmıştır⁷⁵. Bu şehirler, stratejik açıdan önem arz etmektedir. Askeri, ekonomik ve siyasi açıdan kentleri zarara uğratan

⁷⁰ Martti Nissinen, *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, Society of Biblical Literature, Society of Biblical Literature, Atlanta 2003, s. 136.

⁷¹ Livingstone, 1997, s. 168-169.

⁷² Mark A. Brandes, "Destruction et mutilation de statues en Mesopotamie", *Akkadica*, C. 16, 1980, s. 39-40; Shana Zaia, "State-Sponsored Sacrilege: "Godnapping" and Omission in Neo-Assyrian Inscriptions", *Journal of Ancient Near Eastern History*, C. 2, S. 1, 2015, s. 20.

⁷³ Erika Diane Johnson, "The Phenomenon of God-nap in Ancient Mesopotamia: A Short Introduction", UK, *University of Birmingham*, 2008, s. 4.

⁷⁴ Zaia, 2015, s.30.

⁷⁵ Steven Holloway, *Aşşur is King! Aşşur is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*, Culture and History of the Ancient Near East 10. Boston and Köln, Leiden 2002, s. 144.

Asurlular, kentleri tanrılarından ayırarak da teolojik açıdan yıpratırlardı⁷⁶. Asur'un bu sistematik korku taktiği, şehirlerin kendi bütünlüğünü oluşturan ve koruyan tanrılarından mahrum bırakılmasını içermektedir⁷⁷. Koruyucu tanrıların şehirlerinden uzaklaştırılması, şehirleri siyasi boyunduruğun altına alınmasını dolayısıyla Asur etkisinin ve gücünün daha fazla hissedilmesini kolaylaştırmıştır⁷⁸. Zapt edilen tanrılar, Asur tanrılarının tapınaklarına adanarak, mağlup toplumların boğun eğdirilmesi amaçlanmıştır⁷⁹. Bu tanrılar ise yazılı belgelere göre başta Aşşur, Adad ve Ninlil'dir⁸⁰.

Asur'da tanrı zaptı, üç biçimde, herhangi bir tanrıların zapt edilmesi, belirli tanrıların zapt edilmesi ve bir tanrının yok edilmesiyle gerçekleşmekteydi⁸¹. Kralların, savaşlardaki yöntem, uygulama ve motivasyonları uygulamanın gelişmesine ve doruk noktasına ulaşmasına neden olmuştur. Eski Mezopotamya'da bu uygulama en yoğun biçimde Asurlular tarafından yapılmıştır. Zapt edilen ve tapınaklara yerleştirilen tanrılar, gerekli durumlarda diplomatik üstünlüğün sağlanabileceği ortamda, mağlup şehirlere geri iade edilirdi⁸². Mağlup kentlere yönelik, galip kralın bir lütfunu içermekteydi⁸³. Tanrıların dönüşü bağlılık sağlayan bir yöntem olsa da önemli bir pazarlık aracıydı.

Asur kralları, Asur'un egemenliğinin dünyaya yayılması ve tanrı Asur'un dünya hükümdarlığı iddiası konusunda pragmatik bir görüşe sahiptir. Dolayısıyla yağma gibi uygulamaları içerse de tanrı zaptı fenomeni tam olarak motive edilmiş bir yağma olarak düşünülmemiştir. Nitekim Asur'un üstünlüğü vurgulansa da yerel kültürlerden destek alınarak da Asur'un gücünün sağlamlaştırılmak için siyasi bir araç olarak kullanılmıştır⁸⁴. Ayrıca tanrılardan aldıkları destekle, eylemlerini tanrısal onayla destekleyen Asur kralları, yayılmacı politikalarını da bu şekilde meşru zemine oturtmaktaydı⁸⁵. Asur'da,

⁷⁶ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 247-248.

⁷⁷ Gökçek, 2015, s. 247-248; Mattias Karlsson, *Relations of Power in Early Neo-Assyrian State Ideology*, Studies in Ancient Eastern Records: de Gruyter, 2016, s. 142-144.

⁷⁸ Karlsson, 2016, s. 142-144.

⁷⁹ Erika Diane Johnson, *Stealing the Enemy's Gods: An Exploration of the Phenomenon of Godnap in Ancient Western Asia*, Birmingham Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Birmingham 2011, s. 135-136.

⁸⁰ Morton Cogan, *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israel in the Eight and Seventh Centuries BCE*, SBLMS 19, Society of Biblical Literature, Missoula 1974, s. 104-105.

⁸¹ Johnson, 2008, s. 4.

⁸² Karlsson, 2016, 2. 143; Pekşen, 2017, s. 106-107.

⁸³ Gökçek, *Asurlular*, 2015, 181-183.

⁸⁴ Cogan, 1974, s. 25-40; Karlsson, 2016, s. 142.

⁸⁵ Pekşen, 2016, s. 62-63.

tanrı zaptı ilk olarak Orta Asur Dönemi sonlarında I. Tukultī-apil-Ešarra ile başlamış ve Aššur-bāni-apli'nin hükümdarlığı boyunca devam etmiştir⁸⁶.

Marduk ordalini konu alan metnin yazılma ihtimalinin olduğu dönemde ise Asur kralı Sîn-ahhī-erība (Sanherib), Güneydoğu Anadolu ve Levant bölgelerine yönelik sefer düzenlemiştir. Kral, beş farklı zapt etme eyleminde bulunmuştur⁸⁷. İlk olarak Aşkelon, şehrini ele geçirmiştir⁸⁸. Aşkelon kralı Sidqa'yı, ailesini ve "babasının evinin tanrıları" ile birlikte sürgüne göndermiştir⁸⁹. Aşkelon seferi, yalnızca çivi yazılı belgelerde değil aynı zamanda Tanakh'ta da yer alır: "Ya Rab gerçek şu ki, Asur'un kralları, toplumların çoğunu ve devletlerini harabeye çevirdi. Onların tanrılarını yakıp yok ettiler. Fakat onlar gerçek birer ilah değil, insanın kendisi elleriyle yaptığı taşlar ve tahtalardır. Ya Rab Ya Elohim, sen bizi Sanherib'ten onun ellerinden kurtar. Kurtar ki tüm dünyanın krallıkları, yalnızca senin tek tanrı olduğunu bilsin, anlasın."⁹⁰

Kral, Levant'ın ardından Basra Körfezine doğru ilerlemiştir. Krala karşı bir koalisyon kurulmuş ve savunma hattı oluşturulmuştur. Kralın ilerlediğini duyan Bit-Yakin şehri, şehrin tanrılarını toplayıp Asur zaptından kaçırma amacıyla deniz üzerinden Nagitu'ya göndermiştir⁹¹. Kral, yüklü miktarda ganimet ele geçirdiği Nagitu-di'bina, Hilmu, Billatu ve Hupapanu şehirlerinin tanrılarını da zapt etmiştir⁹². Yazılı kaynaklarda, ülkenin tanrılarını, birçok zenginlik ile beraber alıp götürdüğü ifade edilmektedir⁹³. Yine yazılı kaynaklarda, şehirlerin harap edildiği ve topraklarda ölüm sessizliğinin hüküm sürdüğü aktarılmaktadır. Kral, ardından aynı zaptı Uruk şehrinde gerçekleştirmiştir.

Kral, Marduk-aplu-iddin'in Elam ile olan ittifakı nedeniyle Babil'e doğru ilerlemiştir⁹⁴. MÖ 689 yılında ise Babil şehrini yok etmiştir⁹⁵. Sîn-ahhī-erība,

⁸⁶ Zaia, 2015, s. 28.

⁸⁷ Johnson, 2011, 150.

⁸⁸ Karlsson, 2016, s. 323; Oded Borowski, "Sennacherib In Judah -The Devastating Consequences Of An Assyrian Military Campaign", *ERETZ-ISRAEL Archaeological, Historical and Geographical Studies*, 2018, s. 33.

⁸⁹ RINAP 3 Q003496 bk. <http://oracc.org/rinap/Q003496>; Borowski, 2018, s. 33-34.

⁹⁰ Yeşaya 37:14-20.

⁹¹ Daniel David Luckenbill, *The Annals of Sennacherib*, University of Chicago Press, Chicago 1924, s. 62.

⁹² Pekşen, 2021, s. 630.

⁹³ Pekşen, 2021, s. 630.

⁹⁴ Yuval Levavi, "The Sound of Silence: The Destruction of Babylon By Sennacherib and the Babylonian Chronicles", *Culture of Defeat Submission in Written Sources and the Archaeological Record*, ed. K. Streit, Proceedings a Joint Seminar of the Hebrew University of Jerusalem and the University of Vienna, Gorgias Press, 2021, s. 168.

⁹⁵ Johnson, 2011, s. 154.

Babil'e yöneldiğinde, Babil Kralı Marduk-aplu-iddin, ülkedeki tüm tanrıların saklanması talimatını vermiştir⁹⁶. Tanrı heykelleri, değerli malzemeleri, gümüş, altın ve tanrılara ait tüm kült eşyalarını, Elam Kralı Umman-Menanu'ya rüşvet olarak vermiştir⁹⁷. Fakat Sîn-ahhî-erība, Elam'a ilerleyerek Babil kuvvetlerini yenmiş ve heykelleri zapt etmiştir⁹⁸. Savaş sırasında, ordusunu tapınaklara göndererek tanrı heykellerini parçalanmasını ve tapınakları yıkılmasını emretmiştir⁹⁹. Seferin ardından yazdığı yazıtta, Babil tanrıların yok ettirdiği için pişmanlık duyduğu ve tanrıların heykellerinin yok edilmesiyle ilişkilendirilmemek istememiştir¹⁰⁰.

Marduk ordalini konu alan metin ise, bu dönemde yaşanan olaylara atıf olmalıdır. Nitekim Marduk'un hem esareti hem cezalandırılması hem de tüm bunları Tanrı Aşşur için yaptığını söylemesi zapt eyleminde ele geçirilen tanrı heykelinin bizzat kendi isteği doğrultusunda olduğu izlenimini vermektedir. Metinde ayrıca Asur tanrılarının Marduk'u cezalandırmasının nedeninin de Babil'in iyiliğini gözetme ihtiyacı olduğu fark edilmektedir.

Bu algı, Babillilerin tanrı zaptına bakış açısıyla orantılıdır. Yazılı kaynaklarda, tanrı zaptı Babil ekseninde daha çok Babil'den götürülen tanrı heykelleriyle ilişkilidir¹⁰¹. Babil'de, zapt, tanrının bizzat kendi isteği doğrultusunda kendi şehrini terk etmesiyle gerçekleşirdi. Tanrı zaptı, kaynaklarda ilk olarak I. Nabû-kudurri-uşur Dönemine (MÖ 1121-1100) tarihlenir. Babil Elamlılar tarafından yerle bir edilmiş; Marduk ise zapt edilmiştir. Yazılı kaynaklarda, "*efendi (Marduk) hiddetle doldu ve kızdı. Onun emri, ülkenin tanrılar tarafından terk edilmesi oldu... barış bekçileri öfkeleniler ve gök kubbeye çıktılar, adaletin koruyucu ruhu bir kenarda kaldı. Canlıları koruyan o tanrılar, insanları terk etti, hepsi, tüm şehir tanrısızlar gibi oldular.*" ifadesiyle aktarılmaktadır¹⁰². Yazıtın son kısmında, kralın dualarını duyan Marduk, öfkesini kontrol ederek Babil'e geri dönmüştür. Başka bir yazıtta ise Marduk'a Elam'dan Babil'e dönmesi için yalvaran bir kralın kaydı yer almaktadır¹⁰³. Metinde, Babil'deki kült merkezlerindeki tanrıların ve ikinci ruhların sürgüne gönderildiği, tapınakların Elam kralı tarafından yakıldığı bilgisi yer almaktadır¹⁰⁴.

⁹⁶ RINAP Q003496 bk. <http://oracc.org/rinap/Q003496>.

⁹⁷ Levavi, 2021, s. 168.

⁹⁸ Johnson, 2011, s. 158.

⁹⁹ Levavi, 2021, s. 168.

¹⁰⁰ Holloway, 2002, s. 144.

¹⁰¹ Zaia, 2015, s. 23.

¹⁰² Holloway, 2002, s. 116.

¹⁰³ Holloway, 2002, s. 116.

¹⁰⁴ (Holloway, 2002, s. 116.

Bir başka anlatı Kūruš Silindirinde yer alır. Marduk, öfkeli bir biçimde yanına diğer tanrıları da alarak Babil'i terk edip uzaklaşmıştır. Ardından Marduk, Pers kralını, Babil kralı ilan ederek şehre yeniden dönmüştür. Bu durum, Kūruš'un Babil Kralı olmamasına rağmen Babil'in yaşadığı zorlukları kendi iktidarını yükseltmek için bilinçli olarak kullandığını ve Babil'in kült ve dini öğelerini benimsediğini göstermektedir. Babil'de tanrılar, bizzat kendi iradeleriyle şehirini terk etmekteydi. Öfkelenen, sinirlenen tanrıların şehirleri terk etmesi, tanrı zaptı iradesini ölümlü krallardan alınmasına neden olmuştur.

Marduk'un Babil'e geri dönüşü, Šamaš-šuma-ukin, (MÖ 668-648) döneminde, yer almaktadır. Yazılı kaynaklara göre Marduk, Asur'daki süresinin sonuna gelerek Babil'e geri dönmüştür. Asur'daki sürgünün son bulmasından kaynaklı Šamaš-šuma-ukin, tanrıların gözdesi konumuna gelmiştir. Akad tanrıları da Asur'u terk etmiş, onun saltanatında da Babil'e dönmüştür¹⁰⁵.

Babil'de, tanrıta zaptı üç paradigmadır. Tıpkı Yeni Asur dönemindeki gibidir. Babil'de az sayıda kral, heykel zapt etmiştir. Tanrıların dönüşü, Babilliler için çok daha önemli bir eylemdir. Ayrıca Babilliler, kaçırılmayı önlemek için tanrılarını daha güvenli bir yere taşımışlardır¹⁰⁶. Babilliler, tanrılarını en çok Asurlulardan saklamıştır. Heykelleri almaktan çok iade etmekle ilgilenseler de heykellerin onlarda bulunması doğal olarak savaş ile ilişkili olduğu için zapt etme eylemini gerçekleştirmişlerdir.

Tanrıların şehirleri terk edişi, düşman krallıklar için şehri ele geçirmeleri için bir işarettir. Bu, tanrıların kendi şehirlerini cezalandırmaları için seçtikleri bir yöntemdi. Tanrı zaptı, ödül teolojisi bağlamında "ilahi terk" terimiyle ifade edilmiştir. Günahlar, fethedilen ulusun başarısı ve gücü, güvenmiş tanrıları kendi halklarını reddedip terk etmeye itmiştir¹⁰⁷. İlahi terk edilme, bir düşmanın kutsal imgelerinin yağmalanmasının mitolojik boyutu, ifadesidir.

Marduk ordali metninde, tanrının kendi tapınağında esir tutulması; muhafızları tarafından darp edilmesi, tapınaklarının yağmalanması, kendi hâkimiyetindeki yiyecek-içeceklerden faydalanamaması esaretinin kendi şehrinde bulunmamasından kaynaklı olduğunu düşündürebilir. Nitekim Marduk'un öz iradesi ile Babil'i terk etmesi, Babil kaynaklarında yer alan bir kurgudur. Ordal metinleri ise Asur kaynaklıdır. Asurlular bu duruma kendilerince yorum getirmiş olabilirler.

¹⁰⁵ Shana Zaia, "My Brother's Keeper: Assurbanipal Versus Šamaš-šuma-ukin", *Journal of Ancient Near Eastern History*, C. 9, S. 1, 2019, s. 40.

¹⁰⁶ Andreas Johandi, "The Motif of Divine Abandonment in Some Mesopotamian Texts Featuring the God Marduk", *Kings, Gods and People Establishing Monarchies in the Ancient World*, T.R. Kammerer, V. Sazonov (ed.), Ugarit-Verlag, Münster 2016, s. 160.

¹⁰⁷ Cogan, 1974, s. 21; Holloway, 2002, s. 145.

Metinde, Belet-ili'nin Marduk'u mezarda araması ve yoksa dahi mezarının olması gerektiğine yönelik ifadesi de zapt ile ilişkilidir. Bir kült heykelini kendi şehrinden ayırmak kısmen onun teolojik uykuya/yarı-ölümüne neden olmaktadır. Heykeller, Eski Mezopotamya'da canlı kabul edilirdi. Kült heykelleri, aktif, düşünen ve duyguları olan tanrılara verilen formun yansımasıdır¹⁰⁸. Heykeller yapılış aşamasında, bir formla şekillenmezdi. Eski Mezopotamya'da, heykellerin üretimi ile doğum arasında paralellik kurulurdu. Heykellerin yapımı anlatılırken, genellikle “doğum” ifadesi kullanılırdı. İnsanın doğum ve büyüme sürecini anlatan kelimeler, heykel üretimi için de kullanılırdı. *Aladu-*, doğmak, *šamahu-* gelişmek ve *šahu-* boyu uzamak kelimeleri heykeller için de kullanılmaktadır¹⁰⁹. Heykel inşaatı, tanrıların izni olmadan yapılamazdı, dolayısıyla tanrının onayını alınması gerekmektedir¹¹⁰. Örneğin, Šamaš tapınağı, tanrının heykelini yapmadan önce heykelin bir kopyasının ortaya çıkarması için 150 yıl beklemek durumunda kalmıştır¹¹¹. Tanrılar, görünüşlerini onaylamama hakkına sahipti, heykellerini terk edebilirlerdi. Bir başka örnekte, Erra Destanında, Erra, Marduk'un heykelinin restorasyona ihtiyacı olduğu için onu orada bırakmaya ikna etmiş, tuzağına düşürmüştür. Heykelinden ayrılan Marduk, Erra'nın ortalığı kasıp kavurmasını izlemiştir¹¹². Marduk, kült heykelini terk edince, tüm ülke kurak bir araziye dönüşmüş, insanlar ise köleliğe zorlanmıştır.

Mitosta bir diğer dikkat çeken konu Ninurta ve Asakkü arasındaki savaşıdır. Asakkü, bir demondur. Büyü ve tıp metinlerinde geçmektedir. Issız yerler, terk edilmiş mekânlar, harabe, mezar, pis yer ve sularda yaşadığına inanılmaktadır. Ayrıca bozkır ve çöl gibi vahşi alanlarda var olduğuna inanılırdı¹¹³. Ayrıca tabu, hastalık, yanmak anlamları da bulunmaktadır. Yeraltı suyu, kirli su ile eşitlene demon, ateşli hastalıklara neden olmaktadır¹¹⁴. Hastalandığı insanların vücut ateşlerini etkileyen demonun, kişiye uzun ve acılı bir hastalıktan sonra ölüm verdiğine inanılırdı¹¹⁵.

¹⁰⁸ Anglika Berlejung, *Die Theologie der Bilder: Herstellung und Einweihung von Kultbildern in Mesopotamien und die alttestamentliche Bilderpolemik*, Orbis Biblicus et Orientalis, Göttingen 1998, s. 35-36.

¹⁰⁹ Berlejung, 1998, s. 135.

¹¹⁰ Bill Arnold-Piotr Michalowski, “Achaemenid Period Historical Texts Concerning Mesopotamia”, *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*, M. W. Chavalas (ed.), Blackwell Pub., Malden 2006, s. 410-413.

¹¹¹ Christopher Walker-Michael B. Dick, *The Induction of the Cult Image in Ancient Mesopotamia: The Mesopotamian Mīs Pi ritual. Transliteration, Translation, and Commentary*, State Archives of Assyria Literary Texts 1. Helsinki 2001, s. 8; Johnson, 2008, s. 2.

¹¹² Walker ve Dick, 2001, s. 8.

¹¹³ Andras Bácskay, “Asakkü: Demon and Illness in Ancient Mesopotamia”, *Studies on Magic and Divination in the Biblical World*, (ed.) Helen R. Jacobus vd., Gorgias Press, New Jersey 2013, s. 3.

¹¹⁴ Gina Konstantopoulos, *They are Seven: Demons and Monsters in the Mesopotamian Textual and Artistic Tradition*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Michigan, Michigan 2015, s. 62.

¹¹⁵ Bácskay, 2017, s. 50.

Asakkü'yu, insanların cezalandırılmasını isteyen Enlil yaratmıştır. Enlil, insanların gürlütülerinden sıklıkla rahatsız olmaktadır. İnsanların yarattığı kaosu dizginleyebilmek adına Anu'nun spermleriyle Ki'yi birleştirerek Asakkü'yu meydana getirmiştir¹¹⁶. Asakkü'nun da yaratabilme yetkisi bulunmaktaydı. Bu yetki, genellikle demonlarda olmayan bir özelliktir. Asakkü, Ninurta ile olan savaşının konu alındığı metne göre, kendisine dağlardan bir ordu meydana getirmiştir. Bu ordunun derisi, silah geçirmezdir. Bu nedenle yenilmesi ve karşı koyulması oldukça zordur. Asakkü'nun yaratma gücü gibi ordusu da diğer demonlarda gözükmez, yalnızca Asakkü'ya özgüdür. Nitekim bahsi geçen ordu, Asakkü'ya her daim eşlik etmekteydi¹¹⁷.

Marduk ordali metninde, atıf yapılan anlatı, Ninurta'nın zaferlerini başarılarını anlatan bir mitostur¹¹⁸. Mitos, MÖ II. ve I. binyıla ait çok sayıda fragmanda yer almakla beraber oldukça sevilen bir mitostur¹¹⁹. Birçok farklı kentte versiyonu olduğu bilinmektedir. Mitoslar arasında herhangi bir farklılık gözükmez. Mitosa göre, Ninurta halk tarafından oldukça sevilen bir tanrıdır. İnsanlar, onun onuruna bir ziyafet düzenlerler. Burada bahsedilen bir kült ya da festival olmalıdır. Ziyafet sırasında, Asakkü, gökyüzünde belirmiştir:

“Yemyeşil yeryüzünün, Cennetin Efendisi'dir Ninurta.... Korkusuz Asakkü birden doğdu dağların arkasından...Asakkü ki o kendisinden başka bir yavrunun süt içmesini engelleyecek şekilde annesinden beslenendir! “Ey Ninurta! Beyim, dağların ardından bize doğru gelen Asakkü'dur o acımasız bir katildir. O utanmazdır, kibirlidir. Hiç kimse Asakkü'ya karşı koyamaz! Onun dehşeti korkunçtur, kimse bu korkuya karşı koyamaz. Biz, insanlar ondan korkarız. Bize hissettirdiği dehşet, bedenlerimizde yer alır. Onun öfkesi kontrol edilemez. Dehşeti büyüktür, ağırdır. Asakkü'nun gücü, fevkaledir. Silahlar onu deviremez. Ey Ninurta! Baltalar, mızraklar, silahlar onu etkilemez. Asakkü o denli zekidir!”¹²⁰”

Asakkü'nun gelişi, halkı huzursuz etmiştir. Mitosta halk, Ninurta'ya ondan korktuklarını anlatır. İnsanlar gözlerini sabit biçimde Asakkü'ya yöneltmiştir¹²¹. Asakkü ziyafeti dağıtmak ve Ninurta'yı alt edebilmek için saldırıya geçmiştir. Ninurta, dev bir kasırga göndermesine rağmen Asakkü ve

¹¹⁶ Lorenzo Verderame, “Their Divinity is Different, Their Nature is Distinct!” Nature, Origin and Features of Demons in Akkadian Literature”, *AJR*, C. 14, S. 1, 2013, s. 117.

¹¹⁷ Rosemary Ellen Guiley, *The Encyclopedia of Demons and Demonology*, Facts on File Infobase Publishing, New York 2009, s. 18.

¹¹⁸ Markham J. Geller, “Translators of Sumerian. The Unsung Heroes of Babylonian Scholarship”, *Plurilingualism in Traditional Eurasian Scholarship*, ed. Glenn Most vd., Brill, Leiden 2003, s. 301.

¹¹⁹ Geller, 2003, s. 301.

¹²⁰ <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.1.6.2#>

¹²¹ <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.1.6.2#>

ordusuna zarar verememiştir. Ninurta'nın konuşan asası Šarur, Asakkü'nün gerçek ordusunun dağların ardında gizli olduğunu ve henüz ortaya çıkmadığını söylemiştir¹²². Ninurta, Šarur'un söylediği bilgiye kulak asmadan saldırılarına devam etse de sonuç alamamış, kendi ordusunu zayıf düşürmüştür. Bu esnada Asakkü'nün gerçek ordusu ortaya çıktığı için Ninurta zor duruma düşmüştür. Šarur, Asakkü'nün yaratıcısı Enlil'e giderek yardım istemiştir. Enlil Ninurta'ya: “*Ninurta! Daha önce yaptığın gibi, dağıt zehrini! Saldır düşmana! Asakkü'nün omzuna bırak, bırak karacığeri delsin, izin ver. Asakkü ki o düşmanların kafasından dağlar yaratmıştır. Dehşetinden dağlar ağlar! Herkesi bir yırtıcı kuş gibi dağlardan izler!*”¹²³ Ninurta, Enlil'den aldığı yardımla, Asakkü'yu yakalamıştır. Asakkü'nün penisini bir tuğla gibi kırmış ardından onu yok etmiştir: “*Bugün, bugünden itibaren senin adın Asakkü değil, senin adın Zalag taşı olacak!*”¹²⁴ Zalag taşının tam olarak ne olduğu bilinmemekle beraber oldukça parlak ve renkli bir taşın adıdır.

Ninurta'nın Asakkü'ya karşı kazandığı zafer, yerel unsurlardan etkilenecek oluşturulan bir metindir¹²⁵. Ninurta, parçalanmış ordunun taşlarından, dağlardan doğan su kaynaklarını, değerlendirilebilmesi açısından Dicle'ye doğru yönelmiştir. Böylelikle, Dicle Nehri'nin su kapasitesinin hacmi artmış ve tarlalara su yolları inşa ederek kıtlığın önüne geçmiştir¹²⁶. Bu zafer, Kulhu'daki Ninurta tapınağında da sahnelenmiştir. Mitos, sembolik olarak dönemin gerçekliğinin yansımasıdır. Ninurta, Yeni Asur Devletini temsil ederken dağlarla ve doğu ile ilişkilendirilen Asakkü ise Zagros Dağlarını temsil etmekteydi. Yani Asakkü bu metinde Elamlılar olabilir¹²⁷. Mevcut yenilgiye yapılan atfın yer aldığı Marduk ordalî metni de Asurluların hem Elam hem de Babil'e karşı kazandığı üstünlüğün sembolik anlatımıdır. Nitekim Babil ve Elam bu dönemde, Asur'a karşı müttefiklerdir.

Sonuç

Mitoslar, yalnızca doğaüstü güçlerin yer aldığı kurgusal metinler değildir. Toplumsal belleği diri tutan gelenek ve anlatıları da içermektedir. Bu gelenek ve anlatılar, kimi zaman savaşlar, yıkımlar nedeniyle değişebilmekteydi. Marduk ordalî mitosu, Babil'in ele geçirilmesiyle zapt edilen Marduk heykelini ve ardından heykelin Babil'e geri iadesini kapsamaktadır. Metaforik

¹²² Geller, 2023, s. 302-303.

¹²³ <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.1.6.2#>

¹²⁴ <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.1.6.2#>

¹²⁵ Frans Wiggermann, *Mesopotamian Protective Spirits the Ritual Texts*, Styx Publications, Groningen 1992, s. 92.

¹²⁶ Annus, 2002, s. 26.

¹²⁷ Annus, 2002, s. 26.

açından Marduk'un ölümü ve dirilişi, kentinden ayrılışını ve geri iadesini temsil etmektedir. Bu metafor, Marduk üzerinden Babil'i dolayısıyla da Babil kralını referans etmektedir. Marduk heykelinin akıbeti ile Ninurta'nın siyasi arka planlı üstünlüğünün açıkça vurgulandığı metinde Asur ve Asur'un mutlak gücü vurgulanmaktadır.

Baharın gelişinin kutlandığı aynı zamanda imparatorluk kültürü için önemi vurgulanan baş tanrının övüldüğü festivalde, bir tanrının kasıtlı olarak küçük düşürülmesi söz konusudur. Bu açıkça bir politik kaygı içermektedir. Festivalin kutlanması, Babil'in Asur'a karşı isyanı ve ardından gelen yıkımın sonucu olarak festival yaklaşık 20 seneye yakın bir süre iptal edilmiş, kutlanmamıştı. Heykelin geri gelip festivallerin devam etmesi de Asur propagandist bakış açısı da metni mitolojik bir kurgu üzerinden politik kaygı taşımaktadır. Zapt edilen tanrının heykeli, metin yazarlarınca Asur bakış açısına uygun biçimde dizayn edilerek, tanrının gönüllü bir şekilde geri çekilmesi olarak ele alınmıştır. Mitosta, Marduk esir tutulmaktadır. Onun esir tutulması, metaforik olarak ölümle temsil edilmiştir.

Bununla beraber, kompozisyonda Babil karşıtı önyargısı açıkça yer almamaktadır. Mitos, Marduk'un boyu eğdirilmesini, çektiği sıkıntıların ardından nihai haklılığını ortaya çıkartarak onuruna kutlanan Festivalin yeniden devam ettirilmesinin muhtemel görüntüsünü de içermektedir. Bu görüntüye izin vererek Marduk'un yaşamasını sağlayan Asur'un etkisi oldukça önemlidir. Kompozisyon, bu olayları Marduk'un siyasi-dinsel sıkıntılarıyla ilişkilendiren bir uygulama sağlayarak bu olaylara yeni bir yorum kazandırmıştır.

Kaynakça

- Aksoy, M. (2008). "Semboller-Damgalar Neyi Anlatır?", *2023 Dergisi*, S. 82, s. 38-40.
- Akyüz, F. (2020) "Asur Belgelerinde Nehir Ordali", *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S. 2, s. 165-177.
- Annus, A. (2012). "The Political Inversion of the Religious Narrative: The Case of the Marduk Ordeal", *ASOR Newsletter*, C. 61, S. 4, s. 25-26.
- Annus, A. (2010). "The Marduk Ordeal and Two Babylonian Omens", *NABŪ*, S. 4, 2010, s. 102-104.
- Arnold, B., P. Michalowski (2006). "Achaemenid Period Historical Texts Concerning Mesopotamia", *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*, M. W. Chavalas (ed.), Blackwell Pub., Malden, s. 405-428.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul.

- Bácskay, A. (2013). "Asakkû: Demon and Illness in Ancient Mesopotamia", *Studies on Magic and Divination in the Biblical World*, (Ed.) Helen R. Jacobus, Anne Katrine de Hemmer Gudme, Philippe Guillaume, Gorgias press, New Jersey, s. 1-7.
- Bayat, F. (2007). *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Berlejung, A. (1998). *Die Theologie der Bilder: Herstellung und Einweihung von Kultbildern in Mesopotamien und die alttestamentliche Bilderpolemik*. Orbis Biblicus et Orientalis 162. Göttingen.
- Borowski, O. (2018). "Sennacherib In Judah -The Devastating Consequences Of An Assyrian Military Campaign", *ERETZ-ISRAEL Archaeological, Historical and Geographical Studies*, 33-41.
- Brandes, A.M. (1980). "Destruction et mutilation de statues en Mesopotamie", *Akkadica*, S. 16, s. 28-41.
- Cassirer, E. (1984). *Devlet Efsanesi*, çev. Necla Arat, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Cogan, M. (1974). *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israel in the Eight and Seventh Centuries BCE*, SBLMS 19, Society of Biblical Literature, Missoula.
- Connerton, P. (2009). *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Çoban, B. -Özarslan, Z. (2003). *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din ve İdeoloji*, Su Yayınevi, İstanbul.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İş Bölümü*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İzmir.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul.
- Freud, S. (2020). *Totem ve Tabu*, çev. Zehra Yılmaz, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- Frymer-Kensky, T. (1983). "The Tribulations of Marduk the So-Called 'Marduk Ordeal Text'", *Journal of the American Oriental Society*, S. 103, 1983, s. 131-141.
- Geller, J. M. (2023). "Translators of Sumerian. The Unsung Heroes of Babylonian Scholarship", *Plurilingualism in Traditional Eurasian Scholarship*, ed. Glenn Most vd., Brill, Leiden, s. 300-316.
- Gökçek, L. G. (2015), *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yay., Ankara.
- Guiley, R. E. (2009). *The Encyclopedia of Demons and Demonology*. Facts on File Infobase Publishing, New York.
- Güzel, S. (2006). "Sosyal Yapı ve Toplumsal Yapı Bileşkesinde Sosyo-Kültürel Yapı Kavramı", *Sosyoloji Konferansları*, S. 34, s. 83-96.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*, Chicago University Press, Chicago.

- Holloway, S. (2002). *Aššur is King! Aššur is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*. Culture and History of the Ancient Near East 10. Leiden, Boston and Köln.
- Jacobsen, T. (1975). "Religious Drama in Ancient Mesopotamia", *Unity and Diversity: Essays in the History, Literature, and Religion of the Ancient Near East (The Johns Hopkins Near Eastern Studies)*, ed. Hans Goedicke, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1975, s. 65-97.
- Jensen, P. (1924). "Bel im Kerker und Jesus im Grabe", *Orientalistische Literaturzeitung*, C. 27, S.1, s. 287-290.
- Johandi, A (2016). "The Motif of Divine Abandonment in Some Mesopotamian Texts Featuring the God Marduk", *Kings, Gods and People Establishing Monarchies in the Ancient World*, T. R. Kammerer, V. Sazonov (ed.) Ugarit-Verlag, Münster, s. 135-187.
- Johnson, E. D. (2008). "The Phenomenon of Gof-nap in Ancient Mesopotamia: A Short Introduction", UK, University of Birmingham.
- Johnson, E. D. (2011). *Stealing the Enemy's Gods: An Exploration of the Phenomenon of Godnap in Ancient Western Asia*. Birmingham Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Birmingham.
- Karlsson, M. (2016). *Relations of Power in Early Neo-Assyrian State Ideology*. Studies in Ancient Eastern Records: Gruyter.
- Konstantopoulos, G. (2015). *They are Seven: Demons and Monsters in the Mesopotamian Textual and Artistic Tradition*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Michigan, Michigan.
- Levavi, Y. (2021). "The Sound of Silence: The Destruction of Babylon By Sennacherib and the Babylonian Chronicles", *Culture of Defeat Submission in Written Sources and the Archaeological Record*, K. Streit (ed.). Proceedings a Joint Seminar of the Hebrew University of Jerusalem and the University of Vienna, October 2017 Gorgias Press, 165-187.
- Livingstone, A (1986). *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars*, Oxford University Press, Oxford.
- Luckenbill, D. D. (1924). *The Annals of Sennacherib*. University of Chicago Press, Chicago.
- Nakata, I. (1968). "Problems of the Babylonian Akitu Festival", *JANES*, C. 1, S. 1, s. 41-49.
- Nilsson, M. (1932). *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*, University of California Press, California.
- Nissinen, M. (2003). *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, Society of Biblical Literature, Society of Biblical Literature, Atlanta.

- Ozankaya, Ö. (1991). "Ulusal Toplumun ve Ulusal Kültürün Kurucu Ögeleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S. 10, s. 1-13.
- Pallis, S.A. (1926). *The Babylonian Akitu Festival*, Hovedkommissionær, København.
- Pekşen, O. (2016). "Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü" *History Studies*, C. 2, S. 8, s. 55-68.
- Pekşen, O. (2017). "Babil Krallarının Siyasi Meşrulaştırma Aracı: Tanrı Marduk", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, 2. 1, 2017, s. 102-111.
- Pekşen, O. (2021). "Southern Policy of the Neo-Assyrian State and the Elamite-Babylonian Alliance", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 36, s. 621-641.
- Sargın, G.A. (1997). "Myth, Ideology, and Hegemony: The Political Syntax of American Environmental Design Tradition", *METU JFA*, C. 17, S. 1-2, s. 25-43.
- Sinanoğlu, F. (2015). "Toplumsal Yapının Oluşumu: Bilim, Din ve Toplum Arasındaki İlişkiler", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2, s. 213-220.
- Toptaş, K. (2020). "Asur Kaynaklarında Araplar ve Arap Krallıkları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 3, s. 889-934.
- Töyräänvuori, J. (2021). "Trial by Water through the Ages" *Studia Antiqua et Archaeologica* 27, S. 2, 2021, s. 301-330.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.
- Vanstiphout, H. (2004). "The nth Degree of Writing at Nineveh", *Iraq*, S. 66, s. 51-54.
- Verderame, L. (2013). "“Their Divinity is Different, Their Nature is Distinct!” Nature, Origin and Features of Demons in Akkadian Literature", *AJR*, C. 1, S. 14, s. 117-127.
- von Soden, W. (1955). "Gibt es ein Zeugnis dafür, daß die Babylonier an die Wiederauferstehung Marduks geglaubt haben?", *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, S. 51, 1955, s. 130-166.
- Zaia, S. (2015). "State-Sponsored Sacrilege: "Godnapping" and Omission in Neo-Assyrian Inscriptions", *Journal of Ancient Near Eastern History*, C. 2, S. 1, s.19-54.
- Zaia, S. (2019). "My Brother's Keeper: Assurbanipal Versus Šamaš-šuma-ukīn", *Journal of Ancient Near Eastern History*, C. 9, S. 1, s. 19-52.

İnternet Kaynakları

The Pennsylvania Sumerian Dictionary (1974-)

<https://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html>

The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (1974-)

<https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.1.6.2#>

The Open Richly Annotated Cuneiform Corpus (2007-)

<https://oracc.museum.upenn.edu/>

The Cuneiform Digital Library Initiative (1998-)

<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/>

ANTİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA PAPHLAGON YÖNETİCİLERİ*

PAPHLAGONIAN RULERS IN ANCIENT LITERATURE

Okan DEMİR**
Sinem AYDOĞAN DEMİR***

Makale Bilgisi

Başvuru: 23 Ekim 2023

Kabul: 7 Mart 2024

Article Info

Received: October, 23, 2023

Accepted: March, 7, 2024

Öz

Paphlagonia, farklı dönemlerde Hitit, Pers, Makedonya, Pontos, Bithynia ve Roma devletlerinin egemenliği altında kalmıştır. Bununla birlikte Kaşkalar ve Paphlagonların kendi siyasi örgütlenmelerini tesis ettiği de anlaşılır. Paphlagonia bölgesinde siyasi örgütlenmeyi tesis etme yolunda ilk adım İÖ XIV. yüzyılda Kaşkalar tarafından atılmıştır. Ege Göçleri çerçevesinde Anadolu'ya gelen halklardan olabileceği düşünülen Paphlagonlar ise adlarını verdikleri Paphlagonia bölgesinde tarihi kayıtlardan izi sürülebilecek bir krallığı kurmuşlardır. Bu anlamda Paphlagonların kendilerinden önce Paphlagonia'da yaşamış ve belirli bir siyasi örgütlenme tecrübesine sahip Kaşkalar ile kültürel etkileşimde oldukları öne sürülebilir. İki halk arasındaki kültürel sürekliliğin varlığını, İlyada destanındaki bazı verilerin dilbilimsel analizi ile ortaya çıkarmak mümkündür. Paphlagonlardan Pers hâkimiyeti dönemine değin bahsedilmese de tarihi kayıtlar, aynı zamanda onların toplumsal ve kültürel yönlerden benzeştikleri Phrygler gibi güçlü bir liderin hâkimiyetindeki aşiretlerin birliğine dayanan siyasi örgütlenmeye sahip olduklarını ve yaşadıkları coğrafyanın bu siyasi örgütlenme biçiminin devamlılığını sağlamada etkili olduğunu düşündürmektedir. Bu çalışmada Paphlagonların önceki tecrübeleriyle Pers ve İskender İmparatorluklarının hakimiyetinde tesis ettikleri otonominin, Paphlagonia'nın coğrafi ve toplumsal özellikleriyle ilgisi yanında söz konusu imparatorlukların iç dinamikleriyle ilgisi de araştırılmaktadır. Çalışmada ayrıca İÖ II. yüzyıldan itibaren Bithynia ve Pontos krallıklarının Paphlagonia üzerindeki hakimiyet çabalarının ve Roma hakimiyetinin getirdiği politik durumun, eskiçağ kaynaklarında geçen Paphlagon yönetici sınıfının siyasi pozisyonuna etkileri değerlendirilmektedir.

* Bu çalışma 2023 tarihli sempozyum özet bildirisinden türetilmiştir.

** Dr., Kastamonu Üniversitesi; İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi; Tarih Bölümü; odemir@kastamonu.edu.tr; ORCID: 0000-0001-7772-5550; Kastamonu-Türkiye.

*** Dr., Kastamonu Üniversitesi; İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi; Tarih Bölümü; saydogan@kastamonu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-5722-1053; Kastamonu-Türkiye.

Anahtar Kelimeler: Paphlagonia, Pylaimenes, Kaška, Pers, Roma, otonomi.

Abstract

Although Paphlagonia, remained under Hittite, Persian, Macedonian, Pontic, and Bithynian Roman sovereignty, it is seen that Kaşkians and Paphlagonians had their political organization in the historical process. The Kaşkians took the first step towards establishing political organization in the Paphlagonia region in the XIVth century BC. The Paphlagonians, considered among the peoples who came to Anatolia with Aegean Migrations, established a kingdom in the region of Paphlagonia, which they named after themselves. The relationship between the Paphlagonians and the Kaşkians, who had the experience of political organization, could be traced through the Iliad epic as vowel parallelism between Kaşkian and Paphlagonian names were revealed with linguistic methods. Although the Paphlagonians were not mentioned in ancient sources until the Persian domination, it is thought that they had a similar political organization with the Phrygians, with whom they had social and cultural commonalities, and that the geography they lived in was influential in ensuring the continuity of their particularist political organization. It is suggested that the autonomy of the Paphlagonians under the rule of the Persian and Alexander Empires stemmed from Paphlagonia's geographical and social characteristics and the internal dynamics of both empires. The attempts of the Bithynian and Pontic kingdoms to dominate Paphlagonia from the second century BC onwards and the political situation brought about by Roman rule can be understood by evaluating how the Paphlagonian ruling class is portrayed in ancient sources.

Keywords: Paphlagonia, Pylaimenes, Kaşkians, Persians, Romans, autonomy.

Kaşkalar ve Paphlagonlar

Merkezinde Kastamonu'nun yer aldığı Paphlagonia, tarihi süreçte Batı Karadeniz coğrafyasını kapsayan bir bölgenin adıdır¹. Bunun yanında

¹ Strab.XII.3.8'de Paphlagonia'nın kuzey güney yayılımını Pontus Euksinus (Karadeniz) ve Olgassys'in (Ilgaz Dağları) belirlediğini, doğu batı yönlü sınırını ise Parthenios (Bartın Irmağı) ve Halys'in (Kızılırmak) çizdiğini ifade eder. Kastamonu'nun Paphlagonia bölgesindeki yeri ise bölgenin ana su kaynağı niteliğindeki Amnias'ın (Gökırmak) büyük oranda il sınırları içinden geçmesi ile ilişkilidir. Amnias'ın oluşturduğu vadinin tarımsal veriminin yanında Doğu Anadolu ve Batı Karadeniz arasında ulaşım açısından bir köprü oluşturduğu da göz önüne alınmalıdır. Bk. C. Marek, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, E. Wasmuth, Istanbul Forschungen, S. 39, Tübingen 1993, s. 9vd; 65; C. A. Burney, "Northern Anatolia Before Classical Times", *Anatolian Studies*, C.VI, 1956, s. 180; G. Barjamovic, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen, 2011, s. 79; M. Karasalihoğlu, "Prehistorik Çağlardan Doğu Roma Dönemi Sonuna Kadar Kastamonu Kentinin Kültürel Tabakalaşması", *MJH*, C.X, 2020, s. 280.

Paphlagonia'nın eskiçağ koşullarında siyasi örgütlenme ve sınırlara sahip bir ülkeyi nitelendirdiği de göz ardı edilmemelidir². Nitekim Paphlagonia'nın siyasi bir birim olarak varlığını tamamladığı İÖ 6/5 yılına değin yayılmacı devletlerin egemenliği altında belirli bir otonomiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihi kaynaklarda Paphlagonia'nın tabi olduğu idari sistemi yansıtan ve bölgenin coğrafi özelliklerini öne çıkaran farklı isimlerle anıldığı görülmektedir. Amnias Vadisinin batı ve güney kesimleri için Pala-Tumana adı kullanılırken Paphlagonia'nın bu kesimi İÖ XVI. yüzyıldan itibaren bir Hitit eyaletidir. İÖ XVI - XIII. yüzyıllarda Batı Kaşkaların Amnias vadisinin kuzeyinde meskun oldukları anlaşılmaktadır³. Kaşkaların Halys'ın batısında hakimiyet kuran batı kolu, Paphlagonia coğrafyasının Demir Çağı öncesinde sahip olduğu en kapsamlı isim olan "Kaška Diyarı"na kaynaklık etmiştir⁴.

² Türk Dil Kurumu, "ülke", *Türkçe Sözlük 2 (K-Z)*⁹, TTK, Ankara, 1998, s. 2307'de ülkenin birinci sıradaki karşılığı "Bir devletin egemenliği altında bulunan toprakların tümü, diyar, memleket" olarak verilmektedir. Tanımın içinde barındırdığı belirli bir bölgeye hâkim olan devlet vurgusundan coğrafyayı şekillendirenin siyasi örgütlenme olduğu, coğrafyanın ise edilgen konumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Ülke kelimesinin eskiçağdaki karşılığı olabilecek tabirler incelendiğinde ise bu kullanımlarda coğrafyanın kavramsal ağırlığının daha fazla olduğu görülmektedir. Nitekim Sümerce toprak, dağ ve yabancı bölge anlamına gelen KUR kelimesi, şehir anlamına gelen URU kelimesiyle birleştiğinde ülke kavramını karşılayabiliyordu. Bk. C. Rüster, E. Neu, "229. URU"; "329. KUR", *Hethitisches Zeichenlexikon*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1989, s. 206; 255; Latince "terra", Eski Yunanca "Χώρα" kelimeleri coğrafya ve mekân anlamlarını birincil nitelikte taşıırken, bir kavmin yaşadığı ya da bir devletin bulunduğu alan anlamını ikincil olarak işaret ettiği görülmektedir. Bk. *Oxford Latin Dictionary*, "terra", Clarendon Press, Oxford, 1968, s. 1927-1928; H. G. Liddell, R. Scott, "Χώρα", *Greek English Lexicon*⁹, Clarendon Press, Oxford, 1940, s. 2015.

³ Hititler devrinde Batı Karadeniz bölgesi hakkında bk. M. I. Maksimova, "Hittites in the Black Sea Region", *Journal of Near Eastern Studies*, 1951, C.10/S.2, s. 74-81; R. Matthews, C. Glatz, "The Historical Geography of North-Central Anatolia in the Hittite period: Texts and Archaeology in Concert", *Anatolian Studies*, C.59, 2009a, s. 51-72; E. von Schuler, "Kaškaer", *RIA*, Band 5, 1980, s. 462; E. von Schuler, *Die Kaškaer*, Gruyter, Berlin 1965, s. 21vd; L. Murat, *Anadolu'da Kaşkalar*, Hel, Ankara, 2016, s. 31vd; A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat, 2003, s. 53vd; C. Glatz, R. Matthews, "Anthropology of a Frontier Zone: Hittite -Kaska Relations in Late Bronze Age North-Central Anatolia", *BASOR*, Vol.339, 2005, s. 47-65; M. A. Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I: Tarih Öncesi Çağlardan Demir Devrine Kadar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021a, s. 162vd; S. Demirel, "Hitit-Kaška İlişkilerinde Yanıtı Aranılan Bazı Sorular", *Gazi Akademik Bakış*, C.6/S.12, 2012, s.193-203; R. Matthews, C. Glatz, "People and Place in Paphlagonia: Trends and Patterns in Settlement through Time", *At Empires' Edge*, ed. R. Matthews, C. Glatz, BIAA, 2009b, s. 244 vd.

⁴ S. Aydoğan Demir, O. Demir, "Tarih Öncesi Dönemlerden Roma Egemenliğinin Başlangıcına Kastamonu Tarihi", *Kastamonu Tarihi Araştırmaları*, ed. Ş. Demir, O. Nalezen, Berikan Yayınevi, Ankara 2023, s. 54vd.

Türkiye topraklarına İÖ XII. yüzyılda yaşanan Ege göçleri çerçevesinde Phryg ve Bithynler ile birlikte geldiği düşünülen Paphlagonlar'ın⁵ bu tarihten Pers egemenliğinin başladığı döneme değin bağımsız bir krallığın idaresi altında buldukları anlaşılmaktadır. Pers hakimiyeti öncesine ait kaynaklar Paphlagonların yönetici sınıfına dair belirsiz bir resim sunmaktadır. Bununla beraber Hitit belgelerinden ve İlyada destanındaki bilgilerden yola çıkılarak Pers hakimiyeti öncesinde Paphlagonia'nın yönetici sınıfına ilişkin bazı düşünceler ileri sürülebilir.

Paphlagonia Krallığı üzerinde meşru hak sahibi olduğu düşünülen Pylaimenes hanedanlığına ilişkin en eski kaynak İlyada destanıdır. Destanda, Kral Pylaimenes liderliğinde Paphlagonların Akhalara karşı Troyalıların yanında savaştıkları belirtilmektedir⁶. Bununla beraber, Paphlagonların buldukları coğrafyada Geç Tunç–Erken Demir Çağı'nda tesis ettikleri siyasi yapının öncüllerine daha erken dönemlerde rastlamak mümkündür. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde (İÖ 1460-1190) Paphlagonia bölgesine büyük ölçüde hâkim olduğu bilinen Batı Kaşkalarının farklı boylar çevresinde örgütlendikleri⁷ ve yekpare bir siyasi organizasyon inşa edememekle beraber merkezileşme girişimlerinin olduğunu Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait belgelerindeki kayıtlardan anlamak mümkündür⁸.

Hitit belgelerinde genellikle barbar ve kundakçı olarak bahsedilen Kaşkaların, tarihi süreçleri boyunca Hititler için politik ve sosyolojik anlamda mutlak bir “öteki”yi teşkil ettiği genellikle kabul edilmektedir⁹.

⁵ Paphlagonların Phryglerle mevcut bulunan kültürel yakınlığı onların da Ege Göçleri çerçevesinde Anadolu'ya yerleşen halklardan oldukları yönünde güçlü bir delil olarak kabul edilmelidir. Bk. Herod.V.72-73; E. Dökü, *Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2008, s. 19vd; M. Karasalihoğlu, “Kastamonu Merkezli Paphlagonia Kaya Mezarları”, *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*, YKY, İstanbul, 2009, s. 57vd; M. Karasalihoğlu, *Paphlagon'dan Candar'a*, Cinus, İstanbul, 2022, s. 55; M. Karasalihoğlu, “Paphlagonia'da Kybele Açık Hava Kutsal Su Kompleksi”, *Arkeoloji ve Sanat*, S.149, 2015, s. 55-73; Matthews, Glatz, 2009b, s. 246; Karasalihoğlu, 2020, s. 282-284; J. Koch, “From Funerary Doorstones in Pompeiopolis to Tracing Local Identity from the Phrygian Highlands to Inner Paphlagonia”, *Landscape Dynamics and Settlement Patterns in Northern Anatolia during the Roman and Byzantine Period*, ed. K. Winther-Jacobsen, L. Summerer, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015, s. 173-189.

⁶ Hom.II.II.851-856; V.576. Pylaimenes'in kral (βασιλεύς) ünvanıyla anılması için bk. II.XIII.642.

⁷ Schuler, 1965, s. 41; Schuler, 1980, s. 461.

⁸ Schuler, 1965, s. 71vd; Ünal, 2003, s. 50; Kaya, 2021a, s. 165vd; Murat, 2016, s. 231-256; Demirel, 2012, s. 199-200.

⁹ Schuler, 1965, s. 6vd; Ünal, 2003, s. 48vd; Murat, 2016, s. 31vd; M. Kınacı, “Antikçağda Pontos Bölgesi'nde Yaşayan Otokton Halklar”, *TAD*, C. 42/S. 74, 2023, s. 86.

Yerleşik ve merkezi medeniyet mensubu çiftçi toplum ile soy bağı etrafında örgütlenen yarı göçebe çoban toplumu arasında vuku bulan mücadelede çoğunlukla ikincinin siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan birincinin üstünlüğünü kabul ettiği sürecin belirli bir aşamaya kadar Kaşka ülkesinde de yaşandığı düşünülebilir¹⁰. Hitit İmparatorluk belgeleri, Kaşkaların özellikle sınır şehirlerinde birlikte yaşadıkları Hititlerden siyasi yönelim ve idari yapılanma anlamında belirli oranda etkilendiklerini göstermektedir. Nitekim Hitit Kralı II. Murşili'nin (İÖ 1345-1315) yıllıklarında Kaşkaları birleştiren lider olarak zikredilen Pihhuniya'nın diğer kabile liderlerinden farklı olarak bir kral gibi davrandığı belirtilmektedir¹¹. Ancak Kaşkaların merkezileşme girişimleri karşısında Hititler, böl ve yönet düsturuyla şekillendirdikleri siyasi ve askeri bir engelleme politikası izlemişlerdir¹². Takip eden dönemlerde Kaşkalar arasındaki merkezi otoritenin tesis edildiğine veya Pihhuniya'nın girişiminin devam ettirildiğine dair bir bilgi bulunmaması engelleme politikasının başarısına yorulabilir¹³.

Türkiye'de İÖ I. binyıl öncesinde yaşamış eskiçağ halklarının kökenleri ve dilleri konusundaki bazı görüşler, Kaşkalar ve Paphlagonlar arasındaki kültürel devamlılığın açıklanmasında da kullanılabilir¹⁴. Paphlagonların yer aldığı ilk eskiçağ kaynağı olan İlyada destanında Anadolu ve Hellas arasındaki kültürel etkileşimi gösteren çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, İlyada destanında Akhaların ve Troyalıların uyguladıkları ölü yakma ritüeline Hellas ve Ege adalarındaki Miken yerleşimlerinde rastlanılmamasıdır. İÖ III. binyıldan itibaren Anadolu'da görülen bu uygulamanın Hellas'taki az sayıdaki maddi kanıtlarının İÖ II. binyılın geç bir dönemine tarihlendirilmesi, İlyada destanındaki ölü yakma unsurunun Anadolu'ya bir yönünün bulunduğunu göstermektedir¹⁵.

¹⁰ Schuler, 1965, s. 71vd; göçebeler ve yerleşikler arasındaki ilişkilerin genel bir analizi için bk. A. Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Kitapevi, Ankara, 2006, s. 275vd.

¹¹ Ünal, 2003, s. 50-51.

¹² A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul, 2002, s. 79'da Hititlerin Batı Anadolu'da uyguladığı politika buna örnek gösterilebilir.

¹³ Schuler, 1965, s. 71-72; Aydoğan Demir, Demir, 2023, s. 57 dn 46.

¹⁴ Kaşkalardan bahseden en geç tarihli kayıtlar İÖ VIII. yüzyılın ikinci yarısına ait III. Tıglatpilaser ve II. Sargon dönemine ait belgelerdir. Bk. Schuler, 1965, s. 69-70; M. A. Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi II: Demir Devri ve Pers Hakimiyeti Dönemi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2020, s. 69-74; Murat, 2016, s. 117-118. Paphlagonlara dair en erken tarihli kaynak olan *İlyada* destanı İÖ XIII. yüzyıldaki olayları anlatsa da destanın yazıya geçirildiği tarih İÖ VIII. yüzyıl olduğu için her iki kavme ilişkin belgelerin de zamansal olarak çakıştığı söylenebilir. Bk. M. A. Kaya, "Troya ve Troya Savaşı: Efsane ve Tarih", *Akademik-Der*, S.1, 2017, s. 1.

¹⁵ Ö. Çapar, "Homeros Destanları Işığında Anadolu-Hellas'ta Ölü Gömme Adetleri", *AÜDCF Dergisi*, C. 33/S.1-2, s. 71vd; Kaya, 2017, s. 8; Ünal, 2002, s. 22.

Dinsel-ritüelistik alandaki bu etkileşimin benzeri, destanda yer alan kişi isimleri konusunda da gündeme getirilebilir. Bu bağlamda antik Yunanca ile Anadolu’da o dönemde kullanılan Hititçe ve Luvice arasında bir etkileşimin bulunduğunu öne sürmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında proto-Yunanca’ya belirli bir oranda Kaşka kökenli kelimenin Hititçe veya Luvice tarafından taşındığı düşünülebilir¹⁶. Nitekim İlyada destanı dolayısıyla bilinen ilk Paphlagon Kralı Pylaimenes’in ismi (Πυλαμηνής) (II. II.851-856; V.576) ile Kaşkaları ilk defa birleşik bir krallık haline getirmek isteyen Pihhuniya ismi arasındaki ses benzeşimi dikkate değerdir¹⁷. Yine İlyada destanında zikredilen (II. XIII.642-660) Paphlagonlar olan Pylaimenes’in oğlu Harpolion (Ἀρπαλίον) “Aşhapala”yı ve kralın arabacısı Midon (Μύδων) “Pata”yı çağrıştırmaktadır¹⁸. Bununla beraber, Kaşkalarla dair

¹⁶ I. Yakubovich, *Sociolinguistics of the Luvian Language*, Vol. I. Disseration, University of Chicago, 2008, s. 92vd. Yunanca kişi adları ve yer isimlerine getirilen kimi eklerin Anadolu (Luvi) kökenli olduğu ileri sürülmüştür: E. Forrer, “Ausbeute aus den Boghazköy Inschriften”. *MDOG*, Nr. 61, 1921, s. 23. Krş. P. Cotticelli-Kurras, F. Giusfredi, “Ancient anatolian languages and cultures in contact: Some Methodological Observations”, *Journal of Language Relationship*, Vol.16/No.3-4, 2019, s. 180vd; P. Cotticelli-Kurras, “On the Concept of an Anatolian-Greek Language Area”, *Old World: Journal of Ancient Africa and Eurasia*, Vol.1/No.1, 2021, s. 8vd; M. Bianconi, *The Linguistic Relationships between Greek and the Anatolian Languages*, Disseration, University of Oxford, St Hilda’s College, 2019, s. 183vd; Hititçe ve Anadolu dilleri arasındaki ilişki için bk. Ünal, 2002, s. 26, 55; E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yay., İstanbul 2003, s. 42vd. Girit dahil Ege adaları ve Hellas’a yerleşen Anadolu kökenli halkların bu kültürlerle dilsel etkileri hakkında bk. M.A. Kaya, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021b, s. 125.

¹⁷ Kaşka isimlerinden olan “Piyapili”nin Pylaimenes (Πυλαμηνής) ile arasında belirli bir benzeşim bulunmaktadır. Apollod.*Epit.*E.3.34’de Pylaimenes’in babasının ismini Bilsates (Βιλσάτης) olarak vermektedir. Ancak bu ismin Strab.XII.3.25’te zikrettiği Paphlagonialı isimlerden Biasas (Βιάσας)’ın farklı bir biçimi olduğu ileri sürülmüştür. Bk. M. Manoledakis, “The Southern Black Sea in the Homeric Iliad: Some Geographical, Philological and Historical Remarks”, *Proceedings of the International Workshop on the Black Sea in Antiquity held in Thessaloniki, 21–23 September 2012*, Archeopress, Oxford, 2013, s. 21. Strab.XII.3.25’te geçen Paphlagon isimlerinden Gays (Γάσος) ismi ile Kaşk(a) arasındaki benzeşim de dikkat çekicidir. Kaşka’nın şahıs ismi olarak kullanıldığına dair bk. Ünal, 2003, s. 56.

¹⁸ Hititçe’deki kalın ünlü seslere sahip kelimelerin, akraba olduğu antik Yunanca’da “é”, “ú” gibi seslerle karşılandığı görülmektedir. Bk. W. Petersen, “Vowel Assimilation in Hittite”, *Journal of the American Oriental Society*, 54/2, 1934, s. 161-168. Ayrıca dil bilim, dudaksız ünsüzlerin (“m”, “p”, “b”, “v”) birbiriyle benzeşebileceğini göstermektedir. Bk. A. Martinet, *İşlevsel Genel Dilbilim*, çev. B. Vardar, Multilingula, İstanbul, 1998, s. 57vd. Geç Tunç Çağı Yunanca isimlerin Hitit belgelerinde zikredildiğine dair bir literatür 1920’li yıllardan itibaren ortaya çıkmıştır. Ahhiyavalıların Akhalarla, Ahhiyava Kralı Tavagalavas’ın Eteokles’le, Wiluša beyi Alakşandu’nun Aleksandros ile Wiluša’nın İlion’la eşitlendiği örnekler mevcuttur. Hitit arşivleri üzerinden Mikenlerin varlığını aramak eskiçağ tarihi araştırmalarında “Ahhiyava Sorunu”nu yarattı. Bu konuda bk. Ünal, 2002, s. 107-119; E. Forrer, “Die Griechen in den Boghazköi-Texten”, *Olz*, Band. XXVII/Nr. 3, 1924, s. 113-118; Y. Boysal, “Batı Anadolu’da Son Araştırmalar: Ahhiyawa Sorunu”, *Anadolu*, S.XV, 1973, s.

sınırlı tarihsel verilerin yarattığı bilgi eksikliği, Paphlagonlar ve Kaşkalar arasındaki kültürel ve coğrafi etkileşimi tartışmalı hale getirmektedir. Ayrıca, Hititçe-Luvice ve antik Yunanca kanalıyla kurulan Paphlagon - Kaşka köprüsü, Hititçe aracılığıyla öğrenilen Kaşka kişi ve yer isimlerinin orijinal hallerinin anlaşılması şartıyla işlerlik kazanabilir¹⁹.

Pylaimenes Hanedanlığı ve Persler

Pers hakimiyetine kadar Pylaimenes hanedanlığının yönetimindeki Paphlagon krallığının tarihi karanlıktır. Eldeki sınırlı verilere rağmen, tarihi süreçte Paphlagonia'dan bazen Pylaemenia şeklinde bahsedilmesi, İlyada destanında anlatılan olayların Paphlagonlar arasında toplumsal bir karşılığının bulunduğunu ispatlar niteliktedir²⁰. Pylaimenes hanedanlığının Paphlagonia tarihinde oynadığı rolün önemi nedeniyle hanedan hakkında edinilen bilgiler özelde Kastamonu'nun eskiçağdaki siyasi durumunun aydınlatılmasına yarayacaktır.

Demir Çağı'nda Paphlagonia bölgesinin hâkimi konumundaki Pylaimenes hanedanlığının Enetler kabilesine (φῶλον) mensubiyeti kaynaklarda belirtilmektedir²¹. Strabon Enetlerin soyundan gelenlerin Troya Savaşı'nı veya Kimmer istilasını takiben Paphlagonia'dan ayrıldıklarını ve kendi döneminde Enetlerin bu bölgede bulunmadığını bildirir²². Efsanevi nitelikteki Enet-Paphlagon ilişkisinin²³ yanı sıra maddi kültür buluntularından yola çıkılarak Ege göçleri çerçevesinde Anadolu'ya yerleşen Phrygler ve Paphlagonlar arasında etnik ve kültürel açıdan yakınlık bulunduğu ileri sürülebilir²⁴. Nitekim Amnias vadisindeki kaya mezarlarının ve tapınak-kutsal alanlarının sahip olduğu sanatsal detaylar ve tarihi

---

63-72; Ö. Çapar, "Ahhiyava Sorunu", *TAD*, C.14/S.25, 1981, s. 387-413; G. Beckman, T. R. Bryce, E. H. Cline, *The Ahhiyawa Texts, Society of Biblical Literature*, Atlanta, 2011, s. 267-283; H. G. Güterbock, "The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered", *American Journal of Archaeology*, Vol.87/No.2, 1983, s. 133-138; H. G. Güterbock, "Troy in Hittite Texts? Wilusa, Ahhiyawa, and Hittite History", *A Symposium Held at Bryn Mawr Troy and the Trojan War 1984*, ed. J. M. Mellink, Bryn Mawr, 1986, s. 33-44; C. Atila, "The Ahhiyawa Question: Reconsidered", *Belleten*, C.85/S.303, 2021, s. 333-359.

¹⁹ Pala-Paphlagon arasında kurulan ilişki için bk. Forrer, 1921, s. 24; M. Manoledakis, "The Paphlagonians and the Greeks' Perception of Them", *Greeks and Romans in the Black Sea*, ed. G. R. Tsetschladze, A. Avram, J. Hargrave, Archeopress, Oxford, 2021, s. 169.

²⁰ *Plin.nat.* VI.2.

²¹ Strab.XII.3.8; Hom.*Il.*II.852'de Pylaimenes için "ἐξ Ἐβετῶν" Enetler'den ifadesini kullanır.

²² Strab.III.2.13; V.1.4; XII.3.8; Liv.I.1.2 Enetlerin Troya Savaşı sonrasında Adriyatik kıyısına yerleştiklerinden bahsetmektedir.

²³ Manoledakis, 2013, s. 21.

²⁴ E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, AÜDTCF Yay., Ankara, 1955, s. 93, 126.

kayıtlarda işaret edilen benzerlikler, Phryg-Paphlagon yakınlığının kanıtlarını oluşturmaktadır²⁵.

Phrygler ve Paphlagonların sosyo-politik örgütlenmesinde soy bağının belirli bir önemi bulunmaktadır. Bu nedenle Paphlagon- Phryg yakınlığının her iki kavmin devlet tasavvuruna yansıdığı düşünülebilir²⁶. İÖ VII. yüzyılda Phrygia ve Paphlagonia’da yaşanan Kimmer işgali döneminde her iki kavim de siyasi yapılarının çekirdeğini oluşturan kabilesel örgütlenmeye dönerek siyasi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nitekim Kimmer işgali sonucunda Phryg Krallığı’nın yıkılmasına rağmen Phryg beylerinin yerel hakimiyetlerini Lydia yönetiminde sürdürmesi²⁷ Kimmer saldırılarına ve göçüne maruz kalan Paphlagonia Krallığı’nın da benzer bir süreçten geçerek merkezi otoritesinin sarsıldığını düşündürmektedir²⁸.

Türkiye topraklarında Pers hakimiyetinin yaşandığı yaklaşık iki yüz yıllık süreçte Paphlagonlar ve Phryglerin tabi oldukları siyasi şartların farklılaştığı görülmektedir²⁹. Paphlagonia’da Pers hâkimiyetinin başladığı İÖ VI. yüzyılın ikinci yarısından İÖ IV. yüzyılın ikinci yarısına değin Paphlagon

²⁵ Herod.V.72-73; Ş. Yıldırım, “A Great Tumulus from Paphlagonia”, *Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity*, ed. G. R. Tsetschladze, S. Atasoy, Archaeopress, Oxford, 2019, s. 235vd; M. Vassileva, “The Rock-Cut Monuments of Phrygia, Paphlagonia, and Thrace: A Comparative Overview”, *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*, ed. G. R. Tsetschladze, Oxford, 2012, s. 244vd; M. Vassileva, “Phrygia and the Southern Black Sea Littoral”, *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas*, ed. G. R. Tsetschladze, A. Avram, J. Hargrave, Archaeopress, Oxford, 2015, s. 92vd; Dökü, 2008, s. 38; Karasalihoğlu, 2009, s. 57; Karasalihoğlu, 2015, s. 64vd; Karasalihoğlu, 2020, s. 283. Phryg - Paphlagon arasındaki ilişki için bk. M. Manoledakis, “Paphlagonians and Phrygians”, *Connecting the Ancient West and East: Studies Presented to Prof. G. R. Tsetschladze*, ed. J. Boardman, J. Hargrave, Bondgenotenlaan, 2022, s. 575-589.

²⁶ W. Ruge, K. Bittel, “Paphlagonia”, *RE*, Band XVIII (4), 1949, s. 2517. Paphlagonların Phryglerle olan akrabalıkları üzerine bir değerlendirme için bk. Manoledakis, 2022, s. 579vd.

²⁷ Phryglerin İÖ XII-VIII. yüzyıllarda kabilesel bir yaşam sürdürdükleri ve bu durumun İÖ VIII. yüzyılda kurdukları merkezi krallığa belirli bir etkisinin bulunduğu düşünülebilir. Bk. Kaya, 2020, s. 73-80.

²⁸ Paphlagonia’daki Kimmer hakimiyeti için bk. Herod.IV.12; Kaya, 2020, s. 147; A. Gökoğlu, *Paphlagonia*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu, 1952, s. 12.

²⁹ Phryg-Asur mücadelesi hakkında bk. S. Akkuş Mutlu, “Çivi yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu’ya Hükmetme Çabaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.51, 2015, s. 540vd. Pers hakimiyeti döneminde Phryglerin durumu için bk. Kaya, 2020, s. 247vd; E. İznik, “Hellen ve Romalı Yazarların Anlatımıyla Phrygler ve Phrygia”, *Fetih ve Medeniyet*, Y.2, S.5, 2022, s. 20-21. Anadolu’da Pers hâkimiyetinin kurulmasına dair bk. K. Taşdöner, “II. Kyros Dönemi Batı Anadolu’da Pers Hakimiyeti: Savaş, Direniş, Kaçış ve Teslimiyet”, *TOD*, C.10/S.30, 2017a, s. 1-17.

yönetici sınıfının otonom bir statüde olduğu görülmektedir³⁰. Kimmer işgal döneminin Pylaimenes hanedanlığının kurduğu otoriteyi sarstığı ve bu durumun Pers hakimiyeti dönemindeki konjonktürü şekillendirdiği ileri sürülebilir. Nitekim Paphlagonia'ya dair İÖ 436 tarihli bir kayıt, bölgede birden fazla kral ve beyin bulunduğunu bildirmektedir³¹.

Ksenophon *Kyropaedia*'da (VIII.6) İÖ 539-530 yıllarında II. Kyros'un imparatorluğunu satraplıklara böldüğünü anlatmaktadır. Bu çerçevede II. Kyros, kendisine Babil seferi esnasında sadakatle hizmet etmiş bulunan Paphlagonlara satrap atamadığını belirtmektedir. Buradan hareketle Persler, Paphlagonları yalnızca vergi ve asker göndermekle mükellef kıldılar. Takip eden I. Dareios döneminde (İÖ 522-486) yapılan düzenlemelerde de Paphlagonia'nın aynı durumunu muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Bu olgular göz önüne alındığında, Perslerin Paphlagonia'yı iç işlerinde serbest bırakması, Pylaimeneslerin bölgedeki otoritesinin devam etmesinde etkili olmuştur.

Pers hakimiyeti dönemi tarihi kaynaklarında ismi geçen en eski Paphlagonia yöneticisi Korylas'tır. Ksenophon (*An.VI.1.2*), İÖ 400'de Korylas'ın Paphlagonia'nın yöneticisi (Παφλαγονίας ἄρχων) ve (*An.VII.8.25*) Pers kralına bağlı otonom yöneticiler arasında (αὐτόνομοι) olduğunu belirtmektedir. Korylas, dönem kaynaklarında yönetici (ἄρχων) olarak geçmesine rağmen kendisinden sonraki Otys'in "kral" ünvanıyla anılması, bu dönemde zikredilen ilk Paphlagon liderinin Paphlagonia'daki sosyo-politik konumunu belirsiz hale getirmektedir.

Korylas'ın Pylaimenes hanedanlığıyla ilişkisi müphem olsa da *Ksen.An.VII.8.25*'te kendisiyle aynı statüde anılan Thrakialı Seuthes'in "Odrysia Kralı" ünvanı taşıması, Korylas'ın saygın bir ailenin ferdi olduğunu³² ve bu mensubiyetin sağladığı meşruiyetin Paphlagonlar ve

³⁰ *Ksen.An.VII.8*. Bu dönemde Yunan-Paphlagon ilişkisi için bk. Kaya, 2020, s. 313-314; Karasalihoğlu, 2022, s. 58-62.

³¹ *Plut.Per.XX.1*'de İÖ 436'da Perikles'in Sinope'de barbarların kralları ve beyleriyle (βασιλῆς καὶ δυνάσται) görüştüğünü yazmaktadır. Ayrıca bk. M. Demir, "Perikles'in Karadeniz Seferi Üzerine Yeni Bir Yorum", *Belleten*, C.65/S.243, 2001, s. 534vd; M. Manoledakis, "Politics and Diplomacy in Paphlagonia", *Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity*, ed. G. R. Tsatskheladze, S. Atasoy, Archaeopress, Oxford, 2019, s. 214.

³² Paphlagonia'nın bu dönemdeki siyasi durumu için bk. M. A. Kaya, "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", *Cedrus*, C.6, 2018, s. 161, 164. Bununla beraber *Diod.XIV.11.3*'de İÖ 404'e dair bir kayda dayanarak Paphlagonia satrabından (σατράπης τῆς Παφλαγονίας) söz etmektedir. Bk. Manoledakis, 2019, s. 215vd. Paphlagonların Daskyleion Satraplığı'na vergi ve asker vermesi üzerine bk. *Herod.III.90*; *VII.72*. Kaya, 2018, s. 160'da Hellen ve Romalı yazarların satrap (vali) ünvanını, "hyparkhos", "arkhon", "praefectus" ve "praetor" gibi ünvanlarla karşıladığını belirtmektedir.

Persler tarafından tanındığını düşündürmektedir³³. Ayrıca, eskiçağ yazarlarının Perslere bağlı otonom krallar için kral ifadesini kullanmaları, Pers hükümdarlarının “büyük kral”, “krallar kralı” gibi ünvanlar taşımaları dolayısıyla bir tenakuz yaratmamıştır³⁴.

Korylas hakkında bilgi veren yegâne kaynak Ksenophon’un *Anabasis* adlı eseridir. *Anabasis*’in birinci kitabında prens Kyros’un Pers tahtına yeni çıkan ağabeyi Artakserkses’e karşı satraplığındaki halklardan asker toplaması, kurduğu orduya Yunan paralı askerleri de dahil etmesi, başkent Susa’ya doğru yürütmesi ve Bağdat yakınlarındaki İÖ 401’deki Kynaksa Muharebesi’nde öldürülmesi anlatılmıştır. Seferin kırılma anını oluşturan Kynaksa Muharebesi’nde Paphlagonların Lydia, Büyük Phrygia ve Kappadokia Satraplığını elinde tutan Kyros’un yanında bin atlı ile yer aldığı belirtilmektedir³⁵.

Anabasis’ten anlaşıldığı kadarıyla Paphlagonia yöneticisi Korylas, Miletos kolonisi olarak İÖ VIII. yüzyılda kurulan ve Pers hakimiyeti döneminde otonom statüde bulunan Sinope üzerinde hakimiyet kurma niyetindeydi³⁶. Sinope’nin eskiçağda Karadeniz ticareti için elverişli ve korunaklı bir liman niteliği taşıması Korylas’ın yayılmacı politikasının en önemli nedenidir³⁷. Nitekim Ksen.An.VI.1.1-2’deki kayıttan Korylas’ın egemenlik alanının Kotyora’ya (Ordu) kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Pers kralının asker çağrısına cevap vermeyecek denli gururlu olan³⁸ Korylas’ın

³³ Seuthes için bk. Thuk.IV.101.5; H. Swoboda, “Seuthes”, *RE*, Band. IV.2 (II A.1), 1921, s. 2019-2020. Ksen.An.VII.8.25’te sayılan otonom yöneticilerden Bithynia yöneticisi Pharnabazos, Phrygia Hellepontia (Daskyleion) satrapıdır. Pharnabazos, Pers kraliyet hanedanlığıyla (Akhaimenidler) akraba Pharnakidler ailesine mensuptur. Bk. T. Lenschau, “Pharnabazos” *RE*, Band. XIX.2, 1937, s. 1842.

³⁴ Herod.V.118; Ksen.An.I.2.12. Benzer bir değerlendirme için bk. S. Sarıkaya, “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, *Cedrus*, C.4, 2016, s. 79, dn 26. Pers krallarının kullandığı krallar kralı ünvanı hakkında bk. J. G. Griffiths, “βασιλευς βασιλέων: Remarks on the History of a Title”, *Classical Philology*, Vol.48/No.3, 1953, s. 146vd.

³⁵ Ksen.An.I.8.5.

³⁶ Ksen.An.V.5.7-12’de Kotyora’ya (Ordu) erişen Ksenophon liderliğindeki Yunan askerlerinin yağmasını ve saldırısını engellemek isteyen Kotyora’nın ana şehri Sinope’den gelen elçilerden Hekatonymos, Yunanlara karşı gerekirse Korylas ve Paphlagonlar da dahil olmak üzere herkesle ittifak kuracaklarını belirtir. Ksen.An.V.5.22-23’de Ksenophon bu tehdit üzerine Hekatonymos’a Korylas’ın Sinope üzerindeki emellerini hatırlatarak, olası bir düşmanlık karşısında Paphlagonlarla ittifak kurmaya daha yatkın tarafın kendileri olduğunu ve Korylas’ın isteklerini gerçekleştirmede ona yardım edeceklerini söyler.

³⁷ Eskiçağda Sinope hakkında bk. Ö. Koçak, “Erken Sinop Yerleşimleri”, *Belleten*, C.67/S.250, 2003, s. 697-718; O. P. Doonan, “Production in a Pontic landscape: the hinterland of Greek and Roman Sinope”, *Actes du IXe Symposium de Vani, Colchide, 1999*, Institut des Sciences et Techniques de l’Antiquité, 2002, s. 185-198.

³⁸ Ksen.An.V.6.8; B. Tripodi, “Paphlagonian Horseman in Cunaxa (Xenophon Anabasis 1.8.5)”, *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*, ed. G. R. Tsatskheladze, Archeopress, Oxford, 2012 s. 231.

izlediği politika, onun Pers hakimiyeti döneminde kendi otoritesini gerçekleştirebilecek bir yetkinliğe sahip olduğunu göstermektedir³⁹.

Persler ve Yunanlar arasında İÖ 490'da başlayan ve aralıklarla elli yıl süren Pers-Yunan Savaşı Yakındoğu'daki Pers hakimiyetinin kırılmasını ortaya çıkardı. Bununla beraber İÖ 431-404 yıllarında Sparta ve Atina'nın başını çektiği Yunan devletleri arasındaki Peloponnesos Savaşı ise Pers hakimiyetine karşı en önemli odakların kendi aralarında çatışmaya girmesine ve birbirlerinin gücünü tüketmesine yol açtı. Bu nedenle Yunanlar arasındaki çatışmanın Pers İmparatorluğu'nun ömrünü uzattığı iddia edilebilir⁴⁰. Ancak, ilgili dönemde kendi nüfuz alanını kapsayan bir idare kurmak isteyen Pers yöneticilerinin isyanları ve taht mücadeleleri merkezi otoritenin parçalanmasına giden süreci başlattı⁴¹.

Anabasis'te anlatılan olayları yaratan etkenler Pers İmparatorluğu'nda yaşanan iç karışıklıkların tetiklemesiyle ortaya çıktı. Bununla birlikte, *Anabasis*'te zikredilen Paphlagon lideri Korylas'ın durumu dönem koşullarından ziyade II. Kyros'un kurduğu sistem çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ksenophon tarafından yazılan diğer bir eser olan *Hellenika*'da zikredilen Paphlagonia hükümdarı Kral Otys ve etrafında gelişen olaylar ise Pers İmparatorluğu'nu sarsan isyanlar döneminin konjonktürünü yansıtmaktadır.

Paphlagonların ilk defa İÖ 395/4'te Kral Otys'in liderliğinde Pers hakimiyetine karşı harekete geçtiği görülmektedir. Peleponessos Savaşı sonrasında Sparta Kralı Agesilaos Yunan dünyasında kurulan Sparta egemenliğini Anadolu'ya yaymak amaçlı başlattığı İÖ 396-394 yıllarındaki seferinde Pers İmparatorluğu'nun kırılma içyapısını kendi amaçları doğrultusunda kullanmak istedi. Bu kapsamda Kral Agesilaos Batı Anadolu'da Pers kralının hakimiyetine karşı faaliyette bulunan Pers komutanı Spithridates'i yanına çekti⁴². Belirli bir nüfuz ve prestije sahip

³⁹ Manoledakis, 2019, s. 217'de Korylas'ın, kral Otys ile aynı dönemde Paphlagonia'daki muhtemel bir ikili yönetimin parçası olabileceğini belirtir. Benzer bir yorum için bk. Ruge, Bittel, 1949, s. 2522. Bu yorumlara ek olarak kral Otys'in tarihi kayıtlarda yer almasının Korylas'tan altı yıl sonrasına ait (İÖ 395/4) olduğu da göz önüne alınmalıdır.

⁴⁰ Perslerin Spartalıları desteklemesi karşılığında Batı Anadolu'daki hakimiyetleri tekrar tanınmıştır. Bk. A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999⁷, s. 384; M. A. Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarihi II: Klasik ve Hellenistik Çağlar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2022, s. 251; Kaya, 2020, s. 297.

⁴¹ S. Hornblower, "Persia", *The Cambridge Ancient History*, (CAH) Vol.VI, ed. D. M. Lewis, J. Boardman, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 48-51; Kaya, 2020, s. 299-338; C. A. Yılmaz, İ. Ayarığ, "Pers İmparatorluğu'nun Çöküşü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.30/S.1, 2020, s. 419.

⁴² Ksen.Ages.III.2-3; *Hell*.III.4.10; *Hell. Oxy.* XXI.4.

Spithridates'in desteği Spartalılar için önemli bir kazanım olmakla beraber kesinlikle yeterli değildi. Bu nedenle Pers ordusuna önemli miktarda asker veren ve Pers kralının hazinesini zenginleştiren Paphlagonların⁴³ Perslere olan bağlılıklarını kırmak Spartalılar için önemliydi. Agesilaos, Paphlagonları yanına çekebilmek için Spithridates'in kızıyla Paphlagon Kralı Otys'in evliliğini sağladı⁴⁴. Anlaşma uyarınca Kral Otys'in Spithridates'e katılarak Spartalılara asker ve levazımat desteğinde bulunduğu belirtilmektedir⁴⁵. Paphlagonların Spartalılarla kurduğu ittifak İÖ 395/4 yılındaki Daskyleion Muharebesi'nin ardından ortaya çıkan ganimet bölüşümündeki anlaşmazlık neticesinde bozuldu. Paphlagonlar ve müttefiklerinden oluşan ordu, Daskyleion Satrabı Pharnabazos'un Kaue (Καυή) köyü civarında kurduğu ordugahı baskına uğratarak değerli eşyalar, çeşitli teçhizat, yük ve sürü hayvanlarından mürekkep bir ganimeti ele geçirdi. Baskını yöneten Spartalı Herippidas'ın, Spithridates'in ve Paphlagonların ellerindeki mallara el koydurması üzerine, Spithridates ve Paphlagonlar bu hareketi kendilerine yapılan haksızlık ve hakaret kabul ederek Spartalılar'dan ayrıldılar. Bundan sonraki aşamada Spithridates'in ve Paphlagonların Pers Kralı II. Artakserkses'e isyan halindeki Ariaios'un tarafına geçtikleri anlaşılmaktadır⁴⁶. Sparta Kralı Agesilaos ise Spithridates'in ve Paphlagonların desteğinden mahrum kalınca Daskyleion Satrabı Pharnabazos ile uzlaşarak Anadolu seferini sonlandırmıştır. Spithridates ve Paphlagonların desteğinin Spartalılar için seferin gidişatını etkileyecek derecede önemli olduğu Agesilaos'un tüm kazanımlarını arkasında bırakmaya mecbur kalmasından anlaşılmaktadır⁴⁷. İÖ 395/394'teki olaylar Korylas'tan itibaren Paphlagonialı yöneticilerin sarsılan Pers

⁴³ Herod.V.90'da Paphlagonların yılda 360 talantonluk vergi ödeyen üçüncü nomos içinde yer aldığını belirtir. Paphlagonların Perslere asker vermeleri üzerine bk. Ksen.*Kyru.*VIII.6.8; *An.*I.8.5; Herod.V.72-73.

⁴⁴ Ksen.*Hell.*IV.1.1-15; Plut.*Ages.*XI.1-2. Otys ve eşinin isminin Phryg yazıtlarında geçtiğine dair bk. O. Haas, "Neue phrygische Sprachdenkmäler", *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, Band.83/Nr.1, 1969, s. 83-84. Buna karşı bk. R. S. Young, "Old Phrygian Inscriptions from Gordion: Toward a History of the Phrygian Alphabet", *Hesperia*, Vol. 38/No.2, 1969, s. 271 dn 42; Manoledakis, 2022, s. 578. Paphlagonlar ve Phryglerle akraba bir topluluk olan Trakia ülkesi Odrysia'nın İÖ IV. yüzyıldaki kralı Kotys'in isminin Otys ile aynı kökten geldiğine hatta Ksenophon ve Plutarkhos'un *Agesilaos* adını taşıyan eserlerinde Otys'in Kotys olarak zikredildiğine dikkat edilmelidir. Bu nedenle Phryg yazılarında geçen isimle Paphlagon kralının kastedildiği ileri sürülemez.

⁴⁵ Ksen.*Ages.*III.3-4 ve Plut.*Ages.*XI.3'te kral Otys'in bin atlı ve iki bin okçu ile müttefiklerini desteklediğini belirtilir. Ayrıca bk. Ksen.*Hell.*IV.1.21; *Hell.Oxy.*XXII.1-2.

⁴⁶ Ksen.*Hell.*IV.1.20-28; Plut.*Ages.*XI.3-4; U. Kahrstedt, "Spithradates", *RE*, Band VI.2, 1929, s. 1816; W. Judeich, "Ariaios", *RE*, Band II.1, 1895, s. 811; Kaya, 2020, s. 329.

⁴⁷ S. Sarıkaya, "Agesilaos'un Daskyleion Seferleri (M.Ö. 396-395)", *Phaselis*, C.1, 2015, s. 209-211.

otoritesine duydukları bağlılığın zayıflığını gözler önüne sermektedir. Bu açıdan bakıldığında Kral Otys'in siyasi hareket ve nüfuz alanını Pers kralına karşı tüm iş birliklerini değerlendirerek genişletmeye çalıştığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır⁴⁸. Pers kralının asker talebine karşılık vermeyerek ve Spartalılarla iş birliği yaparak büyük bir riske giren hırslı kralın⁴⁹, Spithridates'le ittifak kurma ve onun kızıyla evlenmek için gösterdiği heyecan kralın bu dönemde henüz gençlik yıllarında olduğunu göstermektedir⁵⁰. Kral Otys'in Spartalılardan ayrılarak Ariaaios ile kurduğu iş birliğinin mahiyeti ise belirsizdir. Ancak Büyük İskender'in fetihlerine kadar Perslerin Yakındoğu'daki egemenliğinin devamlılığını sağlayan İÖ 386'daki Kral Barışı'ndan yola çıkarak Paphlagonların Ariaaios ile kurdukları ittifakın sonuçsuz kaldığı düşünülebilir⁵¹.

Kral Otys'in takip eden on beş yıl içinde Perslere karşı isyankâr faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır⁵². Pers Kralı II. Artakserkses, Kral Otys'e boyun eğdirmesi için Kappadokia Satrabı Datames'i Paphlagonia'ya gönderdi. Kral Otys ile kuzen olması hasebiyle Paphlagonia hanedanlığıyla akrabalığının bulunması Kappadokia Satrabı Datames'in bu göreve tayininde etkili oldu. Ancak Datames'in Kral Otys'e başlangıçtaki diplomatik ve barışçıl yaklaşımı, Paphlagonia kralının kendisine karşı suikast planının açığa çıkmasıyla sonuçsuz kaldı⁵³. Datames, Kral Otys'e karşı bir harekât düzenledi ve kralı ailesiyle birlikte esir alarak isyanı bastırdı⁵⁴. Datames'in Kral Otys'i esir etmesinin ardından Paphlagonia'nın

⁴⁸ Manoledakis, 2019, s. 217vd.

⁴⁹ Otys'in Pers kralının talebine karşılık vermeyişi için bk. *Ksen.Hell.IV.1.3*; *Ksen.Ages.III.3-4*.

⁵⁰ *Ksen.Hell.IV.1.14-15*'te Spithridates'in kızının kara yoluyla ancak baharda geleceğini duyan kral Otys'in müstakbel eşinin deniz yoluyla getirilmesi talebi üzerine komutanı Kallias'ı görevlendirmesi anlatılmaktadır. *Ksen.An.VI.1.2*'den yola çıkılarak kral Otys'in bu yıllarda erken gençlik döneminde olduğunu kabul edilmesi ve Paphlagonların lideri olarak anılan Korylas ile Otys'in arasında kısa bir zaman diliminin (en fazla altı yıl) olması, Korylas'ın kral naipliği yapan bir asil olabileceğini düşündürür.

⁵¹ Hornblower, 2006, s. 79vd; A. Sina, "Plutarkhos-Artakserkses", *TAD*, C.29/S.48, 2010, s.138.

⁵² İÖ 370'lerdeki olayları anlatan kaynaklarda kral Otys farklı isimlerle anılmaktadır. *Nep.Dat.II-III*; *Ath.Deip.XA.411*; *Ael.Var.His.I.27*'de Thys (Θύς- Θυός) şeklinde anılmaktadır. Kral Otys'in Thys şeklinde anılması hakkında bk. T. Lenschau, "Otys", *RE*, Band XVII.2, 1942, s. 1889; A. Avram, "Paphlagonian Notes", *Ancient West & East*, Vol.17, 2018, s. 73-77; Manoledakis, 2019, s. 215.

⁵³ *Nep.Dat.II.3-4*'e göre Datamates'i suikaste karşı uyarın annesi Scythissa idi. Aynı zamanda kral Otys'in halası olan Scythissa'nın oğlu ile birlikte bölgeye gelişleri, hanedanlıkla bağlarına dayanarak Paphlagonları diplomasi yoluyla ikna etmek amaçlarının bulunduğunu göstermektedir. Krş. Manoledakis, 2019, s. 218'de satrap Datamates'in tayinini Paphlagonia'nın Kapadokia'ya bağlı olmasıyla açıklar.

⁵⁴ *Nep.Dat.II.5*. C. Nepos, kral Otys (Thuys) Pers sarayına getirildiğinde ona gösterişli satrap kıyafetleri giydirildiğinden, Datamates'in ise bir avcı kıyafeti giydiğinden bahsetmektedir

statüsü değişmiş olmalıdır. Nitekim Paphlagonia'nın Daskyleion Satraplığı'na (Phrygia Hellespontia) bağlandığı takip eden dönemde meydana gelen olaylardan anlaşılmaktadır. Demosthenes'in (XXV.155) bir konuşmasında İÖ 362-355 yıllarındaki Satraplar İsyanı'nda Daskyleion Satrabı Artabazos'a bağlı bölgeler arasında Paphlagonia'yı da sayması ve Diodoros'un (XVII.19.4) İÖ 334'teki Granikos Muharebesi'nde Paphlagonların Daskyleion Satrabı Arsites'in emri altında dövüşüğünü belirtmesi bu kanıyı desteklemektedir⁵⁵.

Paphlagonia, Pers hakimiyetinin ardından İskender İmparatorluğunun yönetimi altına girdi. Büyük İskender, öncelikle, İÖ 334'teki Granikos Muharebesi'ni müteakip İonia, Karia, Lykia ve Pamphylia'daki şehir devletlerinin kendisine bağlılığını sağladı. Paphlagonialılar İÖ 334'te Ankyra'ya ulaşan Büyük İskender'e bir heyet gönderdiler. Paphlagon heyetinin itaat sözüne karşılık Büyük İskender Paphlagonia'yı vergiden muaf tutarak Hellespontos Phrygia valiliğine atadığı komutanı Kalas'ın idaresine verdi⁵⁶. Büyük İskender'in Pers satraplık sistemini yapısal olarak devam ettirdiği dikkate alınırsa Paphlagonia'da Kral Otys'den sonra kurulan düzenin bu dönemde de muhafaza edildiği düşünülebilir⁵⁷.

Bithynia, Pontos ve Roma Arasında Paphlagon Yöneticileri

Hellenistik Dönem siyasi tarihi açısından belirleyici niteliği bulunan İÖ 301 İpsos ve İÖ 281 Korupedion Muharebelerinde Türkiye'de ortaya çıkan güç boşluğu Pergamon, Bithynia ve Pontos krallıkları tarafından dolduruldu. Ayrıca, İÖ 277'den itibaren Anadolu'ya geçen Galatlar Hellenistik Dönem Türkiye

---

(Dat. III.1-3). Ath.Deip.XA.411; Ael.Var.His.I.27'de heybetli ve iştahına düşkün bir kişi olduğundan bahisle isyankâr kral Otys'e satrap kıyafeti giydirilmesi Pers hakimiyetinin kabul ettirildiğini gösterirken, heybetli kralın ardından gelen Datamates'in avcı giyimi ise "tehlikeli bir canavarı ele geçiren korkusuz bir avcı" pozisyonunu gösterir.

⁵⁵ R. L. Fox, *Alexander the Great*, Futura Publications, London, 1975, s. 119. Daskyleion Satraplığı ve Paphlagonia için ayrıca bk. Kaya, 2018, s. 168; R. A. Moysey, "Plutarch, Nepos and the Satrapal Revolt of 362/1 B.C.", *Historia*, Vol.41/No.2, 1992, s. 159; Hornblower, 2006, s. 221.

⁵⁶ Curt.III.1.22-24; Arr.An.II.4.2; Plut.Alex.XVIII.3, Fox, 1975, s. 154.

⁵⁷ Curt.III.1.23'te Paphlagonların rehine vermeleri karşılığında Persler döneminde olduğu gibi vergiden muaf tutularak Büyük İskender'in hakimiyeti altına girdiklerini belirtir. Ancak bu ifade, önceki sayfalarda alıntılanan Paphlagonların Pers hakimiyetinde vergi ve asker verdikleri ve Pers krallarının bu yöndeki taleplerini içeren kayıtlar ile çelişmektedir. Curtius Rufus'un metodolojisi ve eserinin değerlendirilmesi için bk. E. Baynham, *Alexander the Great: the unique history of Quintus Curtius*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998, s. 57-100. Büyük İskender'in politikası için bk. M. A. Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III: Hellenistik Dönem*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021c, s. 59; A. B. Bosworth, "Alexander the Great Part II: Greece and the Conquered Territories", *The Cambridge Ancient History* (CAH), Vol. VI, ed. D. M. Lewis, J. Boardman, The Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 859vd.

siyasi tarihinde yeni bir aktör olarak yer aldı⁵⁸. Anadolu'ya geçen Galat kabileleri Tolistoboglar'ın Paphlagonia'nın batısına Tektosağlar'ın ise bölgenin güneyine ve en güçlü Galat kabilesi olan Trokmi'nin de Paphlagonia'nın güneydoğusuna konumlanan alana yerleştiği kaynaklarda belirtilmektedir⁵⁹. Sonuç itibarıyla Roma egemenliğinin başlangıcı olarak kabul edilebilecek İÖ 75/74 tarihine kadar Paphlagonia'nın gelişen Pontos ve Bithynia krallıklarının ve Galat kabilelerinin etkisine maruz kaldığı görülmektedir.

Pylaimenes hanedanlığının büyük bir ihtimalle diğer kabilelerin onayıyla tesis ettiği otorite Pers hakimiyetinin son döneminde zedelendi. Hellenistik Dönem'de ise merkezi krallık yapısına sahip Bithynia ve Pontos krallıkları ve Galatlar gibi komşularla çevrili Paphlagonia'da kabilesel ve partikularist yönetime elverişli bir ortamın oluştuğu anlaşılmaktadır⁶⁰. Hellenistik Paphlagonia'nın yönetici sınıfına ait en erken bilgi İÖ 189 yılına aittir. Bu tarih aynı zamanda Seleukos Kralı III. Antiokhos'un Magnesia Muharebesi'nde Romalılar karşısında aldığı ağır mağlubiyetin bir yıl sonrasına tekabül eder. Romalılar bu savaştan sonra Yakınoğu'nun en büyük gücü olarak eskiçağ Türkiye siyasi hayatının baş aktörü haline geldi. İÖ 189 *consulu* Manlius Vulso, Magnesia Muhaberesi'nde Seleukos Krallığı'nı desteklemiş unsurlardan Galatlar üzerine çıktığı seferde Paphlagonlar Galatların yanında yer alarak yer aldı⁶¹. İÖ 189'daki Magaba Dağı Muharebesi'nde (Elmadağ) Galatların yanında Romalılara karşı çarpışan Morzes'in Gangra merkezli olarak Paphlagonia'nın iç kesimlerinin hâkimi olduğu anlaşılmaktadır⁶². Livius ve Polybius Morzes'ten söz ederken kral ünvanı kullanmazken Strabon (XII.3.41) onun Gangra'daki ikametgahı için krali sıfatını (*βασιλευς*) kullanır. Paphlagonların Apemeia Barışında

⁵⁸ Liv.XXXVIII.16; M. A. Kaya, "Keltlerin Anadolu'ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, C.10/S.13, 2012, s. 1-16.

⁵⁹ Cass.Dio.XIX.63(Zon.IX.20); Strab.XII.3.41; 5.1; Plin.nat.V.42; Memn.XIX.1-5; Iust.XXXV.2.10-11; M. A. Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016, s. 55-57; M. Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi: Galatlar*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2000, s. 65-66; 190; M. Arslan, *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yay., İstanbul, 2007, s. 58, Kaya, 2012, s. 7vd; Kaya, 2021c, s. 144, 153-154.

⁶⁰ Memn.XI.2. Ayrıca bk. Manoledakis, 2019, s. 220.

⁶¹ Liv.XXXVIII.26.3; Kaya, 2016, s. 94; Kaya, 2021c, s. 281-283, M. Kınacı, "I. Pharnakes'in Pergamon Krallığına Karşı Savaşı", *Cedrus*, C.II, 2014, s. 206; Arslan, 2000, 110. Her ne kadar Liv.XXXVII.40; App.Syr.32'de Magnesia Muharebesinde Seleukos krallığının tarafında yer alan unsurlar arasında sayılmasa da Paphlagonların Magaba Dağı muharebesindeki tutumları Magnesia Muharebesinde de Roma karşısında bulduklarını düşündürmektedir. Aydoğan Demir, Demir, 2023, s. 63'de Paphlagonların Romalıları Magaba Dağı Muharebesinde desteklediği sehven belirtilmiştir.

⁶² Strab.XII.3.41; F. Geyer, "Morzios", *RE*, Band XVI (1), 1933, s. 327.

sınırlarını korunmakla birlikte⁶³ aynı saflarda yer aldıkları Kappadokialılar gibi Romalılara tazminat ödedikleri anlaşılmaktadır⁶⁴. Takip eden süreçte Paphlagonia, İÖ 183-179 yıllarında Pontos Krallığı'nın ve Galatların saldırısına uğradı ve sakinleri sürgün edildi⁶⁵. Egemenlik alanını savunmak için Pergamon Krallığı'nın kurduğu ittifaka dahil olan Morzes, kıyı kesimleri hariç Paphlagonia topraklarını geri aldı. Savaş sonrasında Pontoslular verdikleri zararlar için Morzes'e tazminat ödediler⁶⁶. Eskiçağ kaynaklarındaki bilgiler Morzes'in, daha önce bahsedilen Korylas gibi, Pylaimenes hanedanlığı dışından ileri gelen bir Paphlagon kabile reisi olduğunu düşündürmektedir.

Roma'nın İÖ II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yakındoğu'da uyguladığı emperyal yayılım siyasetinin yarattığı koşullar Morzes'ten sonra Paphlagonia yönetici sınıfının eskiçağ kaynaklarında yer alışı belirleyici oldu⁶⁷. Pergamon Krallığı tahtı üzerinde hak iddia ederek İÖ 133-129'da ezilen sınıflardan gelenlerden kurduğu ordusuyla ayaklanan Aristonikos'un isyanı, aynı zamanda Roma'nın Anadolu'daki emperyal hedeflerine ilk karşı çıkışı ifade etmektedir⁶⁸. Paphlagonların bu dönemdeki lideri ve Iustinus'un eserinde kral olarak anılan Pylaimenes⁶⁹, Pontos Kralı V. Mithridates,

⁶³ Geyer, 1933, 327; Kaya, 2021c, s.286.

⁶⁴ Magnesia ve Magaba Dağı Muharebesinde Romalılara karşı çarpışan Kappadokia Kralı IV. Ariarathes'in 600 talanton gümüş tazminat ödemeye mahkûm edildiğini belirtilmektedir. App.Syr.42'de tazminat miktarını 200 talanton olarak belirtmektedir. Poly.XXI.40.7; Liv.XXXVIII.37.6; Kaya, 2016, s.99; Kaya, 2021c, s.282, Arslan, 2000, s.112 dn 422.

⁶⁵ Poly.XXIII.9.1-4, XXIV.14, XXV.2; Strab.XII.3.11; Kaya, 2016, s.101-102; Kaya, 2021c, s. 197-198, 230-231; Arslan, 2000, s.117-119; Arslan, 2007, s. 63-64; Kınacı, 2014, s. 210vd. M. Kınacı, H. Boyana, "Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi'nde Üretim ve Ticaret", *TAD*, C.38/S.66, 2019, s. 100-101.

⁶⁶ Poly.XXV.5-9; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, Vol. 1, Princeton University Press, Princeton, 1950, s. 191-193; Kaya, 2021c, s. 232; Kınacı, 2014, s.214; A. Bora, "Mithridates Eupator ve Nikomedes Euergetes'in Paphlagonia ve Kappadokia Politikaları: İlişkiler, Evlilikler ve Etkileşim", *Çeşm-i Cihan*, C.5/S.2, 2018, s. 17.

⁶⁷ Bu konuda bk. M. A. Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)", *Doğu Batı: Romalılar I*, S.49, 2009, s. 202-206; M. Demir, "Roma Cumhuriyet Dönemi Emperyalizmi ve Yakın Doğu Emperyalist Politikaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Phaselis*, C.5, 2019a, s. 316-329. Roma'nın Yakındoğu'daki yayılımını engelleyen İÖ 53 Carrhae Muharebesi ve takip eden gelişmeler için bk. E. Yıldırım, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 29, 2013, s. 264vd; K. Taşdöner, "Romalı Triumvir Marcus Antonius'un Anadolu'da Siyasi Düzenlemeleri", *TAD*, C.31/S.51, 2012, s. 215vd; M. Demir, "Marcus Antonius'un Parthia Savaşı'nın (MÖ 40-33) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Tüba-Ar*, C.24, 2019b, s. 151-163.

⁶⁸ Kaya, 2009, s. 206-208; Kaya, 2021c, s. 321-322; H. Malay, "Batı Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması (İÖ 133-129)", *TİD*, C.III, 1987, s. 41-43. Ayrıca bk. G. Ergin, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti: Direniş ve Düzen*, İş Bankası, İstanbul, 2013, s. 59-71.

⁶⁹ Iust.XXXVIII.5.4. Eutr.IV.20, Oros.V.10.2'de "Pylaemenes Paphlagon" olarak anılmaktadır.

Bithynia Kralı II. Nikomedes ve Kappadokia Kralı V. Ariarathes ile birlikte Roma'nın İÖ 131 *consulu* Licinius Crassus'un yanında yer alarak Aristonikos'a karşı savaştı. Pylaimenes'in Romalılar tarafından İÖ 126'da Küçük Phrygia'dan bir kısım toprak ile ödüllendirildiği anlaşılmaktadır⁷⁰.

Pylaimenes'in Paphlagonia topraklarını Pontos Krallığı'na vasiyet ettiği Kral VI. Mithridates tarafından iddia edilmiştir. İddianın dile getirilişi ise VI. Mithridates ve Bithynia Kralı III. Nikomedes'in İÖ 108'de Paphlagonia'yı birlikte işgal etmesinden sonra olmuştur. Romalılar krallardan işgali durdurmalarını ve Paphlagonia'nın eski statüsüne dönmelerini talep eden bir elçi heyetini ilgili krallara gönderdiler. Vasiyet iddiasını VI. Mithridates dile getirirse de Bithynia kralı farklı bir tutum benimsedi. Hem Romalıları hoş tutacak hem de Paphlagonia üzerindeki kazanımlarını koruyacak bir strateji izleyen III. Nikomedes, oğullarından birinin adını Pylaimenes olarak değiştirip işgal ettiği Paphlagonia kesiminde kral ilan etti⁷¹. Paphlagonia'nın en eski kralının adını taşıyan bir kral ile Bithynialılar, işgal ettikleri Paphlagonia kesimi olan Timonitis'de⁷² eski statüyü tesis etmiş gibi davrandılar. Ancak, Pylaimenes adıyla Timonitis'te hükümdarlık yapan Bithynia prensinin kimliği tartışmalıdır. Iustinus'un (XXXVII.4.7) isim ve statüsünü belirtmeden anlattığı olayın aktörünün, babası III. Nikomedes'in İÖ 94'teki ölümünden sonra VI. Mithridates'in yardımıyla Bithynia tahtını ele geçiren gayri meşru oğul Sokrates Kherstos olduğu düşünülse de dönem kaynaklarının Sokrates Khrestos'un Timonitis'teki hükümdarlığından bahsetmemesi dikkate değerdir⁷³.

Paphlagonia'nın yöneticileri arasında Paphlagonia dışından atanmış kralların ilki olan III. Nikomedes'in oğlu Pylaimenes'in hakimiyeti İÖ 96'ya kadar sürdü. Bu tarihte Romalılar Bithynialıları Timonitis'den geri çekilmeye zorladı. Timonitislilerin kendilerine Pylaimenes adında yeni bir kral seçtiklerini⁷⁴ İÖ 89'daki Birinci Mithridates Savaşı'na dair kayıtlar

⁷⁰ Iust.XXXVII.1.2; XXXVIII.5.3; App.*Mith.*11-13, 57; Gell.XI.10.4; R. M. Kallet-Marx, *Hegemony to Empire The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.*, University of California Press, Berkeley, 1996, s. 109-110; H. Hill, "The So-Called Lex Aufeia (Gellius xi. 10)", *The Classical Review*, Vol.62/No.3, 1948, s. 112-113; Kaya, 2021c, s. 326; Arslan, 2007, s. 69.

⁷¹ Iust.XXXVII.4.3-9; Bora, 2018, s. 22; Kaya, 2021c, s. 221, 340; Arslan, 2007, s. 92.

⁷² Timonitis'in lokalizasyonu hakkında ayrıca bk. W. Ruge, "Timonion", *RE*, Band VI A,2,1937, s. 1307.

⁷³ Sokrates Khrestos hakkında bk. Memn.XXX.3; App.*Mith.*10, 13; Ius.XXXVIII.5.8; Gran.Lic.XXXV.29-30. Timonitis'te hüküm sürdüğüne dair bk. T. Reinach, *Mithradates Eupator: König von Pontos*, Teubner, Leipzig, 1895, s. 106 dn 2; Kaya, 2021c, s. 221 dn 46; Bora, 2018, s. 22, 34; Aydoğan Demir, Demir, 2023, s. 67 dn 94.

⁷⁴ Iust.XXXVIII.6-7; Kaya, 2021c, s. 345; Arslan, 2007, s. 101-103. Timonitislilerin kendilerine kral seçtiklerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber Bithynialıların

göstermektedir. Pylaimenes'in Bithynia Kralı IV. Nikomedes ve Romalılar ile VI Mithridates'e karşı bir ittifak kurduğu anlaşılmaktadır. Nitekim IV. Nikomedes'in İÖ 89'da Taşköprü yakınlarındaki Domanitis Muharebesi'ne değin bölgede Pontos'a karşı kolaylıkla hareket edebilmesi ve Asia Eyaleti *proconsulu* C. Cassius'un Kappadokia'daki Pontos güçlerine karşı Paphlagonia'dan asker toplaması bu durumu doğrular niteliktedir⁷⁵. Kral Pylaimenes'in topraklarını ve hükümdarlığını Birinci Mithridates Savaşı sırasında kaybettiği anlaşılmaktadır.

Birinci Mithridates Savaşı'nın ardından Paphlagonia tarihi açısından kayda değer gelişme Bithynia Krallığı'nın Roma'ya İÖ 75/4'te bir vasiyet yoluyla katılmasıyla ortaya çıktı. Bu gelişmeyle beraber hâlihazırda Bithynia egemenliğinde bulunan Paphlagonia'nın iç kesimi doğrudan Roma denetimine girdi⁷⁶. Bununla beraber Paphlagonia'da Roma varlığı Pontos Krallığı ile yaşanan Üçüncü Mithridates Savaşı'na neden oldu. İÖ 74'te başlayan savaşı İÖ 63'te sonlandıran Pompeius, Paphlagonia kıyılarını Bithynia-Pontos Eyaleti'ne bağlayarak bölgenin iç ve kıyı kesimini birbirinden idari anlamda ayırdı⁷⁷. Pompeius'un Paphlagonia ile ilgili düzenlemeleri hakkında bilgi veren Strabon (XII.3.1), Paphlagonia idaresinin Pylaimenes soyundan gelenlere bırakıldığını belirtir. Nitekim Pompeius tarafından atanan bu kralların isimleri Eutropius'un (VI.14) belirttiğine göre Attalus ve Pylaimenes'tir⁷⁸.

Romalıların baskısıyla bırakmak zorunda kaldıkları Paphlagonia'ya karşılık Pontos Krallığı da aynı şekilde Kappadokia'yı bırakmış ve Kappadokialılar kendi krallarını seçmişlerdir. Benzer bir durumun Paphlagonia'nın Timonitis kesiminde görüldüğü düşünülebilir. Bk. Iust.XXXVIII.6-8; Strab.XII.2.11; Kaya, 2021c, s. 345; Arslan, 2007, s. 101-103; Aydoğan Demir, Demir, 2023, s. 66.

⁷⁵ Oros.VI.2.1-2; Eutr.V.5; Memn.XXXI. 2-3; App.*Mith.*17, 18; Kaya, 2021c, s. 349; Arslan, 2007, s. 135.

⁷⁶ Liv.*Per.*XCIII.2; Eutr.VI.6; Vell.II.4.1; App.*Mith.* 7, 71; Civ.I.111; Cic.*Leg.Agr.*II.40; Ampel.34; Fest.XI.1; Magie, 1950, s. 319-320; Kaya, 2021c, s. 375-376; M. A. Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *TAD*, C. 38, 2005, s. 14; Arslan, 2007, s. 305-311; K. Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017b, s. 84, 96-99; F. Baz, "Considerations for the Administration of the Province Pontus Et Bithynia During the Imperial Period", *Cedrus*, C.1, 2013, s. 262.

⁷⁷ A. Kadir Baran, "Paphlagonia'daki Pompeipolis Antik Kenti", *Belleten*, C. 66/S.247, 2002, s. 822-823; M. A. Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri", *TİD*, C. 13/S.1, 1998, s. 169; Taşdöner, 2017b, s. 99. Genel hatlarıyla Pompeius'un düzenlemeleri için bk. M. Gelzer, *Pompeius*, F. Bruckmann Verlag, München, 1949, s. 87-120; Kaya, 2021c, s. 394-417; Magie, 1950, s. 351-378; Taşdöner, 2017b, s. 97-105.

⁷⁸ Kaya, 2016, s. 124-125; Baran, 2002, s. 824; Manoledakis, 2019, s. 221. Kral Attalus'un kendi adına bastırıldığı sikke bulunmaktadır. Bk. M. Arslan, "Paphlagonia Krallığı ve Gangra-Germanikopolis Sikkeleri", *Höyük*, C. 2, 1990, s. 71.

Paphlagon kökenli son yöneticiler hakkında çok az bilgi bulunmakla birlikte bundan sonraki süreçte Roma merkezli siyasi gelişmelerinden doğrudan etkilendiği anlaşılmaktadır. Kral Pylaimenes'in Caesar ile Pompeius'un iç savaşında Pompeius'u desteklediği bunun sonucunda tacını kaybettiği anlaşılmaktadır⁷⁹. Caesar'ın öldürülmesinin ardından Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu'yu içine alan doğu kesiminin yöneticisi olan Antonius, Galatia Kralı Kastor'un oğlu Desiotaros Philadelphos'u İÖ 37/36 yılında Paphlagonia kralı yapmıştır⁸⁰. Paphlagonia'nın son kralı olan Galat kökenli Desiotaros hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte Antonius ile Octavianus arasında İÖ 31'deki Actium Muharebesi'nin kara çarpışmalarında Antonius'un tarafında yer aldığı bilinmektedir⁸¹. Desiotaros'un İÖ 6/5'teki ölümünün ardından Paphlagonia, önceki bir tarihte Roma eyaleti haline gelmiş bulunan Galatia'ya bağlandı⁸².

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- Ampelius (*Ampel.*) (Liber Memorialis), *Lucii Ampelii Liber Memorialis*, ed. E. Assmann, Leipzig, 1935. (Teubner)
- Apollodoros (Apollod.), *Epit.* (Epitome), (Bibliothèque), *Apollodorus. The Library, Volume II, Epitome*, trns. J. G. Frazer, Harvard University Press, Cambridge, 1921 (Loeb).
- Appianos (App.) *Bella Civilia* (Civ.), Appian, *Roman History, Volume III-Volume IV*, trns. H. White, Harvard University Press, Cambridge, 1913. (Loeb)
- Appianos (App.) *Mithridateios* (Mith.), Appian, *Roman History, Volume II*, trns. H. White, Harvard University Press, Cambridge, 1913. (Loeb)
- Appianos (App.) *Syriake* (Syr.), Appian, *Roman History, Volume II*, trns. H. White, Harvard University Press, Cambridge, 1913. (Loeb)
- Arrianus (Arr.) *Anabasis* (Anab.), Arrian, *Anabasis of Alexander, Volume I: Books 1-4*, trns. P. A. Brunt, Harvard University Press, Cambridge, 1976. (Loeb)

⁷⁹ Fest.XI.4; App.Civ.II.71; Ruge, Bittel, 1949, s. 2526.

⁸⁰ Strab.XII.3.41; Kaya, 2021c, s. 439; Kaya, 2016, s. 143; Taşdöner, 2012, s. 224.

⁸¹ Cass.Dio.L.13.5; Taşdöner, 2012, s. 230. Desiotaros Philadelphos'un bastırıldığı sikkeler için bk. Arslan, 1990, s. 71-72.

⁸² Kaya, 2016, s. 165-166; Baran, 2002, s. 825; Taşdöner, 2017b, s. 110-111.

- Athenaios (Ath.) Deipnosophistai (Deip.), Athenaeus, *The Learned Banqueters, Volume IV: Books 8-10.420e*, ed.-trns. S. D. Olson, Harvard University Press, Cambridge, 2008. (Loeb)
- Cassius Dio (Cass. Dio.) (Romaïke), Dio Cassius, *Roman History, Volume I-IX*, trns. E. Cary, H. B. Foster, Harvard University Press, Cambridge, 1914. (Loeb)
- Cicero (Cic.), De Lege Agraria (Leg. Agr.), Cicero, *On the Agrarian Law*, trns. J. H. Freese, Harvard University Press, Cambridge, 1930. (Loeb)
- Claudius Aelianus (Ael.) Varia Historia (Var. His.), Aelian, *Historical Miscellany*, trns. N. G. Wilson, Harvard University Press, Cambridge, 1997. (Loeb)
- Cornelius Nepos (Nep.) Datames (Dat.), Cornelius Nepos, *On Great Generals, On Historians*, trns. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge, 1929. (Loeb)
- Curtius Rufus (Curt.) (Historia Alexandri Magni), Quintus Curtius, *History of Alexander, Volume I: Books 1-5*, trns. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge, 1946. (Loeb)
- Demosthenes (Dem.) (Orationes), Demosthenes, *Orations, Volume III: Orations 21-26*: trns. J. H. Vince, Harvard University Press, Cambridge, 1935. (Loeb)
- Diodoros (Diod.) (Bibliotheke), Diodorus Siculus, *Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, trns. C. B. Welles, Harvard University Press, Cambridge, 1963. (Loeb)
- Eutropius (Eutr.) (Breviarum Historiarum Romanum), Eutropius, *Kısa Roma Tarihi*, çev. Ç. Menzilcioğlu, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2016.
- Festus (Fest.) (Breviarium), Festus, *Breviarium*, trns. T. M. Banchich, J. Meka, Canisius College Translated Texts, Buffalo, New York, 2001.
- Cornelius Gellius (Gell.) (Noctes Atticae), Gellius, *Attic Nights, Volume I: Books 1-5*, trns. J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge, 1927. (Loeb)
- Granius Licinianus (Gran. Lic.), *Annales Grani Liciniani Quae Supersunt*, ed. M. Flemisch, Leipzig, 1904. (Teubner)
- Hellenika Oxyrhynkhia (Hell. Oxy.), *The Hellenica Oxyrhynchia*, trns. P.R. McKechnie, S.J. Kern, Aris & Phillips Ltd, Wilfshire, 1988.

- Herodotos, (Herod) (Historiai), *Herodotos Tarihi*, çev. A. Erhat, haz. M. Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1973.
- Homeros, (Hom.) Ilias (Il.), Homeros, *İlyada*, çev. A. Erhat, A. Kadir, Can, İstanbul 2008²⁴; *The Iliad, Vol. I.*, trns. A. T. Murray, Harvard University Press, Cambridge, 1928. (Loeb)
- Iustinus (*Iust.*) (Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi), *M. Iuniani Iustini Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, Francisci Ruehl, Lipsae, 1886. (Teubner)
- Ksenophon (Ksen.) Agesilaos (Ages.), Xenophon, *Hiero Agesilaus*, trns. E. C. Marchant, G. W. Bowersock, Harvard University Press, Cambridge, 1925. (Loeb)
- Ksenophon (Ksen.) Anabasis (An.), Xenophon, *Anabasis*, trns. Carleton L. Brownson, rev. J. Dillery, Harvard University Press, Cambridge, 1998. (Loeb)
- Ksenophon (Ksen.) Hellenika (Hell.), Xenophon. *Hellenica, Volume I: Books 1-4*, trns. C. L. Brownson, Harvard University Press, Cambridge, 1918. (Loeb)
- Ksenophon (Ksen.) Kyrupaedia (Kyru.), Xenophon, *Cyropaedia, Volume I: Books 1-4*, trns. W. Miller, Harvard University Press, Cambridge, 1914. (Loeb)
- Livius (Liv.) Periochae (Per.), Livy, *Rome's Mediterranean Empire, Books 41-45 and the Periochae*, trns. J. D. Chaplin, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Livius (Liv.) (Ab Urbe Condita), Livy, *History of Rome*, trns. C. Roberts, New York, E. P. Dutton and Co., New York, 1912- Livy, *History of Rome by Titus Livius, boks nine to twenty-six*, trns. D. Spillan, C. Edmonds, John Child and son printers, London, 1849.
- Memnon (Memn.) (Historia Heracleae), Memnon, *Herakleia Pontike Tarihi*, çev. M. Arslan, Odin Yay., İstanbul, 2007.
- Orosius (Oros.) Liber apologeticus adversus Pelagianos (apol.), Paulus Orasius, *Historiarum Adversum Paganos, Pauli Orosii Historiarum adversum paganos libri VII*, ex recognitione C. Zangemeister, Lipsiae, 1889. (Teubner)
- Plinius Maior (Plin.) Naturalis Historia (nat.), *Pliny, Natural History, Volume I: Books 1-2*, trns H. Rackham Harvard University Press, Cambridge, 1938. (Loeb)

- Plutarkhos (Plut.) Agesilaos (Ages.), Plutarch, *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*, trns. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, 1917. (Loeb)
- Plutarkhos (Plut.) Alexandros (Alex.), Plutarch, *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar*, trns. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, 1919. (Loeb)
- Plutarkhos, (Plut.) Perikles (Per.), Plutarch, *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus*, trns. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, 1916. (Loeb)
- Strabon (Strab.) Geographika, *Antik Anadolu Coğrafyası: Kitap:XII-XIII-XIV*, çev. A. Pekman, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul, 2004; *Geography, Volume VII: Books 15-16*, trns. H. L. Jones, Harvard University Press, Cambridge, 1930. (Loeb)
- Thukidides (Thuk.), Thucydides, *History of the Peloponnesian War, Volume I: Books 1-2*, trns. C. F. Smith, Harvard University Press, Cambridge, 1919. (Loeb)
- Velleius Paterculus (Vell.) (Historia Romana), Velleius Paterculus, *Compendium of Roman History, Res Gestae Divi Augusti*, trns. F. W. Shipley, Harvard University Press, Cambridge, 1924. (Loeb)

Modern Araştırmalar

- Akkuş Mutlu, S. (2015). “Çivi yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu’ya Hükmetme Çabaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 51, s. 537-549.
- Akurgal, E. (1955). *Phrygische Kunst*, AÜDTCF Yay., Ankara.
- Akurgal, E. (2003). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yay., İstanbul.
- Arslan, M. (1990). “Paphlagonia Krallığı ve Gangra-Germanikopolis Sikkeleri”, *Höyük*, C. 2, s. 67-124.
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yay., İstanbul.
- Atila, C. (2021). “The Ahhiyawa Question: Reconsidered”, *Belleten*, C.85/S.303, s. 333-359.
- Aydoğan Demir, S., Demir, O. (2023). “Tarih Öncesi Dönemlerden Roma Egemenliğinin Başlangıcına Kastamonu Tarihi”, *Kastamonu Tarihi Araştırmaları*, ed. Ş. Demir, O. Nalezen, Berikan Yayınevi, Ankara, s. 47-82.

- Avram, A. (2018). "Paphlagonian Notes", *Ancient West & East*, Vol.17, s. 65-81.
- Baran, A. K. (2002). "Paphlagonia'daki Pompeipolis Antik Kenti", *Belleten*, C.66/S.247, s. 819-838.
- Barjamovic, G. (2011). *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen.
- Baynham, E. (1998). *Alexander the Great: the unique history of Quintus Curtius*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Baz, F. (2013). "Considerations for the Administration of the Province Pontus Et Bithynia During the Imperial Period", *Cedrus*, C.1, s. 261-284.
- Beckman, G., Bryce, T. R., Cline, E. H. (2011). *The Ahhiyawa Texts*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- Bianconi, M. (2019). *The Linguistic Relationships between Greek and the Anatolian Languages*, Dissertation, University of Oxford, St Hilda's College.
- Bora, A. (2018). "Mithridates Eupator ve Nikomedes Euergetes'in Paphlagonia ve Kappadokia Politikaları: İlişkiler, Evlilikler ve Etkileşim", *Çeşm-i Cihan*, C.5/S.2, s. 12-47.
- Bosworth, A. B. (2006). "Alexander the Great Part II: Greece and the Conquered Territories", *The Cambridge Ancient History*, Vol.VI, ed. D. M. Lewis, J. Boardman, The Cambridge University Press, Cambridge, s. 846-875.
- Boysal, Y. (1973). "Batı Anadolu'da Son Araştırmalar: Ahhiyawa Sorunu", *Anadolu*, C.XV, s. 63-72.
- Burney, C. A. (1956). "Northern Anatolia Before Classical Times", *Anatolian Studies*, C.VI, s. 179-203.
- Cotticelli-Kurras, P., Giusfredi, F. (2019). "Ancient anatolian languages and cultures in contact: Some Methodological Observations", *Journal of Language Relationship*, Vol.16/No.3-4, s.172-193.
- Cotticelli-Kurras, P. (2021). "On the Concept of an Anatolian-Greek Language Area", *Old World: Journal of Ancient Africa and Eurasia*, Vol.1/No.1, s. 1-19.
- Çapar, Ö. (1981). "Ahhiyawa Sorunu", *TAD* C.14/S.25, s. 387-413.

- Çapar, Ö. (1990). “Homeros Destanları Işığında Anadolu-Hellas'ta Ölü Gömme Adetleri”, *AÜDTCF Dergisi*, C.33/S.1-2, s. 65-75.
- Demir, M. (2001). “Perikles’in Karadeniz Seferi Üzerine Yeni Bir Yorum”, *Bellekten*, C.65/S.243, s. 529-540.
- Demir, M. (2019a). “Roma Cumhuriyet Dönemi Emperyalizmi ve Yakın Doğu Emperyalist Politikaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Phaselis*, C.5, s. 315-332.
- Demir, M. (2019b). “Marcus Antonius’un Parthia Savaşı’nın (MÖ 40-33) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Tüba-Ar*, C.24, s. 149-169.
- Demirel, S. (2012). “Hitit-Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranılan Bazı Sorular”, *Gazi Akademik Bakış*, C.6/S.12, s. 193-203.
- Doonan, O. P. (2002). “Production in a Pontic landscape: the hinterland of Greek and Roman Sinope”, *Actes du IXe Symposium de Vani, Colchide, 1999*, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité, s. 185-198.
- Dökü, E. (2008). *Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- Ergin, G. (2013). *Anadolu’da Roma Hakimiyeti: Direniş ve Düzen*, İş Bankası, İstanbul.
- Forrer, E. (1921). “Ausbeute aus den Boghazköy Inschriften”. *MDOG*, Band 61, s. 20-39
- Forrer, E. (1924). “Die Griechen in den Boghazköi-Texten”, *Olz*, XXVII, 3, s. 113-118
- Fox, R. L. (1975). *Alexander the Great*, Futura Publications, London.
- Gelzer, M. (1949). *Pompeius*, F. Bruckmann Verlag, München.
- Geyer, F. (1933). “Morzios”, *RE*, Band XVI (1), s. 327.
- Glatz, C., Matthews, R. (2005). “Anthropology of a Frontier Zone: Hittite - Kaska Relations in Late Bronze Age North-Central Anatolia”, *BASOR*, Vol. 339, s. 47-65.
- Griffiths, J. G. (1953). “βασιλεὺς βασιλέων: Remarks on the History of a Title”, *Classical Philology*, Vol.48/No.3, s. 145-154.
- Gökoğlu, A. (1952). *Paphlagonia*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu.

- Güterbock, H. G. (1983). "The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered", *American Journal of Archaeology*, Vol.87/No.2, s. 133-138.
- Güterbock, H. G. (1986). "Troy in Hittite Texts? Wilusa, Ahhiyawa, and Hittite History", *A Symposium Held at Bryn Mawr Troy and the Trojan War 1984*, ed. J. M. Mellink, Bryn Mawr, s. 33-44.
- Haas, O. (1969). "Neue phrygische Sprachdenkmäler", *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, Vol.83/No.1, s. 70-87,
- Hill, H. (1948). "The So-Called Lex Auxeia (Gellius xi. 10)", *The Classical Review*, Vol.62/No.3, s. 112-113.
- Hornblower, S. (2006). "Persia", *The Cambridge Ancient History (CAH)*, Vol. VI, ed. D. M. Lewis, J. Boardman, Cambridge University Press, Cambridge, s. 45-96.
- İznic, E. (2022). "Hellen ve Romalı Yazarların Anlatımıyla Frigler ve Frigya", *Fetih ve Medeniyet*, Y.2, S.5, s. 10-24.
- Judeich, W. (1895). "Ariaios", *RE*, Band II.1, s. 811.
- Kahrstedt, U. (1929). "Spithradates" *RE*, Band VI.2, s. 1815-1816.
- Kallet-Marx, R. M. (1996). *Hegemony to Empire The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.*, University of California Press, Berkeley.
- Karasalihoglu, M. (2009). "Kastamonu Merkezli Paphlagonia Kaya Mezarları", *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*, YKY, İstanbul, s. 55-69.
- Karasalihoglu, M. (2015). "Paphlagonia'da Kybele Açık Hava Kutsal Su Kompleksi", *Arkeoloji ve Sanat*, S. 149, s.55-76.
- Karasalihoglu, M. (2020). "Prehistorik Çağlardan Doğu Roma Dönemi Sonuna Kadar Kastamonu Kentinin Kültürel Tabakalaşması", *MJH*, C.X, s. 279-300.
- Karasalihoglu, M. (2022). *Paphlagon'dan Candar'a*, Cinus, İstanbul.
- Kaya, M. A. (1998). "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri", *TİD*, C.13/S.1, s. 165-173.
- Kaya, M. A. (2005). "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *TAD*, C.38, s. 11-30.
- Kaya, M. A. (2009). "Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)", *Doğu Batı: Romalılar I*, S.49, s. 196-233.

- Kaya, M. A. (2012). “Keltlerin Anadolu’ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C.10/S.13, s. 1-16.
- Kaya, M. A. (2016). *Anadolu’daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Kaya, M. A. (2017). “Troya ve Troya Savaşı: Efsane ve Tarih”, *Akademik-Der*, S.1, s. 1-14.
- Kaya, M. A. (2018). “Anadolu’da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı”, *Cedrus*, C.6, s. 159-179.
- Kaya, M. A. (2020). *Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi II: Demir Devri ve Pers Hakimiyeti Dönemi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Kaya, M. A. (2021a). *Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi I: Tarih Öncesi Çağlardan Demir Devrine Kadar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Kaya, M. A. (2021b). *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Kaya, M. A. (2021c). *Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi III: Hellenistik Dönem*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Kaya, M. A. (2022). *Ege ve Eski Yunan Tarihi II: Klasik ve Hellenistik Çağlar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Kınacı, M. (2014) “I. Pharnakes’in Pergamon Krallığına Karşı Savaşı”, *Cedrus*, C.II, s. 203-223.
- Kınacı, M., H. Boyana (2019). “Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi’nde Üretim ve Ticaret”, *TAD*, C.38/S.66, s. 97-115.
- Kınacı, M., (2023). “Antikçağda Pontos Bölgesi’nde Yaşayan Otokton Halklar”, *TAD*, C. 42/S. 74, s. 83-107.
- Koch, J. (2015). “From Funerary Doorstones in Pompeiopolis to Tracing Local Identity from the Phrygian Highlands to Inner Paphlagonia”, *Landscape Dynamics and Settlement Patterns in Northern Anatolia during the Roman and Byzantine Period*, ed. K. Winther-Jacobsen, L. Summerer, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, s. 171-192.
- Koçak, Ö. (2003). “Erken Sinop Yerleşimleri”, *Bellekten*, C.67/S.250, s.697-718.
- Lenschau, T. (1937). “Pharnabazos”, *RE*, Band XIX.2, s. 1842-1848.
- Lenschau, T. (1942). “Otys”, *RE*, Band XVII.2, s. 1889.

- Liddell, H. G., Scott, R. (1940). *Greek English Lexicon*⁹, Clarendon Press, Oxford.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, Vol. 1, Princeton University Press, Princeton.
- Maksimova, M. I. (1951). "Hittites in the Black Sea Region", *Journal of Near Eastern Studies*, C.10/S.2, s.74-81.
- Malay, H. (1987). "Batı Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması (İÖ 133-129)", *TİD*, C.III, s. 14-46.
- Manoledakis, M. (2013). "The Southern Black Sea in the Homeric Iliad: Some Geographical, Philological and Historical Remarks", *Proceedings of the International Workshop on the Black Sea in Antiquity held in Thessaloniki, 21–23 September 2012*, Archeopress, Oxford, s. 19-37.
- Manoledakis, M. (2019). "Politics and Diplomacy in Paphlagonia", *Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity*, ed. G. R. Tsetschladze, S. Atasoy, Archaeopress, Oxford, s. 214-225.
- Manoledakis, M. (2021). "The Paphlagonians and the Greeks' Perception of Them", *Greeks and Romans in the Black Sea*, ed. G. R. Tsetschladze, A. Avram, J. Hargrave, Archeopress, Oxford, s. 167-178.
- Manoledakis, M. (2022). "Paphlagonians and Phrygians", *Connecting the Ancient West and East: Studies Presented to Prof. G. R. Tsetschladze*, ed. J. Boardman, J. Hargrave, Bondgenotenlaan, s. 575-591.
- Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, E. Wasmuth, Istanbul Forschungen, S: 39, Tübingen.
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*, çev. B. Vardar, Multilingula, İstanbul.
- Matthews, R., Glatz, C. (2009a). "The Historical Geography of North-Central Anatolia in the Hittite period: Texts and Archaeology in Concert", *Anatolian Studies*, Vol.59, s. 51-72.
- Matthews, R., Glatz, C. (2009b). "People and Place in Paphlagonia: Trends and Patterns in Settlement through Time", *At Empires' Edge*, ed. R. Matthews, C. Glatz, BIAA, s. 239-249.

- Moysey, R. A. (1992). "Plutarch, Nepos and the Satrapal Revolt of 362/1 B.C", *Historia*, Vol. 41/No.2, s. 158-168.
- Murat, L. (2016). *Anadolu'da Kaşkalar*, Hel, Ankara.
- Oxford Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford, 1968.
- Petersen, W. (1934). "Vowel Assimilation in Hittite", *Journal of the American Oriental Society*, Vol.54/No.2, s. 161-168
- Reinach, T. (1895). *Mithradates Eupator: König von Pontos*, Teubner, Leipzig.
- Ruge, W. (1937). "Timonion", *RE*, Band VI A, 2, s. 1307.
- Ruge, W., Bittel, K. (1949). "Paphlagonia", *RE*, Band XVIII (4), s. 2516-2537.
- Rüster, C., Neu, E. (1989). *Hethitisches Zeichenlexikon*, Harrassowitz, Wiesbaden.
- Sarıkaya, S. (2015). "Agesilaos'un Daskyleion Seferleri (M.Ö. 396-395)", *Phaselis*, C.1, s. 199-219.
- Sarıkaya, S. (2016). "Anadolu'da Pers Satraplık Sistemi", *Cedrus*, C. 4, s. 75-90.
- Sina, A. (2010). "Plutarkhos-Artakserkses", *TAD*, C.29/S.48, s. 137-166.
- Swoboda, H. (1921). "Seuthes", *RE*, Band IV.2 (II A.1), s. 2019-2020.
- Şenel, A. (2006). *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge, Ankara.
- Taşdöner, K. (2012). "Romalı Triumvir Marcus Antonius'un Anadolu'da Siyasi Düzenlemeleri", *TAD*, C.31/S.51, s. 209-236.
- Taşdöner, K. (2017a). "II. Kyros Dönemi Batı Anadolu'da Pers Hakimiyeti: Savaş, Direniş, Kaçış ve Teslimiyet", *TOD*, C.10/S.30, s. 1-19.
- Taşdöner, K. (2017b). *Anadolu'da Roma Eyaletleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Tripodi, B. (2012). "Paphlagonian Horseman in Cunaxa (Xenophon Anabasis 1.8.5)", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*, ed. G. R. Tsetschladze, Archeopress, Oxford, s. 229-233.
- Türk Dil Kurumu, "ülke", *Türkçe Sözlük 2 (K-Z)*⁹, TTK, Ankara, 1998.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul.

- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul.
- Vassileva, M. (2012). “The Rock-Cut Monuments of Phrygia, Paphlagonia, and Thrace: A Comparative Overview”, *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*, ed. G. R. Tsetskhladze, Oxford, s. 243-252.
- Vassileva, M. (2015). “Phrygia and the Southern Black Sea Littoral”, *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas* ed. G. R. Tsetskhladze, A. Avram, J. Hargrave, Archaeopress, Oxford, s. 91-96.
- von Schuler, E. (1965). *Die Kaškaer*, Gruyter, Berlin.
- von Schuler, E. (1980). “Kaškaer”, *RIA*, Band 5, s. 460-463.
- Yakubovich, I. (2008). *Sociolinguistics of the Luvian Language*, Vol. I. Disseration, University of Chicago.
- Yıldırım, E. (2013). “Carrhae Yenilgisi ve Roma’nın Doğu Politikasına Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 29, s. 261-272.
- Yıldırım, Ş. (2019). “A Great Tumulus from Paphlagonia”, *Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity*, ed. G. R. Tsetskhladze, S. Atasoy, Archaeopress, Oxford, s. 226-243.
- Yılmaz, C. A., Ayarığ, İ. (2020). “Pers İmparatorluğu’nun Çöküşü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.30/S.1, s. 413-427.
- Young, R. S. (1969). “Old Phrygian Inscriptions from Gordion: Toward a History of the Phrygian Alphabet”, *Hesperia*, Vol.38/No.2, s. 252-296.

BİR SAVAŞIN “MEÇHUL MEKÂNI”: ANTİOKHEİA MI? ALAŞEHİR Mİ? 1211 TARİHLİ BİZANS-SELÇUKLU SAVAŞININ MENDERES ANTİOKHEİASI’NDA VUKU BULDUĞUNA DAİR TESPİTLER

THE "INDETERMINATE PLACE" OF A BATTLE: IS IT ANTIOCH OR ALASEHIR? DETERMINATIONS THAT THE BYZANTINE-SELJUK WAR OF 1211 TOOK PLACE IN ANTIOCH OF MEANDER

Berkay Yekta ÖZER*

Makale Bilgisi

Başvuru: 6 Kasım 2023
Kabul: 4 Ocak 2024

Article Info

Received: November, 6, 2023
Accepted: January, 4, 2024

Öz

Antiocheia Savaşı, nedenleri ve sonuçları itibariyle Bizans İmparatorluğu ve Türkiye Selçukluları arasında gerçekleşen en önemli muharebelerden biridir. Sürecin öncesi ve sonrası gerek politik gerekse de askerî ilişkiler bağlamında akademik çalışmalara sıkça konu olmuştur. Fakat orduların karşı karşıya geldiği mekân başta olmak üzere muharebenin vuku bulduğu tarih, tarafların asker sayıları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in muğlak ölüm şekli gibi belirsizlikler hâlen sürmektedir. Kaynakların çelişkili ve farklı anlatılar içermeleri bunun temel sebebidir.

Çalışmamızda özellikle mekân üzerine olan belirsizliğe yoğunlaşmıştır. Giriş kısmında savaşa ön ayak olan gelişmelere muhtasar ölçüde değinilmiş ve ardından kaynakların tenkit ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu noktada savaşın gerçekleştiği yer hakkında bilgi içeren kaynaklar ele alınmıştır. İlerleyen bölümlerde ise modern literatürün konu hakkındaki yorum ve önerileri de göz önüne alınarak birtakım sonuçlar çıkarılmıştır. Ayrıca araştırma süreci içerisinde elde edilen veriler ArcGIS programları kullanılarak dijitalize edilmiştir. Nikepheros Gregoras’ın belirtmiş olduğu önemli bir anekdotan hareketle iki yerin topografik incelemeleri yapılmış ve savaşın seyrine etki etmiş olabilecek coğrafi unsurlar saptanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak ana kaynaklar, modern araştırmalar ve coğrafi bilgi sistemleri araştırmanın temel argümanlarına yön vermiştir.

* Arş. Gör., Fırat Üniversitesi; İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi; Tarih Bölümü; byozer@firat.edu.tr; ORCID: 0000-0003-1203-3531; Elazığ-Türkiye.

Anahtar kelimeler: *Antiokheia Savaşı, Alaşehir Savaşı, I. Theodoros Laskaris, I. Gıyâseddin Keyhüsrev, İznik İmparatorluğu, Türkiye Selçukluları.*

Abstract

Considering its causes and consequences, the battle of Antioch is one of the most significant struggles between the Byzantine Empire and the Saljūqs. The events before and after the battle have frequently been the subject of academic studies in the context of political and military relations. However, some uncertainties remain such as the place, and the exact date of the battle, the size of the armies, and the obscure way death of the Ghiyāth al-Dīn I Kaykhusraw. The main reason for this situation is the contradictory and different narratives of historical sources.

This study focus only on the uncertainty of where the battle occurred. In the introduction, the events leading to the battle are dealt with concisely, and then the sources are criticized and evaluated. Then the sources that provide information about the place where the battle took place are discussed. In the following sections, some conclusions are drawn, taking into account the comments and suggestions of the modern literature on the subject. In addition, the data obtained during the research process are digitized using the ArcGIS programs. Based on an important anecdote reported by Nicephorus Gregoras, topographic examinations of both Antioch and Alasehir are made and geographical elements that might have affected the course of the battle is attempted to determine. Consequently, main resources of historiography, modern research, and geographic information systems help to formulate the main arguments of the research.

Keywords: *The Battle of Antioch, The Battle of Alasehir, Theodor I Lascaris, Ghiyāth al-Dīn I Kaykhusraw, Empire of Nicaea, Seljuks of Rum.*

Giriş

IV. Haçlı Seferi (1202-1204) sonrası büyük bir yıkıma uğrayan Bizans'ın siyasî varlığını devam ettirmesi noktasında geçirdiği en kritik süreçlerden birisi hiç şüphesiz Antiokheia Savaşı'dır. Öyle ki Aleksios Savvides bu karşılaşmayı, Malazgirt (1071) ve Myriokephalon'dan (1176) sonra Bizans İmparatorluğu ve Selçuklular arasında yapılan en önemli savaş olarak değerlendirmiştir¹. Böylesi mühim bir konuda aydınlatılmayı bekleyen birtakım belirsizlikler mevcuttur. Bunların başında ise muharebenin vuku bulunduğu yer gelmektedir. Dolayısıyla çalışmamız esas itibarıyla mekân odaklıdır. Ancak evvelinde savaşa ön ayak olan gelişmelere kısaca yer vermek konu bütünlüğünü sağlamak açısından faydalı olacaktır.

¹ Alexis Savvides, "Acropolis and Gregoras on The Byzantine-Seljuk Confrontation at Antioch on The Maeander (A.D. 1211)", *TAD*, S. 15, 1991, s. 93.

İstanbul, IV. Haçlı Seferi sırasında Latinler tarafından ele geçirilmişti. Hemen ardından Haçlı-Venedik ortaklığı kapsamında imparatorluğun toprakları paylaşılmıştı. İdarî kurumları ve askerî birlikleri de tasfiye edilmişti. Bizans'ın yaşadığı yıkım, “Roma mirasına” sahip olmak isteyen vâris devletler sistemini ortaya çıkarmıştı. İznik İmparatorluğu bu minvalde çaba sarf eden en önemli adaydı. Devletin kurucusu olan I. Theodoros Laskaris (1205-1221) başarılı diplomatik temasları sayesinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin dostluğunu kazanmıştı. Anadolu'daki politik konjonktür ve müşterek çıkarlar doğrultusunda sağlanan bu müttefiklik 1208 yılına değin sürmüştü.

Latin işgallerine karşı ideolojik ve askerî direnişe öncülük eden Theodoros Laskaris, Batı Anadolu'daki mahallî idareleri tek çatı altında toplamıştı. Ayrıca Patriklik makamını İznik'te yeniden tesis ederek 1208 yılında imparator olarak taçlandırılmış ve dolayısıyla Roma'nın mirasçısı olduğunu resmî olarak ilan etmişti. I. Gıyâseddin Keyhüsrev ise ülkesindeki siyasî istikrarı yeniden sağlayarak, Akdeniz sahil bölgesinde yaptığı önemli fetihlerle nüfuzunu arttırmıştı. Taraflar arasındaki ilişkilerin gerginleştiği evre ise 1209 yılından itibaren başlamıştı. Müttefiklik dönemi içerisinde gerek İznik gerekse de Konya hükümetlerinin politik iddialarında meydana gelen artış bu durumu tetiklemişti. Birbirlerine karşı müttefik arayışları içerisine girmeleri ise kritik bir sürecin başladığının açıkça göstergesiydi. Nitekim Theodoros Laskaris, 1209-1210 yıllarında Selçuklulara karşı Kilikya Ermenileriyle ittifak sağlamıştı². Gıyâseddin Keyhüsrev'in ise bu müttefikliğe cevaben İstanbul Latin İmparatoru I. Henri (1205-1216) ile 1209 yılına doğru politik bir yakınlaşmada bulunduğu bilinmektedir³.

İznik'in kısa süre içerisinde bölgede güçlenmesi ve yayılmacı bir siyaset takip etmesi Türkiye Selçukluları nezdinde endişe verici bir gelişmeydi. Theodoros, *basileus* ve *autokrator* unvanlarını kullanmakta bir sakınca görmüyordu. Bunun yanı sıra devletlerarası ilişkilerde cesur adımlar atmaya

² Alexis Savvides, *Byzantium in The Near East: Its Relations with The Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor The Armenians of Cilicia and The Mongols A.D. c. 1192-1237*, Byzantine Texts and Studies, Atina 1981, s. 94.

³ Savvides, 1981, s. 94; Dimitri Korobeinikov, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, OUP, Oxford 2014, s. 148-149; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara 2014, s. 220; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK, Ankara 2006, s. 137; Berkay Yekta Özer, *Bizans'ın Sürgün Yılları, Latin İşgali Sonrası İmparatorluğun Yeniden Kuruluşu*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2022, s. 139; Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Devletinin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)”, *USAD*, V, 2016, s. 51; İsmail Koçuk, *İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri (1204-1214)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 98-99.

başlamıştı. Nitekim İbn Bîbî (ö. 1285'ten sonra) savaşa yol açan gelişmelerden Theodoros'u sorumlu tutmuş ve yıllık haracı ödemediğini açıkça belirtmiştir⁴.

Savaşa neden olan olaylar kısaca bu şekilde cereyan etmişti. Gittikçe gerginleşen ilişkilerin kopması ise 1211 yılında gerçekleşti. Tarafları karşı karşıya getiren meşru gerekçe devrik Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos'un (ö. 1211) Türkiye Selçuklularına sığınması oldu. III. Aleksios, Haçlıların İstanbul önlerinde belirmesiyle Balkanlara kaçmış ve uzun bir süre burada kalmıştı. Bölgedeki siyasî arayışları başarısız olan devrik imparator, Konya'daki Selçuklu sarayına sığınmıştı. İznik tahtında hakkı olduğunu iddia etmiş ve bu doğrultuda kendisine askerî destek verilmesini istemişti. Bu yardım çağrısı Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev için kaçırılmaması gereken politik bir fırsattı⁵.

İlk olarak İznik ile diplomatik temas kuran Sultan, Theodoros Laskaris'e imparatorluk tahtını III. Aleksios'a teslim etmesi gerektiğini bildirdi ve onu tahtı gasp etmekle suçladı⁶. Bu istek Theodoros tarafından reddedildi. Böylece savaşa doğru giden süreç somut bir hâl almış oldu ve ordular karşı karşıya geldi. Muharebe sırasında Sultanın öldürülmesi Selçuklu ordusunun büyük bir bozgun yaşamasına sebep oldu. Theodoros Laskaris kısıtlı imkânlarla giriştiği bu muharebede ciddi kayıplar verse de zafer elde etmeyi başardı. III. Aleksios ise esir alınarak İznik'e götürüldü. Theodoros Laskaris ona saygıda kusur etmedi ve oldukça iyi davrandı⁷. Ancak yol açtığı olaylardan dolayı göz hapsine mahkûm edilerek Hyakinthos Manastırı'na kapatıldı. Kısa bir süre sonra yaşamını yitirdi ve hapsedildiği manastıra defnedildi⁸. Bu muharebe İznik İmparatorluğu'nun devamı için dönüm noktası oldu ve Theodoros Laskaris'e büyük bir itibar kazandırdı. Selçuklulara karşı mağlup olunması durumunda Theodoros'un siyasî kariyeri ve belki de hayatı son bulacaktı.

⁴ İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2014, s. 132. Bizans tarih yazımı ise yaşanan gerilime Selçukluların neden olduğunu savunmuştur. Georgios Akropolites, *Opera*, ed. Augustus Heisenberg, Leipzig 1903, s. 15; *The History*, İng. çev. Ruth Macrides, OUP, Oxford 2007, s. 129-130; *Vekayinâme*, Trk. çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s. 28-29; Nikeforos Gregoras, *Byzantina Historia*, I, ed. L. Schopen, Cambridge 2012, s. 17-18; Georgios Pakhymeres, *Relations Historiques*, CFHB, ed. A. Failler, Fr. çev. V. Laurent, Paris 1984, s. 26-27.

⁵ Sultan, III. Aleksios Angelos ile İstanbul'daki sürgün yıllarında güçlü bir manevî bağ kurmuştu. Bu bağın Aleksios'a yardım kararı almasında etkili olduğu da söylenebilir. Öyle ki Nikeforos Gregoras, "παλαιάς φιλίας / veteres amicitias / eski dostluklar" ifadesi ile mezkûr olayın geçmişe dayanan bir bağla ilişkili olduğunu açıklamıştır. Bk. Gregoras, 2012, s. 17.

⁶ Akropolites, 1903, s. 15; İng. çev., s. 129; Trk. çev., s. 28; Gregoras, 2012, s. 17.

⁷ Akropolites, 1903, s. 17; İng. çev., s. 131; Trk. çev., s. 30; Gregoras, 2012, s. 21.

⁸ Akropolites, 1903, s. 32; İng. çev., s. 157; Trk. çev., s. 42; *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, I, ed. P. Schreiner, CFHB, Viyana 1975, s. 74.

Onun yerine geçecek olan III. Aleksios Angelos ise Dimitri Korobeinikov’un ifadesiyle “...sultanın elinde bir kukla olacaktı.”⁹ Öyle ki Niketas Khoniates (ö. 1217) *Orationes* adlı eserinde bu savaşı Hristiyanlık ve İslam’ın büyük bir çarpışması olarak yorumlamıştır. İmparatorluğun devamını bu zafere bağlı kılmış; duygu yüklü retorik bir anlatımla Theodoros’u tanrının hediyesi olarak nitelendirmiş ve Büyük İskender’den bile daha yüce bir kahraman olarak betimlemiştir¹⁰.

1. Kaynaklar ve Değerlendirme

Bizans tarihi araştırmalarında savaşın, Aydın’ın Kuyucak ilçesine bağlı Başaran Köyü yakınında yer alan Antiokheia’da (Ἀντιόχεια τοῦ Μαϊάνδρου / Menderes Antiokheiası) gerçekleştiği kabul edilmektedir¹¹. Öte yandan bazı tarihçiler mevzubahis mücadelenin Alaşehir’de (Φιλαδέλφεια / Philadelphiea) vuku bulduğunu iddia etmektedirler. Bu doğrultudaki temel dayanakları ise İbn Bîbî’nin *el-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye* adlı eseridir. Dolayısıyla söz konusu kaynağın sunduğu bilgiler üzerinden birtakım tetkikler yapmak sürecin önemli bir ayağını aydınlatılabilir.

1192-1280 yıllarını kapsayan bu eser tartışmasız Türkiye Selçuklu Devleti tarihinin en önemli kaynağıdır. Fakat bilinmesi gereken husus şudur ki İbn Bîbî’nin tarihçi kimliği tartışmaya açık bir nitelik arz etmektedir. Öyle ki Herbert Duda, İbn Bîbî’nin eserini kronik veya tarih eseri olarak değil bir hatırat kitabı olarak değerlendirmiştir. Osman Gazi Özgüdenli ve Adnan Sadık Erzi de aynı doğrultuda bir görüş beyan etmişlerdir. Abdülkerim Özaydın ise müellifin tarihi olayları edebî bir üslupla nakletmeyi seçtiğini ve ediplik yönünün tarihçiliğinden daha ağır bastığını belirtmiştir¹². Eserin müellifi olan İbn Bîbî, muharebenin somut detayları konusunda kısıtlı bilgiler vererek daha çok hadisenin öncesi ve sonrası üzerine yoğunlaşmıştır. Ruzbe Ovası’nda toplanan Selçuklu ordusunun Alaşehir sınırına vardığı bilgisini vermiştir: “*Rum’un büyük beldelerinden biri olan Alaşehir sınırına vardıkları zaman, casuslar Sultan’ın muzaffer bayraklarını ve askerlerinin yaklaştığını haber verdiler.*”¹³ Öncelikli olarak müellifin mutlak bir mekân belirtmediği

⁹ Korobeinikov, 2014, s. 149.

¹⁰ Niketas Khoniates, *Orationes et Epistulae*, ed. Ioannes Aloysius Van Dieten, CFHB, Berlin & New York 1972, s. 170-175.

¹¹ Yusun Ayönü, “İslam ve Bizans Kaynaklarına Göre Antiokheia Savaşı”, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, I, 2015, s. 1.

¹² Herbert Duda, “İbn Bîbî’nin Selçuk Tarihi”, *Şarkiyat Mecmuası*, II, 2011, s. 1; Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ’da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, Ötüken Yay., İstanbul 2020, s. 104-105; Adnan Sadık Erzi, “İbn Bîbî”, *İA*, V/II, 1977, s. 714; Abdülkerim Özaydın, “İbn Bîbî”, *DİA*, XIX, 1999, s. 380.

¹³ İbn Bîbî, 2014, s. 136.

görülmektedir. Alaşehir ile Antiokheia'nın sınırdış sayılabilecek bir yakınlığa sahip oldukları unutulmamalıdır. Ayrıca İbn Bîbî, Alaşehir sınırına varan Selçuklu ordusunun şehri kuşattığına dair herhangi bir ifade sarf etmemiştir¹⁴. Oysaki sultanın bir Bizans şehrini kuşatma altına aldığı kesindir. Vuku bulan mücadeleyi edebî bir anlatımla ele alan müellif, İznik İmparatorluğu'nun asker mevcudu hakkında büyük bir yanlışlığa sahiptir¹⁵ ve yer verdiği şiirlerle birlikte hayal gücüne dayalı bir savaş ortamı tasvir etmiştir. Ayrıca anlatısına ek olarak sultanın Müslüman mezarlığında toprağa verildiğini eklemiştir¹⁶. Bu ifade ise Alaşehir'de yer alan Müslüman mezarlığına gönderme yaptığına dair bir kanı oluşmasını sağlamıştır. Bunun bir diğer nedeni ise İbn Bîbî'nin Mehmet Nuri Gençosman tarafından yapılan Türkçe tercümesinde "*Alaşehirdeki Müslüman mezarlığı*" ifadesinin yer almasıdır¹⁷. Ancak kaynağın orijinalinde mezarlığın Alaşehir'de olduğuna dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır¹⁸. Yapılan diğer Türkçe tercümelere ise böyle bir hata bulunmamaktadır. Sonuçta İbn Bîbî'nin olay anlatısında zaman ve mekân kavramları oldukça belirsiz ve iç içe geçmiş olduğundan güvenilir görünmemektedir. Dolayısıyla savaş yerinin tayini noktasında tamamen bu kaynağı baz alarak yapılacak değerlendirmeler sağlıklı olmayacaktır.

Burada ek bir parantez açmak gerekirse İbn Bîbî'nin eserini kaleme alırken kullanmış olduğu metot oldukça mühimdir. Zira müellif, mukaddimesinde belirttiği gibi bizzat şahit olduğu, gözlemlediği veya işittiği hadislerle dayalı bir anlatım sunmuştur¹⁹. Eserini kaleme alırken kullandığı yazılı kaynaklara dair herhangi bir bilgiye ise yer vermemiştir²⁰. Bu durum kendi devri dışındaki (1192-1232) olayları ele aldığı kısımların güvenilirliği üzerine şüphe

¹⁴ Selim Kaya, İbn Bibî'nin Selçuklu ordusunun Alaşehir'i kuşattığına dair bilgiler verdiğini yazmıştır. Bkz. Kaya, 2006, s. 145. Ancak İbn Bîbî sadece şehrin öneminden bahsetmiş ve Selçuklu ordusunun Alaşehir sınırına vardığını belirtmiştir. Kuşatma olup olmadığı konusunda ise herhangi bir detay sunmamıştır. Bk. İbn Bîbî, 2014, s. 136.

¹⁵ İbn Bîbî orduların mevcudu hakkında net bir sayı belirtmemiştir. Ancak Theodoros Laskaris'in birliklerini "*karınca sürüsü, kum ve yağmur taneleri*" gibi çokluk sıfatlarıyla betimleyerek abartılı bir anlatım ortaya koymuştur. Nitekim İznik İmparatorluğu ordusu 800 kişilik profesyonel Latin birliği de dâhil sadece 2 bin kişilik bir mevcuda sahipti. Akropolites, 1903, s. 16; İng. çev., s. 129-130; Trk. çev., s. 29; Gregoras, 2012, s. 18; Savvides, 1991, s. 96; Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1997, s. 28, 263; Savvas Kyriakidis, *Warfare in Late Byzantium 1204-1453*, Brill, Boston 2011, s. 135, 212; Ayönü, 2014, s. 221.

¹⁶ İbn Bîbî, 2014, s. 136.

¹⁷ İbn Bîbî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Trk. çev. Mehmet Nuri Gençosman, Usluk Basımevi, Ankara 1941, s. 48.

¹⁸ Metnin orijinalinde mezarlığın Alaşehir'de olduğuna dair bir niteleme bulunmamaktadır. Bk. İbn Bîbî, *Ahbâr-ı Selçukî-yi Rûm*, nşr. Muhammed Cevad Meşkur, Tahran 1971, s. 39.

¹⁹ İbn Bîbî, 2014, s. 38.

²⁰ Erzi, 1977, s. 713.

düşürmektedir. Bunların yanı sıra yazarın Antiokheia Savaşı'nın vuku bulduğu I. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemi ile ilgili olan bilgileri günümüze ulaşmayan Kaniî-i Tûsî'nin²¹ mesnevî tarzındaki *Selçuknâmesi*'nden aldığı iddia edilmektedir²². Osman Gazi Özgüdenli bu iddiaların İranlı araştırmacı Zebîhullah Safâ tarafından delillerle ispatlandığını belirtmiştir²³. Ayrıca söz konusu nedenden dolayı tarihçilerin İbn Bîbî'yi kullanırken dikkatli olmaları gerektiği yönünde uyarılarda bulunmuştur. Tüm bunlar bir araya getirildiğinde İbn Bîbî'nin savaş hakkında vermiş olduğu bilgilere şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir.

En önemli Selçuklu müelliflerinden biri olan Aksarâyî, Sultanın Ladik²⁴ (Λαοδίκεια / Laodikeia) yakınlarında şehit düştüğü bilgisini vermiştir²⁵. Dolayısıyla İbn Bîbî'nin aksine Antiokheia'ya daha yakın bir lokasyonu işaret etmiştir. İki müellifin tarihçilik yönleri dikkate alındığında kaynak kullanımı ve metodolojisi itibarıyla Aksarâyî'nin daha güvenilir bilgiler verdiği unutulmamalıdır²⁶. XVII. yüzyıl müellifi Müneccimbaşı'nın savaşın yeri olarak Alaşehir'i işaret etmesi ise İbn Bîbî'yi baz almasından kaynaklanmıştır²⁷. Korykos Senyörü Hetum'a göre ise savaş Denizli'nin güneydoğusunda bulunan Honaz'da (Χωνας / Khonas) gerçekleşmiştir²⁸. (Kaynakların savaş alanı olarak işaret ettiği yerler için bk. fig. 1)

Savaşın yeri hakkında bilgi veren en önemli Bizans kaynakları Georgios Akropolites (ö. 1282) ve Nikepheros Gregoras'tır (ö. 1360). Mezkûr müellifler Menderes Antiokheiası üzerinde mutabıklardır. Georgios Akropolites, 1203-1261 yılları arasını kapsayan *Historia* adlı eserinde Gıyâseddin Keyhüsrev'in oldukça önemli bir şehir olan Antiokheia'yı kuşattığını yazmıştır. Theodoros Laskaris'in bu durum karşısında İznik'ten hızlıca hareket ettiğini, Alaşehir'e vararak oradan da Antiokheia'ya ulaştığını açıkça belirtmiştir²⁹. Akropolites'in eseri İznik İmparatorluğu tarihinin en

²¹ Moğol istilâsı sonucunda Türkiye Selçuklu Devletine sığınan Kaniî-i Tûsî, “melikü’ş-şuarâ” unvanıyla saray şairi olarak görev yapmıştır. Bk. Ahmed Ateş, “Hicri VI-VIII. Asırlarda Anadolu’da Farsça Eserler”, *Türkiyat Mecmuası*, 8, 1945, s. 111; Rıza Kurtuluş, “Kaniî-i Tûsî”, *DİA*, XXIV, 2001, s. 307.

²² Özaydın, 1999, s. 379-380; Kurtuluş, 2001, s. 307.

²³ Özgüdenli, 2020, s. 101.

²⁴ Laodikeia, Denizli'nin 6 km kuzeyinde, Lykos (Çürüksu) Vadisi'ne hâkim bir noktada bulunmaktadır. Antiokheia'ya olan uzaklığı 65 km iken Alaşehir'e olan uzaklığı ise 100 km'dir.

²⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Trk. çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000, s. 25.

²⁶ Özgüdenli, 2020, s. 107-108.

²⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, Trk. çev. Ali Öngül, Akademi Yay., İzmir 2001, s. 39.

²⁸ Hetum, *Vekayiname*, Trk. çev. Hrnt D. Andreasyan, TTK, Basılmamış Çeviri, Ankara 1946, s. 12.

²⁹ Akropolites, 1903, s. 15; İng. çev., s. 129; Trk. çev., s. 28.

önemli kaynağıdır. Kronolojik anlamda belirsizlikler ve hatalar barındırmasına rağmen, verdiği bilgiler rasyonellik açısından güvenilirdir³⁰. Elbette Akropolites, mevzubahis olay anlatımında Bizans taraflı bir üslup kullanmıştır. Fakat savaşın nerede olduğu konusu objektiflik kaygısı duyulmadan ele alınan bir meseledir. Ayrıca coğrafi unsurlara önem vermiş ve anlatısını bu doğrultuda şekillendirmiştir. Üstelik yaşadığı dönem itibariyle Antiokheia Savaşı'na yakın sayılabilecek bir tarihte gelişmeleri kaleme almıştır. Bu durum ise onun eserini çalışma konumuz açısından daha değerli hâle getirmektedir.

Burada tetkik edilmesi gereken bir diğer Bizans müellifi ise Nikeforos Gregoras'tır. 1204-1359 yılları arasını kapsayan *Historia Romaike* adlı eserinde mezkûr savaşa geniş yer ayırmıştır. Gregoras'ın sunduğu olay örgüsü gerek Akropolites gerekse de İbn Bîbî'ye oldukça yakındır. Geç dönem kaynağı olmasına rağmen savaşın genel işleyişi konusunda çağdaş sayılabilecek eserlere göre daha fazla detay içermesi ise oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, Gregoras'ın günümüze ulaşmayan bir kaynaktan faydalanmış olabileceğini akıllara getirmektedir. Nitekim yol rotası başta olmak üzere ordunun yürüyüş sürecinden, savaşın somut tasvirlerine kadar ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Gregoras'a göre İznik İmparatoru Theodoros Laskaris, sultanın harekâtını haber alır almaz yola koyulmuştu. Üç günlük yürüyüşün sonucunda Uludağ geçitlerini aşmış ve 11 günlük yürüyüşle birlikte Kaystros bölgesine ulaşmıştı. Gregoras, Menderes Antiokheiası'nın Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından kuşatıldığını belirtmiştir³¹. Ayrıca tarafların savaş mevcudu hakkında da doğru çıkarımlarda bulunmuştur.

Nikephoros Gregoras'ın vermiş olduğu bazı ayrıntılar ise son derece ilginçtir. Nitekim savaşın atlı hücumu için müsait olmayan dar bir alanda gerçekleştiğini ve bu durumun savaşın kaderine doğrudan etki ettiğini belirtmiştir. Selçuklu ordusunun İznik güçlerine kıyasla oldukça üstün olduğu aşikârdır. Dolayısıyla bu karşılaşmanın olağan koşullarda kazanılması imkânsıza yakındır. Gregoras'ın belirttiği üzere süvari ağırlıklı güçlerden oluşan Selçuklu ordusunun hareket kabiliyetini kısıtlayacak bir savaş alanı, sultanın uğradığı sürpriz bozgunu açıklayabilecek niteliktedir. Ayrıca Gregoras, sultanın ilk hücumu imparatorun beklediğini belirtmiştir ve bu kararı savaş alanının darlığına bağlamıştır³². Akropolites de ilk saldırıyı İznik birliklerinin yaptığı bilgisini teyit etmiştir³³. Gregoras'ın mekânın

³⁰ Murat Keçiş, "Georgios Akropolites ve "Tarih" Adlı Eseri", *TAD*, 28, S. 45, 2009, s. 194.

³¹ Gregoras, 2012, s. 18.

³² Gregoras, 2012, s. 18.

³³ Akropolites, 1903, s. 16; İng. çev., s. 131; Trk. çev., s. 29.

topografyası hakkında vermiş olduğu bu bilgi savaş alanının saptanması açısından belirleyici bir faktör olabilir. Bu nedenle ArcGIS programını kullanarak Antiokheia ve Alaşehir’in eğim, bakı ve yükselti verilerini karşılaştırdık. (Bk. Ekler / fig. 2,3,4.) Selçuklu ordusunun kuşatma pozisyonunda olduğu düşünüldüğünde muharebenin şehrin yakın çevresinde vuku bulduğunu söylemek yanlış olmaz. Veriler karşılaştırıldığında ise savaşın kaderine doğrudan etki edecek dar bir alanı işaret etmenin şimdilik zor olacağı fikrine vardık. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır ki Antiokheia’nın kuzeyinde Menderes ve yanı başında Dandalas Çayı yer almaktadır. Bu iki fiziki unsur atlı birliklerden oluşan Selçuklu ordusunun hareket kabiliyetine etki etmiş olabilir.

2. Tez ve Antitezler

I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve dönemi hakkında oldukça değerli bir doktora çalışması bulunan Selim Kaya, mevzubahis süreci detaylıca ele almış ve savaşın Alaşehir’de vuku bulduğunu savunmuştur. Bu doğrultuda yazarın vardığı sonuçlar üzerinden tez ve antitez metoduyla mevzubahis meseleyi açmak niyetindeyiz. İlk olarak şunu belirtmekte fayda vardır ki Kaya’nın düşüncesini şekillendiren en temel kaynak İbn Bîbî olmuştur. Fakat yukarıda ele aldığımız üzere, İbn Bîbî’nin mezkûr savaş hakkında yer verdiği bilgilere soru işaretleriyle yaklaşmak gerekmektedir. İbn Bîbî, Türkiye Selçuklu ordusunun Bizans toprakları üzerinde ilerlediğinin altını çizmiştir. Selim Kaya bu bilgiden hareketle Antiokheia’nın Gıyâseddin Keyhüsrev’in meliklik yıllarında fethedildiğini, daha sonradan şehrin Bizans tarafından yeniden ele geçirildiği hakkında herhangi bir gelişmeye kaynaklarda rastlanmadığını iddia etmiştir³⁴. Dolayısıyla Antiokheia’nın o sıralarda Selçuklu hâkimiyetinde olduğunu belirtmiş ve Alaşehir’i bir adım öne çıkarmıştır. Ancak bu tartışmalı bir tahlil olmuştur. Nitekim Antiokheia’nın mevzubahis zaman dilimi içerisinde Selçuklu hâkimiyetinde olduğuna dair somut deliller bulunmamaktadır³⁵. Gregoras ve Akropolites ise şehrin Bizans yönetiminde olduğuna dair hemfikirdirler. Tuncer Baykara, I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in savaşa giden süreçte sabık imparator III. Aleksios’u taht yolunda desteklemesinin nedenlerinden birinin de Antiokheia ve Alaşehir’in Selçuklulara bırakılmasına dair bir antlaşma imzalamış olması ihtimali üzerinde durmuş ve şehrin henüz Türk hâkimiyeti altında bulunmadığını doğrulamıştır³⁶. Daha önceden Antiokheia’nın 1196 yılında Gıyâseddin

---

³⁴ Kaya, 2006, s. 145.

³⁵ Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, UC Press, Berkeley 1971, s. 166.

³⁶ Tuncer Baykara, *I. Gıyâseddin Keyhusrev (1164-1211)*, TTK, Ankara 1997, s. 41.

Keyhüsrev tarafından kuşatıldığı için fakat bu girişimin başarısızlıkla sonuçlandığı da altını çizmekte fayda vardır³⁷.

Selim Kaya, Nikeforos Gregoras'ın eserindeki bilgileri tahlil ederek Alaşehir ismini ön plana çıkarmıştır. Fakat yukarıda da yer verdiğimiz üzere müellif eserinde Gıyâseddin Keyhüsrev'in Menderes Antiokheiası'nı kuşattığını ve savaşın burada gerçekleştiğini açıkça belirtmiştir. Buna rağmen mezkûr kaynakta verilen yol güzergâhının hatalı olduğunu düşünen Kaya, I. Theodoros Laskaris'in ordusuyla birlikte Bilecik-Eskişehir değil Bursa-Balikesir üzerinden gelmiş olduğunu, bu yolun ise onu Antiokheia'ya değil Alaşehir'e ulaştıracağını belirtmiştir³⁸. Yazarın çıkarımı doğru ancak vardığı sonuç şüphelidir. Nitekim Bilecik-Eskişehir üzerinden Yalvaç'a yani Psidia Antiokheiası'na doğru giden güzergâha dâhil olunmaktadır. Ancak burada mevzubahis olan Antiokheia, Menderes Antiokheiası'dır. Ayrıca Gregoras, Akropolites'ten farklı olarak ordunun Kaystros Vadisi'ne ulaştığını yazmıştır. Bu durumda Sardes'ten Efes'e oradan da Antiokheia'ya uzanan alternatif yola girildiğini belirtmiştir. Langdon'a göre bu yol Sardes-Alaşehir-Denizli hattıyla karşılaştırıldığında oldukça dolambaçlı bir ulaşım vadediyordu ve zamanla yarışan Theodoros'un Alaşehir üzerinden Antiokheia'ya geçmiş olması daha mantıklıydı³⁹.

Bu noktada Anadolu'daki yol güzergâhlarına dikkat etmek gerekir. Bizans'ın en önemli ordugâh merkezi olan Lopadion'dan (Uluabat) güneye inen iki önemli askerî yol bulunmaktadır. Theodoros Laskaris'in takip ettiği yol hattı Menderes Antiokheiası ve civarına ulaşmak adına kullanılan en uygun güzergâhtır⁴⁰. İstanbul-İzmit-İznik-Uluabat-Poimananon-Balikesir-Khliara-Akhisar-Sardes-Alaşehir-Denizli şehirleri bu güzergâhın ana merkezleridir. (Rota için bk. fig. 5.) Dolayısıyla Boz ve Aydın Dağları dikkate

³⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, nşr. Immanuelis Bekkeri, CSHB, Bonn 1835, s. 655; *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, İng. çev. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984, s. 272; *Historia*, Dünya Kitapları, İstanbul 2013, s. 54-55. Işın Demirkent eserin Türkçe tercümesinde Antiokheia'yı Yalvaç yani Psidia Antiokheiası olarak dipnotlandırmıştır. Ancak eserin İngilizce mütercimi Harry J. Magoulias'ın da belirttiği üzere bahsi geçen şehir Menderes Antiokheiası'dır. Selim Kaya eserinde Antiokheia halkının 1196 seferi sırasında esir edildiği bilgisini vermiştir. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere şehrin kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bk. Vryonis, 1971, s. 129-130. Dolayısıyla şehrin Selçukluların eline geçtiğine dair somut anlamda bir kanıt bulunmamaktadır.

³⁸ Kaya, 2006, s. 145-146.

³⁹ John S. Langdon, *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor: The documentary Evidence for and Hagiographical Lore about John III Ducas Vatatzes's Crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231, A.D.*, Caratzas, New York 1992, s. 28.

⁴⁰ William Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Trk. çev. Mihri Pektaş, MEB Yay., İstanbul 1960, s. 125.

alındığında Antiokheia’ya giden yolun en önemli durağı Alaşehir’dir⁴¹. Nitekim Akropolites, Theodoros’un öncelikle Alaşehir’e ulaştığını doğrulamıştır⁴². Burada Gıyâseddin Keyhüsrev’in elçisiyle karşılaşmış ve onunla birlikte daha güneye (Alaşehir-Denizli hattı) Antiokheia’ya doğru hareket etmiştir. Savaşın vuku bulduğu tarihten yaklaşık 14 yıl sonra İznik İmparatoru Ioannes Batatzes (1221-1254) de Menderes Antiokheiası üzerine düzenlediği seferde söz konusu hattın önemli bir bölümünü kullanmıştır. Sadece Sardes’ten sonra Alaşehir-Tripolis hattı Türkmen tehdidi altında olmasından dolayı diğer alternatif yol ile güneybatıya sokularak Efes-Antiokheia hattı üzerinden şehrin önlerine varmıştır⁴³.

Lopadion ordugâhından güneye inen bir diğer yol ise Uluabat-Poimanenon-Balıkesir-Edremit-Bergama-Manisa-İzmir-Efes-Menderes Vadisi güzergâhlarını kapsamaktadır. (Rota için bk. fig. 6.) Ancak bu hat daha güvenli olmasına karşın mesafe anlamında diğer yola kıyasla dezavantajlıdır. Nitekim II. Haçlı Seferi sırasında VII. Louis önderliğindeki Fransız ordusu Selçuklu saldırılarından endişe ettiği için güvenli fakat daha uzun bir yolculuk vadeden sahil hattını kullanmak zorunda kalmıştı⁴⁴. Güneye inen bu iki askerî yol kıyaslandığında sahil hattını kullanan ordunun İznik’ten hareketle Antiokheia’ya varması için kat etmesi gereken uzaklık yaklaşık 680 km’dir. Öte yandan Balıkesir-Akhisar-Alaşehir güzergâhını kullanan ordunun ise aşması gereken sadece 525 km’lik bir mesafe mevcuttur. Theodoros Laskaris’in zamanla yarıştığı ve oldukça hızlı bir şekilde hareket ettiği düşünüldüğünde sahil hattını kullanmış olması düşük bir ihtimaldir. Zira Akropolites’in de belirttiği üzere; Theodoros Laskaris birliklerine, yiyecek ve giyecek gibi zorunlu teçhizatlar dışında yanlarına ağırlık yapacak herhangi bir nesne almamaları gerektiğine dair uyarılarda bulunmuştu. Bu nedenle oldukça

⁴¹ III. Haçlı Seferi sırasında Frederick Barbarossa önderliğindeki Alman ordusu Balıkesir-Akhisar-Alaşehir güzergâhını kullanmıştır. Khoniates, 1835, s. 539; İng. çev., s. 226; Trk. çev., s. 222; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, Trk. çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara 2008, s. 12; Ebru Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, *Belleten*, LXV/243, (2001), s. 581; Adnan Eskikurt, “7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu’yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 20, 2014, s. 70; Behset Karaca ve Kadir Karacan, “Frederick Barbarossa’nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 32, 2018, s. 242. Bununla birlikte özellikle Ioannes Komnenos ve Manuel Komnenos dönemlerinde Türkiye Selçuklu Devleti üzerine gerçekleştirilen seferler sırasında sıklıkla kullanılmıştır.

⁴² Akropolites, 1903, s. 16; İng. çev., s. 129; Trk. çev., s. 28.

⁴³ Langdon, 1992, s. 29-30.

⁴⁴ Deuilli Odo, *VII. Louis’in Doğu’ya Seyahati*, Trk. çev. Caner Togaç, Kronik Yay., İstanbul 2021, s. 115-123; Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara 2003, s. 77; ayn. yzr., 2001, s. 580; Eskikurt, 2014, s. 69; Karaca & Karacan, 2018, s. 258.

hızlı bir şekilde yol kat etmişti⁴⁵. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde İznik İmparatorluğu ordusunun Poimanenon-Akhisar-Alaşehir güzergâhını kullanmış olma olasılığı oldukça yüksektir.

III. Haçlı Seferi sırasında, Balıkesir-Akhisar-Alaşehir-Denizli rotasını kullanan Alman ordusunun ortalama 100 km'lik bir mesafeyi 4 günde aştıkları bilinmektedir⁴⁶. Mevsim, arazinin durumu ve hava şartları bu süre üzerinde değişiklikler meydana getirebilir. Yine de Haçlı ordusunun mevcudu ve ağırlıklarıyla kıyaslandığında Theodoros Laskaris önderliğindeki Bizans birlikleri daha hızlı yol kat etmiş olmalıdır. Gregoras'ın verdiği bilgiye göre İznik İmparatorluğu ordusu Uludağ'ın batı geçitlerinden hareketle 11 gün içerisinde Kaystros Vadisi'ne varmıştır. Ortalama hızı saatte 5 km olan bir ordu günde 6 saatlik bir yürüyüşle 11 günde 330 km yol alabilmektedir. Bu da Bizans ordusunun Lopadion'dan Alaşehir'e olan mesafeyi bu süre zarfında kat edebileceği anlamına gelmektedir.

Tüm kaynakların üzerinde mutabık olduğu gibi Selçuklu ordusu oldukça stratejik bir şehri kuşatmıştı⁴⁷. Nitekim İmparator Theodoros buranın olası bir kaybıyla bölgedeki hakimiyetinin sona ereceğini düşünmüştü ve kısıtlı imkanlara sahip olmasına rağmen sultan ile meydan savaşını göze almıştır. Buradan hareketle Alaşehir ile Antiokheia şehirlerini önem bakımından karşılaştıran yazarların Alaşehir'i öne çıkarmaları ise yanlış bir tahlil olmuştur. Zira XIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde şehir algısında değişiklikler meydana gelmiş; mekân ve popülasyon gibi faktörler yerini güvenlik kaygıları etrafında şekillenen askerî ve stratejik yapılaşmalara bırakmıştır. Ayrıca mevzubahis dönemde Antiokheia'nın önemi Alaşehir'i geride bırakacak ölçüde artmıştır. Laodikeia (Ladik) ve Khonas (Honaz) kentleri isyancı Manuel Mavrozomes'e verdikleri destek dolayısıyla imparatorun gözünden düşmüştü. Bir süre sonra ise Antiokheia, Menderes Havzası'nın idarî anlamda baş şehri hâline getirilmişti⁴⁸. Daha sonraki dönemlerde ise İznik İmparatorluğu'nun en büyük sınır üssü olarak değerlendirilmiştir⁴⁹. Ayrıca Akropolites'in olay anlatısı sırasında "*Menderes*

⁴⁵ Akropolites, 1903, s. 16; İng. çev., s. 129-130; Trk. çev., s. 29

⁴⁶ Magnus of Reichersberg, "The Chronicle of Magnus of Reichersberg", *The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Text*, İng. çev., G. A. Loud, Ashgate, Burlington 2010, s. 157; Karaca & Karacan, 2018, s. 247.

⁴⁷ Akropolites, 1903, s. 16; İng. çev., s. 129; Trk. çev., s. 28-29; Gregoras, 2012, s. 18.

⁴⁸ Peter Thonemann, *The Meander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, CUP, Cambridge 2011, s. 5.

⁴⁹ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Trk. çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 69.

bölgesine hâkim olan bir şehir” yorumunda bulunması, Antiokheia’nın stratejik önemini gözler önüne sermektedir⁵⁰.

Menderes Nehri köprüsü Efes’ten başlayan Büyük Doğu Ticaret Yolu açısından oldukça önemliydi. Antiokheia şehri bu köprüyü kontrol ediyordu⁵¹. Ayrıca Menderes Ovası’nı, Aphrodisias aracılığıyla Tavas Ovası’na bağlayan yan yolun ana yolla kesiştiği nokta Antiokheia’nın denetimindeydi. Dolayısıyla şehrin stratejik önemi oldukça fazlaydı. Bütün bunları bir araya getirdiğimizde şehrin ehemmiyet bakımından geri plana itilmesi ve bu doğrultuda kuşatılan şehrin Alaşehir olduğu iddiaları yanlış olacaktır. Bilakis XIII. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde bölgenin en önemli şehirlerinden biri Antiokheia idi. Bu şehir 1211’den sonra da Selçuklu ordusunun en önemli hedeflerinden biri olmayı sürdürmüştür. Nitekim anonim bir Bizans kaynağı⁵², İzzeddin (Azatines) adında soylu bir komutanın önderliğindeki Selçuklu ordusunun 1225-26 senesinde Menderes Antiokheiası’nı kuşattığını yazmıştır⁵³.

Kaynaklarda geçen yer adları ve bunların mekânsal değişimleri üzerinden ortaya atılan birtakım iddialar da mevcuttur. Buna göre gerçek Alaşehir’in Yalvaç ile Yenişehir arasında olduğu; savaşın ise Isparta’nın Gelendost ilçesine bağlı Yenice-Köke arasındaki Kuru bölgesinde gerçekleştiği öne sürülmüştür⁵⁴. Alaşehir isminin Yıldırım Bayezid (1389-1402) tarafından verildiği, İbn Bîbî’nin Alaşehir olarak nitelendirdiği şehrin Yalvaç olduğu savunulmuştur. Bizans kaynaklarının belirttiği Antiokheia isminin de Yalvaç’ın diğer adı olduğu vurgulanmış ve bütün kaynakların bu cihetle aynı yeri işaret ettikleri düşünülmüştür. Ayrıca Kuru tepesinde bulunan mezarlardan birinin I. Gıyâseddin Keyhüsrev’e ait olduğu, savaş alanının bir kısmının Eğirdir Gölü altında kaldığı, sultanın savaşı yönettiği tepenin nerede olduğu hakkında son derece cesur tezler ileri sürülmüştür. Ancak ne yazık ki metodoloji anlamında sağlam temellendirilmemiş olan bu söylemler oldukça hatalı varsayımlara dayanmaktadır. İlk olarak Philadelpheia’nın Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte Alaşehir ismine sahip olduğu bir rivayetten ibarettir. Nitekim Mükrimin Halil Yinanç Anonim tevârîhlerde (XIV. yüzyıl) yer alan bu bilgiye kuşkuyla yaklaşmış ve şehrin Osmanlı hâkimiyeti öncesinde

⁵⁰ “πόλις δὲ αὐτῆς χάραξ προκαθημένη Μαϊάνδρου.” Akropolites, 1903, s. 16; İng. çev., s. 129; Trk. çev., s. 28-29. Clive Foss, şehrin XII. ve XIII. yüzyıllarda bölgenin önemli merkezlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Clive Foss, “Archaeology and the “Twenty Cities” of Byzantine Asia”, *American Journal of Archaeology*, 81/4, 1977, s. 485.

⁵¹ Haluk Söner, “Antiokheia Ad Maeandrum Antik Kenti”, *Humanitas*, 5, 2017, s. 139.

⁵² Βίος τοῦ ἁγίου βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Βατάτση Ἐλεήμονος. Bk. Langdon, 1992, s. 99-100.

⁵³ Korobeinikov, 2014, s. 221.

⁵⁴ Ramazan Topraklı, “Yeryüzü Değişikliğine Bağlı Yorum Hataları: Alaşehir ve Lâdik Neresidir?”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 466-467.

Alaşehir ismine sahip olduğunu belirtmiştir⁵⁵. Burası, Türkiye Selçuklu Devleti kurucu sultanı Süleymanşah dönemiyle birlikte Türk egemenliğine girmiş ve 1098 baharına kadar da Selçuklu hâkimiyeti altında kalmıştır⁵⁶. Yaklaşık 20 yıla yakın bir süre Türk hâkimiyetine tanıklık etmiştir. Dolayısıyla Alaşehir isminin Yıldırım Bayezid değil Türkmenler tarafından verildiği genel olarak kabul görmektedir.

İbn Bîbî'nin Alaşehir olarak bahsettiği şehrin aslında Yalvaç olduğu tezi ise oldukça muğlaktır. Nitekim Yalvaç'ın daha önceden böyle bir isim taşıdığına dair somut bilgiler bulunmamaktadır. Ayrıca Yalvaç'ın o süre zarfında (Miryokefalon Savaşı'ndan sonra) Türkiye Selçuklu toprakları içerisinde olduğu bilinmektedir⁵⁷. Daha önce de belirtildiği üzere sultanın Bizans topraklarında ilerlediği tüm kaynaklarca ittifak hâlinde olunan bir bilgidir. Nitekim İbn Bîbî Alaşehir'in büyük bir Bizans şehri olduğunu doğrulamıştır⁵⁸. Gregoras ve Akropolites tarafından Antiokheia olarak işaret edilen yerin de Yalvaç olduğunu düşünen araştırmacılar, Psidia Antiokheiası ile Menderes Antiokheiası'nı karıştırmışlardır. Hâlbuki Bizans kaynakları bahsettikleri şehrin Menderes kenarında olduğunu özellikle vurgulamışlardır. Ayrıca kuşatılan şehrin Yalvaç olması durumunda dahi araştırmacıların işaret ettikleri savaş alanı Yalvaç'ın 40 km güneybatısında kalmaktadır. Oysa Theodoros'un bölgeye intikali sırasında Selçuklu ordusu kuşatma pozisyonundaydı. Böylesine bir yer değişikliğinin olması pek olası görünmemektedir.

Sonuç

Araştırmalarımız ışığında şu sonuçlara varılmıştır:

İbn Bîbî, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi için oldukça önemli bir kaynaktır. Ancak bu konu hakkında uzmanlaşmış tarihçilerin de belirttiği üzere müellifin kullanmış olduğu metot itibarıyla eserinin ilk bölümlerine şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Çalışmamıza konu olan olayların vuku bulduğu zaman aralığı düşünüldüğünde, doğrudan İbn Bîbî temel alınarak birtakım iddialarda bulunmak yanılğıya sebep olabilir. Zira savaşı edebî bir anlatımla ele almış; mekân ve zaman unsurlarını göz ardı etmiştir. Üstelik müellifin Alaşehir'in kuşatıldığını veya savaşın orada cereyan ettiğini açıkça belirttiği de söylenemez. Sadece Selçuklu ordusu Alaşehir hududuna

⁵⁵ Mükrimin Halil Yinanç, "Alaşehir", *İA*, I, 1941, s. 292.

⁵⁶ Anna Komnene, *Alexiadis*, II, ed. Ludwig Schopen, CSHB, Bonn 1878, s. 95; *The Alexiad*, İng. çev. Elizabeth Dawes, Puplications Byzantine Series, Cambridge 2000, s. 200; *Alexiad: Malazgirt'in Sonrası*, Trk. çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 338.

⁵⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 239, 303.

⁵⁸ İbn Bîbî, 2014, s. 136.

vardığında⁵⁹ Bizans casuslarının Theodoros’a haber gönderdikleri bilgisini vermiştir. Ayrıca İbn Bîbî’de yer alan “Müslüman mezarlığında toprağa verdiler.” ifadesi mekânsal açıdan doğrudan Alaşehir’i işaret etmemelidir. Türkmenlerin XI. yüzyılın sonlarından itibaren çevrede faaliyet gösterdiği ve bazı şehirlere yerleştikleri düşünüldüğünde Menderes Havzası’nda sadece Alaşehir’de Müslüman mezarlığının olduğu söylenemez.

Georgios Akropolites ve Nikephoros Gregoras, savaşın gerçekleştiği yer olarak Antiokheia’yı işaret etmişlerdir. Yazarların anlatımlarını coğrafi unsurlarla detaylandırmaları ve muharebenin somut tasvirlerine yer vermeleri, mevzubahis konuyu oldukça zenginleştirmiştir. Akropolites, Theodoros Laskaris’in ordusuyla Antiokheia’dan önce Alaşehir’e vardığını ve orada sultanın elçisiyle karşılaştıktan sonra güneye doğru ilerlediğini açıkça ortaya koymuştur. Nikephoros Gregoras’ın İznik ordusunun kullanmış olduğu yol hattına ve yürüyüşün kaç gün sürdüğüne dair somut ifadeleri daha tafsilatlı bilgilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu nitelikler kaynağın söz konusu olay hakkındaki güvenilirliğini arttırmaktadır.

Nikephoros Gregoras’ın savaş alanı tasviri oldukça önem arz etmektedir. Müellife göre Selçuklu ordusu muharebe alanının darlığından dolayı ilk saldırıyı İznik birliklerinden beklemişti. Bu bilgi bizi bazı sonuçlara ulaştırabilirdi. Ancak topografik incelemelerimiz sonucunda söz konusu darlığın sadece akarsulardan kaynaklanabileceğini düşünüyoruz. Sonuç olarak, argümanlarımıza yön veren kaynakların tetkik ve tahlili sonucunda; mevzubahis savaşın Antiokheia önlerinde vuku bulduğuna kanaat getirdik. Seferin olası güzergâhı dikkate alındığında ise şehrin kuzeydoğusunda yapılacak bir savaş alanı arkeolojik kazısı olayı tamamen aydınlatılabilir.

Kaynakça

1. Ana Kaynaklar

Anna Komnene (1878). *Alexiadis*, II, ed. Ludwig Schopen, CSHB, Bonn; (2000). *The Alexiad*, İng. trc. Elizabeth A. S. Dawes, Publications Byzantine Series, Cambridge; (1996). *Alexiad: Malazgirt’in Sonrası*, Trk. trc. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Deuilli Odo (2021). *VII. Louis’in Doğu’ya Seyahati*, Trk. trc. Caner Togaç, Kronik Yay., İstanbul.

Die Byzantinischen Kleinchroniken (1975). “Χρονικὸν νέον ἐν συντόμῳ”, I, ed. Peter Schreiner, CFHB, Viyana.

---

⁵⁹ İbn Bîbî, 1971, s. 37.

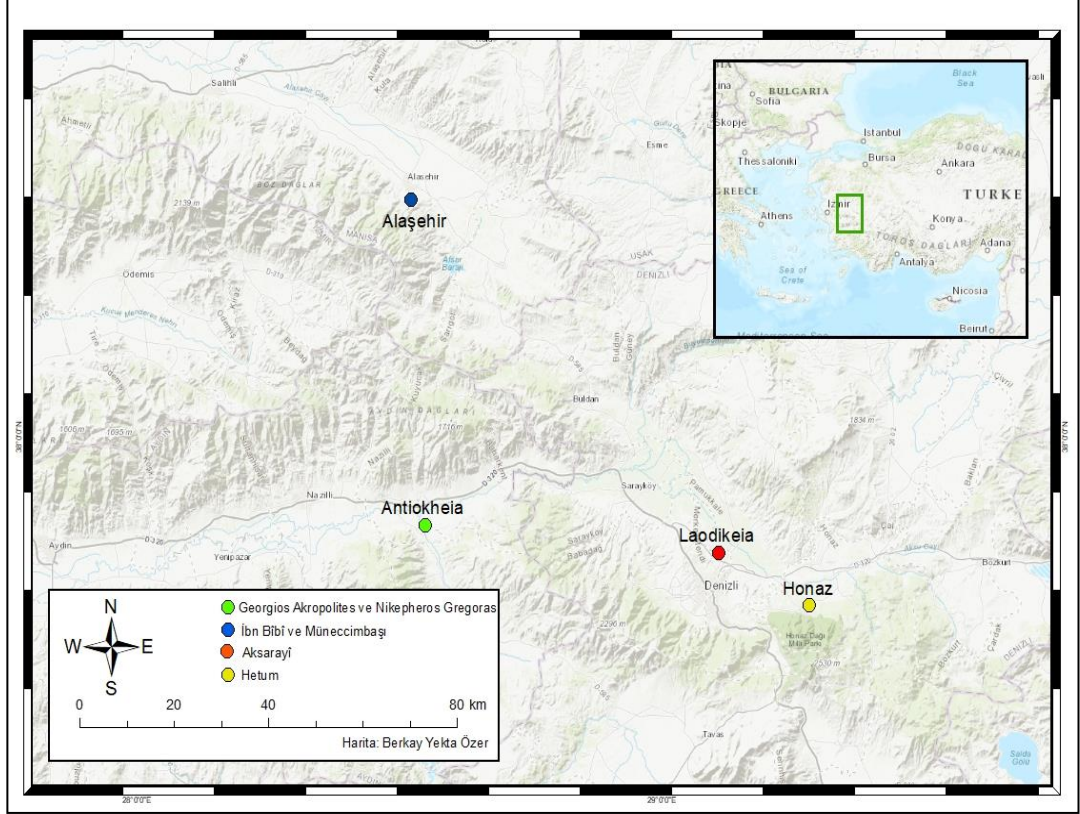

- Georgios Akropolites (1903). *Opera*, I, nşr. Augustus Heisenberg, Leipzig; (2007). *The History; Introduction, translation and commentary*, İng. trc. Ruth Macrides, OUP, Oxford; (2008). *Vekayinâme*, Trk. trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Georgios Pachymeres (1984). *Relations Historiques*, CFHB, I-III, ed. Albert Failler, Fr. trc. Vitalien Laurent, Paris.
- Gorigos Senyörü Hetum (1946). *Vekayiname*, Trk. trc. Hrant D. Andriasyan, TTK, Basılmamış Çeviri, Ankara.
- İbn Bîbî (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Trk. trc. Mehmet Nuri Gençosman, Usluk Basımevi, Ankara; (1971). *Ahbâr-ı Selcûki-yi Rûm*, neşr. Muhammed Cevad Meşkur, Tahran; (2014). *el-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, Trk. trc. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Trk. trc. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.
- Magnus of Reichersberg (2010). "The Chronicle of Magnus of Reichersberg", *The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Text*, İng. trc., G. A. Loud, Ashgate, Burlington.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (2001). *Câmiu'd-Düvel*, Trk. trc. Ali Öngül, Akademi Kitapevi, İzmir.
- Nikeforos Gregoras (2012). *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, I, ed. Ludwig Schopen, Cambridge.
- Niketas Khoniates (1835). *Historia*, nşr. Immanuelis Bekkeri, CSHB, Bonn; (1984). *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, İng. trc. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit; (2013). Niketas Khoniates, *Historia; İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Dünya Kitapları, İstanbul.
- Niketas Khoniates (1972). *Orationes et Epistulae*, ed. Ioannes Aloysius Van Dieten, CFHB, Berlin ve New York.
- 2. Araştırma Eserleri**
- Altan, E. (2001). "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, LXV/243, s. 571-582.
- Altan, E. (2003). *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara.
- Ateş, A. (1945). "Hicri VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 8, s. 94-135.
- Ayönü, Y. (2015). "İslam ve Bizans Kaynaklarına Göre Antiokheia Savaşı", *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, I, s. 1-12.
- Ayönü, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara.

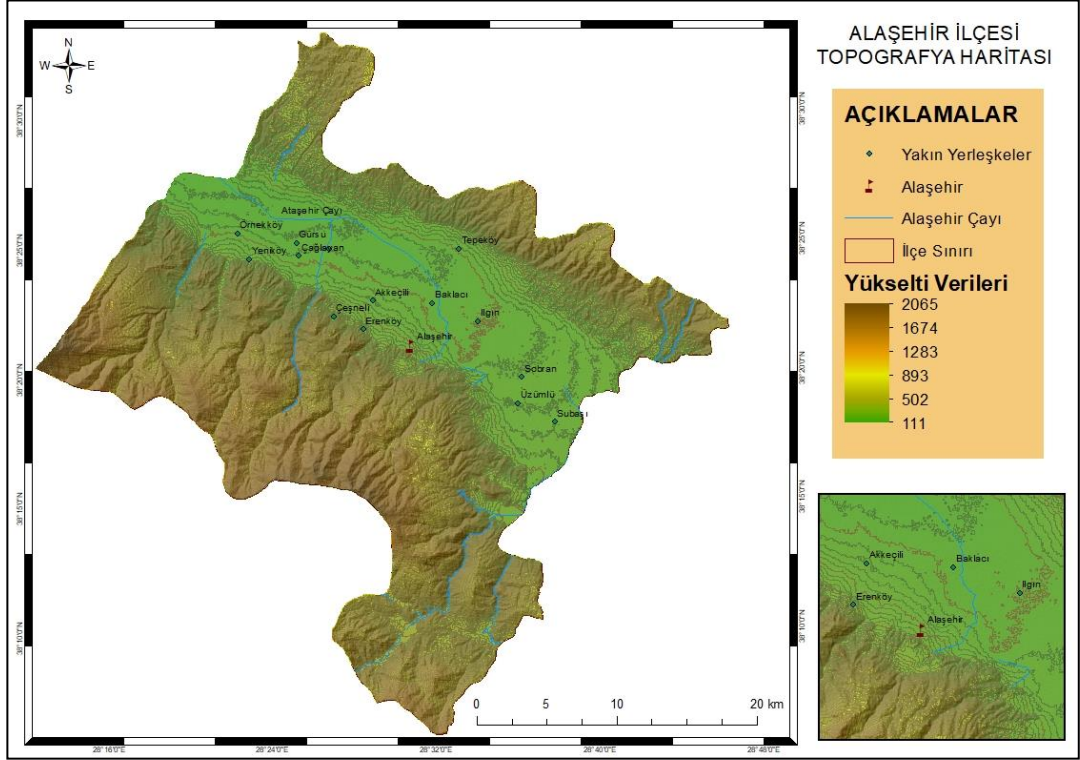
- Baykara, T. (1997). *I. Gıyâseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi Şehit*, TTK, Ankara.
- Cahen, C. (2000). *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Trk. trc. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Duda, H. (2011). “İbn Bîbî'nin Selçuk Tarihi”, *Şarkiyat Mecmuası*, II, s. 1-10.
- Erzi, A. (1977). “İbn Bîbî”, *İA*, V/II, s. 712-718.
- Eskikurt, A. (2014). “7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 20, s. 33-79.
- Foss, C. (1977). “Archaeology and the "Twenty Cities" of Byzantine Asia”, *American Journal of Archaeology*, 81/4, s. 470-486.
- Karaca, B. & Karacan K. (2018). “Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 32, s. 241-264.
- Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK, Ankara.
- Keçiş, M. (2009). “Georgios Akropolites ve “Tarih” Adlı Eseri”, *TAD*, C. 28, S. 45, s. 191-206.
- Koca, S. (2016). “Türkiye Selçuklu Devletinin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)”, *USAD*, 5, s. 25-67.
- Koçuk, İ. (2017). *İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri (1204-1214)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Korobeinikov, D. (2014). *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, OUP, Oxford.
- Kurtuluş, R. (2001). “Kani-i Tüsi”, *DİA*, XXIV, s. 307.
- Kyriakidis, S. (2011). *Warfare in Late Byzantium 1204-1453*, Brill, Boston.
- Langdon, J. (1992). *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor: The documentary Evidence for and Hagiographical Lore about John III Ducas Vatatzes's Crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231, A.D.* Caratzas, New York.
- Özaydın, A. (1999), “İbn Bîbî”, *DİA*, XIX, (1999), s. 379-382.
- Özer, B. (2022). *Bizans'ın Sürgün Yılları, Latin İşgali Sonrası İmparatorluğun Yeniden Kuruluşu*, İdeal Kültür Yay., İstanbul.
- Özgüdenli, O. (2020). *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, Ötüken Yay., İstanbul.

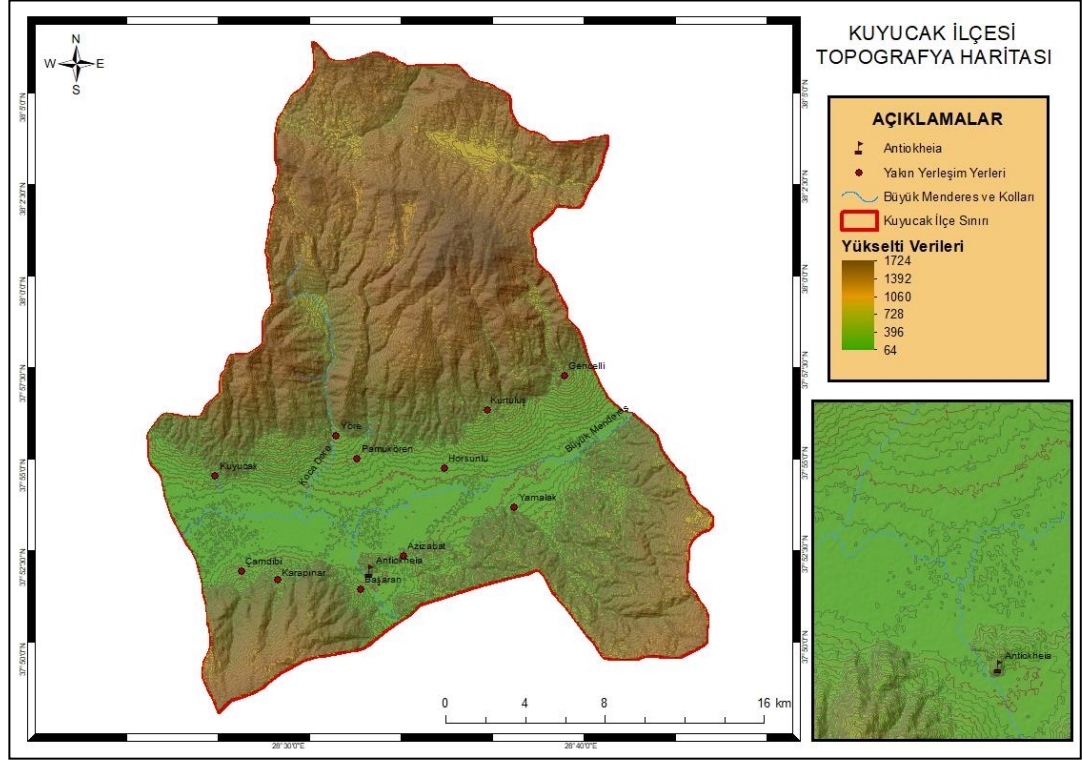
- Ramsay, W. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Trk. trc. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Yay., İstanbul.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi*, Trk. trc. Fikret Işıltan, III, TTK, Ankara.
- Savvides, A. (1981). *Byzantium in The Near East: Its Relations with The Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor The Armenians of Cilicia and The Mongols A.D. c. 1192-1237*, Byzantine Texts and Studies, Atina.
- Savvides, A. (1991). "Acropolites and Gregoras on The Byzantine- Seljuk Confrontation at Antioch-on-The Maeander (A.D.1211). English Translation and Commentary", *TAD*, 15, s. 29-38.
- Söner, H. (2017). "Antiokheia Ad Macandrum Antik Kenti", *Humanitas*, 5, s. 139-153.
- Thonemann, P. (2011). *The Maeander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, CUP, Cambridge.
- Topraklı, R. (2016). "Yeryüzü Değişikliğine Bağlı Yorum Hataları: Alaşehir ve Lâdik Neresidir?", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, s. 457-476.
- Turan, O. (2013). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Vryonis, S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Islamization from the Eleventh to Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley.
- Yinanç, M. (1941). "Alaşehir", *İA*, I, s. 291-293.

Ekler

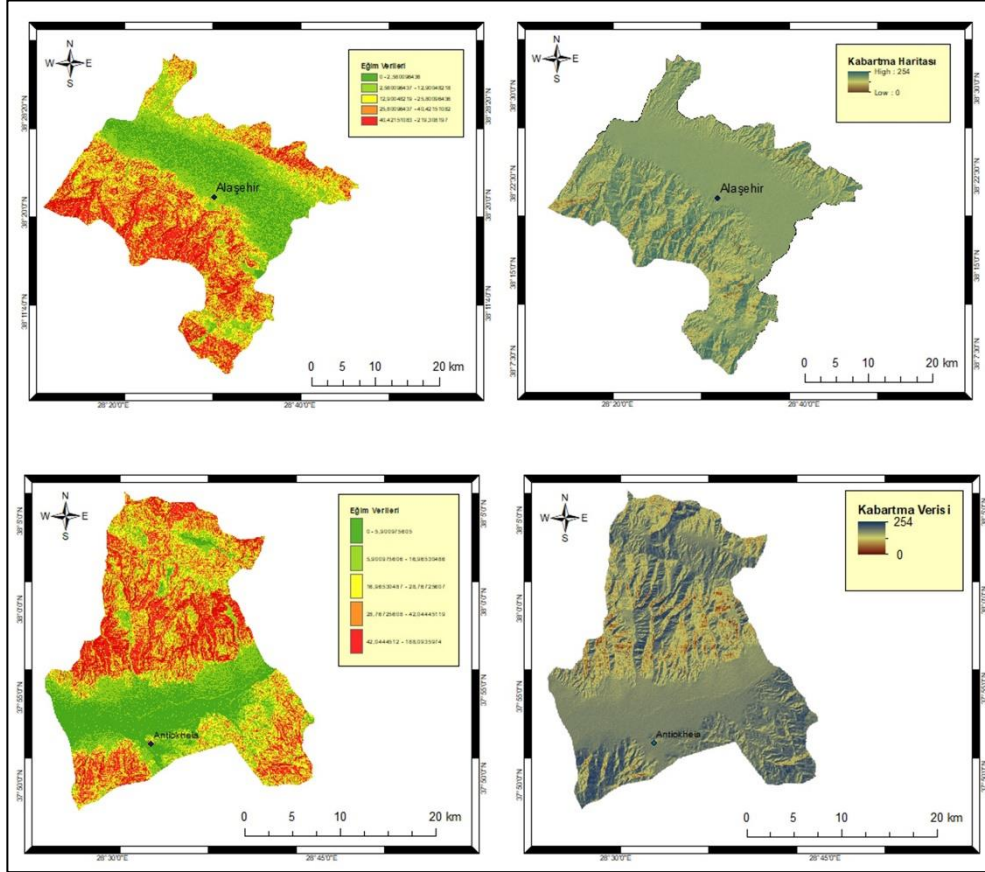

Harita 1: Kaynakların savaş alanı olarak işaret ettiği yerler.

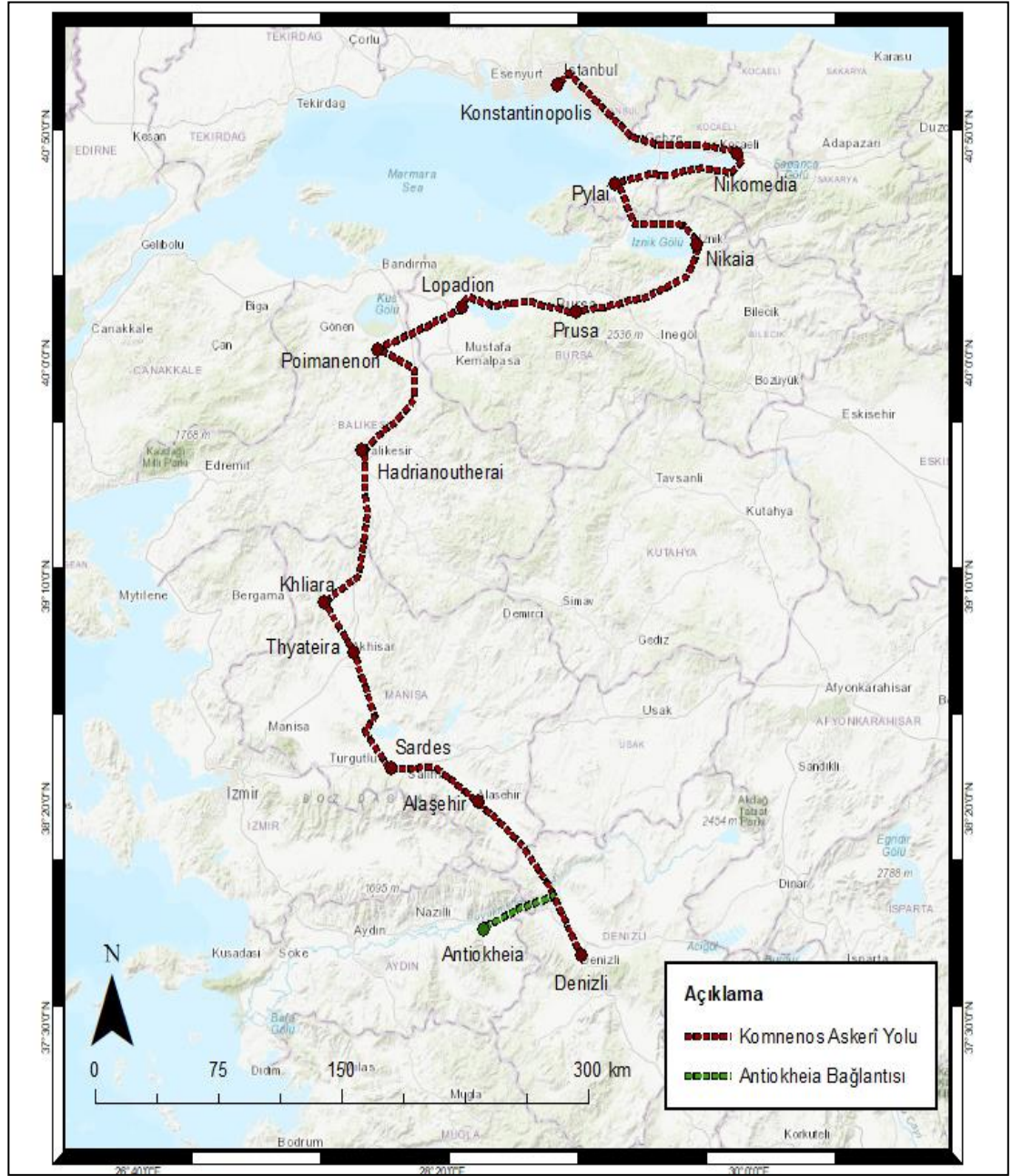

Harita 3: Alaşehir ilçesi topografya haritası.

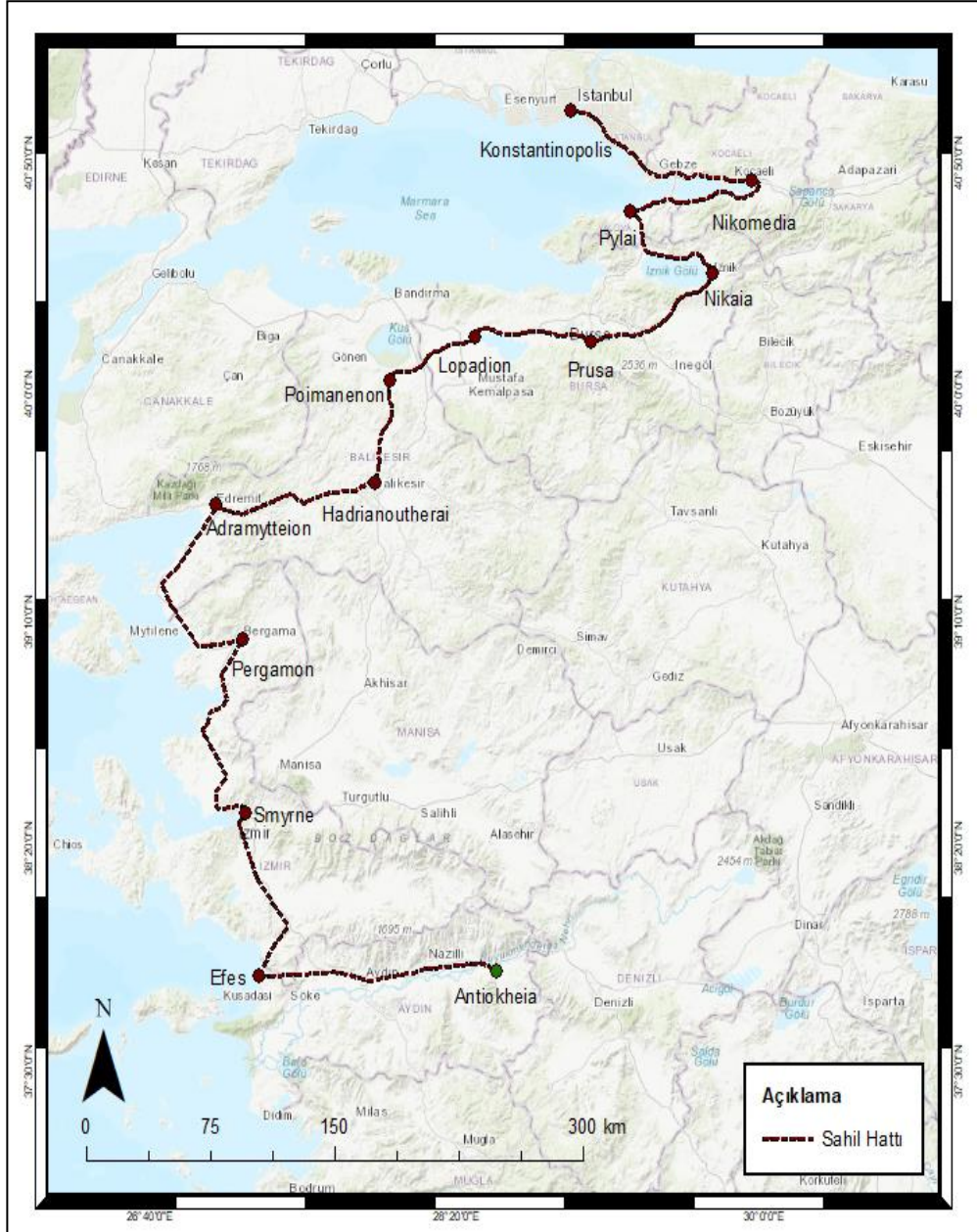

Harita 4: Gregoras'ın verdiği bilgi doğrultusunda Alaşehir ve Kuyucak ilçelerinin eğim ve kabartma haritaları.

Harita 5: İstanbul-İzmit-İznik-Uluabat-Poimanenon-Balıkesir-Khliara-Akhisar-Sardes-Alaşehir-Denizli Güzergâhı.

Harita 6: İstanbul-İzmit-İznik-Uluabat-Poimaneion-Balıkesir-Edremit-Bergama-Manisa-İzmir-Efes-Menderes Vadisi Güzergâhı (Sahil Hattı).

YUANSHI (YUAN TARİHİ)'DEKİ TUOTUO (TOKTOĞA) BİYOGRAFİSİ

BIOGRAPHY OF TUOTUO (TOQTOGHA) IN YUANSHI (HISTORY OF THE YUAN)

Mustafa UYAR*

Shan-Ju LIN**

Makale Bilgisi

Başvuru: 26 Ocak 2024

Kabul: 9 Mart 2024

Article Info

Received: January, 26, 2024

Accepted: March, 9, 2024

Öz

Makale, Moğolların Çin'de hüküm süren Yuan Hanedanlığı (1271-1368) döneminde hem bürokrasi hem de askeri teşkilat içinde önemli görevlerde bulunmuş Merkit asıllı devlet adamı Toktoğa'nın Yuanshi (Yuan Tarihi)'ye yansıyan hayat hikayesini ve bu biyografiye dair verilerin incelenmesini, ardından detaylı biçimde değerlendirmesini içermektedir. Moğol Toktoğa'nın hükümdara hizmetleri; hükümdara karşı konumu; yine devlet içinde görevli akrabaları; bu akrabalarıyla olan ilişkileri ve rekabeti; devleti çökuşe sürükleyen isyanlar karışında gösterdiği başarıları; izlediği önemli politikalar ve sonuçları; görevinden azli ve sürgün edilmesi; öldürülmesi ve sonrasında vuku bulan hadiseler hakkında bilgiler, makalenin kapsamı arasındadır.

Çalışma, biyografisini ele aldığı bu önemli şahsın faaliyetlerini aktarırken, onun ifa ettiği görevlerin isimleri, işlevleri ve mahiyetleri hakkında da bilgi vermektedir. Toktoğa'nın hayat hikayesinin anlatıldığı satırların arasındaki verilerin işlenmesi, açıklanması ve değerlendirilmesi, makalenin başlıca hedefi niteliğindedir. Bu anlamda çalışma, Çin'in Moğol hakimiyeti altındaki bu dönemi hakkında bilgi sunması yanında sosyo-kültürel, ekonomik tarihi ve dönemin idari yapısı, kurumların işleyişi bakımından da önemli bilgileri haizdir.

Anahtar Kelimeler: Toktoğa, Yuan İmparatorluğu, Yuanshi, Yuan Tarihi, Ortaçağ Çin Tarihi, Moğollar.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi; DTCF; Tarih Bölümü; uyar@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0001-7037-9114; Ankara-Türkiye.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi; Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı; 035sjl@gmail.com; ORCID: 0009-0003-3665-2609; Ankara-Türkiye.

Abstract

The article includes the life story of Toktogha, a statesman of Merkit origin who held important positions in both the bureaucracy and the military organization during the Yuan Dynasty (1271-1368) of the Mongols in China, as reflected in the Yuanshi (Yuan History) and an examination of the data on this biography, followed by a detailed evaluation. The scope of the study includes information on Mongol Toktogha's services to the ruler; his position in relation to the ruler; his relatives in the state; his relations and rivalries with these relatives; his successes in the face of rebellions that led the state to collapse; the important policies he pursued and their consequences; his dismissal and exile; his murder and the events that took place afterwards.

While describing the activities of this important biographical figure, the study also provides information about the names, functions and nature of the duties he performed. The main goal of the paper is to process, explain and evaluate the data between the lines of Toktogha's life story. In this sense, in addition to providing information about this period of China under Mongol rule, the study has important information in terms of socio-cultural, economic history, administrative structure of the period and the functioning of institutions.

Keywords: *Toqtogha, Yuan Empire, Yuanshi, Medieval Chinese History, Mongols.*

Yuan Hanedanlığı tarihini incelemek üzere önemli bir kaynak olan *Yuanshi* (*Yuan Tarihi*) 1369 ve 1370 yılında Song Lian ve Wang Yi tarafından hazırlanmıştır. *Jizhuan ti* tarzında yazılan *Yuanshi*, toplam 210 bölümden oluşur. 47 bölümü *benji*, 58 bölümü *zhi*, 8 bölümü *biao* ve 97 bölümü *liezhuan* içermektedir.¹

Ming Hanedanı'nın Hongwu yönetim döneminin ilk yılında (1368), ilk hükümdarı Taizu tarafından *Yuanshi*'nin hazırlanması emredilir. Ertesi yıl, *Yuanshi* yazı kurulu Nanjing'de toplanıp eseri hazırlamaya başlar. Kurulda, vezir (*zuo chengxiang*)² Li Shanchang kurulu müdürü olarak, Song Lian ve

¹ *Jizhuan ti*, Doğu Asya ülkelerindeki antik tarih yazımı türlerinden biridir. Şahıs merkezli olmak yanında sözleri ve olayları kayda geçiren *jizhuan ti* ekolü, Sima Qian tarafından yaratılmıştır. Genelde *benji*, *zhi*, *biao* ve *liezhuan* gibi bölümleri içermektedir. *Benji* kısmında, hükümdarların faaliyetleri önemli olaylar kayda geçirilir. *Zhi*'de ise teşkilât ve sistemlerdeki çeşitli gelişmeler kaydedilir. *Biao* ise soy kütükleri, şecereler ve önemli kişiler için hazırlanan tablolarıdır. *Liezhuan* ise önemli kişiler, etnik gruplar ve yabancı ülkeler için hazırlanan biyografiler ve hayat hikayeleridir, bk. Yixiang Yang, "Jizhuan ti" maddesi, *Zhongguo Shixueshi Cidian*, Taipei 1990, s. 284-285; "Jizhuan ti" maddesi, *Zhongwai Lishi Cihai*, ed. Zhengnong Xia, Taipei 1993, s. 196; "Jizhuan ti" maddesi, *Lishi Cidian*, ed. Xiaoxin Zhu, Beijing 1999, s. 137-138; Endymion Porter Wilkinson, *Chinese History: A New Manual*, Cambridge 2013, s. 621.

² Çin tarihinde büyük öneme sahip memuriyetlerin en saygın, nüfuzlu üyesini veya üyelerini belirten, hükümdar nezdinde memurların ve bürokrasinin lideri, sözcüsü olan ve aynı zamanda

Wang Yi ise baş editör olarak görev alır ve Zhaoxun gibi ne Yuan Hanedanlığı'ndan ne de Ming Hanedanlığı'ndan olan devlet adamlarından 16 müellif yer alır. 188 gün içinde toplam 159 bölüm meydana getirilir. Yuan Hanedanlığı'nın son hükümdarı Shundi Togan Temür'ün kayıtları eserde yer almadığı için Ming hükümdarı Taizu tarafından, devlet adamların Shundi hakkındaki kayıtları toplanması emredilir. Yönetimin üçüncü yılında (1369), ikinci yazı kurulunun toplanmasını emreder. Bu yeni kurul, 14 müelliften oluşmaktadır. Toplam 143 gün içinde 53 bölüm daha hazırlanır. Önceki kurulun hazırladığı bölümleri ile birleştirilip tanzim edilerek toplamda 210 bölüm meydana getirilir.

Yuanshi eserinin kısa zaman içinde bitirilmesi, farklı müelliflerce hazırlanması ve hazırlayanların Moğol dili ve sistemleri hakkındaki bilgilerinin yeterli olmaması gibi sebeplerle hayli tekrar, yanlış tercüme ve bütünlük yönünden eksikler gibi kusurları mevcuttur. Fakat öte taraftan, Yuan Hanedanlığı tarihini incelemek bakımından *Yuanshi* eseri, ihmal edilemezdir. *Yuanshi*'nin *Shisan chao shilu* (On Üç Hanedanlığın Hakiki Kayıtları) ve *Jingshi dadian* (Dünyayı Yönetme Yasaları) gibi orijinal kaynakları kayıp olduğundan, bunların içerdiği bilgiler *Yuanshi* eserinde mevcuttur. Yuan Hanedanlığı teşkilât tarihini ve önemli şahsiyetlerini araştırmak için çok mühim bir eser sayılmaktadır.

Yuanshi tamamlandıktan sonra ise onun üzerine birçok tashih ve ilave/zeyl eserleri hazırlanır.³ *Yuanshi*'nin ilk nüshası 1370 yılında yazılır ve ondan sonra birçok nüshalar daha hazırlanır. 1976 yılında *Zhonghua Shuju* tarafından *Dianjiao ben* (noktalı ve karşılaştırmalı nüshası) basılır. Şimdiye kadarki eserin mevcut en iyi nüshasıdır.⁴

---

hükümdarın sivil ve askerî tüm alanlardaki emirlerini uygulamak için başlıca yetki sahibi unvandır. Genellikle *cheng* veya *xiang* olarak kısaltılır. Tüm hanedanlarda genellikle bu kelimenin başına *sol* (*zuo*) ve *sağ* (*you*) terimleri eklenir. Prestij ve saygınlık bakımından *sol*, *sağa* ağır basmaktadır; Yuan Hanedanlığı'nda ise bunun tersi geçerlidir, bk. "ch'êng-hsiàng" maddesi, Charles O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*, Stanford 2008, s. 126; "tsò" maddesi, Hucker, 2008, s. 522.

³ Cui Zhong Hu, *Yuanshi Xubian (Sequel to the Yuanshi)*, Taipei 1976; Hao Xu, *Yuanshi Chanyou (Expounding the Yuanshi)*, Tainan 1996; Yuanping Shao, *Yuanshi Leibian (Yuanshi Üzerine Bir Derleme)*, Taipei 1984; Yuan Wei, *Yuanshi Xibian (New Edition of the Official History of the Yuan Dynasty)*, Taipei 1984; Lian Zeng, *Yuanshu (Yuan Kitabı)*, Shanghai 2009; Lian Zeng, *Yuanshi Kaoding (Yuanshi Tashihi)*, Beijing 1996; Shaomin Ke, *Xin Yuanshi (Yeni Yuan Tarihi)*, Taipei 1956; Ji Tu, *Mengwuer Shiji (Historical Records of the Mongols)*, Taipei 1977.

⁴ Lian Song vd., *Yuanshi (Yuan Tarihi)*, ed. Zhonghua Shuju yazı kurulu, Beijing 1976, s. 1-6, 4673-4674, 4677-4678; F. W. Cleaves, "The Memorial for Presenting the 'Yuan shih'", *Asia Major*, 1988, C. 1, S. 1, s. 59-69; Zhian Li&Xiaoxin Wang, *Yuan Shixue Gaishuo (Yuan Hanedanlığı Tarihyazımı Genel Şerhi)*, Tianjin 1989, s. 267-268; *Yuanshi Tanyuan (On the*

Tuotuo (Toktoğa) Biyografisinin Çevirisi ve Değerlendirmesi

Tuotuo (Toktoğa), Dayong (大用) lakabını almıştır ve doğduğu andan itibaren üstün zekalı olduğu bellidir. Okumaya başladıktan sonra Pujianglı (浦江)⁵ Wu Zhifang (吳直方) adındaki hocasına “Bütün gün dik oturup okumaktansa her gün eskilerin iyi söz ve davranışlarını kaydetmeyi tercih ederim. Böylece hayatım boyunca bana yarar sağlar” diyerek ricada bulunur. Biraz büyüdükten sonra kolları o kadar güçlenir ki 1 dan (石)⁶ kuvvetindeki yayı gerebilmektedir. On beş yaşına geldiğinde şehzadenin (Ragibagh/Arigabag Han) *qieliangkou qiexueguan* (怯憐口怯薛官)⁷ işlerini

---

Origins of the History of the Yuan), ed. Shenrong Wang vd., Jilin 1991; F. W. Mote, “A Note on Traditional Sources for Yuan History”, Bibliographical Essays bölümü, *The Cambridge History of China*, Vol. 6, Cambridge 2006, s. 689-693; Wilkinson, *Chinese History Manual*, s. 779-780; “Yuanshi” maddesi, *Zhongguo Da Baike Quanshu (Çin Büyük Ansiklopedisi)*, Beijing 2009, C. 27, s. 308; Dezhi Chen, *Mengyuan Shi Yanjiu Daolun (A Guide to the Research of Mongol-Yuan History)*, Nanjing 2012, s. 3-13.

⁵ Burada bahsedilen Pujiang, günümüzde Zhejiang vilayetinin Jinhua ilçesindedir. Yuan Hanedanlığı'nda Wuzhou Lu'ya (婺州路) bağlı idi, bk. Lian Song vd.宋濂等, *Yuanshi Yuan Shi (Yuan Tarihi)*, ed. Zhonghua Shuju yazı kurulu, Pekin 1976, 62, s. 1497. *Zhongguo Lishi Diming Dacidian* 中国历史地名大辞典 (Çin'in Tarihsel Yer Adları Büyük Sözlüğü), ed. Weile Shi 史为乐, Çin Sosyal Bilimler Basımevi, Pekin 2005, C. 2, s. 2205.

⁶ Dan, bir ağırlık ölçüsüdür. Yuan Hanedanı zamanında 1 dan=120 jin=76.8 kg, bk. Guangming Qiu 丘光明, *Zhongguo Gudai Jiliangshi* 中国古代计量史 (*The History of Ancient Chinese Measures and Weights*), trans. Yanming Zhang 张延明, Hefei 2012, s. 2, 191.

⁷ *Qieliankou*, kendisi edebi Moğolca *ger-ün köbegüd*'den türetilmiş olan ve “yurt'un oğulları” anlamına gelen Moğol dilindeki *ger-in k'e'ü'nün* Çince transkripsiyonudur. *Ger-ün köbegüd* terimi, Yuan Hanedanlığı'nda genellikle imparatorluk veya soylu ailelerin zanaatkarları veya aile hizmetçileri olarak kullanılan bir köle kategorisini belirtmek için kullanılır, bk. Ch'i-ch'ing Hsiao, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, Cambridge 1978, s. 199, note: 312. “Qieliankou” maddesi, *Zhongguo Dabaikequanshu* 中国大百科全书 (Çin Büyük Ansiklopedisi), Beijing 2009, C. 18, s. 64. Yuanrui Xu 徐元瑞, *Lixue Zhinan* 吏學指南 (*Memurlar için El Kitabı*), Taipei 1979, s. 4-5,19. Linzhi Zheng (Jeong In-ji)鄭麟趾, *Gaolishi* 高麗史 (*Goryeosa* 고려사/*History of Goryeo*), ed. Bing Ding 丁丙, Qing chuye jiuchao Guangxu jian (1644-1735) Qiantang Ding shi buchaoben 清初葉舊鈔光緒間錢塘丁氏補鈔本 (Elyazması eserler, Tayvan Millî Kütüphanesi'nin Nadir Kitaplar Odası'nda mevcuttur), Qiantang 1644, 123, s. 20. Wilkinson, *Chinese History*, s. 782; Francis Woodman Cleaves, “The Sino-Mongolian Inscription of 1335 in Memory of Chang Ying-Jui” *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1950, C. 13, S. 12, s. 51-52, note: 170. *Qixue* (keşik/keşig) sistemi, Moğol İmparatorluğu'nun ve Yuan Hanedanlığı hükümdarlarının hassa ordusudur. *Keşik*'in tekil ismi *qixuedai* (怯薛歹/怯薛帶) veya *qixuetai* (怯薛台) yani *keşiktei*'dir. Çoğul ismi ise *qixuedan*'dır (怯薛丹 *keşikten/keşigten*). *Keşik* birliği reisinin adı *qixuezhang* (怯薛長 *kesigüd-ün Ötoküs*) ve *qixueguan* (怯薛官 *keşik-ün-Nojad*) ise reis yardımcısıdır.

yapmaya başlar. Yuan Hanedanlığı'nın sekizinci Hükümdarı Wenzong'un (Tuğ Temur Han)⁸ Tianli (天曆) idari döneminin ilk yılında (1328) öncekinin yerine (Dadu Lu 大都路) *darugaçi* (*daluhuachi* 達魯花赤) tayin edilir.⁹ İkinci yılında hükümdarı Wenzong'un huzuruna çıkar. Hükümdar onu çok beğenir ve bu çocuğun gelecekte kesinlikle önemli görevlere getirileceğini söyler. Şehzadenin sarayında yemek, kıyafet ve kiler ile ilgili işlere bakan muavini (*neizai sicheng* 內宰司丞)¹⁰ görevine getirilir ve aynı zamanda önceki görevini de yapmaya devam eder. [Aynı yılın] beşinci ayında şehzadenin binicilik işlerine bakan yardımcısı (*fuzheng sicheng* 府正司丞)¹¹ olarak tayin edilir. Hükümdarı Wenzong'un Zhishun (至順) yönetim döneminin ikinci yılında (1331) kendisine *hufu* (虎符)¹² verilir ve Zhongyi

---

Şehzadelerin *keşik* birlikleri hükümdarınkine benzerdir, fakat hepsi hükümdarınkinden ayrı ayrı sevk edilir, bk. Hsiao, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, s. 34. Tomoo Katayama 片山共夫, “怯薛と元朝官僚制” (Keşik ve Yuan Hanedanlığı Yönetim Sistemi-The Keshik and the System of Administration under the Yuan Dynasty), *Shigaku Zasshi* 史学雜誌, 1980, C. 89, S. 12, s. 1790, 1792, 1894. Watari Yanai 箭内互, *Yuanchao Qiexue ji Woerduo Kao* 元朝怯薛及斡耳朵考 (*Yuan Hanedanlığı'nda Keşik ve Orda Üzerine Araştırmalar*), çev. Jie Chen&Qingquan Chen, Taipei 1963, s. 39. Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı: (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, Ankara 2020, s. 15, 119. Shusen Qiu 邱树森, *Yuanshi Cidian* 元史辞典 (*Yuan Tarihi Sözlüğü*), Jinan 2000, s. 512. “Qiexue” maddesi, *Zhongguo Dabaikequanshu*, C. 18, s. 64-65.

⁸ Tuncer Gülensoy&Paki Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul 2015, s. 483.

⁹ Daruga (daruha, darugaçi, darugaçin): Moğol devletlerinde idari, askerî ve mali yetkilere sahip büyük memurlara verilen bir unvandır. Çin tarih kayıtlarında “Daluhuachi” (答魯花赤), “Daluhechen” (答魯合臣), “Xuanchai” (宣差) ve diğer şekillerinde geçer. bk. Abdülkadir Yuvalı, “Daruga” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1993, C. 8, s. 505-506. Qiu, *Yuanshi Cidian*, s. 828. Ji Tu 屠寄, Mengwuer Shiji 蒙兀兒史記 (Moğolların Tarih Kayıtları), ed. Jialuo Yang 楊家駱, Taipei 1962, 125, s. 1. Burada bahsedilen Dadu Lu, Çin'deki Yuan Hanedanlığı'nın kurucusu ve ilk Hükümdarı Shizu'nun Zhiyuan (至元) idari döneminin yirmi birinci yılında (1284) Daxing Fu olarak değiştirilir. İdari merkezi, Daxing ve Wanping adlı iki ilçesinde idi (günümüzdeki Pekin), bk. Song vd., 1976, 58, s. 1347. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 137. Tuotuo'nun babasının (Mazha'ertai 馬札兒台 Majartai) biyografisi bk. Song vd., 1976, 138, s. 3339-3340. Deyi Wang vd. 王德毅等, *Yuanren Zhuanji Ziliao Suoyin* 元人傳記資料索引 (*Index to Biographical Data on Persons of the Yuan Dynasty*), Beijing 1987, C. 4, s. 2458.

¹⁰ Song vd., 1976, 89, s. 2244. Junliang Wang 王俊良, *Zhongguo Lidai Guojia Guanli Cidian* 中国历代国家管理辞典 (*Çin Hanedanları Devlet Yönetimi Sözlüğü*), Changchun 2002, s. 113.

¹¹ Song vd., 1976, 89, s. 2244. Wang, 2002, s. 507.

¹² *Hufu*, bir çeşit askerî sevk işlemi belgesi, delilidir. *Hufu*, üzerindeki kaplan şeklinden dolayı böyle adlandırılır. İki kısımdan oluşan *hufu*'nun bir kısmı komutanın elinde, diğeri ise imparatorluk katipliğinde veya askerî işler vezaretindedir. Asker sevk etmeden önce, hükümdarın emrini getiren elçideki *hufu* kontrol edildikten sonra harekete geçilirdi. Başlangıçta bambudan yapılırdı; Han Hanedanlığı'ndan itibaren altın, gümüş, bakır veya yeşimden yapılırdı. Yuan bürokratik sistemine göre *tümen* (*on binlik*) birimlerinde altın *hufu* bulunurdu. Kaplanın

saray muhafız reisi (*zhongyi shiwei qinjun duzhihuishi* 忠翊侍衛親軍都指揮使)¹³ olarak tayin edilir. Yuan Hanedanlığı'nın on birinci hükümdarı Shundi'nin (Togan Temür) Yuantong (元統) yönetim döneminin ikinci yılında (1334) Budist rahipler ve Tibet işleri bakan yardımcısı (*tongzhi xuanzheng yuanshi* 同知宣政院事)¹⁴ görevine atanır ve aynı zamanda önceki görevini de ifa eder. (Aynı yılın) beşinci ayında harem dairesi işleri vezaretine (*zhongzhengshi* 中政使)¹⁵ tayin edilir. Altıncı ayında ise askerî işler veziri yardımcısı (*tongzhi shumiyuanshi* 同知樞密院事)¹⁶ görevine getirilir.

(Hükümdarı Shundi'nin) Zhiyuan (至元) idari döneminin ilk yılında (1335) Tangqishi (唐其勢 Tengiz/Tanggici)¹⁷ gizlice hükümdarı öldürmek isterken tasarısı ifşa oldu ve öldürüldü. Dali (答里 Dari)¹⁸, Lala (刺刺 Lala Bagatur)¹⁹ gibi (Tangqishi'nin) suç ortakları da sarayın dışında diğer askerleri toplayıp onu bekliyordular. Tuotuo mümtaz askerleri seçip onlarla savaşır ve onları yakalayarak hükümdara takdim eder. [Ardından] İmparatorluk Din İşleri Reisi (*taixi zongyin yuanshi* 太禧宗禋院使)²⁰, Devlet Memurlarını Teftiş Reisi Muavini (*yushi zhongcheng* 御史中丞)²¹ ve Huben Saray Muhafızları Kumandanlığı (*Huben qinjun duzhihuishi* 虎賁親軍都指揮使)²² gibi görevleri

---

başına gömülü boncuklar vardı; bir, iki veya üç boncuklu çeşitleri mevcuttu. *Mingan* (binlik) biriminde altın, *cagun* (yüzlük) birliklerinde ise gümüş *hufu* bulunurdu, bk. Qiu, *Yuanshi Cidian*, s. 381, 483. Wang, 2002, s. 1698. Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, s. 12. "Hufu" maddesi, *Zhongguo Dabaikequanshu*, C. 10, s. 57.

¹³ Song vd., 1976, 86, s. 2170. Qiu, *Yuanshi Cidian*, s. 469. Wang, 2002, s. 1155-1156.

¹⁴ Song vd., 1976, 87, s. 2193.

¹⁵ Song vd., 1976, 88, s. 2230.

¹⁶ Yuan Hanedanlığı'nda askerî işler vezareti görevini genelde şehzadeler yapar, fakat gerçek güç, vezir muavini ve *shumi yuan fushi* (Askerî İşler Vezir Yardımcısı) gibi memurların elinde bulunurdu, bk. Maotong Chen 陈茂同, *Zhongguo Lidai Zhiguan Yangeshi* 中国历代职官沿革史 (Çin Hanedanlıklarındaki Devlet Memurları Tarihi), Tianjin 2004, s. 392. Song vd., 1976, 86, s. 2155.

¹⁷ Yingsheng Liu, "From the Qipçaq Steppe to the Court in Daidu: A Study of the History of Toqtoq's Family in Yuan China", *Eurasian Influences on Yuan China*, Singapore 2013, s. 172. Wang vd., 1987, C. 4, s. 2647.

¹⁸ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2342.

¹⁹ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2446.

²⁰ Song vd., 1976, 87, s. 2207. Hucker, 2008, s. 478.

²¹ Song vd., 1976, 86, s. 2177.

²² *Shangdu*, Kubilay Han'ın Yuan Hanedanlığı'nın Hanbalık'tan önceki başkenti ve daha sonraki hanedanlıkların yazlık başkenti idi. Günümüzde İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde, Pekin'in 275 kilometre kuzeyinde yer almaktadır. *Lu* ise Yuan Hanedanlığı'nın idarî bölümlerinden biridir. Vilayetten bir düşük seviyedir. İlk başta 1256 yılında *Kaiping Lu* adıyla kurulur ve 1263 yılında adı *Shangdu Lu* olarak değiştirilir, bk. Qiu, *Yuanshi Cidian*, s. 53, 55; Song vd., 1976, 86, s. 2174 ve 99, s. 2529. Qiu, *Yuanshi Cidian*, s. 455. *Auruq*, Moğolca/Türkçe

ifa eder. Sol [Batı] Asud Muhafız Alayı Kumandanı (*zuo asuwei* 左阿速衛)²³ görevine atanır. Dördüncü yılında (1338) Devlet Memurlarını Teftiş Reisliği (*yushidafu* 御史大夫) görevine atanır ve aynı zamanda önceki görevlerini de yerine getirmeye devam eder. Kanun ve düzeni yeniden sağlar. Hem yurtiçinde hem de yurtdışında ona saygı duyulmaktadır. [Hükümdarı Shundi ile] Shangdu'dan döner. Jiming Dağı'ndaki (雞鳴山)²⁴ Hun Nehri'ne (渾河)²⁵ varır. Hükümdarı Bao'an Zhou'da (保安州)²⁶ avlanmak isterken atı yere devrilir. [Bunun üzerine] Tuotuo ona, “Eski zamanlarda hükümdarlar, yüksek bir yerde oturarak her gün devlet adamlarıyla ve aydınlarla imparatorluk yönetimi hakkında görüşürlerdi. Kartal ve köpek ile avlanmak gibi işler, hükümdarın işi değildir.” şeklinde nasihat verir. Hükümdarı, onun sözünü tutup ona “mor kordonlu İmparatorluk altın mührünü taşıyan büyük üstad” (*Jinzi guangludafu* 金紫光祿大夫)²⁷ unvanını verir; aynı zamanda o, Shaoxi Bölgesi İşleri Reisi görevini (*Shaoxi xuanfushi* 紹熙宣撫使)²⁸ de ifa edecektir.

Şu anda (Tuotuo'nun) amcası Boyan (伯顏 Bayan) sağ vezirin yardımcılığı görevini (*zhongshu youchengxiang* 中書右丞相) yapmaktadır. Tengiz'i öldürdükten sonra hiçbir şeyden korkmaz olmuştur. (Hükümdardan izin almaksızın) kendisi unvanlar verir, ölüm cezası almış suçluları ibra eder, dalkavuk memurları görevlendirir, masum insanları öldürür, çeşitli saray

---

kökenli bir kelimedir ve Çincesi *Aolu*'dur; Yuan Hanedanlığı'nda kullanılan askerî teşkilat terimlerinden biridir. Yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan oluşan topluluk anlamında gelir. Moğol askerî birlikleri yola çıktığında, ordunun arkasında bunlar için özel bir bölüm bulunurdu, bk. Qiu, *Yuanshi Cidian*, s. 866.

²³ Song vd., 1976, 86, s. 2168 ve 99, s. 2527.

²⁴ Burada bahsedilen Jiming Dağı, günümüzde Hebei vilayetinin Zhangjiakou ilçesinin güneydoğu bölgesindedir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 1408.

²⁵ Buradaki Hun Nehri, günümüzdeki Yongding Nehri'dir. Yuan ve Ming hanedanlıkları döneminde Hun Nehri olarak adlandırılmıştı, bk. Song vd., 1976, 64, s. 1594-1596. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1996.

²⁶ Bao'an Zhou'nun, Tang Hanedanlığı dönemindeki adı Xin Zhou idi. Liao Hanedanlığı'nda bu ad, Fengsheng Zhou olarak değiştirildi. Jin Hanedanlığı'nda ise Dexing Fu olarak değiştirildi. Yuan Hanedanlığı'nın başlarında eski isim devam ettirildi. Yongxing, Jinshan, Huailai ve Fanshan olmak üzere dört ilçe ona bağlı idi. Zhiyuan yönetim döneminin ikinci yılında (1336) Fanshan, Yongxing ile birleştirilip ilçe tek oldu. Üçüncü yılında ise Jinshan, Huailai'ya birleştirildi ve tek bir yönetim haline geldi. Yine adı, Fengsheng Zhou şeklinde değiştirildi. Shangdu Lu ve Xuande Fu'ya bağlı idi. Dördüncü yılında deprem sebebiyle adı Bao'an Zhou olarak değiştirildi (*bao*, korumak ve *an*, huzur anlamına gelir). Hebei vilayeti günümüzde Zhuolu ilçesindedir, bk. Song vd., 1976, 58, s. 1351. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1917.

²⁷ Song vd., 1976, 91, s. 2319. Qiu, *Yuanshi Cidian*, s. 493. You Du 杜佑, *Tongdian* 通典 (Eski Çin İdari Sistemleri Tarihi ve Külliyyatı [not: 9 konulu]), ed. Wenjin Wang vd. 王文錦等, Pekin 1988, 34, s. 934-936. Hucker, 2008, s. 168.

²⁸ Song vd., 1976, 39, s. 846 ve 92, s. 2340. Hucker, 2008, s. 250.

muhafızlarını kendi emrine alır. Ayrıca hazinedeki para tahsili ve ipek kumaşların ahzükabz işlerinin hepsinde onun sözü geçer. Hükümdarı Shundi, uzun zamandır bu durumdan dolayı öfkeli. Tuotuo, çocukluğunda Bayan'ın evinde büyütülmesine rağmen, onun [Bayan'ın] gelecekte başarısızlığa uğramasından korkarak endişeye kapılır. Gizlice babası Mazha'ertai'ye (馬札兒台 Majartai) “Amcam son derece kibirli biri olmuştur. Eğer hükümdarımız öfkelenirse, bütün ailemiz öldürülür. Güçten düşmeden evvel, ona karşı bir plan yapsak nasıl olur, ne dersiniz?” teklifinde bulunur. Babası da Tuotuo ile hemfikirdir; ama tereddüt eder. Tuotuo, Wu'ya danışır. Wu “Zuozhuan eserinde *Dayimieqin* kaydı var.²⁹ Müşavir, ülkeye sadık olmayı biliyorsa, endişelenilecek daha ne vardır?” diye cevap verir. Şu anda hükümdarın çevresinde hep Bayan'ın taraftarı yardımcılar ve yandaşlar vardır. Sadece Shijieban (世傑班 Sige Bal)³⁰ ve Alu (阿魯 Aru)³¹ hükümdarının nedim ve sırdaşlarıdır. Her zaman hükümdarın yanında olurlar. Bundan böyle Tuotuo, bu iki kişi ile dostluk kurar. Qiantanglı Yang Yu (楊瑀)³², bir zamanlar Hükümdar Shundi tahta çıkmadan önce, Saray kütüphanesi ve asarı atika vezaretinin matbaa ve neşir dairesi reisi yardımcısı (*kuizhangge guangchengju fushi* 奎章閣廣成局副使)³³ idi ve saraya giriş-çıkış yapma hakkı vardı. Hükümdar, onun yararlı olacağını bilir. Bu her iki emirberi ile birlikte müzakere ettiğinde onu içeri alır.

Beşinci yılın (1339) sonbaharında hükümdar, Shangdu'ya teftiş için gider. Aynı zamanda Bayan, [şehrin girişi] Yingchang'a (應昌)³⁴ doğru yola çıkar. Tuotuo, Sige Bal ve Aru ile birlikte başkent'in doğu kapısında durup ve Bayan'ın girmesini engellemeyi planlar ama başarmamaktan korkmaktadır. Henanlı Fan Meng hükümdarın sahte emri ile idareciyi (Henan'ın) öldürür. Bu

²⁹ *Dayimieqin* (大義滅親) atasözünün menşei, İlkbahar-Sonbahar Dönemi'nde (M.Ö. 722-481), Wei Beyliği'nin önemli müşavirlerinden biri olan Shi Que'nin, adaleti sağlamak üzere kendi suçlu oğlunu öldürmesine; ondan sonra da yine adaleti sağlamak üzere kendi akrabalık bağlarını umursamayıp suçluları cezalandırmasına dayanır, bk. Qiuming Zuo 左丘明, *Chunqiu Zuozhuan Zhu* 春秋左傳注 (Bahar-Güz Yıllıkları üzerine Yorumlar ve Notlar), ed. Bojun Yang 楊伯峻, Taipei 1987, Yingong 4. Yılı, s. 38. Wilkinson, *Chinese History: A New Manual*, s. 370.

³⁰ Song vd., 1976, 138, s. 3338-3339. Wang vd., 1987, C. 4, s. 2612-2613.

³¹ Song vd., 1976, 138, s. 3338-3339. Wang vd., 1987, C. 4, s. 2233.

³² Wang vd., 1987, C. 3, s. 1527-1528.

³³ Song vd., 1976, 88, s. 2224.

³⁴ Burada bahsedilen Yingchang, günümüzde İç Moğolistan Özerk Bölgesi Chifeng kenti Hexigtan Sancağı'nın kuzeybatısında; Dalai Nur Gölü'nün güneybatısına 4 li (2 kilometre) mesafededir. Hexigtan Sancağı, Abganar Sancağı, Bairin Sol Sancağı ve Ongniud Sancağını içine alır, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 1306. Chengluo Wu 吳承洛, *Zhongguo Dulianghengshi* 中國度量衡史 (Çin Uzunluk, Hacim ve Ağırlık Ölçüleri Tarihi), Pekin 1993, s. 337, 346.

olaya teftiş dairesi reisi (*lianfangshi* 廉訪使)³⁵ Duan Fu'yu (段輔)³⁶ da karıştırır. Bayan, devlet memurları teftiş dairesi reisine, Han Çinlilerinin (漢人) *lianfangshi* görevine getirilmemesi gerektiğine dair bir raporu sunmasını ima eder. Şu anda Berke Buqa (別兒怯不花)³⁷ da devlet memurları teftiş dairesi reisliği görevini yapmaktadır. Diğer devlet adamlarının, kendisinin de Bayan'a bağlı olduğunu söylemesinden korktuğundan reis, hastalık bahanesi ile evden dışarı çıkmadı. Bu sebeple raporu, hükümdara gitmedi. Bayan, raporun sunulması konusunda onu çok sıkıştırır. Devlet memurları soruşturma işleri görevlisi olan (*jianchayushi* 監察御史)³⁸ Tuotuo'ya haber verir. Tuotuo “Berke Buqa benden daha üst mevkidedir ve mühür de ondadır. Ben ne cüretle kendim karar alabilirim ki?” şeklinde bir cevap verir. Berke Buqa bunu duyduktan sonra çok korktuğundan iyileşip evinden çıkacaktı. Tuotuo, Berke Buqa'nın huzura çıkmasını engelleyemeyeceğini düşünür ve bu konuda Wu ile görüşür. Wu “Bu teamül, hukukumuzdur; kesinlikle feshedilmez. İvedilikle durumu hükümdarımıza iletmeye ne dersin?” der. Böylece Tuotuo saraya girip hükümdara durumu bildirir. Raporu sunulduktan sonra hükümdar, Tuotuo'nun sözlerine göre hareket eder. Bayan, [hükümdarın tavrının] Tuotuo'dan olduğunu anladıktan sonra çok sinirlenerek hükümdarına “Tuotuo benim yeğenimdir fakat Han Çinlilerinin tarafını tutar. Onun cezalandırılması gerekir” der. Hükümdarı, bunların hepsini kendi fikri ve Tuotuo'nun suçunun bulunmadığını söyler. Bayan, Hükümdarı emir vermediği halde, Xuanran Bey'in (宣讓王 Tiemu'er Buhua 帖木兒不花 Temur Buqa)³⁹ ve Weishun Bey'in (威順王 Kuanchepuhua 寬徹普化 Goolci Buqa)⁴⁰ rütbesini indirir. Hükümdarı o kadar öfkelenir ki Bayan'ı sürgüne göndermeye karar verir. Bir gün, hükümdarı ağlayarak Tuotuo'ya konuşur, Tuotuo da ağlar. [Tuotuo] evine döndükten sonra Wu ile görüşür. Wu “Bu iş imparatorluğumuzun güvenliği ile ilgilidir. Gizli tutulmalı. Hükümdarımızla görüştüğünde kimler vardı?” diye sorar. Tuotuo “Aru ve Tuotomu'er (脫脫木兒 Togto Mur)⁴¹ vardı” diye cevap verir. Wu “Amcanın hükümdarımızı tehdit edecek kadar yetkisi var. Bunlar servet peşine düşürüp görüştüğünüzü ifşa ederlerse, hükümdarımız tehlikede olur ve sen de ölüm riski taşırsın” der. Böylelikle Tuotuo, Aru ve Togto Mur'u evine davet edip evinden çıkmasını diye gece gündüz içki ikram eder ve musiki dinletir. [Tuotuo,] Sige Bal ve Aru ile Bayan'ı saraya

³⁵ Song vd., 1976, 86, s. 2180-2181.

³⁶ Wang vd., 1987, C. 2, s. 761.

³⁷ Song vd., 1976, 140, s. 3366. Wang vd., 1987, C. 4, s. 2287.

³⁸ Song vd., 1976, 86, s. 2178. Hucker, 2008, s. 145-146.

³⁹ Biyografisi için bk. Song vd., 1976, 117, s. 2912-2913. Wang vd., 1987, C. 4, s. 2667.

⁴⁰ Biyografisi için bk. Song vd., 1976, 117, s. 2910-2912. Wang vd., 1987, C. 4, s. 2388.

⁴¹ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2688.

girerken yakalamayı tasarlar. Saray muhafızlarına, saraya girip çıkanları dikkatle kontrol etmelerini emreder. Chi (螭)⁴² gibi biçim verilen çukurların hepsine askerler yerleştirilir. Bayan bunu görünce hayrete düşüp Tuotuo'yu azarlar. Tuotuo “[Buralar] hükümdarımızı oturduğu yer olduğundan bu denli muhafaza mecburiyetinde kalınmaktadır.” diye cevap verir. Ondan sonra Bayan Tuotuo'dan şüphelenmeye başlayıp kendini korumak üzere askerlerinin sayısını artırır.

Altıncı yılın (1340) ikinci ayında Bayan, şehzade Yantiegusi'yi (燕帖古思 El Tegüs)⁴³ Liulin'de (柳林)⁴⁴ avlanmaya davet eder. Tuotuo, Sige Bal ve Aru ile birlikte kendi askerleri ve saray muhafızları birliğiyle Bayan'a karşı durur. 13 Mart 1340 tarihinde saray kapılarının anahtarlarına el koyar ve taraftarlarını saray kapısında hazır tutar. O gece hükümdarı, Yude Sarayı'na (玉德殿) gelir, yakın devlet memurları olan Onggiyalıu/Ongyianu (汪家奴)⁴⁵, Sara Bal (沙刺班)⁴⁶ ve üst düzey devlet adamlarını sırayla saraya çağırır; onlar huzura çıkıp ardından sarayın beş ayrı kapısından çıkıp gitmeleri emrini beklerler. Bir de Yang Yu'yu ve Jiangxi'li Fan Hui'yi (范匯)⁴⁷ saray içine çağırıp Bayan'ın suçları sıralanan ferman taslağını hazırlatır. Fermanı tamamlandığında artık 4 gu (四鼓 gece saat 1-3 arası) olur.⁴⁸ İmparatorluk katipliği hükümet işleri müdürü (*zhongshu pingzhang zhengshi* 中書平章政事)⁴⁹ Jirguatai'na (只兒瓦歹)⁵⁰ fermanı alarak Liulin'e gitmesini emreder.

⁴² *Chi*, Çin eski efsanelerinde ejderhanın yavrularından olup bir çeşit boynuzsuz yaratıktır, bk. *Cihai* 辞海, 1999 yıl suoyinben (縮印本), ed. Zhengnong Xia 夏征农, Shanghai 2000, s. 2253.

⁴³ Song vd., 1976, 36, s. 802 ve 138, s. 3339.

⁴⁴ Burada bahsedilen Liulin, günümüzde Beijing/Pekin kentinin Tongzhou ilçesinin güneydoğu tarafındadır. Burası, Yuan Hanedanlığı'nda hükümdarların av bölgeleri idi ve orada konak (yurt) kurulurdu, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1835.

⁴⁵ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2521. Qi Zhao 赵琦, Hebei Sheng Guyuan Xian “Shuzhuanglou” Yuan Menggu Guizumu Muzhukao 河北省沽源县“梳妆楼”元蒙古贵族墓主考 (The examination on the occupant of the Shuzhuanglou Mongol noble tomb of the Yuan Dynasty in Guyuan County, Hebei), *Journal of Chinese Historical Studies*, 2003, S. 2, s. 174. Baohai Dang 党宝海, Jiangjianu dangwei Ongyianu: Liaoshi fu Yuanchao “Xiusanshi” Shengzhi Kanwu ji Qita “江家奴” 当为“汪家奴”——《辽史》附元朝“修三史”圣旨勘误及其他 Jiangjianu should be Ongyianu: Correction of the Imperial Edict of the Yuan Dynasty in Liaoshi Together with Other Comments, *Journal of Western Mongolian Studies*, 2019, S. 2, s. 15.

⁴⁶ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2598.

⁴⁷ Wang vd., 1987, C. 2, s. 821.

⁴⁸ Çin'de eski zamanlarda saati (*geng* 更) duyurmak üzere davul (*gu* 鼓) çalınırdı; bu sebeple *geng* yerine *gu*, yani davul şeklinde adlandırılmaktaydı, bk. *Cihai*, s. 2491.

⁴⁹ *Zhongshu pingzhang zhengshi*, vezire (*chengxiang*) bağlıdır, bk. Song vd., 1976, 85, s. 2121. Hucker, 2008, s. 194, 385-386.

⁵⁰ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2420.

Ertesi gün Tuotuo saray kapısında oturmaktadır. Bayan da süvari birliğini saray kapısına gönderip, bunun nedenini sorar. Tuotuo, [süvari birliğine] “hükümdarın vezirinin (*chengxiang* 丞相) [yani Bayan’ı] sürgüne gönderilmesini emrettiğini söyler. Bayan’ın kumanda ettiği asker birliklerinin hepsi dağıtılır. Bayan ise tek başına güneye doğru gider. Detaylar için Bayan’ın hayat hikayesine başvursunlar.⁵¹ Bayan olayı halledildikten sonra Mazha’ertai’na (Bayan yerine) vezir muavinliği vazifesi; Tuotuo’ya ise askerî işler vezir yardımcılığı, *Hufu*, saray muhafızları komutanlığı, kraliyet silahlanma reisliği (*wubeisi* 武備寺)⁵², Asud muhafız alayı binlik (*mingan*) birliği kumandanı (*asu wei qianhusuo* 阿速衛千戶所), Shaoxi ve diğer bölge işleri reisliği (*Shaoxi dengchu junmin xuanfu duzongshi* 紹熙等處軍民宣撫都總使), Rus saray muhafızları kumandanlığı (*xuanzhong wuluosi huweiqinjun duzhihuishisi daluhuachi* 宣忠兀羅思護衛親軍都指揮使司達魯花赤)、Hükümdar Wenzong şehzadeyken sarayı maiyetinin reisliği (*zhaogong wanhufu duzongshi* 昭功萬戶府都總使)⁵³ görevleri verildi. [Aynı yılın] Onuncu ayında Mazha’ertai hükümdarına, hasta olması sebebiyle istifa etmek istediğini söyler. Hükümdarı tarafından kendisine “hükümdarın hocası” (*taishi* 太師)⁵⁴ unvanı verilerek dönmesi emredilir.

Zhizheng (至正) yönetim döneminin ilk yılında (1341) Tuotuo’ya vezir yardımcısı unvanı verilir ve imparatorluğun askerî işlerini yürütmesi (*lu junguo zhongshi* 錄軍國重事)⁵⁵ emredilir. Ondan sonra Tuotuo, Bayan’ın yürüttüğü eski politikaların hepsini değiştirir. İmparatorluk imtihanı sistemini eski hale getirir. İmparatorluk tapınağının dört mevsim ibadeti geleneğini yeniden ikame eder. Tan Bey’in (鄰王 Cecegtü/Çeçegtü 徹徹禿)⁵⁶ uğradığı adaletsizliği⁵⁷ ortadan kaldırır. Xuanran Bey’i (Temur Buqa) ve Weishun Bey’i (Goolci Buqa) kendi arazilerine geri çağırıp orada iskân eder. Arutu (阿

⁵¹ Song vd., 1976, 138, s. 3335-3339.

⁵² Song vd., 1976, 90, s. 2284-2285. Wang, 2002, s. 173.

⁵³ Song vd., 1976, 89, s. 2262.

⁵⁴ Song vd., 1976, 85, s. 2120. Hucker, 2008, s. 481.

⁵⁵ Fan Zhang’a göre *lu junguo zhongshi* unvanı, Yuan Hanedanlığı’nda vezirlere verilen ikinci veya onursal unvandır. İlk zamanlarda gerçek bir anlamı olan bu unvan, sonraları gelenek olarak her vezire verilmekteydi, bk. Fan Zhang 张帆, *Yuandai Zaixiang Zhidu Yanjiu* 元代宰相制度研究 (*Yuan Hanedanlığı Zaixiang/Vezir Sistemi üzerine İncelemeler*), Beijing 1997, s. 51. Lianda Xu 徐连达, *Zhongguo Lidai Guanzhi Cidian* 中国历代官制词典 (*Çin Hanedanlıklarının Memurluk Sistemi Sözlüğü*), Hefei 1991, s. 673.

⁵⁶ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2329. Gülensoy&Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, s. 118.

⁵⁷ Biyografisi için bk. Shaomin Ke, *Xin Yuanshi* 新元史 (*Yeni Yuan Tarihi*), Yuanshi Erzong 元史二種 (Yuan Tarihi hakkında İki Eser), Shanghai 1989, 112.

魯圖)⁵⁸ ile beylikler arasındaki ilişkiyi düzeltir. Halkın at beslemesine izin verir. Tuz vergisini azaltır ve ödenmemiş vergileri affeder. İmparatorluk amfitiyatrosu (經筵) inşa ettirip bilginleri titizlikle seçerek hükümdara ders anlatır. Aslında Tuotuo imparatorluk amfitiyatrosu işlerine bakar. Hem yurt içinde hem de yurtdışında, uysal ve erdemli bir vezir olarak görülür. İkinci yılın (1342) beşinci ayında vezirlik kâtibi Boru Temur (孛羅帖木兒)⁵⁹ ve diğer devlet adamlarının sözlerini dinleyip sarayın dışına su yolu açtırır ve bir bent kapağı inşa ettirir. Jinkou'nun (金口)⁶⁰ sularını buradan akıtarak Tongzhou'daki (通州)⁶¹ gemilerin Lizhengmen'a (麗正門)⁶² kadar gidebilmesini amaçlar. On binlerce işçiyi burada çalıştırır. Sonunda başarısızlığa uğrar. Detaylar (Yuanshi'nin) için ırmaklar ve kanallar bölümüne başvursunlar.⁶³

Üçüncü yılında (1343) hükümdar Liao, Jin ve Song hanedanlıklarının tarihinin düzenlenmesini emreder ve Tuotuo, baş müellif (*duzongcaiguan* 都總裁官) unvanı ile tayin edilir. Ayrıca (Tuotuo, hükümdarına) *Zhizheng Dönemi Kanunu*'nu (*Zhizheng Tiaoge* 至正條格) düzelterek ilan etmesini teklif eder.⁶⁴ Hükümdar, saray kütüphanesi ve asarîatika vezaretine (*Xuanwenge* 宣文閣)⁶⁵

⁵⁸ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2236.

⁵⁹ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2300.

⁶⁰ Burada bahsedilen Jinkou, Jinkou Nehri diye adlandırılmaktadır ve Jin Hanedanlığı başkentine tahıl nakliyatı amacıyla kazılmıştı. Günümüzde Beijing/Pekin kentinin batısındaki Shijing Dağı'nın kuzey eteğindeki Yongding Nehri'ni Lu Nehri'ne (Kuzey Kanal) yönlendirir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1591.

⁶¹ Burada bahsedilen Tongzhou, Tang Hanedanlığı'ndaki Lu ilçesidir. Jing Hanedanlığı'nda buraya Tongzhou ismi verilmişti (*tong*, “nakliye” anlamına gelmektedir). Fengbei, Tongji ve Taicang, toplamda üç ambar, tedarik merkezi konumundadır. Lu ve Sanhe ilçeleri Tongzhou'ya bağlıdır. Yuan Hanedanlığı'nda Dadu (Hanbalık), Lu'ya bağlı idi. Günümüzde Beijing/Pekin Kenti Tongzhou ilçesini, Hebei vilayeti Sanhe ilçesini ve Dachang Hui Özerk ilçesini içine alır, bk. Song vd., 1976, 58, s. 1348. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2252.

⁶² Yuan Hanedanlığı'nın başkentlerinden biri olan Dadu'nun (Hanbalık) güney-orta kapısıdır. Günümüzde Tiananmen'in güney tarafındadır, bk. Gaohua Chen 陈高华 ve Weimin Shi 史卫民, *Yuandai Dadu Shangdu Yanjiu* 元代大都上都研究 (*Studies of the Capitals Dadu and Shangdu in the Yuan Period*), Beijing 2010, s. 41.

⁶³ Song vd., 1976, 66, s. 1659-1660.

⁶⁴ Xuan Ouyang 歐陽玄, “Zhizheng Tiaoge Xu 至正條格序 (Zhizheng Dönemi Kanunu'nun Önsözü)”, *Guizhai Wenji* 圭齋文集 (*Guizhai İsimli Çalışma Odası Denemeleri*), ed. Yu Liu 劉鈺, Ming Chenghua xinmao Liuyu Zhejiang kanben 明成化辛卯劉鈺浙江刊本 (Elyazması eserler, Tayvan Milli Kütüphanesi'nin Nadir Kitaplar Odası'nda mevcuttur), Zhejiang 1471, 7, s. 12-13.

⁶⁵ Hükümdar Shundi'nin Zhiyuan yönetim döneminin altıncı yılının on birinci ayında (1340) *Kuizhangge Xueshiyuan* lağvedilir. Zhizheng yönetim döneminin ilk yılının dokuzuncu ayında (1341) Kuikui'nin (巖巖 Kökö) önerisi ile *Xuanwenge* kurulur. Görevi, *Kuizhangge*'ninki ile

gittiği zaman Tuotuo ona, “Hükümdarımız tahta çıktığından itibaren dünya huzur içindedir. Âlimlerin bilgilerini öğrenmeniz gerek. Duyduğuma göre çevrenizde bunu engelleyen çok kişi var. Eğer Çin klasiklerini ve tarihlerini okumaya değmez ise, hükümdarımız Kubilay neden bunları şehzadesine (裕皇)⁶⁶ öğretiyordu ki?” der. Saray imparatorluk hanedanları kitapları ve yasak kitapları saklayan kütüphaneden (*Mishujian* 秘書監)⁶⁷ şehzadesi tarafından verilen kitapları alıp hükümdarına sunar. Hükümdar bundan çok memnun olur. Şehzadesi Ayü Siri Dala/Ayurişiri Dari’ye (愛猷識理達臘)⁶⁸ ilk zamanlarda Tuotuo’nun evinde bakılmaktaydı. Şehzade hasta olup her ilaç içtiğinde, öncelikle Tuotuo tadına bakar ve ona sunar. Hükümdarı bir kere Yunzhou’ya (雲州)⁶⁹ gezintiye çıktığında, yağmur ve fırtına ile karşılaşmış ve sel olmuştu. At arabaları suya batmış, insanların ve hayvanların hepsi suda boğulmuştu. Tuotuo, şehzadesini kucaklayıp ata binerek dağa çıkmış ve felaketten korunmuştu. Altı yaşına gelip saraya döndüğü zaman hükümdarı Tuotuo’ya “Çabalarını unutmayacağım” diyerek onu taltif eder. Ardından Tuotuo, şehzadesi için dua edilmesi için kendi parasından harcayarak Jiandemen’in (健德門)⁷⁰ dışında *Dashouyuanzhongguosi* isimli Budist tapınağını (大壽元忠國寺) inşa ettirir. [İnşaat için] toplam yüz yirmi bin banknot ve iki bin gümüş para harcanır.

Dördüncü yılın (1344) artık ayında (Tuotuo), Budist rahipler ve Tibet işleri vezirliği (宣政院事) görevinde bulunur. Çeşitli tapınakların başrahipleri gelerek ondan Budist rahip işleri reisliğinin yeniden kurmasını rica ederler ve *il-ilçe sisteminden* (郡縣) çok muzdarip olduklarını ve adeta cehennemde yaşamak gibi olduğunu söylerler. Tuotuo “Eğer [vezaret] yeniden kurulursa, cehennem içinde bir cehennem daha yapmaktan ne fark var?” diye cevap verir. O sıralarda Tuotuo hastalanarak gitgide zayıflar. Ayrıca falcılar da onun şanssız olduğunu söyler. Böylece hükümdara istifasını sunar. Hükümdarı buna izin vermez. On yedi defa sunduğunda, ancak istifasını kabul eder. Hükümdarı ona Zheng Bey (鄭王) unvanını, çok büyük arazi ve para bahşeder. Hükümdarına

aynıdır, bk. Song vd., 1976, 92, s. 2329. Qiu, *Yuanshi Cidian*, s. 623. Wang vd., 1987, C. 4, s. 2436-2437.

⁶⁶ Zhenjin (真金 Jimkin), bk. Wang vd., 1987, C. 4, s. 2417-2418.

⁶⁷ Xu, 1991, s. 849.

⁶⁸ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2245-2246. Gülensoy&Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, s. 42.

⁶⁹ Burada bahsedilen Yunzhou, Yuan Hanedanlığı’nın Zhongtong idari döneminin dördüncü yılında (1263) Wangyun ilçesine yükseltilir ve Xuande Fu’ya bağlıdır. Günümüzde Hebei vilayetinin Chicheng ilçesidir, bk. Song vd., 1976, 58, s. 1352. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 320.

⁷⁰ Dadu’nun kuzeybatı kapısıdır. Günümüzde Deshengmen’e yakın bölgelerdendir, bk. Chen ve Shi, *Yuandai Dadu Shangdu Yanjiu*, s. 42.

teşekkür edip bunların tümünü reddeder. Ardından hükümdarı ona Songjiang arazisini (松江田)⁷¹ bağışlar. Tuotuo için orada bir tarım dairesi riyaseti (*daotian tilingsuo* 稻田提領所) kurulur. Sonunda bu bağışı kabul eder.

Yedinci yılında (1347) Berke Buka vezir muavini görevinde (*youchengxiang* 右丞相) bulunduğu sırada, husumeti sebebiyle Tuotuo'nun babası Mazha'ertai'a iftira eder. Hükümdar (Mazha'ertai'ın) Gansu'ya göçmesini emreder. Tuotuo, babasıyla birlikte gitmek için çok çabalar. Yolda at arabasını, atlarını ve konaklarını kontrol eder. Yemeğinin iyi olup olmadığına bakar. Gansu'ya varan Mazha'ertai, orada yerleşir. Bunun yanı sıra o, batı tarafındaki Sasi'ye (撒思)⁷² göç eder. Hükümdarı Sarı Nehir'e vardığı zaman Ganzhou'ya (甘州)⁷³ geri dönülüp bakılmasını emreder. [Aynı yılın] On birinci ayında Mazha'ertai vefat eder. Hükümdarı, Tuotuo'nun faziletlerini gözeterek onu saraya geri çağırır.

Sekizinci yılında (1348) hükümdarı Tuotuo'ya “şehzadesinin hocası” (*taifu* 太傅) unvanını verir; şehzadenin sarayına gönderip oradaki işlere bakmasını emreder. Dokuzuncu yılında Dorji (Duo'erzhi 朵兒只)⁷⁴ ve Taiping (太平)⁷⁵ adlı iki vezir yardımcısı azledilir. Böylece Tuotuo'nun tekrar vezir yardımcılığına atanmasını emrederek ona mümtaz içkiyi (上尊), iyi atları (襲衣) ve yeşim taşlarıyla süslenmiş bir kemeri (玉帶) bahşeder. Tuotuo vezir muavinliği görevinde tekrar atandıktan sonra, kendisine yapılan iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığına verir. O sırada şehzadenin dersliği (*duanbentang* 端本堂) kurulur. Şehzade bu derslikte ders görür. Tuotuo'ya

⁷¹ Burada bahsedilen Songjiang, Yuan Hanedanlığı'nın Jiangzhe vilayetindeki Songjiang Fu'dur, günümüzde Shanghai kentinin Songjiang ilçesidir, bk. Song vd., 1976, 62, s. 1495. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1493. Yuan Hanedanlığı'nda Jiangzhe vilayetinin batı bölgeleri Pingjiang, Jiaying, Huzhou, Hangzhou, Changzhou, Zhenjiang ve Jiande toplam yedi Lu ve Songjiang Fu, bütün Yuan İmparatorluğu'nun en varlıklı bölgesidir, bk. Gaohua Chen 陳高華, “Yuandai Shuili Guangai Shiye Chutan” 元代水利灌溉事業述評 (A Survey of Water Conservancy under the Yuan Dynasty), *Journal of Chinese Studies*, 1997, C. 37, s. 168.

⁷² Burada bahsedilen Sasi, Kubilay Han'ın hocası Drogön Chogyal Phagpa'nın (八思巴) memleketi Sasijia'dır. (撒思加) Yuan Hanedanlığı'nda rütbesi indirilip sürgüne gönderilenler burada sıkça görülür. Günümüzde Tibet Özerk Bölgesi'nin Sajia ilçesidir (Tibetçe: Sa'gya), bk. Song vd., 1976, 138, s. 3350, dipnot: 12. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2832.

⁷³ Burada bahsedilen Ganzhou, Yuan Hanedanlığı'nda Ganzhou Lu idi. Zhiyuan yönetim döneminin sekizinci yılında (1271) adı Gansu Lu olarak değiştirilir. Sonra ise Gansu vilayetine bağlanır. Günümüzde Gansu vilayeti Zhangye ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 546.

⁷⁴ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2354.

⁷⁵ Taiping, Asıl adı He Weiyi'dir (賀惟一). Hükümdar Shundi'nin Zhizheng yönetim döneminin (1345) dördüncü yılında bir Moğol lakabı ve Taiping ismi bahşedilir, bk. Wang vd., 1987, C. 3, s. 1450, C. 4, s. 2646.

dersliğin işlerine bakması emredilir. Aynı zamanda o, Asud ve Kıpçak saray muhafız alayının reisi, beylikler işlerinin idaresi (*neishifu* 内史府)⁷⁶, Budist rahipleri ve Tibet işleri veziri ve imparatorluk tıp akademisi reisi (*taiyiyuanshi* 太醫院事)⁷⁷ gibi vazifelerle de görevlendirilir.

Onuncu yılının (1350) beşinci ayında Tuotuo, annesi Jiguo hatunun (薊國夫人) yasını tutar. Hükümdar, emirberlerini Tuotuo'ya gönderip onun tekrar saraya gelerek devlet işlerini yürütmeye ikna eder. Bunun ardından Tuotuo, Wugusun Liangzhen (烏古孫良楨)⁷⁸, Gong Bosui (龔伯遂), Ruzhongbo (汝中柏), Beg Temur (伯帖木兒)⁷⁹ gibi adamları maiyetinde görevlendirir. Onlarla o kadar yakın olur ki, her şeyi onlarla görüşür. Bazen yürürlüğe konan şeyleri, diğer devlet adamlar bilmez. İstihdam işleri reisi (*libushangshu* 吏部尚書)⁸⁰ Xie Zhedu (楔哲篤)⁸¹ Tuotuo'ya *Zhizheng Jiaochao* (至正交鈔)⁸² isimli banknotları çıkarmayı teklif eder. Tuotuo bu teklifi kabul eder. Hükümdar askerî işleri reisliği, devlet memurları teftiş vezareti, ferman-imparatorluk tarihi ve mütercimlik işleri vezareti (*hanlin* 翰林)⁸³ ve imparatorluk akademisi riyasetinden (*jixianyuan* 集賢院)⁸⁴ gelen devlet adamlarıyla bu konuyu görüşmeyi emreder. Herkes dalkavukluk eder. Sadece imparatorluk akademisi riyasetinden (*jijiu* 祭酒)⁸⁵ Lu Sicheng (呂思誠) teklifinin uygulanmasının gerekmediğini söyler. Tuotuo bu sözden mutsuz olur. Sonunda para politikasında değişiklik yapılır, fakat başarısızlığa uğranır. Detayları için, Sicheng biyografisi bölümüne başvurunlar.⁸⁶

⁷⁶ Song vd., 1976, 89, s. 2266. Qiu, *Yuanshi Cidian*, s. 142. Hucker, 2008, s. 350.

⁷⁷ Song vd., 1976, 88, s. 2220-2221. Hucker, 2008, s. 479.

⁷⁸ Biyografisi için bk. Song vd., 1976, 187, s. 4287-4290.

⁷⁹ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2284.

⁸⁰ Hucker, 2008, s. 304-305.

⁸¹ Wang vd., 1987, C. 2, s. 1025.

⁸² *Yuandai Zhibi*'nin (元代紙幣 Yuan Hanedanlığı kâğıt parası), *Zhongtong Yuanbao Jiaochao* (中統元寶交鈔), *Zhiyuan Lingquan* (至元綾券), *Zhiyuan Tongxing Baochao* (至元通行寶鈔), *Zhida Yinchao* (至大銀鈔) ve *Zhizheng Jiaochao* (至正交鈔) toplam beş çeşidi vardır. Burada bahsedilen *Zhizheng Jiaochao*, Yuan Hanedanlığı'nın sonlarında Hükümdar Shundi'nin *Zhizheng* yönetim döneminin onuncu yılında (1350) eski kâğıt paraların büyük devalüasyonundan dolayı çıkarılan yeni banknotlardır. Tarih kayıtlarına göre o sırada her gün sayılmaz miktarda banknot basılıp çıkarılmaktaydı. O kadar büyük bir devalüasyon olmuştu ki Yuan Hanedanlığı bu yüzden sona ermişti, bk. "Yuandai Zhibi" maddesi, *Zhonghui Sun 孫仲匯, Zhongguo Qianbi Dacidian* 中國錢幣大辭典, Beijing 2012, C. 5, s. 87-88.

⁸³ Song vd., 1976, 87, s. 2189-2190. Hucker, 2008, s. 222.

⁸⁴ Song vd., 1976, 87, s. 2192. Hucker, 2008, s. 131.

⁸⁵ Song vd., 1976, 87, s. 2191. Hucker, 2008, s. 130.

⁸⁶ Song vd., 1976, 185, s. 4250-4251. Para politikasındaki değişiklikler ile ilgili detaylar için bk. Song vd., 1976, C. 97, s. 2483-2485.

Sarı Nehir'deki Baimaoti (白茅堤)⁸⁷ setinde; sonra da Jinti (金堤)⁸⁸ setinde gedikler oluşur. Binlerce *li* yüzölçümündeki halklar bunun acısını çekerler. Beş yıl geçmesine rağmen gedikler kapatılamadı. Tuotuo Jia Lu'nun (賈魯)⁸⁹ yöntemi ile işçilerinden, gediklerin doldurmasını talep eder ve bu vazifeyi üstlenir. Devlet memurlarına “Hükümdarımız halkı için endişelendiği zaman devlet memurları olan bizlerin vazifesi, hükümdarımızın endişesini gidermek olmalıdır. Lakin bazı hastalıkların tedavisinin zor olması gibi bazı işler de zor halledilir. Tarih boyunca su felaketi, işte bu zor tedavi edilen hastalıklardandır. Şimdi mutlaka bu hastalığı yok etmeliyiz” der. Memurların her biri farklı fikirler verir ama Tuotuo hiçbirini dikkate almaz. Sonra hükümdarına, Jia'nın çalışma veziri (*gongbushangshu* 工部尚書)⁹⁰ olarak Sarı Nehir işlerini yürütmeyi, toplam yüz yetmiş bin askeri ve halkı çağırıp çalıştırmayı teklif eder. Set gedikleri doldurulur ve nehir suları eski yoluna döner. Bu iş, toplam sekiz ay içinde bitirilir. Detayları için (*Yuanshi*'nin) ırmaklar ve kanallar bölümüne başvurunlar.⁹¹ Bunun üzerine hükümdarı Tuotuo'yu ödüllendirmek üzere ona, Tarkan unvanını bahşeder. Devlet memuru Ouyang Xuan'a (歐陽玄)⁹² Tuotuo'nun başarısını kaydetmek üzere Heping Yazıtı'nın (河平碑) hakketmesini emreder. Ayrıca Huai'an Lu (淮安路)⁹³ arazisini ona bahşeder. Oradaki memurların hepsini Tuotuo'nun emrine verir.

Çok geçmeden Ru (汝)⁹⁴, Ying (潁)⁹⁵ arasında ayaklanmalar meydana geldi. Kızıl türban sembolü kullanan isyancılara Xiang (襄)⁹⁶, Fan (樊)⁹⁷, Tang

⁸⁷ Burada bahsedilen Baimaoti, Yuan Hanedanlığı'nda Sarı Nehir'in kuzey kıyısında kritik bir set olup günümüzde Shandong vilayetinin Cao ilçesinin batısındaki Baimaoji taraflarındadır, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 789.

⁸⁸ Burada bahsedilen Jinti, günümüzdeki Henai kentinin Puyang ilçesi, Hebei şehrinin Linzhang ilçesi ve Shandong vilayetinin Pingyuan ilçesini kapsayan bölge içindeki Sarı Nehir'in iki kıyısındaki taş settir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1612.

⁸⁹ Biyografisi için bk. Song vd., 1976, 187, s. 4290-4292. Wang vd., 1987, C. 3, s. 1632.

⁹⁰ Song vd., 1976, 85, s. 2143. Hucker, 2008, s. 290.

⁹¹ Song vd., 1976, 66, s. 1645-1654.

⁹² Biyografisi için bk. Song vd., 1976, 182, s. 4196-4199. Wang vd., 1987, C. 3, s. 1871-1872.

⁹³ Burada bahsedilen Huai'an Lu, günümüzde Jiangsu vilayetinin Huai'an ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2443.

⁹⁴ Buradaki Ru, Yuan Hanedanlığı'ndaki Runing Fu'dur. Günümüzde Henai kentinin Runan ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 1088.

⁹⁵ Burada bahsedilen Ying, Yuan Hanedanlığı'ndaki Yingzhou'dur. Yuan Hanedanlığı'nın son döneminde Kızıl Türban İsyanı'nın liderlerinden olan Liu Futong'un memleketidir. Günümüzde Anhui vilayetinin Fuyang ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2585-2586.

⁹⁶ Buradaki Xiang, Yuan Hanedanlığı' Xiangyang Lu'dur. Günümüzde Hubei vilayeti Xiangfan ilçesindeki ve Han Nehri'nin güneyindeki Xiangyang kasabasıdır, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2944.

⁹⁷ Burada bahsedilen Fan, Yuan Hanedanlığı'ndaki Fancheng'dir. Günümüzde Hubei şehrinin

(唐)⁹⁸ ve Deng (鄧)⁹⁹ gibi yerlerin tümü destek verdi. On birinci yılında (1351) Tuotuo, hükümdarına kardeşinin, yani devlet memurları teftiş vezirliği görevinde olan Esen Temur'un (也先帖木兒)¹⁰⁰ askerî işler vezir muavinliği görevine getirilip yüz bin küsur asker ile ayaklanmayı bastırmasını teklif eder. Shangcai'yi (上蔡)¹⁰¹ ele geçirilir. Kısa bir süre sonra Shahe'da (沙河)¹⁰² askerî garnizonlar kurulur. Bir gece aniden ürkütücü bir olay meydana gelir. Esen Temur, bütün askerî teçhizatı terk edip kuzeye doğru Bianliang'a (汴梁)¹⁰³ kaçar. Dağıtılmış askerler bir araya toplanıp Zhuxian ilçesine (朱仙鎮)¹⁰⁴ konuşlandırılır. Saray tarafından Esen Temur'un muharebe etmesinin bilmediğinden, onun yerine diğer generallerden birinin sevk edilmesi emredilir. Esen Temur, doğrudan bir gece saraya döner ve yine devlet memurları teftiş vezirliği yapar. Shanxi Eyaleti devlet memurları takibat işleri görevlilerinden (*Shanxi xingtai jianchayushi* 陝西行臺監察御史)¹⁰⁵ biri de dâhil toplam on iki kişi onu, askerî birliği kaybetmesinden ve imparatorluğun gururunu kırmasından dolayı suçlar. Tuotuo, Shanxi Eyaleti devlet memurları değerlendirme bakanı Dorji Bal (朵兒直班)¹⁰⁶ Hu-Guang Eyaleti yönetici yardımcısı (*Huguang xingsheng pingzhangzhengshi* 湖廣行省平章政事)¹⁰⁷ görevine getirilir. Diğer eyaletlerdeki devlet memurları ihbar işleri görevlileri ise çeşitli ilçe yönetici yardımcılıkları (*panguan* 判官)¹⁰⁸ görevine tenzil edilirler. Bundan sonra hiç kimse konu hakkında görüş bildirmeye cesaret edemez.

Xiangfan ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2845.

⁹⁸ Buradaki Tang, Yuan Hanedanlığı'ndaki Tangzhou'dur. Günümüzde Henan vilayetinin Dengzhou ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 517.

⁹⁹ Deng, Yuan Hanedanlığı'ndaki Dengzhou'dur ve Nanyang Fu'ya bağlı idi. Günümüzde Henan vilayetinin Miyang ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2183.

¹⁰⁰ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2379.

¹⁰¹ Sözü geçen Shangcai, Yuan Hanedanlığı'ndaki Shangcai'dir ve Runing Fu'ya bağlı idi. Günümüzde Henan vilayetinin Shangcai ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 185-186.

¹⁰² Shahe, Yuan Hanedanlığı'nda Shunde Lu'na bağlı idi. Günümüzde Henan vilayetinin Shangcai ilçesinin güneybatısında, 30 li (15 kilometre) mesafededir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 1332. Wu, *Zhongguo Dulianghengshi*, s. 337, 346.

¹⁰³ Buradaki Bianliang, günümüzde Henan vilayeti Kaifeng ilçesinin eski adıdır, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 1345.

¹⁰⁴ Zhuxian ilçesi, günümüzde Henan vilayetinin Kaifeng ilçesinin güneybatısında, 46 li (23 kilometre) mesafededir. Yuan Hanedanlığı'nda Jialu Kanalı açıldıktan sonra buralardaki ticaret gittikçe yoğunlaşmıştır, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 995. Wu, *Zhongguo Dulianghengshi*, s. 337, 346.

¹⁰⁵ Wang, 2002, s. 129.

¹⁰⁶ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2355.

¹⁰⁷ Wang, 2002, s. 664. Hucker, 2008, s. 385-386.

¹⁰⁸ Hucker, 2008, s. 363.

On ikinci yılında (1352) Kızıl Türban generallerinden biri olan Zhima Li (芝麻李)¹⁰⁹ Xu ilçesini (徐州)¹¹⁰ işgal eder. Tuotuo, hükümdarından tek başına ordusunu götürüp isyanı bastırmasına izin vermesini rica eder. Lu Luzen'i (遼魯曾)¹¹¹ Huainan ilçesi uzlaştırma komiseri (*Huainan xuanweishi* 淮南宣慰使)¹¹² unvanı ile görevlendirip tuz üreticilerini ve diğer güçlülere toplayıp yirmi bin askeri ile yola çıkar. [Aynı yılın] dokuzuncu ayında ordu Xu ilçesine varır ve şehrin batı kapısına saldırırlar. İsyancılar onlara karşı koyar. Demirden bir okla (Tuotuo'nun) atı, başından vurulur ama Tuotuo bundan hiç etkilenmez. Askerlere kumanda edip isyancılara hücum eder. Büyük bir zafer kazanarak kentin banliyösüne girer. Ertesi günde ordu dört bir taraftan gelir ve isyancılara defalarca saldırır. İsyancılar dayanamaz ve kenti tamamen kaybederler. Zhima Li kaçır. [Tuotuo] Sarı renkli ipek kumaşları götürür. Biriktirilmiş tedariki yakar. Onlarca isyancının peşinden gidip onları ele geçirir. Böylece kent, katledilir. Hükümdar, imparatorluk katipliği hükümet işleri reisi Esen Buka'yı (普化)¹¹³ Tuotuo'ya gönderip onu "hükümdarın hocası" unvanıyla ödüllendirir. Geçmişteki gibi vezirin muavini görevini yapmaya devam etmesini ve acilen saraya dönmesini emreder. Bunun dışında askerî işler vezir muavini Tuguci'nin (秃赤)¹¹⁴ ordu ile Ying'e ve Bo'ya (毫)¹¹⁵ doğru gidip ayaklanmayı bastırmasını emreder. Tuotuo, askeri ile saraya döner. Hükümdar ona mümtaz içkiyi, işlemeli hilati, beyaz altını ve kıymetli bir eyeri bahşeder. Şehzade ise kendi köşkünde ona ziyafet verir. Hükümdar, Xu ilçesinin adının Wu'an (武安) olarak değiştirilmesini emreder. Başarıları kaydetmek üzere yazıt dikilmesini emreder.

On üçüncü yılının (1353) üçüncü ayında Tuotuo, vezir yardımcılarını Wugusun Liangzhen'in ve Ulankatai'nin (悟良哈台)¹¹⁶ önerisini kabul edip başkentini çevresindeki arazide *tuntian* sistemini (屯田) uygular. Bu iki adam tarım, su kaynağı ve kıtlık işleri vezir yardımcısı görevini, Tuotuo'ya ise

¹⁰⁹ Zhima Li'nin asıl adı Er Li'dir (李二), bk. Wang vd., 1987, C. 1, s. 453.

¹¹⁰ Xuzhou, Yuan Hanedanlığı'nda Guide Fu'ya bağlı idi. Günümüzde Jiangsu vilayeti Xuzhou ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2146.

¹¹¹ Wang vd., 1987, C. 3, s. 1451-1452.

¹¹² Hucker, 2008, s. 251.

¹¹³ Çin tarih kayıtlarında geçen diğer isimleri şunlardır: "Yexianpuhua" (堃仙普化), bk. Song vd., 1976, 113, s. 2855. "Yexianpu" (野仙溥化), bk. Song vd., 1976, 139, s. 3353. "Yexianbuhua" (也先不花), bk. Song vd., 1976, 45, s. 948. Wang vd., 1987, C. 4, s. 2374-2375.

¹¹⁴ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2698.

¹¹⁵ Burada bahsedilen Bo, Yuan Hanedanlığı'nda Guide Fu'ya bağlı idi. Yuan Hanedanlığı'nın son döneminde Liu Futong'un liderliğindeki ayaklanmada Han Liner'in hükümdar olmasını destekler ve burayı başkenti yapar, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2179.

¹¹⁶ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2714.

vezareti yapmaktadır. Arazi batıdan Xishan (西山)¹¹⁷, doğudan Qianmin ilçesi (遷民鎮), güneyden Baoding (保定)¹¹⁸ ve Hejian (河間)¹¹⁹, kuzeyden ise Tan (檀)¹²⁰ ve Shunzhou (順州)¹²¹ ile sınırlıdır. Her yerde sulama sistemi kurar, tarımsal hukukunu yürürlüğe koyar ve tarım yaptırır. O yıl, bol hasat elde edilir.

On dördüncü yılında (1354) Zhang Shicheng (張士誠), Gaoyou'yu (高郵)¹²² zapt eder. Hükümdarı ona, burayı teslim etmesi için defalarca buyurdu, ama etmedi. Tuotuo'ya çeşitli beylerden ve eyaletlerden asker toplayıp kumandan olarak onu bastırmaya gitmesini emretti. Devlet memurlarını rütbelerinin terfii, indirilmesi yetkisi ve bütün mülkî idare Tuotuo'ya verildi. Sheng (省), Tai (台), Yuan (院) ve Bu (部) gibi mülkî idare bölümlerine yerleştirilmeyi bekleyen devlet memurlarının tümü orduyu takip ederler ve Tuotuo'ya tabi olurlar. Hem batı bölgelerinden (西域) hem de Tibet'ten (西番) onları desteklemek üzere asker gönderilir. Bayraklar binlerce *li* boyunca uzanır. Jin ve davul (金鼓)¹²³ gibi savaş çalgılarının sesleri, toprakları sarsacak kadar yüksektir. Bu büyük çaptaki ordudan daha üstün olanı yoktur. Ordu Jining'e (濟寧)¹²⁴ varır. Devlet memurlarını Queli'ye (闕里)¹²⁵ gönderip Konfüçyüs'e dua ettirir ve Zouxian'den (鄒縣)¹²⁶ geçerken ise Mensiyüs'e dua ettirir. [Aynı yılın] on birinci ayında [Tuotuo], Gaoyou'ya varır. 28 Kasım-12 Aralık tarihleri arasındaki her savaşta hep o kazanır. Askerler ayrı ayrı Liuhe'yi bastırmaya gönderilir. İsyancılar ağır bir yenilgiye

¹¹⁷ Buradaki Xishan, günümüzde Zhejiang vilayeti Wenzhou ilçesinin batı tarafındadır. Yuan Hanedanlığı'nın son döneminde isyancılar şehri gözetlemek üzere genellikle burada üs kurar, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 914.

¹¹⁸ Baoding, Yuan Hanedanlığı'nda Baoding Lu'dur. Günümüzde Hebei vilayetini Baoding ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1918.

¹¹⁹ Buradaki Hejian, Yuan Hanedanlığı'nda Hejian Lu'dur. Günümüzde Hebei vilayeti, Hejian ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1657.

¹²⁰ Tan, Yuan Hanedanlığı'nda Tanzhou'dur ve Dadu Lu'ya (Hanbalık) bağlı idi. Günümüzde Beijing kenti Miyun ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2934.

¹²¹ Burada bahsedilen Shunzhou, Yuan Hanedanlığı'nda Dadu Lu'ya (Hanbalık) bağlı idi. Günümüzde Beijing kenti Shunyi ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1927.

¹²² Burada bahsedilen Gaoyou, günümüzde Jiangsu vilayeti Gaoyou ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2166-2167.

¹²³ *Jin* ve *gu*, eski zamanlarda savaşırken askerleri ileriye ve geriye doğru sevk etmek üzere kullanılan iki çalgıdır. *Gu* (davul) çalınırsa ileriye, *jin* (gong) çalınırsa ise geriye doğru gitmeleri emredilir, bk. Wang, 2002, s. 1074.

¹²⁴ Jining, Yuan Hanedanlığı'nda Jining Lu'dur. Günümüzde Shandong vilayeti Jining ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1991.

¹²⁵ Buradaki Queli, Konfüçyüs'ün memleketidir. Günümüzde Shandong vilayetini Qufu ilçesi Queli sokaklarında, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2748.

¹²⁶ Burada bahsedilen Zouxian, günümüzde Shandong vilayeti Zoucheng ilçesidir ve Mensiyüs'ün doğum yeridir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 1296.

uğrar. Ansızın, askerlerin hareketten çok fazla yorulmasıyla ve çok fazla para boşa harcanması yüzünden Tuotuo'nun suçlu olduğu emredilir. Onun yerine Henan Eyaleti yöneticisi Tai Buka (太不花)¹²⁷, Zhongshupingzhangzhengshi Okocar (月關察兒)¹²⁸ ve askerî işleri vezir yardımcısı Süsü (雪雪)¹²⁹ askerlere kumandanlık ederler. Tuotuo'nun rütbesi indirilir ve Huai'an ilçesine yerleştirilir.

Başlangıçta Tuotuo batıya doğru giderken Berke Buka, Tuotuo'yu öldürmek için ona iftira atmak ister. Kama (哈麻)¹³⁰ hükümdarına, Tuotuo'nun yakın yerlere getirilmesini defalarca teklif eder. Tuotuo, ona çok minnettar olarak, hükümdarına onun sağ vezir muavini asistanı (zhongshu youcheng 中書右丞)¹³¹ görevine getirilmesini tavsiye eder. Ancak bu sırada Tuotuo, Ruzhongbo'ya çok güvenip onu görevlendirir. Onun imparatorluk katipliğinin sol şubesinin müdürü (*zuosi langzhong* 左司郎中)¹³² olarak vezaret görüşmesine katılmasına izin verir. Konuştuğu zaman İmparatorluk katipliği görevlisi (*pingzhang* 平章)¹³³ ve rütbesinden daha düşük olan devlet memurlarından hiç kimse ona karşı çıkmaya cesaret etmez. Sadece Kama ondan korkmaz ve boyun eğmez. Bu yüzden Ruzhongbo, Tuotuo'nun önünde Kama'ya böhlan eder. Kama'nın görevi, Budist rahipler ve Tibet işleri vezirliği (宣政院使) ile değiştirilir. Üçüncü sırada olur. Bundan sonra o, Tuotuo'ya kin tutmaya başlar. Eskiden Kama, Tuotuo ile veliaht tayin töreni (*huangtaizi cebaoli* 皇太子冊寶禮)¹³⁴ düzenlenmesi konusunda görüşür. Tuotuo hep "İmparatoriçe sarayında diğer çocukları da vardır. Böyle yapılırsa [veliaht tayin edilirse] bunların durumu ne olacak?" dediğinden bu tören uzun zaman gerçekleştirilmez. Tuotuo harekate çıkacakken Ruzhongbo'yu devlet memurları teftiş vezareti kâtibi (*zhishu shi yushi* 治書侍御史)¹³⁵ tayin edip kardeşinin (Esen Temur) evinde onan asistanlık yaptırır. Ruzhongbo, Kama'nın gelecekte bela olacağından korkar ve onu saf dışı bırakmak ister. Tuotuo, bunda tereddüt ederek durumu kardeşi ile görüşmesini rica eder. Kardeşi ise, Kama'nın kendisine yaptığı iyiliklerinden dolayı kabul etmez. Kama durumu anladıktan sonra şehzadenin ve imparatoriçenin önünde Tuotuo'ya iftira eder. Kama, Esen Temur'un hastalığı sebebiyle istifa edip

¹²⁷ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2643.

¹²⁸ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2521.

¹²⁹ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2636.

¹³⁰ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2534-2535.

¹³¹ Hucker, 2008, s. 584.

¹³² Song vd., 1976, 85, s. 2123. Hucker, 2008, s. 301, 525.

¹³³ Hucker, 2008, s. 385.

¹³⁴ Wang, 2002, s. 1699.

¹³⁵ Song vd., 1976, 86, s. 2177-2178. Hucker, 2008, s. 163.

evde kaldığı sırada devlet memurları takibat işleri görevlisi Yuan Saiyinbuhua'yı (袁賽因不花) hükümdar nezdinde Tuotuo'yu suçlaması için kışkırtır. Tam üç defa bu suçlama yapıldıktan sonra hükümdarca kabul edilir. [Tuotuo'nun] devlet memurları teftiş vezareti mührü elinden alınır. Saray kapısından dışarı çıkıp hükümdarın emirlerini beklemesi emredilir. Tuotuo'nun yerine Ongıyanu'ya tayin edilir. Tuotuo'ya ise Huai'an ilçesine yerleşmesi emredilir.

7 Ocak 1355 tarihinde hükümdarın emri mevziine ulaştırılır. Danışmanı Gong Bosui Tuotuo'ya “Kumandan savaşırken hükümdarın emirlerini almayabilir. Ayrıca vezirimiz, harekate çıkmadan önce gizli emri almıştı. Emre uyarak ayaklanmayı bastırmaya odaklanmanız uygundur. Bu emri geçici olarak açmayın, aksi halde önemli iş kaybedilebilir” der. Tuotuo “Hükümdarımızın bana verdiği emri almazsam, bu hükümdarımıza karşı gelmek demektir. Memurun hükümdara sadakati nerede?” diye cevap verip öneriyi kabul etmez. Emri açıp dinledikten sonra Tuotuo secde ederek “Son derece aptalım. Hükümdarımız bana çok ehemmiyet vererek bu önemli harekâtı tevdi etmiştim. Gece gündüz diken üzerindeydim ve zafer kazanamamaktan da korkuyordum. Fakat şimdi yüküm hafifledi. Bu emir, bana son derece şeref vermek demektir” diye teşekkür eder. Hemen askerî gücü teslim etti ve her askerî birlik Okocar ve Süsü'nün emirlerine uysunlar diye üç bin iyi atı da ayrıca kumandanlara hediye etti.

Memur istihdam işleri vezir yardımcısı (*kesheng fushi* 客省副使)¹³⁶ Halada (哈刺答), Tuotuo'ya “Vezirimiz bu kez (Huai'an ilçesine) doğru yola çıkarsa biz kesinlikle diğer kişiler tarafından öldürülürüz. Oysa bugün vezirimizin önünde ölmeyi tercih ederim” deyip hançeri çıkarıp boğazını keser ve kendini öldürür. Başta Tuotuo'ya Huai'an ilçesine yerleşmesi emredilmişti. Sonra ise Yijina Lu'ya (亦集乃路)¹³⁷ göçmesi emredilir.

On beşinci yılın üçüncü ayında devlet memurları, Tuotuo'nun sürgün edilmesi cezasını çok hafif bulduklarından onun ve kardeşinin suçlarını listeleyip hükümdara sunarlar. Böylece Yunnan vilayeti Dali ilçesi uzlaştırma komisyonu, Tuotuo'nun Zhenxi Lu'ya (*Yunnan Dali xuanweisi Zhenxi lu* 雲南大理宣慰司鎮西路)¹³⁸, Esen Temur'un ise Sichuan vilayeti Diaomen ilçesine (四川碉門)¹³⁹ sürgün edilmesini emreder. İlk oğlu Kara Jang'ın (哈

¹³⁶ Song vd., 1976, 86, s. 2156. Wang, 2002, s. 608.

¹³⁷ Yijina Lu, Yuan Hanedanlığı'nda Gansu vilayetine bağlı idi. Yijina, Tangut dilinde “siyah su” anlamını taşınır. Günümüzde İç Moğolistan Özerk Bölgesi Ejina Sancağı'dır (Khara-Khoto), bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 1052.

¹³⁸ Hucker, 2008, s. 251.

¹³⁹ Günümüzde Sichuan vilayeti Tianquan ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2679.

刺章)¹⁴⁰ Suzhou'ya (肅州)¹⁴¹ ve ikinci oğlu Salbuliu'nun (三寶奴)¹⁴² ise Lanzhou'ya (蘭州)¹⁴³ yerleştirilmesini buyurur. Aile mülkiyeti, sayım yapılarak müsadere edilir. Tuotuo, Dali ilçesinin Tengchong mahallesinden (大理騰衝)¹⁴⁴ geçer. Yönetici Gao Hui (高惠), Tuotuo'yu geçerken gördükten sonra ona kızını vermek ister ve onun için biraz uzaklarda ev inşa ettirip oturmasına izin verir. Ona kötülük edenler olmasına rağmen endişelenmesine gerek kalmadığını söyler. Tuotuo “Ben bir suçluyum. Ne cüretle bunları kabul edebilirim ki?” diye nazik bir şekilde reddeder. [Aynı yılın] dokuzuncu ayında Tuotuo, Akingki'nin (阿輕乞) arazisine göçüp yerleştiği zaman Gao, kızını kabul etmediğinden zırhlı askerlerle Tuotuo'yu kuşatır. 10 Ocak 1356 tarihinde Kama, hükümdar adına sahte bir emir hazırlar; elçiyi Tuotuo'ya gönderir ve zhen (鵠) zehirli içkisini içirtip onu zehirleyerek öldürtür. O, 42 yaşında vefat eder. Vefat haberi vezirliğine ulaştıktan sonra (hükümdar) hükümet işleri görevlisi (*shangshe qing* 尚舍卿)¹⁴⁵ Qishiliu'yu (七十六) gönderip kıyafetlerini değiştirtip tabuta koydurur.

Tuotuo, uzun boylu ve güçlüdür. Çoğu kişiden üstündür. Hoşgörülü ve cömert olan Tuotuo, anlaşılması zor, gizemli bir kişidir. İmparatorluğa katkı sağlamasına rağmen övünmez. Çok önemli bir devlet memuru olmasına rağmen hiç kibirli davranmaz. Zenginliği önemsemez ve şehvet düşkünü değildir. Erdemli insanlara saygı duyar ve ondan daha düşük derecedeki askerlere karşı mütevazı bir kişidir. Bu hasletleri doğuştan gelmedir. Hükümdara hizmet verdiği sırada, hiçbir zaman görgü kurallarına aykırı davranmazdı. Eski zamanlardan beri bu kadar erdemli bir devlet memuru var mı ki! Yalnızca birkaç kötü niyetli adam (*xiao* 小) tarafından kafasının karıştırılması ve kişisel hınç ile intikam alması, asilzadeler (*Junzi* 君子) tarafından istihza konusu edilir.

Yirmi ikinci yılında (1362) devlet memurları teftiş işleri görevlisi Zhang Chong (張冲) ve diğer devlet memurları, hükümdara Tuotuo'yu temize çıkarmayı teklif ederler. Böylece Tuotuo'nun rütbesinin ve aile mülkiyetinin

¹⁴⁰ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2541.

¹⁴¹ Suzhou, Yuan Hanedanlığı'ndaki Suzhou Lu'dur. Günümüzde Gansu vilayeti Jiuquan ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 1717.

¹⁴² Wang vd., 1987, C. 4, s. 2592.

¹⁴³ Burada bahsedilen Lanzhou, Yuan Hanedanlığı'nda Lijiang Lu'ya bağlı idi. Günümüzde Yunnan vilayeti Jianchuan ilçesinin batısına 64 li (32 kilometre) mesafededir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 825. Wu, *Zhongguo Dulianghengshi*, s. 337, 346.

¹⁴⁴ Buradaki Tengchong, Yuan Hanedanlığı'nda Tengchong Fu'dur ve Dali Lu'ya bağlı idi. Günümüzde Yunnan vilayeti Tengchong ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 2, s. 2708.

¹⁴⁵ Song vd., 1976, 87, s. 2202. Wang, 2002, s. 136.

iadesi emredilir. Kara Jang'ın ve Salbuliu'nun saraya dönmesini buyrulur. Esen Temur ise çoktan vefat etmiştir, bunun üzerine Kara Jang'a İmparatorluk katipliği hükümet işleri reisliği görevi, Shenguo Bey unvanı ve Datong'u (大同)¹⁴⁶ yönetmesi görevleri tevdi edilir. Salbuliu'ya askerî işler vezir muavinliği vazifesi verilir. Yirmi altıncı yılında (1366) Shengnu (聖奴)¹⁴⁷, Esen (也先)¹⁴⁸ Sadushili (撒都失里) gibi devlet memurları ve teftiş işleri görevlileri bir daha (hükümdara) giderek “Kurnaz ve büyük devlet memurunun komplosu yüzünden düşmanla karşılaştığımız sırada kumandanımız değiştirildi. Bu olaydan itibaren imparatorluğumuzun askerî vaziyeti çökmeye, para-vergi boşa harcanmaya, ayaklanmalar meydana gelmeye ve halkımız acı çekmeye başladı. Tuotuo vefat etmeseydi, bugünkü nizamsızlığa nasıl uğurdık?! Ona tek karakterden oluşan unvan (*yizi wangjue* 一字王爵) takdim edilmesi, ölüm sonrası taltif unvanı (*shi* 諡)¹⁴⁹ ve gongchen (功臣號) lakabının verilmesini talep ederiz” derler. Saraydaki herkes bu söze katılır. Fakat imparatorluğunda çok fazla kötü hadise vuku bulunduğundan, bu talep gerçekleştirilemeden Yuan Hanedanlığı yıkılır.

Kaynakça

Kaynak Eserler

- Du, You 杜佑, *Tongdian* 通典 (*Eski Çin İdari Sistemleri Tarihi ve Külliyyatı*, ed. Wenjin Wang v.d.王文錦等, Pekin 1988.
- Ke Shaomin 柯劭忒, *Xin Yuanshi* 新元史 (*Yeni Yuan Tarihi*), Yuanshi Erzhang 元史二種 (Yuan Tarihi Hakkında İki Eser), Shanghai 1989, 112.
- Ouyang, Xuan 歐陽玄, “Zhizheng Tiaoge Xu 至正條格序 (Zhizheng Dönemi Kanunu'nun Önsözü)”, *Guizhai Wenji* 圭齋文集 (*Guizhai İsimli Çalışma Odası Denemeleri*), ed. Yu Liu 劉鈺, Ming Chenghua xinmao Liuyu Zhejiang kanben 明成化辛卯劉鈺浙江刊本 (Elyazması eserler, Tayvan Millî Kütüphanesi'nin Nadir Kitaplar Odası'nda mevcuttur), Zhejiang 1471, 7, s. 12-13.
- Song, Lian v.d.宋濂等, *Yuanshi* 元史 (*Yuan Tarihi*), ed. Zhonghua Shuju yazı kurulu, Pekin 1976.
- Xu, Yuanrui 徐元瑞, *Lixue Zhinan* 吏學指南 (*Memurlar için El Kitabı*), Taipei 1979.
- Zheng, Linzhi (Jeong In-ji) 鄭麟趾, *Gaolishi* 高麗史 (*Goryeosa* 고려사/*History of*

¹⁴⁶ Datong, Yuan Hanedanlığı'nda Datong Lu'dur. Günümüzde Shanxi vilayeti Datong ilçesidir, bk. *Zhongguo Lishi*, C. 1, s. 110.

¹⁴⁷ Sengliu'dur (僧奴), bk. Wang vd., 1987, C. 4, s. 2610.

¹⁴⁸ Wang vd., 1987, C. 4, s. 2372.

¹⁴⁹ “Shihao” maddesi, *Zhongguo Dabaikequanshu*, C. 20, s. 381.

Goryeo), ed. Bing Ding 丁丙, Qing chuye jiuchao Guangxu jian (1644-1735) Qiantang Ding shi buchaoben 清初葉舊鈔光緒間錢塘丁氏補鈔本 (Elyazması eserler, Tayvan Millî Kütüphanesi'nin Nadir Kitaplar Odası'nda mevcuttur), Qiantang 1644.

Zuo, Qiuming 左丘明, *Chunqiu Zuozhuan Zhu* 春秋左傳注 (*Bahar-Güz Yıllıkları üzerine Yorumlar ve Notlar*), ed. Bojun Yang 楊伯峻, Taipei 1987.

Araştırma Eserleri

Chen, Gaohua 陳高華, “Yuandai Shuili Guangai Shiye Chutan” 元代水利灌溉事業初探 (A Survey of Water Conservancy under the Yuan Dynasty), *Journal of Chinese Studies*, 1997, C. 37, s. 163-178.

Chen, Gaohua 陳高華 ve Weimin Shi 史衛民, *Yuandai Dadu Shangdu Yanjiu* 元代大都上都研究 (*Studies of the Capitals Dadu and Shangdu in the Yuan Period*), Beijing 2010.

Chen, Maotong 陳茂同, *Zhongguo Lidai Zhiguan Yangeshi* 中国历代职官沿革史 (*Çin Hanedanlıklarındaki Devlet Memurları Tarihi*), Tianjin 2004.

Cleaves, Francis Woodman, “The Sino-Mongolian Inscription of 1335 in Memory of Chang Ying-Jui” *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1950, C. 13, S. 1/2, s. 1-131.

Dang, Baohai 党宝海, Jiangjianu dangwei Ongyiyanu: Liaoshi fu Yuanchao “Xiusanshi” Shengzhi Kanwu ji Qita “江家奴” 当为“汪家奴”——《辽史》附元朝“修三史” 圣旨勘误及其他 Jiangjianu should be Ongyiyanu: Correction of the Imperial Edict of the Yuan Dynasty in Liaoshi Together with Other Comments, *Journal of Western Mongolian Studies*, 2019, S. 2, s. 14-20, 125.

Gülensoy, Tuncer&Paki Küçüker, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul 2015.

Hsiao, Ch'i-ch'ing, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, Cambridge 1978.

Hucker, Charles O., *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*, Beijing 2008.

“Hufu” maddesi, *Zhongguo Dabaikequanshu* 中国大百科全书 (*Çin Büyük Ansiklopedisi*), Beijing 2009, C. 10, s. 57.

Katayama, Tomoo 片山共夫, “怯薛と元朝官僚制” (Keşik ve Yuan Hanedanlığı Yönetim Sistemi-The Keshik and the System of Administration under the Yuan Dynasty), *Shigaku Zasshi* 史学雜誌, 1980, C. 89, S. 12, s. 1775-1811.

Liu, Yingsheng, “From the Qipčaq Steppe to the Court in Daidu: A Study of the History of Toqtoq's Family in Yuan China”, *Eurasian Influences on Yuan China*, Singapore 2013, s. 168-177.

“Qieliankou” maddesi, *Zhongguo Dabaikequanshu* 中国大百科全书 (*Çin Büyük*

- Ansiklopedisi*), Beijing 2009, C. 18, s. 64.
- “Qiexue” maddesi, *Zhongguo Dabaikequanshu* 中国大百科全书 (*Çin Büyük Ansiklopedisi*), Beijing 2009, C. 18, s. 64-65.
- Qiu, Guangming 丘光明, *Zhongguo Gudai Jiliangshi* 中國古代计量史 (*The History of Ancient Chinese Measures and Weights*), trans. Yanming Zhang 张延明, Hefei 2012.
- Qiu, Shusen 邱树森, *Yuanshi Cidian* 元史辞典 (*Yuan Tarihi Sözlüğü*), Jinan 2000.
- Shi, Weile 史为乐, *Zhongguo Lishi Diming Dacidian* 中国历史地名大辞典 (*Çin'in Tarihsel Yer Adları Büyük Sözlüğü*), ed., Çin Sosyal Bilimler Basimevi, Pekin 2005, C. 1-2.
- “Shihao” maddesi, *Zhongguo Dabaikequanshu*, C. 20, s. 381.
- Tu, Ji 屠寄, *Mengwuer Shiji* 蒙兀兒史記 (*Moğolların Tarih Kayıtları*), ed. Jialuo Yang 楊家駱, Taipei 1962.
- Wang, Deyi v.d. 王德毅等, *Yuanren Zhuanji Ziliao Suoyin* 元人傳記資料索引 (*Index to Biographical Data on Persons of the Yuan Dynasty*), Beijing 1987, C. 1-5.
- Wang, Junliang 王俊良, *Zhongguo Lidai Guojia Guanli Cidian* 中国历代国家管理辞典 (*Çin Hanedanları Ulus İşletme sözlüğü*), Changchun 2002.
- Wilkinson, Endymion Porter, *Chinese History: A New Manual*, Cambridge 2013.
- Wu, Chengluo 吳承洛, *Zhongguo Dulianghengshi* 中國度量衡史 (*Çin Uzunluk, Hacim ve Ağırlık Ölçüleri Tarihi*), Pekin 1993.
- Xia, Zhengnong 夏征农(ed.), *Cihai* 辞海, 1999 yıl suoyinben (縮印本), Shanghai 2000, s. 2253.
- Xu, Lianda 徐连达, *Zhongguo Lidai Guanzhi Cidian* 中国历代官制词典 (*Çin Hanedanlıklarının Memurluk Sistemi Sözlüğü*), Hefei 1991.
- Yanai, Watari 箭内互, *Yuanchao Qiexue ji Woerduo Kao* 元朝怯薛及斡耳朵考 (*Yuan Hanedanlığı'nda Keşik ve Orda Üzerine Araştırmalar*), çev. Jie Chen&Qingquan Chen, Taipei 1963.
- “Yuandai Zhibi” maddesi, Zhonghui Sun 孫仲匯, *Zhongguo Qianbi Dacidian* 中國錢幣大辭典, Beijing 2012.
- Yuvalı, Abdülkadir, “Daruga” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1993, C. 8, s. 505-506.
- Uyar, Mustafa, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı: (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, Ankara 2020.

Zhang, Fan 张帆, *Yuandai Zaixiang Zhidu Yanjiu* 元代宰相制度研究 (*Yuan Hanedanlığı Zaixiang/Vezir Sistemi üzerine İncelemeler*), Beijing 1997.

Zhao, Qi 赵琦, Hebei Sheng Guyuan Xian “Shuzhuanglou” Yuan Menggu Guizumu Muzhukao 河北省沽源县“梳妆楼”元蒙古贵族墓主考 (The examination on the occupant of the Shuzhuanglou Mongol noble tomb of the Yuan Dynasty in Guyuan County, Hebei), *Journal of Chinese Historical Studies*, 2003, S. 2, s. 173-175.

ORTA ÇAĞ'DA MÜSLÜMAN TÜRK DEVLET ADAMLARININ RÜYALARI

THE DREAMS OF MUSLIM TURKISH STATESMEN IN MIDDLE AGE

Tülay YÜREKLİ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 25 Aralık 2023

Kabul: 27 Ocak 2024

Article Info

Received: December, 25, 2023

Accepted: January, 27, 2024

Öz

Tarih kaynaklarında Müslüman Türk devlet adamlarının çeşitli rüyaları kaydedilmiştir. Bu rüyalar rivayetlere dayanmakta olup neredeyse tamamı kurgudan ibarettir. Fakat bu rüyalar söz konusu dönemde hayata bakışı anlamak açısından ve Müslüman Türk hâkimlerinin üzerinde kısmen de olsa bir etki yaratmış olabileceğinden önemlidir. Müslüman Türk devlet adamlarının rüyalarında rehber kişilere rastlanır. Bu rehberlerin başında Hz. Muhammed gelir. Peygamber rüyada müjdeli haberler söyler, ikazda bulunur ve doğrudan saltanatı müjdeler. Rüya sahiplerine Peygamber'den başka sûfi babalar ve şeyhler de rehberlik eder. Bu tür rüyaların mesajları hep gelecekte olacaklarla ilgilidir. Dolayısıyla bunların doğru yorumlanması ve anlaşılması gerekir. Devlet adamları rüyalarını kendileri yorumlamakla birlikte rüya yorumcularına da başvururlar. Aslında bu durum bütün rüya sahipleri için de geçerlidir. Söz konusu dönemde rüya yorumu herkesin ilgisini çeker. Zira rüyaların yaptırım gücü hayatın her alanında hissedilir. Bu çalışmada Orta Çağ'da farklı dönemlerde ve coğrafyalarda teşekkül eden Türk hanedanlıklarına mensup devlet adamlarının rüyaları tespit edilerek bu rüyaların etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rüya, Tolunoğlu Ahmed, Sultan Tuğrul, Gazneliler, Harezmsahlar, Timur, Memlûkler.

Abstract

Mediaeval historical sources mention a variety of dreams experienced by the Turkish statesmen. These dreams were based on rumour and almost all of them were apocryphal. However, they are important since they give insights into the way of life during that period and they might have influences on Muslim Turkish rulers to a greater or lesser extent. Such dreams involve guides, who informs the recipient of possible future developments. The foremost of these guides was the Hadrat Mohammed. In these

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi; Fen-Edebiyat Fakültesi; Tarih Bölümü; tulayyurekli@yahoo.com; ORCID: 00000002-5529-7388; Aydın-Türkiye.

dreams, the Prophet brought good news as well as warnings; and made predictions relating to the reign of the recipient. Other guides in these dreams were the Sufi fathers and sheikhs. The messages of this and other types of visions were significant, so that it was important to interpret and understand them accurately. The interpretation was carried out by the dreamer and also those skilled in the explication of dreams. Such interpretation of dreams was in fact a major focus of attention during this period, because the predictive power of dreams was felt in all areas of life. The purpose of this study is to collate the dreams of the Muslim Turkish statesmen at various times, in different regions during the middle ages; and to evaluate their importance.

Keywords: *Dream, Tolunoğlu Ahmed, Soltan Tuğrul, Kharazmshas, Ghaznavids, Temurlane, Mamluks.*

Giriş

Rüyayı çok farklı şekillerde tanımlamak mümkündür. En basit mânasıyla uykuda görülen şey demektir. Daha geniş manada rüya “rem uykusu sırasında, ancak diğer zamanlarda da gözlenen öykümsü imajlar, hisler, algılar dizisi, ya da uyku sırasındaki zihinsel etkinlikler, uykuda kurulan hayaller, bilinç dışının uyku sırasındaki sembolik dışavurumlarıdır. Rüya, Batılı bilginlere göre gün içerisinde yaşanan olayların bilinçaltımızda aldığı haldir. Doğulu bilginler ise rüyayı ilahi ve uyarıcı bir mesaj olarak tanımlamışlardır”.¹

Eski Türk inanç sisteminde rüyalar günlük yaşamın önemli bir parçası idi. Türkler rüyaya “tüş”, rüya yorumlayanlara da “tüş yorgucu” diyordu.² Elimizde eski Türk kültürüne ait bir rüya tabiri mevcut değildir. İslamlaşma aşamasında kaleme alınan eserlerde de rüya yorumu konusunda eskiye dönük bilgilere rastlamıyoruz. Yusuf Has Hâcib rüyalar hakkında birtakım genel bilgiler vermiştir fakat bu bilgilerin İslam geleneği çerçevesinde oluşturulduğu açıktır.³ Bununla birlikte Türk destanlarında rüyaların varlığı İslâm öncesi Türk kültüründe rüyaların ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Oğuz’un veziri olan Uluğ Türük bir gün rüyasında bir altın yay ve üç gümüş ok görür. Altın yay doğudan batıya doğru, üç gümüş ok da kuzeye doğru uzanmaktadır. Bu rüya Oğuz Kağan’ın hâkimiyetinin tüm dünyaya yayılacağına göstergesi olmuştur.⁴

¹ Abdulvahit İmamoğlu, “Bazı Psikanalistlere Göre Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XII, 22, (2010/2), s. 22.

² Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati’t-Türk*, III, çev. Besim Atalay, TDK Ankara, s. 125.

³ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı, İstanbul 2008, s. 753, 995-1000.

⁴ Erkan Kalaycı, “Oğuz Kağan destanında Türklerin lider anlayışı üzerine bazı tespitler”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14 (2014), s. 210-211.

İslam'da rüya önemlidir ve yorum gerektirir. Hadislerde rüyanın insan hayatındaki yerine ve önemine birçok kez değinilmiştir. Peygamberin rüyaları vardır. Bu rüyalardan bazıları Kur'an'da, bazıları tarih kaynaklarında geçer. Bununla birlikte İslam toplumlarına rüya konusunda en çok tesir eden Kur'an'daki Yusuf kıssasıdır.⁵

Rüya, tasavvufun da önemli bir konusudur. "Tasavvufî hayatta rüya mârifet, hikmet, vaaz, irşad, uyarı vb. hususların kaynağıdır".⁶ Rüya'nın tasavvufta metafizik omurgayı oluşturması, beraberinde uyku ve uyanıklıkta meydana gelen hallerin kayda geçirilmesini ve geniş bir literatürün doğmasını sağlamıştır.⁷

Müslümanların günlük hayatta rüyalara önem vermesi ve rüya yorumunu bir ihtiyaca dönüştürmesi, bu işin uzmanlarının yanı sıra toplumun değişik kesimlerinden pek çok kişinin rüya yorumuyla ilgilenmesine yol açmıştır.⁸ Tarihçilerden Usâme İbn Munkız Kitâbu'n-Nevmi ve'l-Ahlâm başlıklı eserini rüya yorumlarına ayırmıştır. Hatıralarında da sık sık rüyalara ve tabirlerine yer verir.⁹ Tarihçi Tihranî de rüya tevil eder, tefeülle ilgilenir.¹⁰ Tarihçi Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî rüya yorumculuğunda timsaldir. Eserinde Kadı Burhaneddin'in rüyalarını büyük bir titizlikle kaydeder ve bu rüyalara ustaca yorumlar getirir.¹¹

Devlet adamlarına atfedilen rüyalar oldukça işlevseldir. Saltanat tebşiri, olası tehlikeler, uyarılar, ne zaman ve nasıl ölüneceğinin bilgisi rüyalar aracılığıyla verilir. Devlet adamları üzerinde rüyaların tesir düzeyi yüksektir. Özellikle mevcut siyasi gelişmelerde bu etki daha keskindir. Rüyalar temelinde kararlar alınabilir veya önceden varılan kararlar hızlandırabilir. Esasında bu tarz rüyalar, rüya sahiplerinin gerçek hayattaki beklentilerinden kesin sınırlarla ayrılmış değildir. Rüya sahibinin bu rüyalara çoğunlukla zihnen bir hazırlık aşaması söz konusudur ve bu durumda rüya, gerçekte alınacak kararların uykuda sağlamlasının yapıldığı anlara dönüşür. Bunlarla birlikte rüyaların çoğunun doğruluğu kuşkuludur. Schimmel, Fehd'e

⁵ Annemarie Schimmel, *Halifenin Rüyaları*, çev. Tuba Erkmen, Kabalcı, İstanbul 2005, s. 5-38; İlyas Çelebi, "Rüya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, s. 306-308.

⁶ Süleyman Uludağ, "Rüya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul 2008, s. 309.

⁷ Zeliha Öteleş, "Tasavvufun Metafizik Omurgası: Rüya-Fusûs Merkezli Bir Değerlendirme" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/43, (2019), s. 146.

⁸ Schimmel, *Halifenin Rüyaları*, s. 24, 25.

⁹ Usâme İbn Munkız, *Kitabü'l-i'ibar, Usame Haçlılara Karşı*, çev. Selahattin Hacıoğlu, Bordo Siyah, İstanbul 2006, s. 155-156, 267-270, 271-273, 286, 274.

¹⁰ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2014, s. 188.

¹¹ Aziz b. Erdeşiri Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 93-98, 127, 286.

dayanarak rüyaların güvenilirliği konusuna dikkat çekmiş ve genel bir yaklaşımla meseleyi açığa kavuşturmuştur.¹² Fehd bu bağlamda tarihçileri sorgulamıştır. Ona göre, tarihçiler kendilerini tehlikeye sokmadan düşüncelerini ifşa etmek için rüyaları bir araç olarak kullanmışlardır. Buna ek olarak rüya sahiblerinin de güvenilirlik derecesi irdelenebilir. Zira günlük hayatta rüyalar siyasilerin de bir bakıma gizli gündemleridir. Bilhassa Memlûk devlet adamlarının bu yola başvurduğu düşünülebilir. Kaynaklarda Türk devlet adamlarının gördüğü iddia edilen içinde Hz. Muhammed'in yer aldığı rüyaların neredeyse tamamı rivayetlere dayalıdır ve uydurmadır. Peygamber'in rüyada belirmesi, konuşması bir Müslüman için büyük hadisedir. İslam geleneğinde rüyada Peygamber'in görünmesi rüyanın sahihliğine delalet eder. Bunun kaynağı Peygamber'in "Beni rüyasında gören gerçekten görmüş demektir, çünkü şeytan benim sûretime giremez" hadisidir.¹³ Peygamber'e rüyalarda farklı görevler yüklenir. Bunların başında saltanat tebşiri gelir. Böylece tahta geçecek kişinin hakkı Peygamber nezdinde onaylanmış ve muhtemel itiraz sesleri de kesilmiş olur. Bu tür rüyaların dışında, Peygamber tartışmalı durumlarda da ortaya çıkar ve sorunlar Peygamber'in görünmesiyle birden bire çözüme kavuşur. Bütün bunlarla birlikte devlet adamları da insandır ve sıradan bir insan gibi rüya görme hakkına sahiptir. Bu nedenle rüyaları top yekûn reddetmek mümkün görünmemektedir.

Bu çalışmada Tolunoğlu Ahmed'in, Sebük Tegin'in, Gazneli Mesud'un, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin, Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu, Harizmşahlı ve Memlûk devlet adamları ile Osmanlı hükümdarlarının ve Timur'un hangi şartlar altında ne tür rüyalar gördükleri ve rüyaların devlet adamları üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu çalışmada araştırmacılar tarafından çok kez işlenmiş saltanat tebşir eden rüyalara ve tekrara düşmemek için gerek duyulmadıkça Schimmel'in tespit ettiği rüyalara temas edilmemiştir. Osmanlı dönemine ise çalışmaya bütünlük kazandırmak açısından yalnızca değinilmekle yetinilmiştir. Zira bu döneme ilişkin yeteri kadar çalışma mevcuttur.

Tolunoğlu Ahmed'in Rüyaları

Tolunoğlu'nun rüyaları, cömertliği, bulduğu bir define ve bu defineden yapımını karşıladığı Tolunoğlu Cami, devletin akıbeti ve ekonomi hakkındadır. İbn Kesîr, Tolunoğlu'nun cömertliğini vurgulayan bir rüyasını kaydeder. Bu rüyada Tolunoğlu Peygamber'le karşılaşır ve Peygamber ona muhaddislerin ihtiyaçlarını gidermesini emreder. Tolunoğlu o gün içinde

¹² Schimmel, 2005, s. 16.

¹³ Çelebi, 2008, s. 307.

hemen etraftaki hadisçileri öğrenir ve onlara 1.000 dinar gönderir. Tolunoğlu bununla da yetinmez, muhaddislerin bulunduğu evi satın alır, mescide çevirir ve onlara bağışlar.¹⁴ Bu rüya, İbn Kesîr'in eserinin başka bir yerinde içeriği değiştirilmiş haliyle tekrar karşımıza çıkar. Bu rüyaya göre bir süvari elinde mızrağıyla gökten iner ve mızrağıyla Tolunoğlu'nun böğrüne dürtüp "falan mescitte aç duranlara yardım et", der. Tolunoğlu ona kim olduğunu sorunca Cennet hazini Rıdvan cevabını alır. Tolunoğlu uyanınca mescittekilere kişi başına yüz dinar düşecek şekilde derhal para yardımında bulunur.¹⁵ Tolunoğlu rüyasında Peygamber tarafından bir kez daha ziyaret edilir ve Peygamber bu defa onun yaptırdığı caminin kıblesini belirler. Tolunoğlu, Peygamber'in işaret ettiği yere mihrabı diktirir. Fakat halk caminin kıblesinde kusur bulur. Bunun üzerine Tolunoğlu rüyasında Peygamber'in mihrap için yere bir çizgi çektiğini, kendisinin bu çizgiyi ne arttırabildiğini ne de kısaltabildiğini, sabah uyandığında karıncaların bu çizginin etrafında dolaşırken gördüğünü ve bu nedenlerden ötürü mihrabın temelini oraya koyduğunu söyler. Bu açıklama karşısında halk eleştiriden vazgeçer.¹⁶ Caminin tamamlanmasından sonra Tolunoğlu bu sefer rüyasında bir ateşin camiye yuttuğunu görür. Rüya tabir edenler bunu Tanrı'nın camiye kabul ettiğine yorarlar. Zira Tolunoğlu bu caminin yapım masrafını bulduğu bir defineden karşılamış ve bunun caiz olup olmadığı hususunda tartışmalar çıkmıştır. Bu rüyayla tartışmalar sona erer.¹⁷ Tolunoğlu başka bir rüyasında da sanki Allah'ın caminin çevresindeki kasırlarda tecelli ettiğini ancak camide etmediğini görür. Yorumcular bunu, kasırların harap olacağına yalnızca caminin ayakta kalacağına tevil ederler. Tolunoğlu bunu nasıl anladıklarını sorar. Yorumcular yanıt olarak "Rabbin dağa tecelli edince onu paramparça etti" ayeti ile Peygamber'in "Allah bir şeye tecelli ederse o şey ona boyun eğer" hadisini delil gösterirler.¹⁸ Böylelikle yapının Tanrı katında makbul olduğu bir kere daha tasdik edilir. Bu tartışmalara yol açan hazinenin bulunuşu da bir rüyaya bağlanır. Tolunoğlu bu rüyasında, Tarsus'da ölmüş zâhid arkadaşıyla karşılaşır ve arkadaşı ona "kim Allah için bir şeyden vazgeçerse, yerine Allah daha hayırlısını verir" der. Tolunoğlu bu rüya sebebiyle vergileri düşürür. Tolunoğlu bu iyiliği sonrası bir av sırasında, rüyasında Allah'ın daha hayırlı olanı vereceği şeklinde ima

¹⁴ İbn Kesîr, 1998, XIV, s. 739-740.

¹⁵ İbn Kesîr, 1998, XIV, s. 796-797.

¹⁶ Makrîzî, *el-Mevâiz ve 'l-i'tibâr bi-zikri 'l-hutat ve 'l-âsâr: el-Hutatü 'l-Makriziyye*, IV, yay. Muhammed Ali Baydavî, Darül-küttüb el-ilmîyye, Beyrut 1998, s. 23, 42; İbn İyâs, *Bedâi' z-zuhûr fî veķâii 'd-duhûr*, I/I, thk. Muhammed Mustafa, el-Heyetü 'l-Mısriyyetü 'l-amme li'l-kitâb, Kahire: 1982), s. 163; Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde Ägyptens nach mamlukischen Quellen*, Berlin 1983, s. 69.

¹⁷ Makrîzî, 1998, IV, s.42; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü 'z-zâhire fî mülûki Mısır ve 'l-Kahire*, III, Dârü'l-Küttübi'l-Mısriyye, Kahire 1932, s.11.

¹⁸ İbn Tağrıberdî, 1932, III, s. 8.

edilen yüklü miktardaki hazineyi bulur.¹⁹ Bu nedenle harcanmasında da bir sakınca yoktur. Tolunoğlu farklı bir rüyasında da kemiklerden ilik emer. Bu rüya onun kârı az olan bir işle uğraştığına yorulur. Bu yorumdan dolayı Tolunoğlu kâr getirmeyen keten ticaretini bırakır.²⁰ Rivayete göre Tolunoğlu'na devletinin kimin eliyle son bulacağı yine bir rüyasında haber verilir. Bu rüyada Tolunoğlu üç defa, sarı saçlı mavi gözlü bir adam görür. Bu adam Atabey Bedreddin Lülü'nün kölesi olup sarayı süpürmektedir. Uzun bir süre sonra bu kölenin Tolunoğullarına son veren Türk kökenli Muhammed İbn Süleyman olduğu anlaşılır.²¹

Sebük Tegin'in ve Gazneli Mesud'un Rüyaları

Kaynaklarda Gazneli devletinin kurucusu Sebük Tegin'in bir devlete sahip olacağı hem rüyalarla hem de münecimlerle donatılmış anlatılarla hikâye edilir. Beyhakî bu rüyalardan ikisini kaydeder. Her iki rüyada Sebük Tegin, bu dünyada çektiği zahmetlerin ve yaptığı iyiliklerin bir karşılığı olarak saltanatla ödüllendirilir. Ona bu ödülle taltif edileceğini ilk rüyasında Hızır söyler. Beyhakî bu rüyayı Sebük Tegin'in ağzından şöyle nakletmektedir:

“Efendimin üç atı benim altımda tesadüfen sakatlanmış idi. Hâkister'e geldiğimiz vakit altımdaki atta sakatlandığından efendim beni çok dövdü, atın semerini benim sırtıma yükledi. Ben bundan o kadar kederlendim ki beni kimse satın almadığı için kendimi talihsiz buldum. Efendim ceza olarak Nişabur'a kadar yürüyeceğime yemin etmişti. Hakikaten bunu yaptı. O gece pek büyük bir gam ve keder içinde uykuya daldım. Uykuda Hızır'ı gördüm. Benim yanıma gelip niçin bu kadar kederleniyorsun diye sordu. Ben de talihsizliğime dedim. Hızır: hiç kederlenme ben sana müjde veriyorum sen şan ve şeref sahibi büyük bir adam olacaksın. Bir zaman gelecek ki sen bu sahrayı reisleri olacağın adamlarla geçeceksin. Bu mertebeye eriştiğin vakit iyilik et, adalet yap ki ömrün uzun olsun ve devlet senin evlat ve ahfadına kalsın dedi. Sonra ben teşekkür ederim dedim. Sonra bana sözünde duracağına dair elini bana ver dedi. Ben de elimi verdim ve sözümü tutacağıma ahdedtim. Hızır elimi öyle bir sıktı ki uyandığım zaman bile bunun acısını hissettim”.²²

Sebük Tegin bu rüya akabinde köle olarak satın alınıp Samani sarayına girer. Bir gün arkadaşıyla bir ava katılır ve yavru bir ceylan yakalar. Fakat merhameti ağır basar ve ceylanı serbest bırakır. Onun bu merhameti mükâfatsız kalmaz; o günün gecesinde rüyasında ikinci kez saltanatla müjdelendir. Bu sefer müjdeyi veren Peygamber'dir. Beyhakî bu rüyayı şöyle

¹⁹ Makrîzî, 1998, IV, s. 41; İbn Tağrıberdî, 1932, III, s. 10.

²⁰ İbn Tağrıberdî, 1932, III, s. 12; Schimmel, 2005, s. 321.

²¹ Schimmel, 2005, s. 126-127.

²² Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, çev. Necati Lügal, TTK, Ankara 2019, s. 186.

anlatır:

“Rüyamda çok haşmetli ihtiyar bir adam gördüm. Benim yanıma gelerek ey Sebüktegin sen o dişi ceylana merhamet ettin yavrusunu geri verdin, atını arpasız koşturdun. Gaznin dedikleri şehri ve Zavulistan'ı sana ve oğullarına bağışladım. Ben Tanrı'nın elçisiyim. Ben uyandım ve kalbime bir kuvvet geldi. Bundan sonra daima bu rüyayı düşünürdüm. Nihayet bu dereceye eriştim ve katiyen biliyorum ki bu saltanat Tanrı'nın takdir ettiği zamana kadar benim evlat ve ahfadıma kalacaktır”.²³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Gazneli Mesud'un iki rüyası bulunmaktadır. Her iki rüya da makul ve kayda değerdir. Bu rüyalardan ilki Gûr seferinin, ikincisi ise Dandanakan Savaşı'nın nasıl neticeleneceğinin ipuçlarını barındırır. Mesud'u ilk rüyasına babası Gazneli Mahmud'un Gûr seferi hazırlar. Gazneli Mahmud bu sefere çıkarken Mesud'u Zemindevâr'da bırakır ve Mesud burada iken rüyasında gerçek hayatta pek sevdiği tavus kuşlarını ve horozları eteğinin altına sokar. Mesud rüyasını Zemindevâr valisi Bay Tegin'in karısına anlatır. Kadın, Mesud'un rüyasını Gurluların itaat altına alınacağına yorar. Sultan Mahmud 405/1014-1015 yılında Zemindevâr'a sınır olan Havabin'e yürür. Mesud bu savaşta ve diğerlerinde büyük başarılar gösterir ve sonuçta Gûr memleketi alınır. Mesud bu rüyayı unutmaz ve rüyasının çıktığını o sırada yanında bulunan adamına hatırlatır.²⁴ Mesud'u ikinci rüyasına ise Dandanakan Savaşı öncesi ordusunda meydana gelen olumsuz gelişmeler sevk eder. Gazneli ordusu Selçuklu ordusuna karşı Dandanakan'a doğru yol alırken susuzluktan perişan olmuş, üstelik devlet büyükleri arasında ve orduda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Gazneli Mesud bu endişeli ortamda rüyasında gözünün kan içinde yüzdüğünü ve ortasından duman çıktığını görür. Mesud uykusundan uyanınca derin üzüntü duyar ve rüyasını devletinin sona ereceğini anlar.²⁵ Nitekim Gazneli ordusu Dandanakan'da Selçuklular tarafından müthiş bir bozguna uğratılır.

Büyük Selçuklu Devlet Adamlarının Rüyaları

Büyük Selçuklu devlet adamlarının rüyalarının konusunu ölümler ve siyasi gelişmeler oluşturur. Kaynaklarda Sultan Tuğrul'un siyasi gündemine dair iki rüya aktarılır. Bu rüyaları kavramak adına Sultan'ın siyasi gündemine kısaca göz atmak yerinde olacaktır. Sultan, Abbasi Hilafetini meşgul eden Arslan Besâsiri tehdidine karşı ordusuyla birlikte Bağdat'a gelir ve askerlerini halkın evlerine yerleştirir. Evlerini Selçuklu askerilerine terk etmeye mecbur kalan halk bundan rahatsız olur ve şehirde karışıklık çıkar. Dönemin Halifesi

²³ Beyhakî, 2019, s. 188.

²⁴ Beyhakî, 2019, s. 99, 105.

²⁵ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selcukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK, Ankara 1999, s. 8.

Sultan'dan halkın evlerine iadesini ister ancak Sultan, Halife'ye bunun imkânsızlığını dile getirir. Sultan o günün ertesi gecesinde rüyasında Peygamber tarafından askerleri güvenli bir duruma getirmesi için ikaz edilir. Tuğrul'un rüyası sevinçle karşılanır ve Peygamber'i görmesi müjdesi münasebetiyle Halife'nin veziri divandan bir tevki çıkarır.²⁶ Sultan diğer rüyasında ise bu defa Besâsîrî ile karşılaşır ve onu yakalayıp öldürür. Sultan uyandıktan sonra emirlerinden Humartekin'i çağırıp rüyasını anlatır ve Besâsîrî'ye karşı Kufe'ye doğru hareket edilmesi konusunda daha evvel kendisine yapılmış olan tavsiyenin sonuç getirebileceğini belirterek orduyu Kufe'ye gönderir. Çok geçmeden Besâsîrî Selçuklu kuvvetleriyle Kufe yakınlarında giriştiği savaşta ele geçirilir ve öldürülür.²⁷ Sultan Tuğrul'a ne zaman öleceği de yine rüyasında duyurulur. Bu rüyada Sultan semaya yükselir, bir ses ona üç sefer ne istediğini sorar, o da uzun ömür diler ve kendisine yetmiş yıllık bir ömür verilir.²⁸ Sultan yetmiş yaşında vefat eder.

Sultan Alp Arslan'ın rüyalarının konusunu benzer şekilde gündemindeki siyasi bir gelişme ve ölümü teşkil eder. Sultan'ın siyasi gündemine ilişkin rüyasında o sırada Nizamülmülk'ün Gence'de isyan eden Şeddadi emir II. Fadlun'a karşı yürüttüğü mücadele sahnelenir; Nizamülmülk kaleyi fetheder, ahalisini kaleden indirir ve Fadlun'u da esir eder. Sultan'ın rüya tabircileri bu rüyanın olduğu gibi gerçekleşeceğini söyler. Hakikaten de bu kale alınır, Nizamülmülk de Fadlun'u esir eder.²⁹ Ölümüyle ilgili rüyasında ise biri tarafından boğruüne bir bıçak saplanır. Sultan boğruündeki acıyla uyanır. Sultan'ın rüya tabircisi bu rüyayı Sultan'ın yanında bulunan yakınına ve adamlarına zarar geleceğine yorar.³⁰ Fakat kısa bir süre sonra Sultan bıçaklanarak öldürülür.

Vezir Nizamülmülk'ün oğlu Fahrülmülk'e de, bir Bâtîni tarafından öldürülmeden önce rüyasında Hz. Hüseyin'in ona iftarını kendisiyle yapması için acele et dediği rivayet edilir.³¹

Büyük Selçukluların Musul valisi Kasımuğdevle Aksungur Porsuki de

²⁶ Ali Sevim, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-âyan'da Selçuklular*, TTK, Ankara 2011, s. 21-22; Ali Sevim, *el-Muntazam Fî Târîhi'l Ümem'de Selçuklular*, TTK, Ankara 2014, s. 26

²⁷ Sevim, 2011, s.78.

²⁸ Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 1943, s. 25-26; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih, Büyük İslam Tarihi*, X, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar, İstanbul 1987, s. 41; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, çev. Erdoğın Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018, s. 64.

²⁹ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, s. 30; Ahmed b. Mahmud, 2018, s. 85-86.

³⁰ Sevim, 2011, s.185; Ahmed b. Mahmud, 2018, s.115.

³¹ İbn Kesîr, 1988, XVI, s.196; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslâm Tarihi*, XII, çev. Mehmet Keskin, Çağrı, İstanbul 1994, s. 323-324.

öldürülmeden kısa bir süre önce rüyasında birkaç köpeğin saldırısına uğrar, bunlardan birini öldürür ancak geri kalan köpekler kendisinden intikam alır. Aksungur bir Cuma namazında her nasılsa rüyasındaki köpek sayısınca Bâtınının saldırısına uğrayıp öldürülür.³²

Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Rüyası

Zengi ailesine mensup şahısların rüyalarına ilişkin kaynaklarda pek az bilgi vardır. Bu döneminin tanıklarından rüya konusunda bir eser de vermiş olan tarihçi Usâme İbn Munkız dahi hatıralarında bu aile üyelerinin ne yazık ki hiçbir rüyasını kaydetmemiştir. Zengilere ait elimizde yalnızca iki rüya örneği mevcut olup ikisinin de merkezinde Nureddin Mahmud b. Zengi yer alır. Bu rüyalarda onun merhametine, adaletine, dindarlığına ve Haçlılara karşı yürüttüğü mücadelelerde gösterdiği gayrete bir tür gönderme yapılır. Adaleti ve merhameti Veziri Kayseranî'nin bir rüyası ve bu rüyaya yaklaşımı üzerinden işlenir. Kayseranî bu rüyada Nureddin'in elbiselerini yıkar. Vezir münasip bir vakitte rüyasından Nureddin'e bahseder. Rüneyı dinleyen Nureddin, Kayseranî'ye vergilerin ve harçların kaldırılması için bir ferman yazılmasını emreder ve "Senin rüyanın yorumu budur" der.³³ Diğer meziyetleri ise Musul'da gördüğü bir rüya sonrası aldığı kararla sergilenir. Bu rüyada Peygamber ona "ülkene geldin ve rahatın yerinde. Cihadı ve din düşmanlarıyla savaşı terk ettin" der. Musul'a yeğenleri arasındaki ihtilafı çözmek için gelmiş fakat memleket hasreti ağır bastığı için burada kalış süresini uzatmış olan Nureddin, o günün sabahı erken bir vakitte, kimseye haber vermeden, Haçlılarla mücadeleye dönmek için Musul'dan ayrılır.³⁴

Türkiye Selçuklu Ailesi Üyelerinin Rüyaları

Türkiye Selçuklu ailesinden Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın rüyaları oldukça dikkat çekicidir. Sultan'a bu rüyaların bir kısmında gerçek hayatta yakın ilişki kurduğu Sufi şeyhler rehberlik eder. Nitekim tahta geçeceğinin işaretlerini rüyasında büyük mutasavvıf Ömer b. Muhammed el-Sühreverdî'den alır. Bu rüyada Sufi önder, Sultan'ın ayaklarındaki bağı çözer, kollarının arasına alarak kucaklar, elinden tutup katıra bindirir ve "Amacına ulaştın, muradına erdin" der. Sultan rüyayı şeyhin himmetinin daima kendisiyle olacağına tevîl eder ve çok geçmeden Sivas'ta sultan ilan edilir.³⁵

³² İbnü'l Esîr, 1987, X, s. 501.

³³ İbn Kesîr, 1988, XVI, s. 487.

³⁴ Ebû Şâme, *Kitâb er-Ravzateyn*, II, thk. İbrâhim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997/1418, s. 177.

³⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-'Ala'îyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'îyye*, II, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s. 223, 249; Halil Çetin, "Osmanlı Saltanat Rüyaları ve Tarihi Bağlam", *Tarih İncelemeleri* 17/1, 2012, s. 47.

Sultan bir başka rüyasında ise gerçek hayatta müridi olduğu Bahaeddin Veled tarafından ziyaret edilir. Yassı Çemen savaşı öncesi görülen bu rüyada Bahaeddin Veled elindeki asayla Sultan'ı göğsüne vurarak uyandırır. Sultan uyanır uyanmaz yanındakilerle atları eyerleyip yola çıkar.³⁶

I. Alaeddin Keykubad'a devletinin sonu da yüksek manalar içeren bir rüya ile ayan olur. Bu rüyada Sultan'ın başı altın, göğsü saf gümüş, göbekten aşağı kısmının tamamı tunç, her iki kalçası kurşun, iki ayağı da kalaydır. Bahaeddin Veled, Sultan'ın bu rüyasını,

“Sen dünyada oldukça insanlar rahat, temiz yaşayacaklar ve altın gibi kıymetli olacaklar. Senin ölümünden sonra, senin oğlunun zamanı, senin zamanına nispetle gümüş derecesine; ondan sonra, oğlunun oğlu zamanında tunç mertebesine düşecekler, alçak ve haris insanlar başbuğ olacaklar. Saltanat üçüncü batna geldiği vakit, her taraf karışacak, halk arasında dürüstlük, vefa ve şefkat kalmayacak. Dördüncü ve beşinci batna eriştiği vakit, Rum ülkesi tamamıyla harap olacak. Bütün ülkeleri pis fesat ehli kaplayacak. Selçuk ailesi zevale uğrayacak, dünyanın nizamı çığırından çıkacak, soysuz küçükler büyüklerin yerine geçecek, önemli işler alçak adamların elinde kalacak” diye tabir eder. Tabiri dinleyen Sultan ve oradakiler feryat eder.³⁷

Türkiye Selçuklu ailesinden sultan II. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşâh'a da kardeşi Mesud'a karşı giriştiği mücadelenin kötü sonu bir rüya ile malum olur. Şahinşâh bu rüyayı kardeşi Mesud ile kayınpederi Danişmendli Emir Gazi'nin birlikte kendisine karşı harekete geçtiği sıralarda görür. Rüyada Şahinşâh'ın etrafını bir sürü fare kuşatır ve elindeki ekmeği kemirmeye başlar. Şahinşâh tam onları kovarken hepsi birdenbire aslana dönüşür ve onu yere serer. Sultan bu rüyanın akabinde Mesud'un ordusuyla karşılaşır, firar edip bir kaleye sığınır ancak burada yakalanır. Daha sonra gözlerine mil çekilir ve Mesud'un emriyle öldürülür.³⁸

Harizmşahlı Devlet Adamlarının Rüyaları

Burada temas edeceğimiz rüyalar, Atsız'ın hariç, kişilerin ve devletin sonu üzerine kuruludur. Atsız'ın rüyasının konusu ve bu rüyayı doğuran şartlar kısaca şöyledir: Atsız hükümdarlığının ilk yıllarında Sultan Sencer'e sadakatle hizmet eder. Sultan Sencer, Tamgac Han'ın isyanı (524/1129-30) nedeniyle Maverâünnehir'e düzenleyeceği sefere Atsız da katılır fakat

³⁶ Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l Arifin, Âriflerin Menkıbeleri*, I, çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet, İstanbul 1973, s. 138-139.

³⁷ Eflâkî, 1973, I, s.46; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken İstanbul 2014, s. 421.

³⁸ Turan, 2014, s. 186.

ordunun gerisinde kalır ve konakladığı yerde bir gece rüyasında Sultan'ı tehlikede görür. Uyanır uyanmaz vakit kaybetmeden harekete geçer ve Sencer'i bir av yerinde bir grup asker ve köle arasında maruz kaldığı tehlikeden kurtarır. Sultan, Atsız'ın ansızın ortaya çıkmasına şaşırır ve ona bu durumdan nasıl haberdar olduğunu sorunca "rüyamda gördüm" cevabını alır.³⁹ Belli ki bu rüya Atsız'ın Sultan'a duyduğu sadakate ve bağlılığa yönelik üstü kapalı bir atıftır. Fakat bu seferden beş yıl sonra Atsız'ın, Gazneli Behram Şah'a karşı düzenlenen sefer sırasında Sultan'a komplo hazırlığı içinde olduğuna dair yayılan haberler nedeniyle Sultan'la arası açılmış ve daha sonra birçok kereler isyan etmiştir.⁴⁰

Muhammed Harizmşah rüya yorumlarına önem vermiştir. Kazvini onun sarayında Hintli meşhur rüya yorumcusu bir kadından bahseder.⁴¹ Sultan'ın bu işin ehli kişileri sarayında istihdam ettiği anlaşılıyor. Sultan'ın detaylarını bilemediğimiz pek çok rüyası olduğu bilinmektedir. Nitekim Cuveynî, Moğol takibatı sırasında Sultan'ın bozuk olan moralinin pek çok kötü düş nedeniyle daha da bozulduğunu kaydeder. Sultan bu rüyalarından birinde "yüzleri yara bere içinde, saçları dağınık nuranî yüzlü şahıslarla onların yanında karalar giymiş, yas tutan kadınlara 'Siz kimsiniz?' diye sorar". Kadınlar bu soruyu "Biz İslâmız" şeklinde yanıtlar.⁴² Sultan bu rüyayla devletin ve İslâm âleminin uğrayacağı felaketleri önceden tahmin eder.

Harizmşahlı devlet adamı tarihçi Nesevî de devletin yıkılacağını yine bir rüyayla sezer. Nesevî rüyasının hazırlık aşamasında Moğolların Celaleddin Harizmşah'ı takibe kalktıklarını dair bir haber alır. Bu kederli haberi aldığı gün endişeli bir halde uykuya dalar ve rüyasında şunları görür:

"Rüyamda başımı dizlerim üstünde gördüm; başımda ne saç ne sakal kalmamış, sanki hepsi yanmıştı. Rüyam içinde bunu şöyle tabir ettim: kendi kendime dedim, baş sultana delalet eder ki o da mahvolmuş kurtulamayacaktır; sakal onun haremine işarettir, onlar da esir olmuşlardır demektir; saçlarıma gelince o da onun serveti demektir ki yakında mahvolacaktır"⁴³

Emir Timur'un Rüyaları

Timur devlet meselelerinde her ihtimali hesaplayan, hiçbir işi şansa bırakmayan bir devlet adamı portresi çizer. Bununla birlikte rüyalarına

³⁹ Ata Melik Cuveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013, s. 256; Şebankâreî, *Mecma'u'l-Ensâb (Hanedanlar Târîhi)*, çev. Fahri Unan, TTK, Ankara, 2021, s. 106.

⁴⁰ Abdülkerim Özaydın, "Sencer", *DİA*, C. 36, s. 510.

⁴¹ Schimmel, 2005, s. 57.

⁴² Cuveynî, 2013, s. 177-178.

⁴³ Nesevî, *Siretu Celaleddin Mengüberti, Celâlüttin Harezemşah*, çev. Necip Asım, İstanbul Devlet Matbası, İstanbul 1934, s. 154.

ehemmiyet vermiş, sezgilerine güvenmiştir. Timur'un sezgileri güçlüdür.⁴⁴ Yezdi, Özkent'te Adilşah'ın tertip ettiği şölen sırasında Timur'a "...içinden bir ses orda durmamasını fısıldayınca" hemen meclisi terk ederek atına atlayıp askerlerinin arasına döndüğünü ve böylece Adilşah'ın kendisine yönelik tertip etmeyi düşündüğü suikast girişiminden kurtulduğunu yazar.⁴⁵ Timur'un rüyaları gerçek hayatta karşılık bulur. Fakat rüyalarında görünür kılınanlarda Timur'un iradesi konuşur.⁴⁶

Timur'a rüyalarında iletiler sözseldir, kesin bilgi içerir ve yoruma muhtaç değildir. Rüyasında ilk zaferini kimliği belirsiz bir kişilikten duyar. Timur, İlyas Hoca üzerine yürümeden önce gördüğü bu rüyada biri ona "Tasalanma ve rahat ol, çünkü Tanrı zafer ve saltanatı sana verdi" der. Timur rüyadaki sesin ilahi kaynaklı olduğuna kanaat getirip rüyasını sırmışçasına herkesten saklayarak yalnızca müttefiki Emir Hüseyin'e anlatır. Rüya dinleyenler sevince boğulur.⁴⁷ Emir Timur'a Buhara'nın alınışı eski bir menkıbeye göre yine rüyasında duyurulur. Bu menkıbeye göre Timur yolda Yesi'ye uğramış ve burada Hoca Ahmed Yesevî rüyasına girerek "Ey yiğit! Çabuk Buhara'ya git, inşallah oradaki şahın ölümü senin elindedir, senin başından çok şeyler geçse gerektir, bütün Buhara halkı zaten seni bekliyorlar" demiştir. Bu rüya münasebetiyle Timur ertesi gün Türkistan hâkimi Nogaybak Han'ı çağırır ve Yesevî'nin kabrine bir âsitane yaptırması için ona pek çok para verir.⁴⁸ Timur'a oğlu Cihangir'in hastalığının ağırlaştığı da benzer şekilde rüyasında tasavvuf erbabı Şeyh Burhaneddin Kılıç tarafından söylenir. Timur uyanınca bu rüyayı oğlunun hastalığının ağırlaştığına yorar ve durumunu öğrenmek için derhal adamlarını gönderir. Timur bu rüyanın akabinde yine kötü bir rüya görür ve morali büsbütün bozulur. Oğlu Cihangir bu rüyadan sonra kısa süre içinde vefat eder.⁴⁹ Timur'un yorum gerektiren tek rüyası, geleceğinin Semerkant'ta olacağını bildiren rüyasıdır. Timur bu rüyayı tam da Emir Hüseyin'le barış arifesinde gündemine alır. Bu rüyada, "Hocend (Seyhun) nehrine her taraftan sel suları akıyormuş. Kendisi bir ağaç üzerinde oturup Yüce Tanrı'ya secde eder, sudan necat dilermiş. Sonra bayılmış ve gözünü açtığında kendisini nehir kenarında bulmuş, Hocend nehri yine aynı şekilde

⁴⁴ Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2013, s. 63, 66, 75.

⁴⁵ Yezdi, 2013, s. 111.

⁴⁶ Schimmel, 2005, s.16.

⁴⁷ Yezdi, 2013, s. 55; Nagel Tilman, *Timur der Eroberer und die islamische Welt des späten Mittelalters*, München 1993, s. 107.

⁴⁸ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TTK, Ankara 1976, s. 41.

⁴⁹ Yezdi, 2013, s.114-115; Nizamüddin Şâmi, *Zafername*, çev. Necati Lugal, TTK, Ankara 1987, s. 87.

kaynayıp duruyormuş. Derken kendisini Semerkant'ta bulmuş ve o sulardan kurtulmuş”.

Timur uyandıktan sonra suyu ve seli orduya yorar, eğer zafer ve fetih gelecekse bunun Semerkant'tan geleceğini anlar.⁵⁰

Osmanlı Hükümdarlarının Rüyaları

Çalışmamızın giriş kısmında belirttiğimiz üzere burada, kâfi derecede çalışılmış olan Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi'nin saltanatlarını müjdelediği iddia edilen rüyalara girmeyeceğiz. Osmanlı hükümdarlarının rüyalarına hem tarih kaynaklarında ve hem de menakıpnamelerde yer verilir. Alevi, Sünni ve Bektaşilerde farklı yönleriyle benimsenen Sarı Saltuk ve Bektaşî terbiyesinden gelen Seyyid Ali Sultan'ın menkıbeleri bunların en meşhurlarındandır. Bu menakıpnamelerde kimi Osmanlı hükümdarının rüyalarından da bahsedilir. Seyyid Ali Sultan Menakıpnamesi böyle bir rüya ile başlar. Orhan Gazi'ye veya Yıldırım Han'a yakıştırılan bu rüyada Peygamber Rumeli'nin fethini muştular ve bunun için yardıma gelecek erenlerden Rüstem'e uyulmasını nasihat eder.⁵¹ Saltuknamede ise benzer şekilde Fatih Sultan Mehmet'e İstanbul'un fethini rüyasında Sarı Saltuk müjdelir.⁵² Rüya erenlerin yardıma gelmesi, İstanbul'un alınacağını Saru Saltuk kanalıyla duyurulması tesadüfi değildir. Toplum, Balkanların fethinde ve Türkleşmesinde önemli roller icra eden kahraman Horasan erenlerini, benzer meziyetlerle donatılmış bu iki hükümdarla bir şekilde ilişkilendirmek istemiş ve bu bağlantıyı menkıbelerde rüyalarla inşa etmiştir. Saru Saltuk'un menkıbeleri ağızdan ağıza dolaşmış ve Sultan Cem'in talimatıyla yedi yıl süren bir çalışmayla derlenmiştir. Osmanlı hükümdarlarından II. Beyazıt da, Sarı Saltuk için Babadağ'da yaptırdığı mezarın yerini yine bir rüyasına dayanarak seçmiştir.⁵³

Fatih Sultan Mehmed, Otlukbeli savaşı öncesi bu savaşın neticesini bir rüyasıyla sezer. Bu rüyada Fatih, Uzun Hasan'la bir meydanda güreş tutarlar, önce Uzun Hasan, Fatih'in bir dizini yere değdirip galip gelir, sonra Sultan hemen kalkar Uzun Hasan'ın göğsüne şiddetli bir yumruk vurup ciğerinden

⁵⁰ Yezdî, 2013, s. 85; Şâmî, 1987, s. 58; Nagel, 1993, s. 114; Schimmel, 2005, s. 325.

⁵¹ Hâilî İbrahim Şahin, “Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ndeki Olağanüstülüklerle İlgili Bazı Motifler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırmaları Dergisi*, S. 53, 2010, s. 319, 321; Fatma Yılmaz, “Balkan Fethinde Rol Alan Sarı Saltuk ve Seyyid Ali Sultan Hakkındaki Menakıpnamede Yer Alan Efsanevi Motifler Üzerine”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırmaları Dergisi*, S. 99, 2021, s. 85.

⁵² Yalçın Çakmak, “Fatih Sultan Mehmet Dönemi Din Algısını Saltuk-nâme Üzerinden Okumak” *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 3/12, 2020, s. 496-497; Yılmaz, 2021, s. 84-85.

⁵³ Yılmaz, 2021, s. 81, 83.

bir parça koparır ve yere atar.⁵⁴ Fatih'in rüyası sıkıntıdan feraha çıkış olarak yorumlanır ve bu yorum Kur'an'dan tefeül edilerek sağlaması yapılır.⁵⁵ Tıpkı Fatih gibi düşmanı Uzun Hasan da kimi zaferlerinin müjdesini rüyalarıyla alır ve Kuran'dan tefeül ederek bu rüyaların neticesinden emin olur. Örneğin, Sultan Ebu Said Mirza ile karşılaşmadan önce savaş hazırlıklarıyla meşgul olduğu günlerde rüyasında büyük heybetli ve cüsseli biri ona yönelir, yaklaşınca ayağı havaya kalkıp başı yere oturur ve ondan kırmızı sahtiyan şeklinde bir baş görünür. Uzun Hasan sabah olunca hemen eline bir Kur'an alıp tefeül yapar, çıkan sonuçla rüyasına iyice güvenir.⁵⁶ Daha sonra Timurlu ordusu ezici bir şekilde mağlup edilir.

Memlûk Devlet Adamlarının Rüyaları

Memlûklerde siyasi rüyalar gelecekte yaşanacakların tam anlamıyla uykuda tezahürü gibidir. Fakat hem tarihçiler hem de rüya sahipleri bu rüyaların doğruluğuna gölge düşürür. Buna temelde iki sebep yol açar. Birincisi, Memlûk tarihçilerinin okuyucuda merak uyandırmak için kimi rüyaları uydurmaları,⁵⁷ kimi rüyaları da daha ilginç bir noktaya taşımak için esrarengiz bir anlatıya dönüştürmeleridir. İkinci neden ise rüya sahiplerinin duyurmak istedikleri düşüncelerini, gizli gündemlerini kurguladıkları rüyalar vasıtasıyla dışa vurmuş olabilecekleri ihtimalidir. Örneğin, aşağıda vereceğimiz Emir Karasungur'un, kısmen de Hüsameddin Laçin'in rüyalarında bu düşünce ağır basar. Aynı düşünce Makrîzî'nin Sultan Eşref Halil'in öldürülmesi ile Laçin'in öldürülmesi arasında kurduğu mistik bağlantıda verdiği hadisede de ortaya çıkar. Bu genel değerlendirmeden sonra bu rüyaların anlatımına geçebiliriz.

Memlûklerin büyük emirlerinden Karasungur, Hüsameddin Laçin'le birlikte Sultan Eşref Halil'in öldürülmesinde yer alır ve akabinde her ikisi de ayrı yerlerde bir süre saklanır. Bu zaman zarfında Karasungur kendisi ve Laçin hakkında bir rüya görür ve sırf rüyasını paylaşmak için Laçin'i saklandığı yerden çağırır. Laçin bu çağrıya icabet eder ve bir sandık içinde gizlice Karasungur'un kaldığı mekâna gelir. Karasungur rüyasından dolayı kendisine düşmanlık gütmemesi için Laçin'den önce teminat alır ve ardından rüyasını anlatmaya başlar. Makrîzî, Karasungur'un ağzından bu rüyayı şu şekilde

⁵⁴ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi* (1299-1481), çev. Ahmed Ağırakça, İnsan, İstanbul 1995, s. 282; Ahmet Yüksel, "Rüyalar ve Osmanlı İmparatorluğu" *Akademik Bakış Dergisi*, S. 45, 2014, s. 2.

⁵⁵ Müneccimbaşı, 1995, s. 282.

⁵⁶ Tihranî, 2014, s. 310.

⁵⁷ Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru: el-'Acâib vel-Garâib", *Tarih İncelemeleri*, IX, 1994, s. 81-83.

nakletmektedir:

“Sanki sen (Laçin), hükümdarların âdeti üzere, kuyrukları düğümlü, yeleleri örülü, rikâbları altınlı atların önünde atına binmişsin. Sonra atından indin ve hilafet hilati giymiş vaziyette minbere oturdun. Beni çağırıp minberin üçüncü basamağına oturtun, benimle konuştun ve sonra beni ayağımla ittin. Ben de minberden düştüm ve düşerken izledim.”⁵⁸

Karasungur rüyasının kısaca yorumunu da yapar. Minberin yanında oturmasını Laçin'e yakınlık, tekmeyle uzaklaştırılmasını uğursuzluk sayar. Laçin sultan olduktan sonra Karasungur'u vekil yapar, daha sonra da hapseder. Karasungur hapisteyken Laçin'e sürekli elçi gönderip “ey kardeşim müjdemim karşılığını ver” diye üsteler. Laçin ise elçiye gülümseyerek elçiye “ona selam söyle inşallah hapiste az kalacak” der.⁵⁹

Memlûk sultanlarından Eşref Halil yukarıda da belirtildiği üzere içlerinde Emir Laçin'in de yer aldığı bir grup emir tarafından bir av sırasında öldürülmüştür. Makrîzî, Eşref Halil'in öldürülmeden önce bunu hissettiğini kaydeder. Fakat Makrîzî bu hadiseyi rüya mı, hayal mi yoksa yalnızca kurgu mu olduğu kestirilemeyen bir çerçeve içerisinde kaleme alır. Bizde kısmen rüya izlenimi uyandıran bu hadise Makrîzî tarafından şöyle anlatılmaktadır:

“...el-Eşref Halil av halkasıdaydı ve arkasında silah taşıma sırası Laçin'deydi. Bedreddin Bektut el-Alai'ye'nin de silah taşıma nöbeti vardı. Laçin, Bektut'un halkadaki yerine gitti ve Sultan'ın silahını verip Sultan'a doğru yönelmesini emretti. Bektut silahı aldı ve Sultan'a doğru ilerledi. Laçin de, Bektut'un durmuş olduğu yerde durdu. Bektut, Sultan'a yaklaştığında onu atının üstünde, bir tarafı kırbaçlı ve eğrin hizasına sabitlenmiş asasını alınının altına koymuş ve başını ona yaslamış buldu. Sultan sanki aşırı düşünceden dalmış gibiydi. Sonra Sultan baktı ve ‘Ey Bektut Vallahi baktım ve gördüm, Laçin arkamdaydı. Elinde silah ve kılıç taşıyordu ve onun bana kılıçla vurduğunu tahayyül ettim ve ona bakıp ‘Ya şakîr silahı Bektut'a ver ve sen onun yerinde dur dedim’. Bektut cevaben ‘Sultanın aklına bunun gelmesinden Allah'a sığınırım. Laçin bunu aklına getirecek en son insandır. O, Sultan'ın ve şehid Sultan'ımın memlûküdür ve onun şerefli evinin yetiştirdiğidir’ dedi. Sultan da ona ‘Sana anlattığım yalnızca aklıma gelenlerdi’ dedi. Bektut ‘Laçin için endişelendim ve ona nasihat vermek istedim ve o gece ona billah Sultan kaçınıyor, ne silah taşınmasını çoğalt ne de onunla yalnız kal’ dedim. Laçin şaşırıp güldü ve ‘Sadece Sultan'ın hislerine gülüyorum. Vallahi bana bakıp ya şakir dediğinde ben kılıcı çekip onu öldürmek niyetindeydim’ dedi”.⁶⁰

⁵⁸ Makrîzî, *Kitâbu's-sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, II, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1997, s. 304.

⁵⁹ Makrîzî, 1997, II, s. 304.

⁶⁰ Makrîzî, 1997, II, s. 302-303.

Eşref Halil'den sonra sultanlık makamına geçen Laçin, Eşref Halil'le aynı akıbete uğrar. Makrîzî bundan yola çıkarak fantastik anlatımlarla Laçin'i adeta ölümü hak eden bir kişiliğe büründürür.⁶¹ Güya Laçin öldürüleceği gece kuyruğu yere kadar değen bir kuyruklu yıldız görür ve yanındaki kadıya bunun anlamını sorar. Kadı, Laçin'den çekindiği için cevaben bunun hayırlı bir işin alameti olduğunu söyler. Fakat Laçin'in ağzından her nedense sebepsiz yere "öldüren öldürülür" sözleri dökülür.⁶² Laçin yine o gün, silahhaneden getirilen yayı kırar ve sürekli "öldüren öldürülür" diyerek kendi kehanetini yaratır. Ayrıca, namazlarında Gazan Han'la karşılaşmaya yetecek kadar uzun ömür diledikten sonra "Ben ecelin beni onunla karşılaşmadan önce fark etmesinden korkuyorum" sözleriyle ecelini çağırır.⁶³ Makrîzî için Laçin'in sezgisi asılsız değildir; Sultan Eşref Halil'in öldürülmesine karışmış ve "o günden itibaren şüphesiz öldürüleceğini hissetmiştir".⁶⁴ Laçin'in rüyası işte bu kehanetler silsilesinin en makul halkasıdır. Zira Laçin, emirlerinin kendisini öldüreceğini önceden sezmiş ve bir önlem olarak kalede oturmaya başlamıştır. Aşağıda vereceğimiz rüyası da işte bu siyasi ortamın bir yansımasıdır. Bu rüyaya göre "Laçin, Kale'nin Kille kapısında naibin yerinde oturuyormuş, naip de onun önünde duruyormuş. Sonra naip onu belinden sıkmış, Laçin de kalkıp bir basamak çıkmış ve Gürcü'yle karşılaşmış. Gürcü ona bir mızrak saplamış ve Laçin de anında kül yığınına dönmüş."⁶⁵

Laçin bu rüyayı, rüya tabirinde üstad Alaeddin İbn el-Ensârî'den tabir etmesini ister. Alaeddin b. el-Ensârî rüyayı Laçin'in Gürcü'nün eliyle öldürüleceğine yorar. Laçin rüyanın duyulmasından endişe ederek Alaeddin b. el-Ensârî'ye bunu sır olarak saklamasını emreder ve ona 50 dinar verir. Alaeddin b. el-Ensârî güvenilir bir şahsiyettir. Laçin'in yanından ayrıldıktan sonra karşısına çıkan Emir Mengütemür ona Sultan'ın rüyasını sorunca Sultan'ın haremîyle alakalı bir rüya deyip Emir'i geçiştirir. Bu sohbet sırasında Mengütemür kendi rüyasından söz açar fakat İbn el-Ensârî rüyada kan görmek rüyayı geçersiz kılar kuralını bahane ederek sohbeti kesip oradan ayrılır. Bu hadisenin üstünden yaklaşık yirmi gün sonra Alaeddin b. el-Ensârî, Laçin'in karısı olan Melikü'z-zâhir'in kızının rüyasını da tabir eder.⁶⁶ Hatun'un rüyasında Sultan oturur vaziyettedir ve üstünde kartala benzer bir kuş dolanır ve sarığını kapıp evin yukarısına doğru uçar, evi gözetleyen bir karga da Gürcü diye üç kere bağırır. Alaeddin b. el-Ensârî Hatun'a bu rüyanın üç Cuma'ya kadar yorumlanmamasını tavsiye eder. Bu rüyanın üstünden iki

⁶¹ Makrîzî, 1997, II, s. 302

⁶² Kortantamer, 1994, 78.

⁶³ Makrîzî, 1997, II, s. 302-303.

⁶⁴ Makrîzî, 1997, II, s. 302-303.

⁶⁵ Makrîzî, 1997, II, s. 304.

⁶⁶ Makrîzî, 1997, II, s. 304-305.

Cuma geçince Gürcü, Laçin'i öldürür.⁶⁷ Abaka Han da ölmeden önce rüyasında kargalar üç defa Abaga diye ötmüş, av köpekleri ulumuştur.⁶⁸ Türklerde, rüyada karga görülmesi hayra yorumlanmıştır. Türk mitolojisinde karga, Azrail'in sembolleştirildiği hayvan olarak karşımıza çıkar.⁶⁹ Gerçek hayatta köpeklerin uluması da iyi sayılmamıştır. Eşref Barsbay ölümüne neden olan hastalık sırasında rivayete göre rüyasında kırmızı örtülü bir Arap gördüğü için çiftçilerin ve kölelerin kırmızı örtüyle dışarı çıkmasını yasaklar ve köpekleri de büyük ihtimalle ölümü çağrıştırdıklarından dolayı uğursuz varsaydığından toplatarak Cize'ye nakledilmesini emreder (Zilkade 841/Nisan-Mayıs 1438).⁷⁰

Memlûklerde rüyalar, saltanat tebşiri konusunda da devreye girer. Sultan olacaklara bu müjde hem kendilerinin hem de emirlerin, şeyhlerin veya herhangi bir kişinin rüyalarıyla bildirilir. Memlûk Sultanı Kutuz'un sultanlık makamına yükselmeden evvel rüyasında Hz. Peygamber'in "Sen Mısır'ı ele geçireceksin ve Moğolları yeneceksin" müjdelerini verdiği ve rüyasını dinleyen hoşdaşına "Peygamberin sözünden şüphe olmaz" dediği rivayet edilir.⁷¹ Aynı şekilde Memlûk Sultanı Şihabüddin Ahmed'e (d. 1318 ö. 1344) de Kerek'te sürgündeyken rüyasında Peygamber Kerek'ten inip tahta geçmesini emreder ve bu rüya sevinçle karşılanır.⁷² Kalavun sultan olmadan önce Şeyh Ali el-Beka da rüyasında Kalavun'un muhafızlarından birinin bir başkasının kulağına "Bu Kalavun, Halavun'u darmadağın edecek" diye fısıldadığını duyar. Bu rüya Kalavun'a anlatılınca "Bunlar karma karışık düşler" der ve üzerinde durmaz. Fakat Baybars el-Mansûri bu rüya hadisesinin insanlar arasında ağızdan ağıza dolaştığını söyler ki bu, rüyanın doğru olup olmadığı bir yana, bu tarz rüyaların halk arasında yarattığı tesiri özetler.⁷³ Emir Taybars el-Hazindâr da, Laçin'in sultan olacağını bir rüyayla tahmin eder. Taybars'ın rüyasında "Laçin dalgalı bir denize düşmüş. Bazen suda kayboluyor, bazen yüzüyormuş. Bu sırada rüzgâr önce şiddetlenmiş sonra

⁶⁷ Makrîzî, 1997, II, s. 305; Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Ün Fen Edeb Fak, İzmir 1993, s. 44; Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde Ägyptens nach mamlukischen Quellen*, Berlin 1983, s. 80.

⁶⁸ Muhyuddîn İbn Abduzzâhir, *Teşrifü'l eyyâm ve'l-usûr fi sireti el-Melikü'l Mansur*, I/II, thk. Murad Kamil, Kahire 1961, s. 3.

⁶⁹ Semih Büyükkol ve Sabriye Öztütüncü, "Türk Mitolojisindeki Karga/Kuzgun İmgesinin Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14/33, 2021, s. 134.

⁷⁰ İbn İyâs, 1982, II, s. 185-186.

⁷¹ Kortantamer, 1994, s. 83.

⁷² İbn Kesîr, 1998, XVIII, s. 442.

⁷³ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, çev. Hüseyin Polat, TTK, Ankara 2016, s. 82.

durmuş ve deniz sakinleşmiş. Laçın de meliklerin atına benzer bir atın üstünde denizden çıkmış ve sultan alayı gibi bir alayla yürümüş”.

Taybars rüyasını Laçın'e anlatınca Laçın bu rüyayı çok beğenir ve ona bir emirlik vadeder.⁷⁴ İbn Şâhin'e göre Memlûk sultanı Tatar'ın devletin başına geçeceğini de bir zat rüyasında duyar. Bu rüyada kocaman bir otağın karşısında oturan yoksul bir derviş Türkçe olarak “Bin gömlek, Ey Tatar!” diye bağırmakta yani Tatar adını taşıyan bir emire seslenmektedir”. Tatar 1421 yılında tahta geçtiğinde bu rüyadan haberdar olur ve yoksullara bin gömlek dağıtır.⁷⁵ Sultan Berkûk'a da sultanlığı yine bir rüya kanalıyla müjdelendir. Berkûk, Dımaşk civarındaki bir kilisenin zemininde uykuya dalar ve rüyasında cennetten inen iyi pişmiş bir ekmeği kafasının üstünde dolaşırken yakalar ve yer. Uyandıktan sonra yola çıkar ve rüyasını yolda karşılaştığı bir keşişe anlatır. Berkûk bu rüyadan keşiş dışında kimseye bahsetmez. Bu rüya Berkûk'un zihnini epeyce kurcalar. Nihayetinde Şam naibi Emir Mencek rüyayı öğrenir ve keşişi sorgulattır fakat keşiş duyduklarını inkâr eder. Mencek rüyanın peşini bırakmaz, rüya yorumcularını, astrologları ve ilm-i kıyafet ehlini çağırıp rüyayı tefsir etmelerini ister. Neticede rüyanın, Berkûk'un saltanatına işaret ettiği, beden özelliklerinin de bunu teyit ettiği anlaşılır. Bu yaşananlar “Mencek'de Berkuk'a karşı hem saygı hem de korku uyandırır”.⁷⁶ Memlûklerin Şam nâibi Cânim da H. 865/1460-1461 senesinde sultan olma ümidini tasavvuf ehlinin rüyalarıyla ve müneccimlerin hükümleriyle beslemiştir.⁷⁷ Memlûk emirlerinden muhteşem rüya yorumcusu İbn Şâhin de Kerek'e vali olarak atanacağı sonucuna rüyalarıyla varmıştır. Bir rüyasında bir hilat görür. Farklı bir rüyasında da develerle atlar güreşir, İbn Şâhin bunların arasındaki bir yükseltiyi çıkar ve kalabalık insan grupları onun çıktığı yere kurutulmuş yoncalar getirir.⁷⁸

Memlûk devlet adamları rüyalarda kendilerinden arzu edilenleri hayata geçirmek ve kötü rüyaların da olası sonuçlarından kaçınmak için bir çaba içine girer. Muhammed b. Kalavun'a rivayete göre rüyasında Peygamber, Seryâkûs denilen yerde bir hankah yaptırmasını emreder ve Sultan bu rüya üzerine hankahın yapımına başlar. Hankah bitince tasavvuf erbaplarına verilir.⁷⁹ Halep naibi Emir Baydemir'in rüyasına da daha önce kötülük yaptığı bir kadın

⁷⁴ Makrîzî, *Kitâbü'l-mukaffa'l-kebir*, IV, thk. Muhammed el-Yalavî, Dârü'l garb el-İslamî, Beyrut 2006, s. 13.

⁷⁵ Schimmel, 2005, s. 323.

⁷⁶ Abdullah Mesut Ağır, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlûk Türk Devleti*, Selenge, İstanbul 2021, s. 107-108.

⁷⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücüm*, 1972, XVI, s. 228-229

⁷⁸ Schimmel, 2005, s. 322.

⁷⁹ İbn İyâs, 1982, I/I, s. 454; Langner, 1983, s. 69; Schimmel, 2005, s. 286.

girerek ona üç sefer “Bizden uzak ol!” dedikten sonra “Seni Allah’a şikâyet ettim ve o seni azletti” der. Bu rüya sonrası korkuya kapılan Emir bağışlaması için derhal kadına mal gönderir ama kadın kabul etmez. Bu rüyanın üstünden üç gün geçince Emir naiplikten azlediliş (748/1347-1348) haberini alır.⁸⁰ Emir Beylik de rüyasında, öldüğü zannedilen üstazı Emir Aydemir el-Hatîrî (ö.H.737 Recep/Ekim-Kasım 1337) girer ve ondan kendi malından sadaka dağıtmasını ister. Beylik, Aydemir’in hayatta olduğundan habersiz onun malından o gün pek çok sadaka dağıtır.⁸¹ Yukarıda sözü edildiği gibi Tatar da saltanatını tebşir eden bir başkasına ait rüyada emredildiği şekilde fukaraya bin gömlek dağıtır. Eşref Kayıtbay’ın da daha önce emirlerinden aldığı yüklü miktardaki malları gördüğü bir rüyadan dolayı iade ettiği söylenir (Şaban 875/Ocak-Şubat 1471).⁸² Eşref Barsbay’ın da ölümünü çağrıştıran rüyasının sonuçlarından kaçınmak için kendince aldığı tedbirlerden yukarıda söz edilmişti. Sultan Kansu Gavri ise 919/1513-1514 yılında veba salgının şiddetlendiği sıralarda rüyasında yıldızların yere düştüğünü, sonra onları Ay’ın takip ettiğini görür. Rüyadaki yıldızlar askere, Ay da Sultan’a tevîl edilince Sultan kendisi için endişelenir ve dönemin anlayışına göre vebanın hızını azaltmak için pek çok vergiyi kaldırır.⁸³

Buraya kadar sözü edilen rüyaların yarattığı etkinin uç noktasını Sultan Kansu Gavri’nin kendisine anlatılan bir rüyaya dayanarak aldığı karar gözler önüne serer. Sultan Kansu Gavri iktisadi sıkıntılar çekmektedir. Bu sıralarda bir adam huzuruna çıkar (14 Zilhicce 915/5 Nisan 1509) ve rüyasında Eski Kahire’deki Hâkim Cami’nin sütunları altında defineler bulunduğunu gördüğünü söyler. Sultan büyük bir hazine bulma umuduna kapılır ve bu camide hemen kazılara başlanmasını emreder. Fakat danışmanları altınların hangi sütunun altında olduğunun bilinmediğini söyleyerek onu engeller.⁸⁴ İbn İyâs bu hazine olayının aynısının el-Eşref Barsbay’ı da meşgul ettiğinin (Şaban 841/Ocak-Şubat 1438) söylendiğini fakat doğrusunun Kansu Gavri zamanında yaşandığını ekler.⁸⁵

Buraya kadar mevzubahis edilen rüya örneklerini diğer Türk hâkimlerinin rüyalarıyla çoğaltmak mümkündür. Örneğin, Babürlü Celaleddin Muhammed Ekber’e adının konulmasına bir rüya ile karar verilmiştir.⁸⁶ Sultan Üveys

⁸⁰ Makrîzî, 1997, IV, s. 46.

⁸¹ Makrîzî, 2006, II, s. 209.

⁸² İbn İyâs, 1982, III, s. 56.

⁸³ İbn İyâs, 1982, IV, s. 304.

⁸⁴ İbn İyâs, 1982, II, s. 180; Schimmel, 2005, s. 323-324.

⁸⁵ İbn İyâs, 1982, II, s.180-181.

⁸⁶ Gülbeden Begüm, *Hümayunnâme*, çev. Abdurrah Yelgar-Eymen Manyas, TTK, Ankara 1944, s. 178.

öleceğini rivayete göre rüyasında aldığı bir işaretten anlayınca tahtını oğluna bırakmış, kendisini ava ve ibadete adanmıştır.⁸⁷

Sonuç

Orta Çağ'ın genel sosyal yaşantı ikliminde rüyalar, gelecekte haber almaya meraklı toplumların bu merakını dindiren ve aynı zamanda besleyen yegâne araçlardan biridir. Fakat çağdaş araştırmacıların belirttiği gibi, Türk yöneticilerinin gördüğü idia edilen rüyalarının neredeyse tamamı kurgudur. Tarihçilerin kaleminde şekillenen bu rüyalara yine tarihçiler tarafından bir işlevsellik kazandırılır ve her bir rüya gayb âleminden gelen yerinde bir mesaja dönüştürülür. Bu işlevsellik herhangi bir meseleyle ilgili karar verme aşamasında ortaya çıkar. Bu nedenle rüyada verilen mesajların doğru okunması veya anlaşılması önemlidir. Bu iş, rüya sahipleri ve bu işten anlayan kişiler tarafından yapılır.

Rüyaların konusu çoğu zaman pek tabii gündemi işgal eden meselelerdir. Bunlar, devletin akıbeti, savaşın mağlup ve galibi, saltanat tebşiri, ölüm vakti ve şekli ve rüya sahibinin zihnini kurcalayan diğer konulardır.

Türk hükümdarlarının rüyaları, Tolunoğlunun, Alaaddin Keykubad'ın ve Gazneli Mesud'un rüyaları hariç, genelde anlaşılır, sade ve sembollerden uzaktır. Rüya yoluyla iletilen bilgilerin kaynağı genelde işitseldir ve gerçeğe yakındır. Bilhassa Memlûk devlet adamlarının rüyaları adeta gelecekteki muhtemel gelişmelerin uykuda provasından ibarettir.

Müslüman Türk devlet adamlarının rüyalarında mesajları dini önderlerden alırlar. Peygamber'in varlığı da bu noktada kullanıma açıktır. Saltanat tebşiri, sorunların çözümü rüyalarda getirilir Hz. Muhammed'e yüklenir. Saltanat tebşiri rüyalarda Hızır'ın da görevidir. Rüya sahiplerinin tasavvuf erbabına yakınlıkları doğrultusunda rüyalarında mesaj ileten kişiler arasında itibar sahibi şeyhler, tarikat önderleri ve dervişler de yerini alır. Alaaddin Keykubad'a Ömer b. Sühreverdi ve Bahaeddin Veled, Timur'a Ahmed Yesevi ve Şeyh Burhaneddin Kılıç mesaj iletir. Şeyhlerin rüyalarında da kimi zaman gelecekte kesitler sunulur veya sunulduğuna inanılır.

Kaynakça

Ağır, A.M. (2021). *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlûk Türk Devleti*, Selenge, İstanbul.

Ahmed b. Mahmud. (2018). *Selçuknâme*, çev. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat

⁸⁷ İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur Selenge, İstanbul 2012, s. 112; Makrîzî, 2006, II, s. 95.

Yay, İstanbul.

- Ahmed Eflâkî. (1973). *Menâkibu'l Arifîn, Âriflerin Menkıbeleri*, I-II, çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet, İstanbul.
- Ata Melik Cuveynî. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.
- Aziz b. Erdeşiri Esterâbadî. (1990). *Bezme u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Babur. (1970). *Baburnâme (Babur'un Hatırâtı)*, I-III, çev. Reşit Rahmeti Arat, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Baybars el-Mansuri. (2016). *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, çev. Hüseyin Polat, TTK, Ankara.
- Beyhakî. (2019). *Târih-i Beyhakî*, çev. Necati Lugal, TTK, Ankara.
- Bundârî. (1943). *Zubdetu'n-Nusra, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara.
- Büyükkol, S. & Öztütüncü, S. (2021). Türk Mitolojisindeki Karga/Kuzgun İmgisinin Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(33), s. 131-145.
- Çelebi, İ. (2008). "Rüya", TDV *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s. 306-309.
- Çetin, H. (2012). Osmanlı Saltanat Rüyaları ve Tarihi Bağlam. *Tarih İncelemeleri*, 17 (1), s. 37-68.
- Ebu Bekr-i Tihranî. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.
- Ebü Şâme. (1997/1418). *Kitâb er-Ravzateyn*, I-V, thk. İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Gülbeden Begüm. (1944). *Hümayunnâme*, çev. Abdurrab Yelgar-Eymen Manyas, TTK, Ankara.
- Hüseyinî. (1999). *Ahbârü'd-devleti's-Selcukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK, Ankara.
- İbn Bibi. (1996). *El-Evamirü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, I-II, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- İbn İyâs. (1982). *Bedâi'z-zuhûr fi veķâii'd-duhûr*, I-V, thk. Muhammed Mustafa, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-amme li'l-kitâb, Kahire.
- İbn Kesîr. (1998). *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Dârü Hicr, Cize.
- İbn Kesîr. (1994). *El-Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslâm Tarihi*, 1-14, çev. Mehmet Keskin, Çağrı, İstanbul.
- İbn Tağrıberdi. (1929-1972). *En-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XVI, thk. Cemaleddin Şeyyâl ve Fehîm Muhammed Şalsût, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye,

Kahire.

İbni Arabşah. (2012). *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul.

İbnü'l Esîr. (1987). *El-Kâmil fi't-Târih, Büyük İslam Tarihi*, I-XII, çev. Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özeydın, Bahar, İstanbul.

İmamoğlu, A. (2010/2). Bazı Psikanalistlere Göre Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII (22), s. 21-47.

Kaşgarlı Mahmud. (1985). *Divanu Lügati't-Türk*, I-III, çev. Besim Atalay, TDK, Ankara.

Kalaycı, E. (2014). Oğuz Kağan destanında Türklerin lider anlayışı üzerine bazı tespitler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), s. 198-214.

Kortantamer, S. (1993). *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Ün Fen Edeb Fak Yay, İzmir.

----- (1994). Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru: el-'Acâib vel-Garâib", *Tarih İncelemeleri*, IX, s. 69-87.

Langner, B. (1983). *Untersuchungen zur historischen Volkskunde Ägyptens nach mamlukischen Quellen*. Schwartz, Berlin.

Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TTK Ankara.

Makrîzî. (1998). *El-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr: el-Hutatü'l-Makriziyye*, I-IV, nşr. Muhammed Ali Baydavî, Darül-kütübi'l-ilmiiyye, Beyrut.

----- (2006). *Kitâbü'l-mukaffa'l-kebir*, I-VIII, thk. Muhammed el-Yalavî, Dârü'l garbi'l-İslamî, Beyrut.

----- (1997). *Kitâbu's-sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, I-VIII, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübi'l-ilmiiyye, Beyrut.

Muhyuddîn İbn Abduzzâhir. (1961). *Teşrifü'l eyyâm ve'l-usûr fi sireti el-Melikü'l Mansur*, I/II, thk Murad Kamil, Kahire.

Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah. (1995). *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, çev. Ahmet Ağırakça, İnsan, İstanbul.

Nagel, T. (1993). *Timur der Eroberer und die islamische Welt des späten Mittelalters*, München.

Nesevî. (1934). *Siretu Celaledin Mengüberti, Celâlüttin Harezemşah*, çev. Necip Asım, İstanbul Devlet Matbası, İstanbul.

Nizamüddin Şâmî. (1987). *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK, Ankara.

Schimmel, A. (2005). *Halifenin Rüyalari*, çev. Tuba Erkmen, Kabalcı, İstanbul.

Sevim, A. (2011). *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-âyân'da Selçuklular*, TTK, Ankara.

- (2014). *El-Muntazam Fi Târihi'l Ümem 'de Selçuklular*, TTK, Ankara.
- Şahin, H. İ. (2010). "Seyyid Ali Sultan Velâyetnamesi'ndeki Olağanüstülüklerle İlgili Bazı Motifler Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırmaları Dergisi*, S. 53, s. 315-330.
- Şebankâreî. (2021). *Mecma'u'l-Ensâb (Hanedanlar Târihi)*, çev. Fahri Unan, TTK, Ankara.
- Şerefüddin Ali Yezdî. (2013). *Emir Timur (Zafernâme)*, çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul.
- Öteleş, Z. (2019). "Tasavvufun Metafizik Omurgası: Rüya-Fusûs Merkezli Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43, s. 139-147.
- Özaydın, A. (2009). "Sencer", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 507-511.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken İstanbul.
- Uludağ, S. (2008). Rüya. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s.309-310.
- Usâme Ibn Munkız. (2006). *Kitabü'l-i'ibar, Usame Haçlılara Karşı*, çev. Selahattin Hacıoğlu, Bordo Siyah, İstanbul.
- Çakmak, Y. (2020). "Fatih Sultan Mehmet Dönemi Din Algısını Saltuk-nâme Üzerinden Okumak", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 3(12), s. 490-505.
- Yılmaz, F. (2021). "Balkan Fethinde Rol Alan Sarı Saltuk ve Seyyid Ali Sultan Hakkındaki Menakıpnamede Yer Alan Efsanevi Motifler Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırmaları Dergisi*, S. 99, s. 79-104.
- Yusuf Has Hâcib. (2008). *Kutadgu Bilig*, çev. R.R. Arat, Kabcacı, İstanbul.
- Yüksel, A. (2014). Rüyalarda ve Osmanlı İmparatorluğu. *Akademik Bakış Dergisi*, S. 45, 1-23.

SELANİK'TE OSMANLI KADINLARININ TOPLUMSAL ROLÜ: CEMİYET-İ HAYRİYE-İ NİSVÂNİYE VE KURUCUSU ZEKİYE HANIM

THE SOCIAL ROLE OF OTTOMAN WOMEN IN THESSALONIKI: CEMİYET-I HAYRIYE-I NISVÂNİYE AND ITS FOUNDER ZEKİYE HANIM

Şirin EKER*

Makale Bilgisi

Başvuru: 26 Kasım 2023

Kabul: 25 Aralık 2023

Article Info

Received: November, 26, 2023

Accepted: December, 25, 2023

Öz

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la başlayan topyekûn modernleşme hareketi içinde kadının aile ve toplumdaki konumu sorgulanmaya başlandı. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte değişen siyasal ortam -ki bunun en önemli yansıması olarak- ivme kazanan hürriyet düşüncesi altında kadın konusu yeni bir boyut kazandı ve kadının özgürleşmesi konusundaki tartışmalar hızlandı. Böylesi bir siyasi atmosferden güç alan Osmanlı kadınları bireysel taleplerini daha yüksek bir sesle ve bir araya gelerek ifade etme imkânına ulaştılar ve basın hayatıyla sınırlı olan seslerini çoğaltarak bütüncül hâle getirmek için çalışmalarına başladılar. Kısa zaman içerisinde, sosyal dayanışma ve yardımlaşma başta olmak üzere, eğitim ve kültür alanlarında, kadınları iş yaşamına sevk eden, kadının hak ve hukukunu savunmaya yönelik amaçlar doğrultusunda cemiyetler açtılar. Diğer yandan, İttihat ve Terakki yönetimi de sivil toplumun büyük bir kesimine ulaşabilmek düşüncesinden hareketle kadın cemiyetlerini destekleme yönünde tavır sergiledi. Böylece dönemin siyasi kanadından destek gören kadınların cemiyetleşme süreci ve faaliyetleri hızlandı. İşte bu şartlar altında Selanikli kadınlar, yaşadıkları dönemin siyasi ortamı ve içinde buldukları toplumsal koşullar altında çeşitli cemiyetler kurdu. Bu cemiyetlerden biri de Zekiye Hanım'ın taht-ı riyasetinde kurulan Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'dir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Selanik'te kurulan ilk kadın cemiyeti olması nedeniyle biz bu çalışmamızda Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'nin kuruluş amacını ve faaliyetlerini inceleyerek Selanikli kadınların cemiyetleşme çerçevesinde kamusal düzlemdeki var olma mücadelelerini değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet, Cemiyet, Kadın, Selanik, Eğitim.

* Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi; Çan Meslek Yüksekokulu; sirineker@comu.edu.tr; ORCID: 0009-0009-9515-2376; Çanakkale-Türkiye.

Abstract

The place of women in the household and in society started to be questioned under the Ottoman Empire's whole modernization movement, which was started by the Tanzimat. The women's issue gained a new dimension in the changing political landscape with the proclamation of II. Meşrutiyet and the concept of freedom gained importance as a significant embodiment of this transformation, and conversations about women's emancipation became more in-depth. Ottoman women, emboldened by this political climate, were able to voice their demands more assertively and collaborated to have their views heard beyond the press and publications. They quickly established associations with the main goals being social solidarity, aid, education, and culture. They also launched campaigns to support women's rights and legal safeguards, as well as to encourage women to enter the labor force. In addition, the administration of İttihat ve Terakki showed backing for women's organizations in their endeavors to engage a wide swath of the civil society. As a result of the support from political wing of the time, the process of women's association and their activities gained traction. In these circumstances, the women of Thessaloniki established various associations in response to their era's political environment and societal conditions. Zekiye Hanım led the founding of the Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, one of these societies. As the first women's society founded in Thessaloniki after the II. Meşrutiyet declaration, we will analyze the founding goals and operations of the Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye in this article, assessing the fight of Thessaloniki women for visibility in the community within the association's framework.

Keywords: *Meşrutiyet, association, women, Thessaloniki, education.*

Giriş

Genel dünya tarihi içerisinde olduğu gibi Osmanlı kadını da toplumsal hayata dâhil olurken büyük bir mücadele örneği sergiledi. Bu mücadele süreci Osmanlı kadını için uzun, yorucu ve sancılı oldu. Tanzimat sürecinde ilk kez tartışmaya açılan bu mesele, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle yeni bir boyuta evrildi. II. Meşrutiyet, Osmanlı toplumuna yeni fikirler ve düşünceler kazandırırken kadınlara da söylemleri için yeni bir hareket sahası yarattı. Meşrutiyet ile “*Hürriyet, Adalet, Müsavat ve Uhuvvet*” düşüncelerinin daha rahat dile getirilmesi kadınlar için değişim silsilesinin de itici gücü oldu. Bu itici güce daha da hız kazandıran asker – aydın – bürokrat üçlüsünün kadınları gerek evde birey yetiştiren anne olarak görmesi gerekse de ulusal topluluğun ideolojik üretiminde temel unsurlar olarak kabul etmesi, kadınlara yeni rol modellerinin biçilmesinde etkili oldu. Tanzimat süreci içerisinde basın yayın yoluyla bireysel taleplerini dile getirmeye başlayan ve II. Meşrutiyet'in görece özgürlük ortamında daha rahat hareket edebilme imkânına kavuşan Osmanlı kadınları, artık cemiyetler etrafında örgütlenerek kamusal düzeyde arlıklarını hissettirmeye başladılar. Kadınlar böylece, bireysel olarak basın yoluyla sorunlarına çözüm aramaya

devam ederken, cemiyetler aracılığıyla da taleplerini toplu bir şekilde ifade edebilme imkânına kavuştu. Kadınlar arası iletişimi güçlendiren bu iki dinamik sayesinde kamusal alanın işlevsel temelli hiyerarşik yapısında - kısıtlı da olsa- kadın figürü yer edindi. Ayrıca, dönemin siyasi erki İttihat ve Terakki toplumun büyük bir kısmına erişebilmek için kadınların ve erkeklerin cemiyetleşme faaliyetlerini desteklediği gibi¹, o zamana kadar herhangi bir yasal çerçeveye dayanmadan açılan cemiyetlerin kontrolünü ve denetimini sağlayabilmek adına 19 maddeden oluşan *Cemiyetler Kanunu*'nu 16 Ağustos 1909 tarihinde yürürlüğe koydu.²

Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte mevcut cemiyetlerin kuruluşlarını belgeleme ve tescil etme ihtiyacı kadın cemiyetlerinin resmi varlığının sorgulanmasını da gündeme getirdi. Nitekim, 1909'da kurulan "*Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti*"³ kuruluş beyannamesini teslim ettiğinde, Selanik'teki yetkililer bir kadın cemiyetinin *Cemiyetler Kanunu* kapsamında varlığının ne şekilde değerlendirileceğine dair ellerinde bir yasal karar yoktu. Dolayısıyla konuyla ilgili nasıl bir karara varılması gerektiğinden emin değillerdi. Bu hususta gerekli bilgiyi almak için Dâhiliye Nezareti'ne başvuru yapıldı ve nezaret de bu konuyu gerek görüş almak gerekse de nihai kararın verilebilmesi için Şûra-yı Devlet'e gönderdi. Başvuruyu değerlendiren Şûra-yı Devlet üyeleri *Cemiyetler Kanunu*'nun 5. maddesi uyarınca "... *nisvânın dahi tarifât-ı kanun dairesinde cemiyet teşkil edebilecekleri derkâr bulunmuştur...*"⁴ hükmüyle kadınların hukuki düzlemde cemiyet kurabilmelerinde bir sakınca olmadığına karar verdi. Alınan kararlar kadınların cemiyet kurması konusunda yeni bir kararnameye gerek duyulmadığı ve yürürlükte olan kanunun bu konuda herhangi bir sınırlama getirmediği kanaatine varıldı. Böylelikle kadınların cemiyetleşme faaliyetleri artık yasal bir çerçeveye oturtulmuş oluyordu.

Yukarıda da değindiğimiz üzere İttihat ve Terakki yönetimi kadınların cemiyetler aracılığıyla örgütlenmesini destekledi⁵ ve bu cemiyetler

¹ Mehmet Ö. Alkan-İ. Turan-A. Yücekök, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 108; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul 1996, s. 18-20.

² Zehra Arslan, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3/11, Bahar 2010, s. 69-70.

³ Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ile 1909 yılında Selanik'te kuruldu. Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki ve Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, S. 43-44, Güz 1988, s. 185.

⁴ ŞD. MLK., 2068/4, 9 Rebiülevvel, 1328/21 Mart 1910; DH. MÜ., 76-1/70, 27 Mart 1328/9 Nisan 1910.

⁵ Selanik'te faaliyet gösteren İttihat ve Terakki kulübü bizatihi kadınların cemiyetler etrafında örgütlenmelerine ön ayak oluyordu. DH.MKT., 2698/45, 5 Kanunuevvel 1324/18 Aralık 1908; Toprak, 1988, s. 185; Çakır, 1996, s. 57-55.

aracılığıyla toplumun geniş bir kısmını kontrol etmeyi hedefledi. Kadınların örgütlenmeleri bilhassa İstanbul ve Selanik gibi “*İlan-ı Hürriyet*” coşkusunun yoğun olarak hissedildiği kentlerde oldu. Selanik’in kozmopolit ve özgür ortamı -ki dolayısıyla hürriyetin doğuşuna zemin hazırlayan siyasi gücün hareket noktası olması- Selanikli kadınların cemiyetler etrafında örgütlenmesi için gerekli koşulları sağlıyordu. Hatta bir tevaturüğe göre meşrutiyetin büyük bir coşkuyla kutlandığı Selanik’te bazı genç kadınların sokaklarda çarşaflarını çıkartarak bu heyecanı paylaştıkları söyleniyordu.⁶ Dolayısıyla dönemin siyasi konjonktürüyle birlikte şehrin kendi iç dinamiklerinden kaynaklı olarak Selanik şehri kadınlara kamusal düzlemde daha rahat hareket edebilme kabiliyetini sundu. Nitekim İzmir’den Naciye Hanım’ın *Kadın* dergisinde yayınlanan yazısı bu durumu ispatlar niteliktedir: “*Bugün İstanbul’da, Selanik’te kadınların malik oldukları hukuka biz malik değiliz. Sizler gibi bir yere gelip de – kulübler-edebi, ilmi ictimalar teşkil edemeyiz. Bu gibi faydeli işlerde erkeklerin ön ayak olması bizde şarttır.*”⁷ Böylesi bir atmosferden kuvvet ve destek alan Selanikli kadınlar, zaman kaybetmeden cemiyetler aracılığıyla örgütlenmeye başladılar ve *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* adında bir cemiyet vücuda getirdiler.

1) Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye’nin Kuruluşu ve Amacı

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, hürriyetin ilanından yaklaşık iki ay sonra Eylül ayında Selanik’te yazın hayatının önde gelen kalemlerinden Zekiye Hanım’ın⁸ başkanlığında kuruldu⁹ ve cemiyetin açılışı yerel basında “*Sevgili*

⁶ Mehmet Ö. Alkan, *İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Selanik’ten İstanbul’a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları, 1877-2000*, Terakki Vakfı Yay., İstanbul 2003, s.76, 77, 102; Alkan-Turan-Yücekök, 1998, s. 108.

⁷ Evliyazade Naciye, “Me’yus Oldum: Kırmızı Beyaz Kulübü Müessiseleri Hanımefendilere”, *Kadın*, No. 23, 16 Mart 1325/29 Mart 1909, s. 5.

⁸ Ruşen Zeki, Nevsal-i Milli adlı eserinde Zekiye Hanım’ın Abdülkerim Paşa’nın kızı olduğunu söylemektedir. Ancak Nicole van Os, bu bilginin güvenilirliği konusunda tereddütlerini dile getirerek, Zekiye Hanım’ın aile bilgisine dair temkinli bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda, Nicole van Os, Zekiye Hanım’ın özel hayatına dair ek bir bilgi sunarak, Zekiye Hanım’ın eşinin Hıfzı Paşa isminde biri olduğunu da ifade etmektedir. Ruşen Zeki, “Bizde Hareket-i Nisvan,” *Nevsal-i Milli*, İstanbul 1330, s. 343-352; Nicolina Anna Norberta Maria van Os, “Feminism, Philanthropy and Patriotism: Female Associational Life in The Ottoman Empire” Leiden University Institute for Area Studies (LIAS), Faculty of Humanities, Leiden University, 2013, s. 105-106. Zekiye Hanım, cemiyet hayatında etkin bir rol üstlenmiş olmakla birlikte, II. Meşrutiyet döneminin etkin kadın yazarlarından biridir. 1908-1909 yılları arasında Selanik’te yayımlanan *Kadın* dergisiyle tanınır ve bu derginin birçok sayısında yazı kaleme almıştır. Ayrıca, aynı dönemde İstanbul’da yayımlanan *Mehasin* ve *Rumeli Gazetesi* gibi önemli yayınlarda da yazıları bulunmaktadır. Zekiye Hanım’ın yazarlık kariyeri sadece dergi ve gazetelerle sınırlı kalmamıştır; aynı zamanda “*Pederin Bir Hatası*” isimli bir roman da kaleme almıştır. Bu roman, o dönemin toplumsal ve kültürel dinamiklerini göstermesi bakımından önemli bir eserdir. Zekiye Hanım’ın bu eseri ve kadın dergisindeki yazıları o dönemin sosyal, kültürel ve

ve hürriyetperest Selanik'imizin afak-ı mu'alla-yı nisvânında vakit ve mütevâli bir servet-i nûr ve şefkatle huyut-ı ziyasını saçan rahm-ü himayet güneşlerinin ta'addüdünü gördükçe; insan Osmanlığın, kemalat-ı insaniyyenin verdiği bir gurûr-ı meşru'-ı iftihar ile sermest-i mübahat oluyor. İşte o güneşlerden biri de zirde arz-ü tebşir eylediğimiz, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'dir."¹⁰ haberiyle kamuoyuna ilan edildi. Böylece cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilanında sonra Selanik'te açılan ilk kadın cemiyeti olma özelliğini kazandı. Ancak, bu konuyla ilgili olarak Selanik basınında yayın yapan *Kadın* dergisi sehven bir hata yaptı. Bahsi geçen dergide Selanik'te kurulan ilk kadın cemiyetinin “Şefkat-i Cemiyet-i Hâyriyesi” olduğunu duyurdu. Bu yanlışlığı tespit eden *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* üyeleri konuya büyük bir hassasiyetle yaklaştı ve yanlışın ivedilikle düzeltilmesini talep etti.¹¹ Talep üzerine *Kadın* dergisi derhal bir tezkip hazırladı ve “Teşekkül ve teessüs tarihi nokt-i nazarından hakk-ı alinizi teslim” sözleriyle cemiyetten özür diledi. Bu noktada, *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* üyeleri Selanik'te tesis edilen ilk kadın cemiyeti olma özelliğinden taviz vermeyerek haklı gururu korumak istedi.¹² *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin dikkate değer diğer bir özelliği de “*Cemiyet-i Hayriye*” ismini kullanmasıdır. Bu isim, cemiyetin toplumsal yardım ve hayır işlerini organize etmek amacıyla toplumun her kesimine hizmet etme çabasını yansıtmaktadır. Bu tür yardım cemiyetleri, adlarından da anlaşılacağı üzere genellikle, sosyal yardım ve toplumsal kalkınma konularında faaliyet gösterirler. II. Meşrutiyet döneminde cemiyetlerin yaygınlaşmasıyla birlikte de *Cemiyet-i Hayriye* ismi sosyal yardım kuruluşlarının genel adlandırmalarından birisi olarak sıkça tercih edilmişti. *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin de bu ismi tercih etmesi, cemiyetin aynı zamanda kuruluş amacını ve toplumsal sorumluluk anlayışını açıkça ifade eden bir sembol olarak görülebilir. Ayrıca, *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin bu ismi tercih etmesi, kurulan diğer pek çok kadın cemiyetine rol model olmuş ve onlar tarafından da *Cemiyet-i Hayriye* isminin kullanılmasında etkili olmuştur. Bu durum, kuruluşun etkili bir model oluşturduğunu ve isim tercihinin sürdürülebilir bir şekilde benimsendiğini gösterir.¹³

---

politik atmosferine dair önemli birer kaynak olmakla birlikte kadın hareketinin ve eşitlik mücadelesinin nasıl şekillendiğini anlamamıza ışık tutabilir. Aynı zamanda “Pederin Bir Hatası” isimli romanı vasıtasıyla Zekiye Hanım'ın diğer bir isminin Ayşe olduğunu da öğreniyoruz. Ayşe Zekiye, *Bir Pederin Hatası*, Homer Kitabevi, İstanbul 2019.

⁹ Zekiye, “Beyan-ı Hakikat”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.

¹⁰ Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye (Nizamname), *Kadın*, No.5, 10 Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s. 13-15.

¹¹ Zekiye, “Beyan-ı Hakikat”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.

¹² “Özür”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.

¹³ Edirne'deki “Hidmet-i Nisvân Cemiyet-i Hâyriyesi”, Selanik'teki “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hâyriyesi” ile “Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniyesi” ve İstanbul'da kurulan “Şişli Cemiyeti Hâyriye-i Nisvâniyesi” örnek olarak gösterilebilir.

Cemiyet, yayınladığı nizamnâmesinde “*Takip Ettiğimiz Maksad-ı Esasî*” başlığı altında kuruluş gerekçesini; maarife hizmet, ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatmak ve kontrolü altındaki okulların tüm ihtiyaçlarıyla ilgilenmek olarak açıkladı. “*Mukkarrerat*” kısmında ise cemiyetin yönetim ve çalışma usulleri düzenledi. Buna göre üyeler hafta bir pazartesi günleri Yalılar mevkiinde Karlı Arslan karşısında Merhum Telci Osman Efendi’nin eşi Emine Hanım’ın¹⁴ evinde toplanacaklardı. Üyelik şekli ise biri aza-yı idare, diğeri aza-yı fahriye olmak üzere iki kısma ayrıldı. Aza-yı idare cemiyete üyelik aidatı ödemekle birlikte çalışmalarının karşılığı olarak da bir miktar maaş alacaktı. Ayrıca herhangi bir engel bulunmadığı takdirde her toplantıya katılması da zorunluydu. Aza-yı-fahriye ise ödemekle sorumlu tutulduğu aidatı vermekle birlikte sadece kendilerine tevdi edilen görevleri yapmakla mükellef kılındı. İcraatlar kısmında ise düzenlenecek piyangoların ve sergilerin ne şekilde olacağı açıklanıyordu. Bu maddeye ek olarak bahsi geçen etkinliklerden toplanan paranın cemiyetin himayesindeki kız öğrencilerin masraflarına ve ihtiyaçlarına göre nasıl kullanılacağı açıklanıyordu. Artık cemiyet üyeleri “*metin bir azim ve sebat*” ile fedakârlığa hazır olduklarını ve bu düşünceden hareketle erkeklerden mümkün mertebe destek almadan kendi imkânlarıyla var olma savaşını vereceklerini kesin bir dille ifade ettiler.¹⁵ Bu güçlü söylem, kadınların kendi gayretleriyle erkeklerden bağımsız olabilmeye gayesinin bir tezahürü niteliğindedir.

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye üyeleri faaliyetlerine başlarken cemiyetin kamuoyu tarafından kabul görüp görmeyeceği konusunda çekinceler yaşamışsalar da kısa zaman zarfında önce Selanik olmak üzere İstanbul ve Edirne gibi şehirlerden cemiyete müracaat taleplerinin gelmesi bu çekinceyi ortadan kaldırdı. Öyle ki, cemiyete sadece ülke sınırları içerisinde değil; yurtdışından da ilgi ve alaka gösterildi. İngiltere’nin Manchester şehrinde ikamet eden bazı Osmanlı vatandaşları fahri üyelik sıfatıyla gönüllülük esasına dayalı olarak cemiyete hizmet etmek istediklerini bildirdiler. Cemiyetin kurucu ismi Zekiye Hanım, bu ilgiden büyük bir memnuniyet duyduklarını “*Lehü’l-hamd gazeteler bizden kemal-i iftihar ile bahsediyor, bizde kadınlığımızın tebcil edildiğini görmekten mütelezziz oluyoruz.*”¹⁶ sözleriyle *Kadın* dergisinde “*Beyan-ı Hakikat*” başlıklı yazısında paylaştı.

¹⁴ Emine Hanım’ın Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye’ye sadece evinin kapılarını açmakla kalmayıp, aynı zamanda kız çocuklarının eğitimi konusunda gerçekleştirdiği katkılar, onun toplumda etkili bir yardımseverlik figürü olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Selanik’te Terakki Ticaret Mektebi İnas kısmı ile Yalılar İnas Şubesi’nin inşasını üstlenmesi, kız çocuklarının eğitimine sağladığı önemli bir destektir. Alkan-Turan-Yücekök, 1998, s. 108.

¹⁵ “Takip Ettiğimiz Maksad-ı Esasî”, *Kadın*, No.5, Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s. 13-15.

¹⁶ Zekiye, “Beyan-ı Hakikat”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.

Cemiyet kamuoyunun yanı sıra basın hayatından özellikle de yerel basında yayın yapan *Kadın*¹⁷ dergisinden büyük bir ilgi gördü. Zira, bu dergi cemiyetin tüm çalışmalarını sütunlarına taşıyarak, adeta cemiyetin yayın organı gibi çalıştı. Cemiyetin haber bülteni gibi çalışan derginin iletişim adresi aynı zamanda cemiyetin adresi olarak gösterildi ve cemiyetle alakalı her konuda dergiye müracaat edilebileceği bilgisi paylaşıldı. Aynı zamanda, cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım dergide yazarlık yapmakta ve bu vesileyle cemiyetle ilgili düzenli bilgi akışını da buradan paylaşmaktaydı.¹⁸

2) Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'nin Çalışma Sahası ve Faaliyetleri

İlk bakışta *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin adından yola çıkılarak asıl amacının şefkat, merhamet ve muavenet anlayışı üzerine kurulduğu düşünülebilir. Ancak nizamnâmesinden cemiyetin gerçek gayesinin maarifperverlik olmakla birlikte kadınların toplumdaki varlığını daha da yükseltmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım esas maksatlarının eğitime, dolayısıyla kız okullarına yardım etmek olduğunu her fırsatta dile getirmekten geri durmuyordu. Ayşe İsmet Hanım'a hitaben yazdığı bir yazısında “*Binaen-aleyh mekteplere min gayr-i liyake ifa-i hidmetden hiçbir vakit çekinmem. ...Te'sisine muvaffak olduğumuz Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'nin de esas maksadı mekteplere hidmettir.*”¹⁹ diyerek cemiyetin asıl amacının eğitime muavenet olduğunu bir kez daha vurguluyordu.

Cemiyet üyeleri Osmanlı kadınlığının yükseltilmesi için sonsuz bir azim ve sebatla çalışırken yeni kuşağın yaratılmasında kızların eğitiminin ne denli önemli olduğunu sürekli dile getirmekteydi. Bu şuurla hareket eden cemiyet, açıldıktan kısa bir zaman sonra Terakki Mektebiyle iletişime geçti ve burada okuyan yardıma muhtaç kız öğrencilerin eğitimiyle ilgilenmek istediğini bildirdi. Nitekim, Terakki Mektebi Komisyonu'na yapılan başvuru sonrasında cemiyet yardıma muhtaç beş kız öğrencinin eğitim masraflarını

¹⁷ Selanik'te faaliyet gösteren Kadın Dergisi, haftada bir periyodikle yayımlanmıştır. Derginin imtiyaz sahibi İbrahim ve müdürü Enis Avni Bey'dir. Bu dergi, 26 Ekim 1908 ile 7 Haziran 1909 tarihleri arasında toplamda 30 sayı çıkarmıştır. *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*, Metis Yay., İstanbul 1993. Kadın Dergisi hakkında daha geniş bilgi için bk. Denman Kılıç, Fatma, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Yay., İstanbul 2009.

¹⁸ “Tebşir”, *Kadın*, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s. 15; Zekiye, “Arz-ı Teşekkür ve Takdim-i İhtiram”, *Kadın*, No.7, 24 Teşrinisani 1324/7 Aralık 1908, s. 3; Zekiye, “Şuun-ı Nisvân: Tramvay Meşhudatı”, *Kadın*, No.9, 8 Kanunuevvel 1324/21 Aralık 1908, s. 15.

¹⁹ Zekiye, “Selam-ı İhtiram, Ayşe İsmet Hanıma” *Kadın*, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s. 4-5.

üstlendi. Ayrıca, inas mekteplerinin kontrol edilmesi ve daha iyi şartlara kavuşması için Terakki Mektebi Komisyonu ile iş birliği yapıldı. Cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım, üyelerden sekiz kişiyi bu konuyla ilgili olarak görevlendirdi. Görev verilen üyelerden dördü Selanik İnas, diğer dördü de Yalılar İnas Mektebi'ni belli bir nizam dairesinde teftiş etmekle sorumlu tutuldu.²⁰ Böylece cemiyet, Terakki Mektebi Komisyonu ile hareket ederek kız öğrencilerin daha iyi şartlar altında eğitim almasına öncülük etti. Gerçekten de bir kız öğrenci tarafından cemiyete gönderilen mektup, bu gayretleri doğrular niteliktedir. Gönderilen mektupta maddi sebeplerden dolayı okumakta zorlanan kızların eğitimine destek verildiği için cemiyet üyelerine minnettar olduğunu belirten öğrenci ayrıca çalışmaların devam etmesi için de temennide bulunmaktaydı.²¹

Cemiyet ile Terakki Mektebi Komisyonu arasındaki ortak çalışmalar yalnızca bu faaliyetlerle sınırlı kalmadı. Düzenlenecek piyango çekilişleri ve sergiler için Terakki Mektebi'nin Yalılar Şubesi irtibat adresi olarak gösterildi ve tüm Osmanlı hanımları bu organizasyonlara davet edildi.²² Bu kolektif çalışmalar sayesinde Terakki Mektebi Komisyonu ile *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* arasında yardımlaşma esasına dayalı organik bir bağ kuruldu. Terakki Mektebi Komisyonu ile *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin uyumlu çalışması yerel basında özellikle *Kadın* dergisi tarafından yakından takip edildi ve daha fazla iş birliği yapmaları için çağrıda bulunuldu. Yapılan çağrıda Terakki Mektebi'nin İnas Şubesi'nin kısa bir sürede ilerleyebilmesi ve gelişebilmesi için cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım'ın müdire olarak bu okula atanması istenmekteydi.²³ Bu tavsiye hiç şüphesiz ki Zekiye Hanım'ın hem şahsında vücuda gelen ilerici düşüncelerinden hem de kurucusu olduğu cemiyetin kızların eğitimine dair yüklenmiş misyonundan kaynaklıydı.

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, sadece Müslüman kız çocuklarının değil; Gayrimüslim kız çocuklarının da eğitim faaliyetlerini yakından takip etti. Selanik'te Baron Hirsch Hastanesi civarındaki Musevi İnas Mektebi'ne bizzat bir ziyarette bulunan ve oraya ait gözlemlerini “*Şayan-ı Takdir Bir Gayret-i Milliye*” başlığıyla *Kadın* dergisinde yayımlayan Zekiye Hanım, Musevi vatandaşların kızların eğitimiyle ilgili çalışmalarını “*İçinde gördüğüm intizama, nezafete, gayrete doğrusu hayran oldum.*” sözleriyle değerlendirmekteydi. Yazısının devamında bir an evvel Müslümanlar tarafından da bu gibi örneklerin dikkate alınarak kız okullarının daha iyi koşullarda eğitim verebilmesi için gerekli bağış ve yardımların artmasını

²⁰ Alkan, 2003, s. 102.

²¹ “Aynen Mektup”, *Kadın*, No.6, 17 Teşrinisani 1324/30 Kasım 1908, s. 14.

²² “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye İlanı”, *Kadın*, No.8, 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908, s. 5

²³ “Bir iki söz mektepler için: Enis Avni Bey'e,” *Kadın*, No.23, 16 Mart 1325/29 Mart 1909, s. 7.

talep etmekteydi. Maarif yöneticilerini de kızların eğitimi için gerekli çabayı göstermemelerinden dolayı eleştirmekte ve herkesin görevini layığıyla yerine getirmesini istemekteydi.²⁴

Her fırsatta gerek kaleme aldığı yazılarında gerekse konuşmalarında kızların eğitimi konusunu sürekli gündemde tutmaya gayret eden Zekiye Hanım,²⁵ 28 Aralık 1908 tarihinde cemiyet adına organize edilen sergide misafirlere “... *Maksadımızın en birincisi mekteplere hizmet olduğu cihetle o sayede te'min edeceğimiz menfa'at kâmilen vatana aid bir mes'ele-i mühimmedir. Evet, ale'l-umum evlad-ı zükûr ve inâsı hadd-i kemale isal edecek şübhesiz mekteplerdir, zincir-i cehl ü taassubu, maarifden başka hangi kuvvet karabilir? Hatta o kavi ribka-i istibdatı hangi kuvvet mahvetti?*”²⁶ diyerek eğitimin kadın-erkek fark etmeksizin herkes için ne denli önemli olduğuna vurgu yaptı ve karanlıktan aydınlığa çıkabilmek için tek yolun eğitim olduğunu söyledi. Konuşmasının devamında ise Osmanlı toplumunda kadına bakış açısını sorgulayarak kadınların karşılaştığı problemlere dikkat çekti. Zekiye Hanım, kadınlara yönelik yaptığı bu hitabını meşrutiyetle özleşen “*yaşasın müsavat ve hürriyet*” sözleriyle sonlandırdı.

Cemiyet, mevcut varlığını sürdürebilmek ve hedeflerini gerçekleştirebilmek için çeşitli kaynaklardan elde ettiği gelirlerle kendisini finanse etmekteydi. Sabit gelir kaynağı üyelerden alınan aidatlardı. Ancak, cemiyetin sorumluluğunu üstlendiği inas mektepleriyle birlikte okuttuğu kız öğrencilerin masraflarını karşılayabilmek için daha fazla maddi güce ihtiyacı vardı. Bu maksatla, bağışlar yoluyla bütçesini güçlendirmek isteyen cemiyet sürekli sergiler ve piyangolar düzenledi.²⁷ Bu organizasyonlarda verilecek eşyalar hem cemiyet üyeleri hem de yardım sever kadınların gayretleriyle temin edildi. Eşyaların muhtevasına baktığımız da ise masa örtüsü, kadife duvar süsü, örtü, şal, gömlek, bohça gibi kadınların el emeğine dayalı çeşitli ürünlerden oluşmaktaydı. Cemiyet yararına düzenlenen sergilere ve piyangolara ilgi yoğun oldu ve katılımcıların isimleri Kadın dergisinde yayınlanan listelerde halka duyuruldu.²⁸ Bu listelerin bazılarında kimi

²⁴ Zekiye, “Şayan-ı Takdir Bir Gayret-i Milliye”, *Kadın*, No.25, 30 Mart 1325/12 Nisan 1909, s. 5-6.

²⁵ Örnek yazılar için bk. Zekiye “İki İhtiyac-ı Mübhem: Muazzez Muhatabimiz Enis Bey Oğlumuz”, *Kadın*, No.18, 9 Şubat 1324/22 Şubat 1909, s. 6-7; Zekiye, “Şayan-ı Takdir Bir Gayret-i Milliye”, *Kadın*, No.25, 30 Mart 1325/12 Nisan 1909, s. 5-6.

²⁶ “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye ve Sergide Zekiye Hanım Efendi'nin Nutku”, *Kadın*, No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s. 13.

²⁷ Cemiyetin yapmış olduğu sergiler ve piyango çekilişleri Kadın dergisinde ilan edilmekteydi. Kadın dergisinin No. 6, No. 8, No. 13, No. 14, No. 19 sayılarında sergilerde ve piyangolarda verilen eşya ve isim listeleri görülmektedir.

²⁸ Örnek liste için bkz. *Kadın*, No.13, 5 Kanunusani 1324/18 Ocak 1909, s. 15-16.

yardım severlerin çekilişte kendilerine çıkan hediyeleri kabul etmeyerek yeniden cemiyete bağışladıkları görülmektedir.²⁹ Ayrıca bu isim listelerinin içeriğine bakıldığında İsmail Kemal Efendi haremî Hanımefendi, Selanik Muhlis Efendi haremî Hanımefendi, Madam Lombardu, Madam Avodya Penhazî gibi Müslim veya Gayrimüslim fark etmeksizin birçok yardımseverin katıldığı; ancak organizasyonlara iştirak eden kadınların bilhassa da Müslüman kadınlarının kendi isimleriyle değil de eşlerinin unvanlarıyla ya da isimleriyle kaydedildiği görülmektedir. Buradan hareketle Osmanlı toplumunun genelinde hala kadınlara karşı taassubun diğer bir deyişle baskıcı bir anlayışın olduğu söylenebilir. Eşlerin unvanlarına ve mesleklerine baktığımızda ise sergi ve piyangolara iştirak eden kadınların orta ve üst gelirli sınıfa mensup olduklarını tespit ediyoruz.³⁰

Cemiyetin çalışmaları ve faaliyetleri sadece toplum tarafından desteklenmedi. Cemiyet hanedan üyelerinin de nazar-ı dikkatinden kaçmamış olacak ki; Sultan Abdülaziz'in kızı Nazime Sultan'a herhangi bir başvuru yapılmaksızın hayırsever kişiliği ile cemiyete 5 Osmanlı lirası bağışlamıştı.³¹ Cemiyete bağış yapan diğer bir hanedan üyesi de Sultan Reşat oldu. Üç haftalık bir Rumeli seyahatine çıkan Sultan Reşat, bu gezi esnasında Selanik dahil olmak çeşitli Balkan şehirlerini dolaştı.³² Sultan'ın Selanik'e yaptığı ziyaret sırasında, Selanikli kadınlar seyahatin anısına ve teşekkürlerini sunmak amacıyla çeşitli armağanlar sundu. Bu ziyaret sırasında, kadınlar, Sultan'a yöresel el sanatları veya özel olarak hazırlanan hediyelerle teşekkürlerini iletiler. *Cemiyeye-i Hayriye-i Nisvâniye* üyeleri de Sultan Reşat'a incilerle bezenmiş iğne işi bir kese hediye etti. Bu hediyeye karşılık Sultan Reşat da cemiyete 30 lira para yardımında bulundu.³³

Cemiyet her ne kadar bağış yoluyla ya da bahsi geçen organizasyonlarla sermayesini kuvvetlendirmeye gayret etse de istediği ölçüde parasal kaynağı sağlayamadı. Bu sorun karşı karşıya kaldıkları en büyük problemlerden biri

²⁹ Cemiyet yararına düzenlenen piyangoda Ahmet Efendi'ye bir saşe çıkar ve kendileri bu eşyayı tekrar cemiyete bağışlar. *Kadın*, No.19, 16 Şubat 1324/1 Mart 1909, s. 8.

³⁰ *Kadın*, Piyango talihlileri, No.14, 12 Kanunusani 1324/25 Ocak 1909, s. 13-14.

³¹ "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye İlanı", *Kadın*, No.8, 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908, s. 5.

³² Nesimi Yazıcı, İsmail (Tuncu) Bey'in Hatıra-i Seyahatinde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova, *Belleten*, C. 17, S. 283, Aralık 2004, s. 1099-1134.

³³ *Rumeli*, 11 Haziran 1327/24 Haziran 1911. Sultan Reşat'ın Selanik ziyaretinde, sadece "*Cemiyeye-i Hayriye-i Nisvâniye*" üyeleri değil, aynı zamanda "*Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniyesi*" ve "*Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi*" de hediyeler vermiştir. Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, s. 38. Sultan Reşat'a takdim hediyeler için bk. Kemalettin Kuzucu, Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati, *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.2, 2017, s. 11.

idi. Maddi sıkıntılar sebebiyle cemiyet, sorumluluğunu üstlendiği inas mektepleri ile istediği ölçüde ilgilenemedi. Bu nedenlerden dolayı olumsuz eleştirilere de maruz kalmaktaydı. Zekiye Hanım'a hitaben gönderilen bir yazıda, kız çocuklarının eğitimi konusunda gerekli hassasiyeti ve çabayı göstermediği için Maarif Nezareti sertçe eleştirilmekteydi. Bu soruna çözüm aramak içinde *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* üyeleri göreve çağırılıyor ve cemiyetin önderliğinde inas mekteplerinin ıslahı için derhal çalışmaların başlatılması isteniyordu.³⁴ *Kadın* dergisi editörü ve yazarlarından Enis Avni de “*Osmanlı Kadınları Cemiyat-ı Müteşekkilesi ve İki Noksan*” başlıklı yazısında Osmanlı kadın cemiyetlerindeki iki temel sorundan bahsediyordu. Zekiye Hanım'ı muhatap alarak kadın cemiyetlerindeki iki eksikliğin *maarif* ve *sanayi* olduğunu eleştirel bir üslupla dile getiriyordu. Enis Avni'ye göre bütün büyük kentlerde bir inas ibtidaî mektebinin açılması yüzyıllardır karanlıkta kalan kadınların aydınlatılması için mühim bir ihtiyaçtı. Bu doğrultuda, mevcut inas mekteplerinin durumu iyileştirilmekle birlikte Maarif Nezareti'ni beklemeden şahsi gayretlerle yeni inas mekteplerinin de açılması şarttı. Okula devam edemeyen ya da okul zamanı geçmiş kadınlar içinse Enis Avni'nin önerisi Fransa'daki gibi bir “*Sanayi '-i Tezyine-i İttihad-ı Nisvân Cemiyeti*” açmak ve bu kurumlar aracılığıyla kadınlara meslek öğretilerek onları iş sahibi yapmaktı.³⁵

Cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım, bu eleştiriye tepkisiz kalmayarak; *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin asıl gayesinden katiyen vazgeçmediğini, ancak ekonomik yetersizlikler sebebiyle bu gibi çalışmalara istedikleri gibi devam edemedikleri cevabını vermek zorunda kaldı. Zekiye Hanım'a göre cemiyet yardım toplarken iki önemli sorunla karşı karşıyaydı. Bunlardan ilki toplumun genelinde kız çocuklarının okutulmasına karşı genel bir taassubun diğer bir ifadeyle önyargının olmasıydı. Zekiye Hanım, toplumda cami, tekke ve bir çeşme yapımına gösterilen gayretin aynı şekilde kız çocuklarının okutulmasında gösterilmediğine dair açık bir eleştirisi vardı. Hatta, eleştirisini daha da ileriye götürerek Müslüman toplumun bir kesiminin kızların eğitim için harcanan parayı gereksiz bulduklarını söyledi. İkinci husus olarak da iane toplamının kadınlar için zorluğuna ve bu konuyla ilgili olarak halktaki taassup anlayışına dikkat çekti. Bu şartlar altında Zekiye Hanım'a göre yeni bir okulun yapılabilmesi için yalnızca kadınların mücadelesi yeterli değildi. Erkeklerden de güç ve destek alınması artık elzem bir durumdu.³⁶ Ayrıca, problemler yalnızca maddi sorunların

³⁴ Nakiye, “O İki Noksan Münasebetiyle; Zekiye Hanım Efendi'ye”, *Kadın*, No.20, 23 Şubat 1324/8 Mart 1909, s. 6-7.

³⁵ Enis Avni, “Osmanlı Kadınları Cemiyat-ı Müteşekkilesi ve İki Noksan”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1324/15 Şubat 1909, s. 2-5.

³⁶ Zekiye, “İki İhtiyac-ı Mübhem: Muazzez Muhatbımız Enis Avni Bey Oğlumuz”, *Kadın*, No.18, 9 Şubat 1324/22 Şubat 1909, s. 6-7.

çözülmesiyle ya da yeni okulların açılmasıyla sona ermiyordu. Toplumun geneline hâkim olan kız çocuklarının eğitime yönelik ön yargının hala devam etmesi, Maarif Nezareti'nin kız okullarına yeterli desteği vermeyerek kayıtsız bir tutum sergilemesi ve iyi yetişmiş kadın öğretmenlerin eksikliği sorunların başındaydı.³⁷

Yukarıda sıraladığımız tüm bu olumsuz koşullara rağmen cemiyet üyeleri yılmadan çalışmalarına devam etti. Çünkü kadınların en kısa sürede kamusal alana kazandırılması gerekiyordu. Bunun için de ilk koşul iktisadî hayatta var olabilmelerini sağlayacak meslek bilgisini öğrenmeleriydi. Bu meslek bilgisi de kadınların yeteneklerini gün yüzüne çıkaran biçki, dikiş ve dolayısıyla terzilikti. Enis Avni'nin de eksikliğinden bahsettiği ve cemiyetle aralarında bir tartışma konusu haline gelen sanayi atölyesini açmak artık cemiyet üyeleri için bir varoluş meselesi haline gelmişti. Cemiyet, artık bir an önce sanayi atölyesi açabilmek için harekete geçti. Sanayi atölyesinin kurulması için ilk adım yine cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım'dan geldi. Kaleme aldığı "*Bir Pederin Hatası*"³⁸ isimli romanının gelirini atölyenin kurulması için bağışladı. Cemiyet, Avrupa'da kadınların istihdam edildiği biçki-dikiş dolayısıyla sanayi atölyelerinin varlığına dikkat çekerek, sanayi atölyesinin Osmanlı topraklarında da kurulmasıyla kadınlar için yeni bir dönemin başlayacağını müjdeledi.³⁹ Bu ilanın ardından yaklaşık beş ay gibi kısa bir süre zarfında atölye faaliyetlerine başladı. Zekiye Hanım, atölyenin kuruluşunu "*... bir ailede reisin vefatiyle bittabii sefalet-i müdhişe yüz gösteriyor. İçlerinde elinden iş gelir kimse yok ki istihsal-i maişet mümkün olsun, işte bu cihetler derpiş edilerek inâsın sahib-i sanat olması nazar-ı dikkate alınmış cemiyetimiz yani Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye tarafından bir biçki dikiş imalathanesi küşad edilmiştir.*"⁴⁰ sözleriyle duyurdu. *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* bu girişimi ile istihdam ettiği yoksul ve kimsesiz kadınlara bir yandan meslek öğretirken diğer yandan da hayatlarını idame ettirmelerinde ön ayak oldu. Böylece, birçok mağdur kadına yardım eli uzatıldı. Cemiyet için en kutsal insanlık vazifesi kimsesizlere ve fakirlere

³⁷ Nakiye, "O İki Münasebetiyle; Zekiye Hanımefendi'ye", *Kadın*, No.20, 23 Şubat 1324/8 Mart 1909, s. 6-7; Zekiye, "İzah-ı Meram; Darü'lmu'allimat'dan Nakiye Hanım'a", *Kadın*, No.21, 2 Mart 1325/15 Mart 1909, s. 5.

³⁸ *Bir Pederin Hatası* isimli roman 1909 yılında Selanik'te Asır Matbaasında yayımlanır. Roman bir paşanın farklı sınıflara mensup iki kadından dünyaya gelen iki kızının "kibirli" Enise ile "güzel ahlak sahibi" Fitnat'ın yaşamlarını konu alır. Kız kardeşlerin karakter yapılarındaki farklılığa sürekli vurgu yapılarak romanda birbirine hiç benzemeyen biri iyi, diğeri kötü olan iki kız kardeşin hikâyesi anlatılır. Gülsemir Hazer, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Yazarlarının Duygusal Anlatıları". *Ulakbilge*, 59/ Nisan, 2021, s. 560-575.

³⁹ "Makale-i Mahsusa: Kadınlık Aleminde 4: Büyük Bir Osmanlı Kadını ve Pederin Hatası, *Kadın*, No. 29, 18 Mayıs 1325/24 Mayıs 1909, s. 14-15.

⁴⁰ Zekiye, "İtiyadat-ı Muzırır", *Mehasin*, No.10, Eylül 1325/ Eylül-Ekim 1909, s. 722-724.

yardım etmekte. Ancak diğer taraftan çalışacak kuvvette ve durumdaki kadınlara yardım etmek ise onları hazıra alıştırmaya ve tembelliğe itmek demektir. İşte bu yüzden bir sanayi atölyesinin kurulması çok önemliydi. Artık kadınlara yardım etmek demek onların yeteneklerini kullanmalarını sağlayarak iş yaşamına kazandırmaktı. Ayrıca, kadınların iş yaşamına kazandırılmasındaki tek amaç zaruretten doğan ihtiyaçlardan olmamalıydı. Kadınlar bir birey olarak çalışma yaşamına katılmalı ve aile bütçesine destek olmalıydı. Onlar iş hayatında varlık göstermeye azmettikçe böyle teşebbüsler ayakta kalabilecekti.⁴¹

Böylece, *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* Osmanlı kadınlığının yükseltilmesi için iki koldan mücadele etmeye başladı. Bunlardan ilki cemiyetin neferliğini üstlendiği eğitime hizmet etmek diğeri de kurduğu sanayi atölyesi aracılığıyla kadınları çalışma yaşamına kazandırmaktı. Cemiyet sanayi atölyesini açarak diğer kadın cemiyetlerine örnek olurken bir süredir bu konuyla ilgili olarak üzerindeki eleştiri oklarından da sıyrılmış oldu.

Cemiyet, sanayi atölyesi sayesinde bir yandan kadınlara istihdam sahası yaratırken diğer yandan da atölyede ürettikleriyle çevre hastanelerdeki yoksul hastalara şefkat elini uzatıyordu. Ayrıca cemiyet, Selanik'teki "*Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi*" ve "*Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniyesi*" ile bir yardım kampanyasında yer alarak bölge hastanesinde yatan yoksul hastalar için yatak, çamaşır takımı vb. eşyaların üretimini üstlendi. Bu iş birliği yerel basında büyük takdirle karşılandı ve Osmanlılık adına mühim ve kıymetli bir hareket olarak değerlendirildi.⁴² Böylece cemiyet toplumsal dayanışma faaliyetlerinin de merkezinde yer almaya başladı.

Gerek eğitim faaliyetleri gerekse toplumsal dayanışma ve yardımlaşma için büyük bir fedakârlıkla hizmet eden cemiyetin faaliyetleri dönemin siyasi konjonktüründen etkilenerek değişiklikler gösterdi. Nitekim 1911 yılında İtalya ile başlayan savaş sırasında İttihat ve Terakki, Selanik'te "*Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi*"ni kurduğunda yerel kadın cemiyetleri buraya ilgilerini ve desteklerini esirgemediler. Bu yerel kadın cemiyetlerinden biri "*Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniyesi*", diğeri de "*Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi*" idi. Birçok defa yardımlaşma kampanyasında bir araya gelen bu iki kadın cemiyeti şimdi vatanseverlik

⁴¹ "Makale-i Mahsusa: Kadınlık Aleminde 4: Büyük Bir Osmanlı Kadını ve Pederin Hatası, *Kadın*, No. 29, 18 Mayıs 1325/ 24 Mayıs 1909, s. 14-15.

⁴² *Rumeli*, "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'nin İlk Eser-i Şefkati", "Şefkat Cemiyet-i Hayriyesine Arz-ı Şükran", 31 Teşrinievvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1; Zekiye, "Trablusgarp Muavenet-i Milliye Heyet-i Muhterimesine", *Rumeli*, 31 Teşrinievvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1.

duygusuyla cephe de savaşılan askerler için yatak, örtü vb. eşyalar temin ederek, orduya yardım elini uzatıyordu.⁴³

Cemiyet olağan süreçte başta eğitim, sonrasında hayırseverlik ve vatanseverlik maksadıyla faaliyetleri devam ederken Balkan Savaşları'nın yarattığı yıkıcı koşullardan etkilendi. Kasım 1912 tarihinde Selanik'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Selanik'te kurulan kadın cemiyetlerinin mevcut durumunu tehlikeye soktu. Dolayısıyla savaşın yarattığı kargaşa ortamı *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin de varlığını olumsuz yönde etkiledi ve faaliyetlerini sürdürmesine imkân tanımadı. Nitekim bu koşullar altında cemiyetin mevcut durumu takip edilemediğinden ne zamana kadar devam ettiğine dair somut bir veri de yoktur. Büyük olasılıkla cemiyet şehrin işgali esnasında ya da hemen sonrasında faaliyetlerini durdurdu ya da durdurmak zorunda kaldı.

Sonuç

Selanikli kadınlar II. Meşrutiyet'in yarattığı görece liberal ortamda kendilerini örgütlü bir şekilde ifade edebilme hakkına sahip oldular. Bir araya gelerek çeşitli amaçlara hizmet eden cemiyetler açmak için harekete geçtiler. Böylesi bir ortamda meşrutiyetin ilanından yaklaşık iki ay gibi kısa bir süre zarfında Selanikli kadınlar tarafından *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* kuruldu. Cemiyet, Meşrutiyet rejiminin ilk kadın cemiyeti olma özelliğini de bu şekilde kazanmış oldu. *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin kuruluş amacı eğitime hizmet -ki dolayısıyla kızların eğitimi için çalışmalarda bulunmaktı. Yeni kız okulları açmak, var olan kız okullarının ihtiyaçlarını tamamlamak ve yardıma muhtaç kız öğrencilerle ilgilenmek temel hedefleri arasındaydı. Bu gayelerini gerçekleştirirken de ekonomik sıkıntılarla birlikte kadına karşı geleneksel toplum yapısında hâkim olan taassup anlayışıyla yüz yüze kaldılar. Ancak bu olumsuzluklar onları yıldırmaya yetmedi. Pes etmeyerek yılmaz bir azimle yollarına devam etmeye gayret gösterdiler. Nitekim, cemiyet üyeleri birçok yardıma muhtaç kız çocuğunun eğitim masraflarını karşılarken, Terakki İnas Mektebi gibi kız okullarının denetimini de sağladılar. En büyük başarıları ise ihtiyaç sahibi kadınlara meslek öğretmeyi ve öğrendikleri meslekleri uygulayacakları bir sanayi atölyesini açmak oldu. Çünkü cemiyet için kadınların topluma kazandırılması ve iktisadî hayatta var olabilmeleri elzem idi. Bunun için de kadınların yeteneklerini gün yüzüne çıkaran ve onların geçimlerini sağlayabilmeleri için meslek bilgisi edinmeleri gerekiyordu. Savaş zamanında biçki ve dikiş atölyesinde üretilen yatak, elbise, çamaşır vb. eşyaları cepheye gönderecekler ve bu faaliyet

⁴³ Zekiye, "Trablusgarp Muavenet-i Milliye Heyet-i Muhterimesine", *Rumeli*, 31 Teşrinievvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1.

vatana hizmetin ifası olarak görülecekti. Bu noktaya kadar cemiyetin bahsettiğimiz tüm faaliyetleri, önce maarifperverlik, sonrasında hayırseverlik ve vatanseverlik birleşimine güzel bir örnek teşkil ediyordu. Ancak cemiyetin amaçları ve faaliyetleri, kadınların toplumsal düzende varlıklarını sert bir şekilde sorgulamaya yönelik olamadı. Cemiyette yer alan kadınlar, faaliyetleriyle sadece kadın alanını var olduğu haliyle şekillendirmeyi başardılar. Kadınların kamusal alana dâhil olduğu sergi ve piyango gibi organizasyonlarda kadın ve erkeğin bir arada olmamasına dikkat edilerek bu faaliyetler kadınlara ait özel alanlarda düzenledi. Hatta sergi ve piyango sonrası ilan edilen listelerde hayırsever kadınların isimlerine yer verilmeyerek sırasıyla kocalarının veya babalarının isimleriyle anılmak zorunda kaldılar. Böylece kadınlar bir yandan kamusal alana dâhil olmaya çalışırken diğer bir yandan da aslında tamamen kendilerine ait ayrı bir alanda bırakıldılar.

Geleneksel Osmanlı toplum yapısında kadına karşı bakış açısını da göz önünde bulundurduğumuzda *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin ve özellikle kurucusu Zekiye Hanım'ın yaptığı faaliyetler ve ileriye dönük fikirleri öncelikle Selanikli kadınların dolayısıyla Osmanlı kadınlığının yükselmesinde görece de olsa kayda değer bir aşama oldu.

Kaynakça

1) Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH.MKT., 2698/45, 5 Kanunuevvel 1324/18 Aralık 1908.

BOA, ŞD.MLK., 2068/4, 9 Rebiülevvel, 1328/21 Mart 1910.

BOA, DH. MUİ., 76-1/70, 27 Mart 1328/9 Nisan 1910.

2) Süreli Yayınlar

Enis Avni, "Osmanlı Kadınları Cemiyat-ı Müteşekkilesi ve İki Noksan" *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1324/15 Şubat 1909, s. 2-5.

Evliyazade Naciye, "Me'yus Oldum: Kırmızı Beyaz Kulübü Müessiseleri Hanımefendilere", *Kadın*, No.23, 16 Mart 1325/29 Mart 1909, s. 4-6.

Kadın, "Aynen Mektup", No.6, 17 Teşrinisani 1324/30 Kasım 1908, s. 14-15.

Kadın, "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye İlanı", No.8, 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908, s. 5.

Kadın, "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye ve Sergide Zekiye Hanım Efendi'nin Nutku", No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s. 12-13.

- Kadın*, “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye Nizamname”, No.5, 10 Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s. 13-15.
- Kadın*, “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye”, No.13, 5 Kanunuevvel 1324/18 Aralık 1908, s.15-16.
- Kadın*, “Özür”, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.
- Kadın*, “Bir iki söz mektepler için: Enis Avni Bey’e,” No.23, 16 Mart 1325/29 Mart 1909, s. 6-7.
- Kadın*, No.13, 5 Kanunusani 1324/18 Ocak 1909, s. 15-16.
- Kadın*, “Bağışçı İsmi”, No.19, 16 Şubat 1324/ 1Mart 1909, s. 8.
- Kadın*, “Piyango talihlileri”, No.14, 12 Kanunusani 1324/25 Ocak 1909, s. 13-14.
- Kadın*, “İlan”, No.19, 16 Şubat 1324/1 Mart 1909, s. 7.
- Kadın*, “Müessir-i Hamiyet”, No.14, 12 Kanunusani 1324/25 Ocak 1909, s. 12-13.
- Kadın*, “Nazime Sultan ve Selanik Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi”, No.8, 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908, s. 6-7.
- Kadın*, “Takip Ettiğimiz Maksad-ı Esasi”, No.5, Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s. 13-15.
- Kadın*, “Tebşir”, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s. 15.
- Nakiye, “O İki Noksan Münasebetiyle; Zekiye Hanım Efendi’ye”, *Kadın*, No.20, 23 Şubat 1324/8 Mart 1909, s. 6-7.
- Rumeli*, “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye’nin İlk Eser-i Şefkati”, 31 Teşrinievvvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1.
- Rumeli*, “Şefkat Cemiyet-i Hayriyesine Arz-ı Şükran”, 31 Teşrinievvvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1.
- Rumeli*, 11 Haziran 1327/24 Haziran 1911.
- Ruşen Zeki, “Bizde Hareket-i Nisvan,” *Nevsal-i Milli*, İstanbul 1330, s. 343-352.
- Zekiye, “İzah-ı Meram: Darü’l- mu’allimat’dan Nakiye Hanım’a”, *Kadın*, No.21, 2 Mart 1325/15 Mart 1909, s. 5.
- Zekiye, “İki İhtiyac-ı Mübhem: Muazzez Muhatabımız Enis Avni Bey Oğlumuz”, *Kadın*, No.18, 9 Şubat 1324/ 22 Şubat 1909, s. 6-7.
- Zekiye, “Şayan-ı Takdir Bir Gayret-i Milliye”, *Kadın*, No.25, 30 Mart 1325/12 Nisan 1909, s. 5-6.
- Zekiye, “İtiyad-ı Muzırira”, *Mehasin*, No.10, Eylül 1325/ Eylül-Ekim 1909, s. 724.
- Zekiye, “Beyan-ı Hakikat”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.

Zekiye, "Arz-ı Teşekkür ve Takdim-i İhtiram, *Kadın*, No.7, 24 Teşrinisani 1324/7 Aralık 1908, s. 3.

Zekiye, "Şuun-ı Nisvan: Tramvay Meşhudatı, *Kadın*, No.9, 8 Kanunuevvel 1324/21 Aralık 1908, s. 15.

Zekiye, "Selam-ı İhtiram, Ayşe İsmet Hanıma" *Kadın*, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s. 4-5.

Zekiye, "Trablusgarp Muavenet-i Milliye Heyet-i Muhterimesine;" *Rumeli*, 31 Teşrinievvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1.

3) Kitaplar ve Makaleler

Alkan, M. Ö. (2003). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000*, Terakki Vakfı Yay., İstanbul.

Arslan, Z. (2010). "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.3/11, Bahar, s. 69-70.

Alkan, M. Ö.-Turan, İ.-Yücekök, A. (1998). *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Ayşe Zekiye. (2019). *Bir Pederin Hatırası*, Homer Kitabevi, İstanbul

Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul.

Çelebi, M. (1999). *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, Akademi Kitabevi, İzmir.

Denman Kılıç, F. (2009). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Yay., İstanbul.

İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927), (1993). Metis Yay., İstanbul.

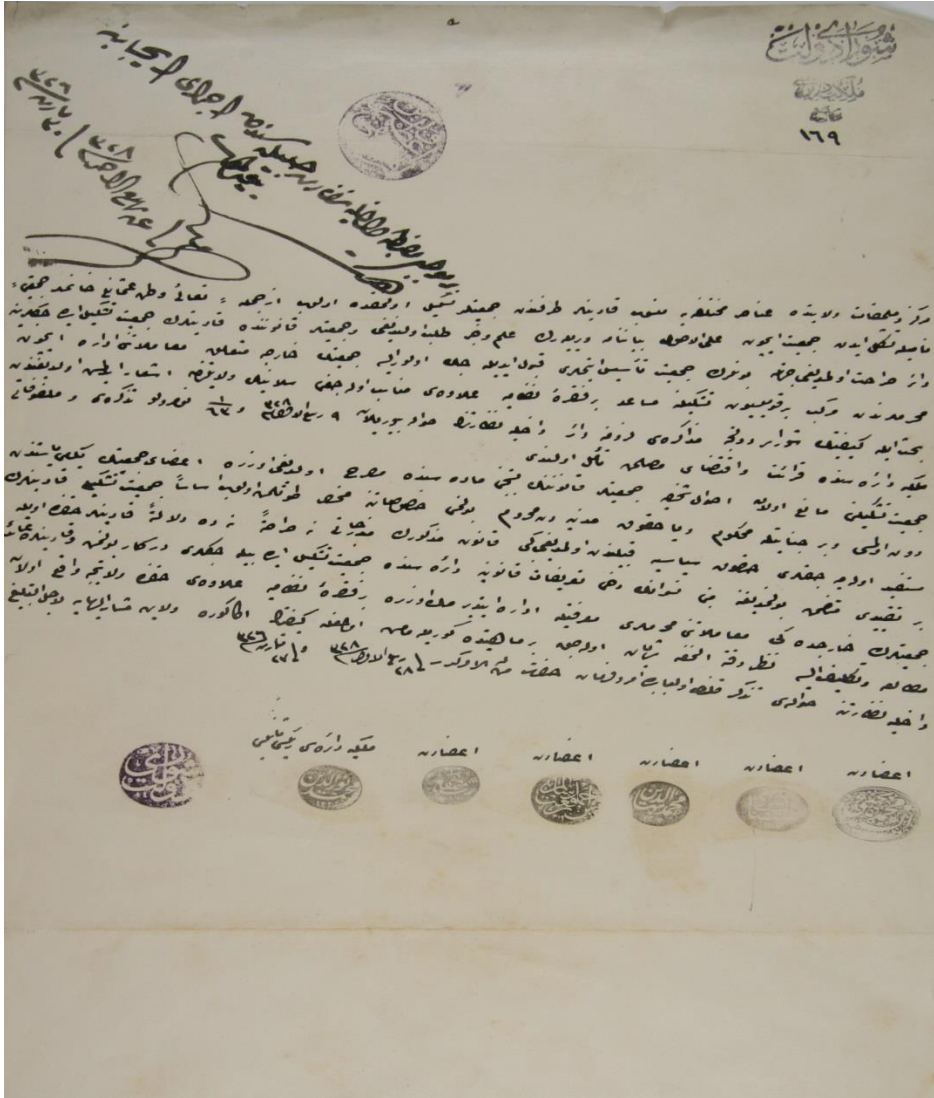
Kuzucu, K. (2017). "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.2, s. 1-39.

Os, N. A. N. M. v. (2014), "Feminism, Philanthropy and Patriotism: Female Associational Life in The Ottoman Empire", *Leiden University Institute for Area Studies (LIAS)*, Faculty of Humanities, Leiden University, 2013. (Son erişim tarihi: 30.10.2023)

Toprak, Z. (1989). "İttihat ve Terakki ve Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, S.43-44, Güz 1988, s. 185.

Yazıcı, N. (2004). "İsmail (Tuncu) Bey'in Hatıra-i Seyahatinde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova", *Belleten*, C.17, S.283, Aralık, s. 1099-1134.

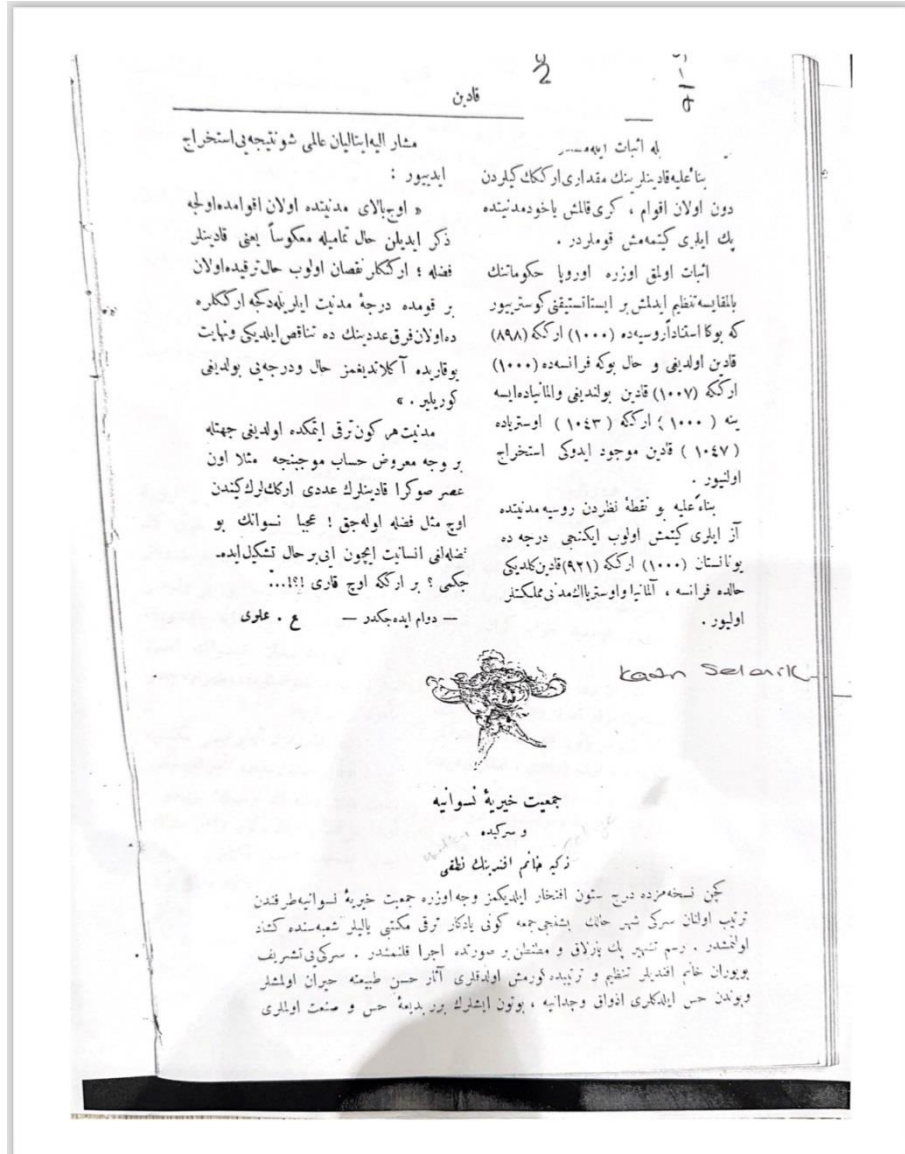
EK. 1

Kadınlara cemiyet kurabileceklerine dair Şûra-yı Devlet kararı.

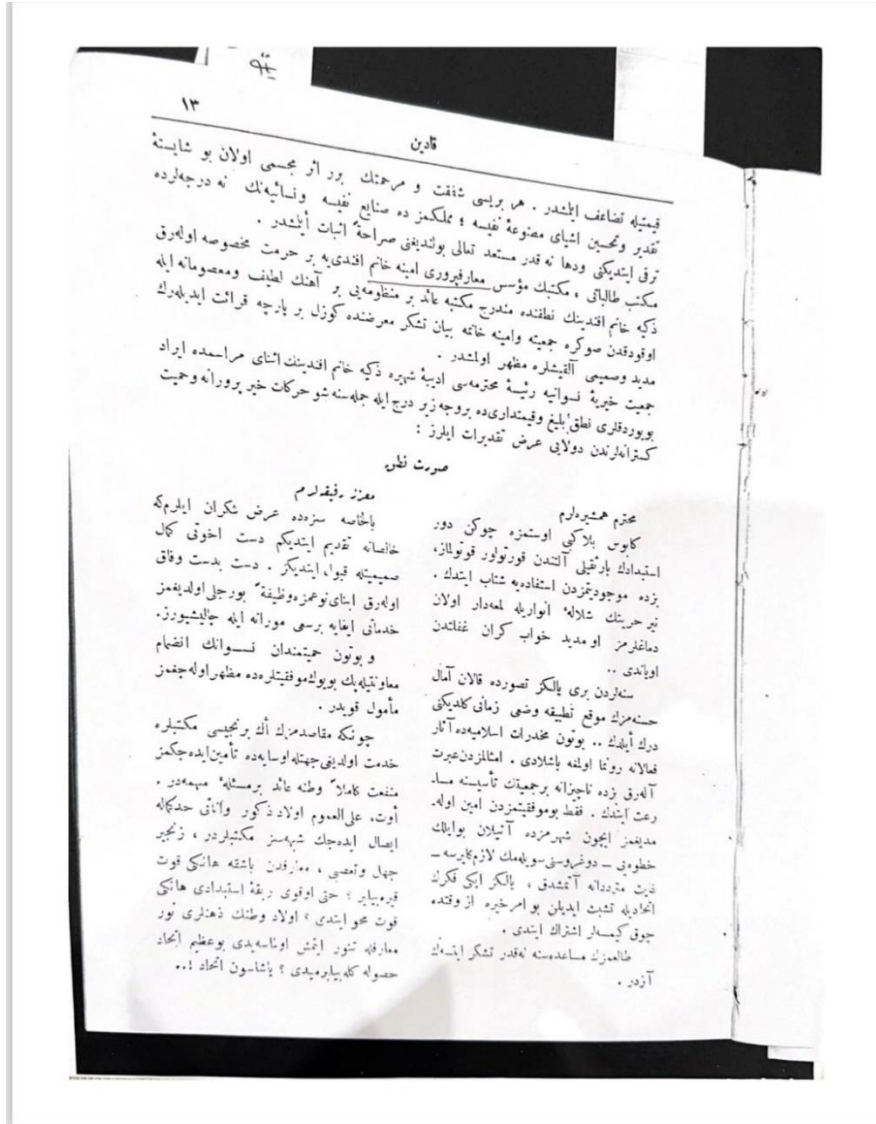
DH. MUİ., 76-1/70, (27 Mart 1326/9 Nisan 1910)

EK. 2

“Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye ve Sergide Zekiye Hanım Efendi'nin Nutku”,
Kadın Dergisi, No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s. 12.

EK. 3

“Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye ve Sergide Zekiye Hanım Efendi'nin Nutku”,

Kadın Dergisi, No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s. 13.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BOZKIR KAZASINDA İMAR VE BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ

RECONSTRUCTION AND PUBLIC WORKS IN THE BOZKIR DISTRICT FROM THE OTTOMAN TO THE REPUBLIC PERIOD

Mustafa DURDU*

Makale Bilgisi

Başvuru: 2 Ekim 2023

Kabul: 7 Şubat 2024

Article Info

Received: October, 2, 2023

Accepted: February, 7, 2024

Öz

Bugün Bozkır, Konya iline bağlı bir ilçedir. İlçe merkezi de bu adla anılır. İlk Çağ'dan günümüze sırasıyla Isauria Vetus, Leontopolis, Siristad ve Bozkır adları ile anılan ilçe merkezi, önemli bir tarihi potansiyele sahiptir. Bu makalede, erişilebilirlik açısından kısmen kapalı bir görünüm veren Bozkır'daki imar ve bayındırlık faaliyetlerinin seyri Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kısaca analiz edilmiştir. Özellikle XIX. yüzyıldaki Bozkır kaza merkezinin durumu, demografik yapısı, hane ve yol imar çalışmaları, kamu binalarının inşaa ve tamir süreçleri ile diğer imar faaliyetleri çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır. Osmanlı devrinde işletmeye açılan maden sayesinde nüfusu artan ve ekonomik açıdan gelişen Bozkır kazasının merkezi olan Siristad kasabasının ortasında Çarşamba Çayı akar. Bu nehrin üzerinde yörenin en eski tarihi yapısı olan ve Selçuklu Köprüsü olarak da bilinen bir taş köprü yer almaktadır. Bu köprünün yanında bulunan cami ile mektep, medrese, rüşdiye ve hükümet konağı Bozkır'ın kent silüetini oluşturan temel unsurlarıdır. Günümüzde de mevcut olan caminin yapım tarihi XIX. yüzyıl gibi görünse de bunun bir tamir veya yeniden inşaa olduğu açıktır. Osmanlı devri boyunca Bozkır kaza merkezindeki zaviye ve mescitler de dinî yapılar içerisinde yer alan önemli binalardır. Hükümet konağı, XIX. yüzyıl sonlarında harap hâle gelmiştir. Bozkır İdare Meclisi, hükümet konağının yeniden yapılması veya tamir edilmesi için Konya valiliği ile iletişime geçmiştir. Ancak kapsamlı bir tamir yapılamamıştır. Askeri depo ve bazı eğitim kurumlarına ait binaların inşaa ve tamiri de tam olarak yapılamamıştır. II. Meşrutiyet devrinde ve Balkan savaşları esnasında bu talepler yinelenmiş, ancak araya giren harpler sebebiyle buna imkân kalmamıştır. Bu talepler büyük ölçüde Cumhuriyet devrinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Bozkır- Alanya yolunun düzeltilmesi konusu bir daha gündeme gelmemiştir.

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi; Edebiyat Fakültesi; Tarih Bölümü; mustafa76durdu@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-1555-0035; Karaman-Türkiye.

Bunun yerine Bozkır-Akseki yolu açılmıştır. Bu çalışmada genelde Osmanlı Arşivi ile kısmen Cumhuriyet Arşivi belgelerinden istifade edilmiştir. Bununla birlikte başka kaynaklardan da yararlanılmıştır. Makalede, geçmişle bağlantılı olarak Bozkır'ın günümüzdeki durumu hakkında da bazı analizler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, Siristad, Osmanlı, Cumhuriyet, Bayındırlık.

Abstract

Today, Bozkır is a district of Konya province. The district center is also known by this name. The district center, which has been called Isauria Vetus, Leontopolis, Siristad and Bozkır from the ancient times to the present day, has an important historical potential. In this article, the course of reconstruction and public works activities in the Bozkır, which appears partially closed in terms of accessibility, has been briefly analyzed from the Ottoman Empire to the Republic. Particularly, the status and demographic structure of the Bozkır district center in the nineteenth century, household and road development works, construction and repair processes of public buildings and other public works activities constitute the content of the study. Çarşamba Stream flows in the middle of the town of Siristad, which is the center of the Bozkır district, whose population increased and developed economically thanks to the mine opened during the Ottoman period. There is a stone bridge over this river, which is the oldest historical structure in the region and is also known as the Seljuk Bridge. The mosque, school, madrasah, junior high school and government mansion located next to this bridge are the basic elements that make up the city silhouette of Bozkır. The construction date of the mosque, which still exists today, is considered to be the nineteenth century, but it is clear that it was a repair or reconstruction. During the Ottoman period, the zawiyas and masjids in the Bozkır town center were also important religious buildings. The government office fell into disrepair in the late nineteenth century. Bozkır Administrative Council contacted the Konya governorship to rebuild or repair the government office. However, a comprehensive repair could not be made. The construction and repair of buildings belonging to military warehouses and some educational institutions could not be fully completed. These demands were repeated during the constitutional monarchy period and the Balkan wars, but this was no longer possible due to the intervening wars. These demands were largely realized during the Republic period. However, the issue of fixing the Bozkır-Alanya road was not brought up again. Instead, the Bozkır-Akseki road was opened. In this study, documents from the Ottoman Archive and partly from the Republic Archive were used. However, other sources were also used. The article also includes some analyzes about the current situation of Bozkır in relation to the past.

Key Words: Bozkır, Siristad, Ottoman, Republic Period, Public Works.

Giriş

Konya vilayetine bağlı Bozkır kazası ve özellikle kaza merkezi olan ve Osmanlı devri boyunca Siristad olarak bilinen kasaba/kent, tarihsel açıdan

önemli bir merkezdir. XVIII. yüzyılda işletmeye açılan maden ocağı sayesinde gelişen kasabanın kamu binaları, zaman içinde bakıma muhtaç hâle gelmiştir. Özellikle XIX. yüzyıl sonlarında Bozkır halkı, bazı bayındırlık faaliyetlerini kendi çabaları ile gerçekleştirmiştir. Kasabanın o günkü hâli ve yapılması gerekenler, halkın tepkisi ve bürokrasinin tutumu bu çalışmada ele alınmıştır. Çalışma temelde Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Özellikle kamuya ait binaların inşa ve tamir süreçleri ile yol yapım ve tesviye çalışmalarının tarihsel seyri çalışmanın mihenk noktasını oluşturmaktadır. Burada Osmanlı Arşivi belgeleri diğer kaynaklarla kıyaslanarak ele alınmıştır. Günümüzdeki Bozkır'ın durumu da eleştirel açıdan ele alınmış ve bir durum tespiti yapılmıştır. Ana konuya geçmeden önce giriş kabilinden Bozkır hakkında genel bir çerçeve çizmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu noktada Bozkır'ın coğrafi özellikleri ve tarihçesi de bu kapsamda ele alınacaktır.

I. Bozkır'ın Coğrafi Özellikleri

Bugün Konya iline bağlı Bozkır ilçesi, “37°11' kuzey enlemi ile 32°15' doğu boylamı arasında” konumlanmıştır. Bozkır şehri, Çarşamba Çayı'nın iki yamacına kurulmuş olup Konya il merkezine 129 km uzaklıktadır. Şehrin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1.125 metredir. Konya iline bağlı Çumra, Güneysınır, Akören, Hadim ve Ahırlı ile sınırdaş olan Bozkır ilçesi, Antalya ilinin de komşusudur. İlçe genelinin toplam yüz ölçümü 1.098,5 km² olup güney kesimde Toros Dağlarının en yüksek zirveleri yer alır.¹ İç Anadolu ile Akdeniz arasındaki güzergâhlardan biri olan Bozkır ilçesinde, Çarşamba Çayı'ndan başka Göksu Nehri'nin bazı kolları ile Eğrigöl, Sarot (Sariot) Gölü ve Dipsiz Göl gibi önemli su rezervleri bulunur. Bozkır bölgesi ormanlık sahaları da içerisinde barındırır. Dağ silsilesi genelde ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda bulunan ağaç türleri; meşe, çam, köknar, ardıç, sedir, dişbudak ve şimşirdir.² Bununla birlikte özellikle kuzey bölgesi dağlarında meşe ve ardıç baskın ağaç türlerindedir. Burası aynı zamanda taşlık bir sahadır.

Bozkır ilçesinin iklim özellikleri Konya'dan kısmen farklıdır. Türkiye'de bölgelere göre farklılıklar arz eden iklim tipleri çoğu zaman aynı bölgede bile değişkenlikler göstermektedir. Bozkır her ne kadar karasal iklimin hüküm sürdüğü İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Konya'ya bağlı olsa da iklimsel açıdan Akdeniz iklimi ile karasal iklim arasındaki geçiş bölgesinde yer alır. Bundan dolayı, “Akdeniz geçiş bölgesi”nde bulunan Bozkır'ın iklimine

¹ *Bozkır İlçe Raporu*, Haz. Mevlâna Kalkınma Ajansı, Konya 2014, s. 2.

² Hasan Bahar, “Antik Dönemde Bozkır Jeopolitiği”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, Bildiri Kitabı, ed. Hasan Bahar vd. SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya 2016, s. 2.

“*bozulmuş Akdeniz iklimi*” denmektedir. Yani kışlar Akdeniz iklimine göre daha sert, yazlar ise fazla kurak değildir.³ Merkezi Konya’da bulunan Meteoroloji 8. Bölge Müdürlüğü’ne bağlı gözlem şebekesi içerisinde Bozkır’da 18489 numaralı Otomatik Meteoroloji Gözlem İstasyonu bulunmaktadır. Bu istasyon, bünyesinde bulunan sensörler vasıtasıyla Bozkır’daki rüzgâr, sıcaklık, nem ve yağışın ölçümlerini yapmaktadır.⁴ Ülkemizi, hatta bütün dünyayı etkisi altına alan iklim değişikliği doğal olarak Bozkır için de bir tehdittir. Dolayısıyla kuraklık ve artan sıcaklıklar içme ve kullanma sularını da doğrudan etkilemektedir.⁵

II. Antik Dönemden Osmanlı’ya Bozkır

Bozkır, antik dönemde İsauria bölgesinin merkeziydi. Bugünkü Bozkır, Hadim, Taşkent ve Seydişehir ilçelerinin bulunduğu bölgenin adı olan İsauria’nın başkenti, Bozkır şehri yakınlarında bulunan ve Zengibar Kalesi de denilen İsauria Nova idi.⁶ Bozkır ilçe merkezine 20 km uzaklıktaki Hacılar ile Ulupınar’ın arasında bulunan İsauria Antik Kenti (Zengibar Kalesi), 1600 metre yükseklikteki bir tepe üzerinde yer almaktadır.⁷ Aslında burası Yeni İsauria (Isauria Nova) kentiydi. Eski İsauria (Isauria Vetus) olarak bilinen yer ise bugünkü Bozkır ilçe merkeziydi. Helenistik dönemde Makedonya Kralı İskender’in hakimiyeti altına giren Eski İsauria, Roma devrinde Kilikya Eyaleti içerisinde yer almıştır. Kilikya Valisi P. Servilius Vatia, Roma’ya isyan eden ve sürekli karışıklıklar çıkaran İsaurlulara bir sefer düzenlemiştir. Böylece Eski İsauria olarak bilinen bugünkü Bozkır şehrinde MÖ 78’de yapılan harpte Romalılar galip gelmiştir. Bu savaştan sonra İsaurlular, bugünkü Zengibar Kalesi’nin bulunduğu yere İsauria Nova’yı kurmuşlardır. İsauria bölgesi, MS III. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğunun müstakil bir eyaleti olmuştur. İsauria Vetus (Eski İsauria) olarak bilinen Bozkır şehri ise IV. yüzyıldan itibaren Leontopolis (Arslanlar Şehri) olarak anılmaya başlamıştır.⁸

Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan Bozkır ve çevresi, 1071’den sonra Türkler tarafından fethedilmiştir.⁹ Fetihten sonra Türklerin

³ Nazmiye Özkan, *Bozkır İlçe Merkezi’nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 8-9.

⁴ <https://konya.mgm.gov.tr/istasyonlar.aspx>, (Erişim Tarihi: 17.05.2023).

⁵ *Bozkır İlçe Raporu*, Haz. Mevlâna Kalkınma Ajansı, Konya 2019, s. 25.

⁶ Hasan Bahar, “Konya Çevresi Tarih Araştırmaları-1: Hititlerden Romalılara Kadar İsauria Bölgesi”, *SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 9-10 (1994), s. 219.

⁷ Savaş Altun-Özge Altun, “İsauria Antik Kenti Ostotekleri”, *SÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 36 (2016), s. 498.

⁸ Mustafa Yılmaz, “Bozkır, Helenistik ve Roma Çağı”, *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2011, s. 173-174.

⁹ Hamit Şafakçı, *Bozkır’da Madencilik (1776-1839)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013, s. 10.

iskân ettiği Bozkır'ın merkezi olan kasaba, Selçuklular ve Karamanoğulları devrinden itibaren Siristad olarak anılmıştır. Bu bölge, 1398'de Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmiştir. Ancak Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar kurulan Karamanlı Beyliği, Bozkır'ı tekrar ele geçirmiştir. Bölgeye 1475'ten sonra Osmanlı Devleti kesin olarak hâkim olmuştur.¹⁰ “Bozkır” isminin, bölgeyi yöneten Bozkır Bey'den geldiği düşünülmektedir. Bozkır Bey, XIV. yüzyılda Selçuklular veya büyük bir ihtimalle Karamanoğullarının bölgeyi yöneten bir valisi olmalıdır. Buna göre Bozkır adı, başlangıçta merkezi Siristad olan coğrafi bölgenin adı olmuştur.¹¹

Osmanlı Devleti tarafından Karamanoğullarından alınan ve Bozkır'ın da içerisinde yer aldığı Beyşehir ve Akşehir bölgesi, ilk olarak Anadolu eyaletine bağlanmış, daha sonra 1468-1512 yılları arasında kurulduğu belirtilen Karaman eyaletine dahil edilmiştir.¹² II. Bayezid devrinde Beyşehir sancağına bağlanan Bozkır, sancak içerisinde yer alan Seydişehir kazasının bir nahiyesi konumundaydı. Bu devirde de Bozkır nahiyesinin merkezi, bugünkü Bozkır şehri olan Siristad idi. XVII. asırda kaza statüsüne geçirilen Bozkır'a 1642 yılında 35 köy tabidir. Bölgede 1776'da açılan maden ocağı ile birlikte Bozkır kazası Maden-i Hümayun Emaneti'ne bağlanmıştır.¹³ Böylece Bozkır Madeni Emaneti'nin idare yeri Siristad kasabası/köyü olmuştur. Madenin açılması ile birlikte Siristad'a pek çok tüccar ve özellikle Gümüşhane'den madenci aileleri gelip yerleşmiştir. Zamanla Keban ve Ergani madenlerinden de Müslüman ve gayrimüslim madenci aileleri Siristad'a iskân edilmiştir. Bu durum Siristad'da dükkân sayısının ve diğer imar faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Maden emininin ikamet edecekleri bir konak da inşa edilmiştir. Maden sayesinde Bozkır'ın nüfusu artmış ve bayındırlık faaliyetleri de çoğalmıştır. Bu dönemde Bozkır merkezinde, maden emini konağından başka han, hamam ve cami ile birlikte Maden Emni Mehmed Fazlullah'ın yaptırdığı dört adet çeşme bulunuyordu. Böylece maden sayesinde Bozkır daha mamur bir kasabaya dönüşmüştü.¹⁴ Ancak maden ocağı sonradan kapatılmıştır. 1873 yılı verilerine göre Bozkır'da daha önce işletilen madenden gümüş elde edilmiş ise de kazancı masraflarını karşılamadığı için maden terk edilmiştir¹⁵. 1885 yılı salnamesinden anlaşıldığına göre adı geçen gümüş madeni Dedem köyü

¹⁰ Barış Sarıköse, “XIX. Yüzyıl Bozkır Ticaretinde Gayr-i Müslim Tüccarlar”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016), Bildiri Kitabı*, s. 384.

¹¹ Mustafa Yılmaz, “Bozkır, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi”, *Konya Ansiklopedisi*, s. 174.

¹² Doğan Yörük, “Karaman Eyaletinde Osmanlı Timar Düzeninin Tesisi (1483)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 40 (2006), s. 180.

¹³ Mehmet Yılmaz, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bozkır Kazasında Nüfus Hareketleri”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016), Bildiri Kitabı*, s. 1374.

¹⁴ Şafakçı, 2013, s. 75-78.

¹⁵ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Def'a 6, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1290, s. 99.

civarındaydı. Buradan çıkarılan mineraller Siristad kasabasına götürülerek imal olunuyordu¹⁶. Bozkır'da başka maden rezervleri de bulunmaktadır. Son yapılan araştırmalara göre bölgede eskiden beri var olan kurşundan başka barit ve çinko yatakları da tespit edilmiştir¹⁷.

A. Bozkır'da Yerleşim ve İmar Faaliyetleri (1800-1922)

I. Nüfus Hareketleri, Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri

Bozkır'da bulunan maden sayesinde artan bayındırlık faaliyetleri, XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Yüzyılın başlarına kadar olan dönemde madenden çeşitli cevherler çıkarılmıştır. Bozkır'da çıkarılan bu madenlerden olan kurşun Alanya'ya nakledilmiş ve oradan gemilerle İstanbul'a yollanmıştır. Bu nakil işinde Alanya mutasarrıfları görevlendirilmiş olsa da zamanla bu işi aksattıkları görüldüğü için bu konuda bazı değişiklikler yapılmıştır. Alanya Mutasarrıfı Seyyid İbrahim Paşa ile Alanya kadısı ve Alanya Subaşı Seyyid Hasan'a gönderilen 1801 tarihli bir hüküm belgesine göre, Mutasarrıfın memleket işleri ile ancak uğraşabilmesi sebebiyle Bozkır madeninden elde edilen kurşunun Alanya iskelesine taşınıp oradan gemilere yüklenmesi işine nezaret etmek üzere Alanya hanedanından Subaşı Seyyid Hasan görevlendirilmiştir.¹⁸ Bu durum, Bozkır madeninin devlet tarafından ne denli önemsendiğinin bir göstergesi olsa gerektir. Ayrıca Bozkır ile Alanya'nın ekonomik ilişkilerinin de maden sayesinde arttığını anlıyoruz.

Bayındırlık faaliyetleri, nüfus ile orantılı olarak gelişim kat etmiştir. Bu dönemde Bozkır kaza merkezinde gayrimüslim nüfusun da yaşadığı görülmektedir. XIX. yüzyılda Beyşehir sancağına bağlı Bozkır kazasının merkezi olan Siristad kasabasında, Hicrî 1252 (1836-1837) yılına ait reaya defterine göre 27 hane gayrimüslim yaşamaktadır. Gayrimüslim hane reislerinin 1'i papaz, 3'ü tüccar, 1'i kasap, 1'i pabuççu, 2'si çömlekçi, 16'sı maden işçisi (nefer-i maden), 2'si usta (muhtemelen maden ustası)dır. Bir hane reisinin de mesleği belirtilmemiştir.¹⁹ Aynı sene Siristad kasabasında yaşayan Müslüman hane sayısı 160, toplam erkek nüfus sayısı da 363'tür. Adı geçen nüfus defterinde Siristad'da yaşayan gayrimüslimler Millet-i Hristiyan ve Tâife-i Ma'denciyan olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Buna göre Siristad kasabasındaki madenci olmayan Hristiyanlar 6 haneden ve 13 erkek nüfustan oluşmaktadır. Madenci gayrimüslimler ise 21 haneden ve 45 erkek nüfustan müteşekkildir.²⁰ Buna göre Bozkır merkezinde toplam 27 hanede 58 gayrimüslim erkek nüfus mevcuttur. Şu

¹⁶ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Def'a 18, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1302, s. 71.

¹⁷ *Konya İli 2021 Yılı Çevre Durum Raporu*, Haz. Konya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Çed ve Çevre İzinlerinden Sorumlu Şube Müdürlüğü, Konya 2022, s. 1.

¹⁸ *C. DRB*. 43-2141.

¹⁹ *NFS.d.* 7363.

²⁰ *NFS.d.* 3316.

durumda, Bozkır kasabasındaki gayrimüslimlerin çoğunluğu maden dolayısıyla orada ikamet edenlerden oluşmaktadır.

1845 yılı temettüat kayıtlarına göre Bozkır kazası merkezi olan Siristad köyünde toplam 27 hane Rum nüfusu yaşamaktadır. Bunlardan ikisi aslen Konyalı olup misafir olarak birkaç yıl önce Siristad'a gelmişlerdir. Bunlardan biri nalbant diğeri de tüccardır. Siristad'da evleri yoktur. Bunun dışında kalan 25 hanede mukim yerli Rum azınlık yaşamaktadır. Bu 25 hane reisinden 3'ü çerçi, 9'u amele, 1'i kalaycı, 1'i terzi, 1'i terzi çırağı, 2'si dülgör, 6'sı tüccardır. Bir hane reisinin de kadın olduğu görülmektedir. Yerli olan Rumlardan 6 hane reisi hariç diğerlerinin evlerinden başka emlakı yoktur. Tüccar olan 2 hane reisinin 3'er dükkânı, 2 hane reisinin 2'ser dükkânı, bir hane reisinin de 1 dükkânı bulunmaktadır. Amelelik yapan bir hane reisinin de evinden başka emlak olarak 1 dükkânı bulunmaktadır²¹.

1840 yılı temettü tahrirlerine göre Bozkır kazasının merkezi Siristad kasabasında 3 kepenkli kahve dükkânı, 2 duhancı (tütün) dükkânı, 1 berber dükkânı, 1 saraç dükkânı, 1 bakırcı dükkânı, 1 kalaycı dükkânı, 1 nalbant dükkânı, 2'si harap hâlde 3 demirci dükkânı ve 2 su değirmeni bulunmaktadır. Kasabada kavaf da mevcuttur.²² Bu saydığımız dükkânlar, cami, mescit, zaviye ve mekteplerle beraber Bozkır'ın kent silüetini oluşturmakta, sosyal hayatın canlı tarafını yansıtmaktadır. 1872 yılı kayıtlarına göre Siristad'da toplam 52 adet dükkân mevcuttur. Kasabanın ortasından geçen Çarşamba Çayı'nın üzerinde 1 adet kârgir köprü ile kasaba dışında 2 adet ahşap köprü yer almaktadır²³. Dükkânlar içerisinde tüfek ve tabanca imalathanelerinin olması da pek muhtemeldir. Çünkü 1876 yılı verilerine göre Bozkır kaza merkezinde kaliteli tüfek ve tabanca imal edilmektedir²⁴. Tanzimat'tan sonraki idari yapılanmada Bozkır, Konya livasının bir kazası durumundadır. Konya vilayetinin 1868'de yayınlanan ilk salnamesinde belirtildiğinde göre, Konya sancağına bağlı Bozkır kazasının kaymakamı Hüseyin Efendi, naibi Ahmed Tefik Efendi, müftüsü Ali Rüşdi Efendi, mal ve tahrirat müdürü Mustafa Efendi, sandık emini de gayrimüslimlerden Dimitri Efendi'dir. Bu tarihte Bozkır kazasında Meclis-i İdare ile Meclis-i Deavi de bulunmaktadır. Kaza genelindeki toplam mahalle ve köy sayısı 59, Müslim nüfusu da 11703'tür²⁵.

1885 yılı itibariyle Bozkır kazasında kaymakam, naip, müftü, mal müdürü, tahrirat kâtibi, tapu kâtibi, nüfus memuru ve sandık emini ile Meclis-i İdare,

²¹ ML.VRD.TMT.d. 9892.

²² Ramazan Tosun, *1256 (1840) Tarihli Bozkır Temettüat Defteri*, Palet Yay., Konya 2013, s. 12-13.

²³ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Def'a 5, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1289, s. 91.

²⁴ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Def'a 9, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1293, s. 103.

²⁵ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Def'a 1, Konya Vilayeti Litografya Matbaası, Konya 1285, s. 43, 90.

Meclis-i Beledi, Mahkeme-i Bidayet, Meclis-i Maarif, Evkaf Komisyonu, Aşar ve Ağnam İdaresi, Ticaret Odası, Ziraat Odası, Tahrir-i Vergi Komisyonu ve Menafi Komisyonu yer almaktaydı. Bu tarihte kazanın tek nahiyesi de Belviran idi. Kaza nefsine 59, Belviran nahiyesine de 35 köy bağlıydı. Kaza genelinde bulunan 7883 hanede 19290 nüfus yaşamaktaydı²⁶.

II. Bozkır Hükümet Konağı

Hükümet konağı olarak tanımlanan bina türleri Tanzimat'la birlikte oluşturulan modern kent planlamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihten önce özellikle taşra idarecileri kiraladıkları konaklarda kendi kapı halkları ile ikamet ederler ve devlet işlerini buralarda görürlerdi²⁷. Tanzimat'tan sonra vilayetlere yeni üsluplarda, Avrupa taklidi hükümet konakları yapılmaya başlandı. Şehrin meydanına yapılan bu hükümet konakları, içerisinde barındırdığı daireler bakımından kapsamlıydı ve bünyesinde adliye (nizamiye mahkemeleri), zaptiye, nafia, ziraat, ticaret ve maarif müdürlükleri gibi birimler yer alıyordu. Bu hükümet konaklarının mimarları ve ustaları muhtemelen bölge ahalisindendi.²⁸ II. Abdülhamid'in 25 cülus yıldönümünde pek çok kamu binasının açılışı yapıldı. Aynı tarihte 77 adet hükümet konağı inşa ve tamir edilmişti. Bu tarihten sonra da kaza merkezlerine varıncaya kadar pek çok hükümet konağı yapılmıştır.²⁹

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Bozkır kazasının merkezi olan Siristad kasabasında da bir hükümet konağı bulunmaktadır. Bu resmî binanın ne zaman yapıldığı tespit edilememiştir. Osmanlı Arşivi kayıtlarında tamir ve yeniden yapımı ile ilgili belgeler bulunmaktadır. Bu belgeler de Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk senelerine tekabül etmektedir. Buna göre adı geçen binanın daha eski bir tarihte inşa edildiği düşünülmektedir. Bozkır Kaymakamlığının hazırladığı bir mazbataya göre, bu konağın bazı yerleri yıkılmaya yüz tutmuş, bazı bölümleri de adeta harabeye dönmüştür. Hükümet konağında bulunan 12 ayak uzunluğunda ve 10 ayak genişliğinde tek odadan oluşan bir hapisane bulunmaktadır. Oysa bu yeterli görülmemiştir. Çünkü suçlular adeta hükümet dairesinde beklemekteyler. Ayrıca hükümet dairesinde bulunan zaptiye neferleri de geceleyecekleri yerleri olmadığı için perişan durumdadırlar. Bozkır İdare Meclisi, yeniden iki oda hapisane ile zaptiye neferlerinin kalacakları bir koğuş ve hayvanları için bir ahır ve samanlığın yapılmasına yönelik keşif yaptırmıştır. Bunun için tahmini bedel 7000 kuruş

²⁶ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Def'a 18, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1302, s. 68-71.

²⁷ Nurcan Yazıcı, "Amasya'daki Hükümet Konağı Binaları", *Sanat Dergisi*, S. 18 (2010), s. 93.

²⁸ Güven Birkan-İlber Ortaylı, "Söyleşi: Osmanlı'dan Bugüne Hükümet Konakları", *Mimarlık Dergisi*, S. 5 (1984), s. 4-6.

²⁹ Rahşan Toptaş, "Bergama Hükümet Konağı Örneğinde II. Abdülhamid Dönemi Hükümet Konakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 47 (2016), s. 412.

olarak öngörülmüştür. Durum mazbata ile Konya vilayetine bildirilmiştir³⁰. Adı geçen mazbatada bu paranın mahallî belediye varidatından tesviye edilmesi için izin istenmektedir. Konu, Konya vilayetinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği Aralık 1878 tarihli yazı ile merkeze bildirilmiştir. Konya'dan gelen bu talep, Şura-yı Devlet'te görüşülmüştür. Şura-yı Devlet'in görüşüne göre, Devlet ve vakıf binalarının onarım ve inşasıyla ilgili olarak 31 Temmuz 1877 (20 Receb 1294) tarihinde yayınlanan nizamnameye göre 5000 kuruştan fazla olan inşaat ve tamir masrafları için vilayetler tarafından hazırlanan keşif defteri ve detaylı izahat merkeze bildirilmelidir. Oysa Konya vilayetinden gelen yazılar bu kurala uymadığı için Şura-yı Devlet adı geçen talebi reddetmiş ve ayrıntılı malumat ve keşif defteri talep etmiştir³¹.

1881 yılına gelindiğinde, Bozkır Hükümet Konağı adeta oturulamayacak hâle gelmişti. Tamir edilmesi de mümkün değildi. Dolayısıyla yeniden inşa edilmesi gerekmekteydi. Neticede vilâyetten gelen emir doğrultusunda yeniden yapılması düşünülen hükümet konağının keşif ve krokisi kasabada bulunan ustalara yaptırılmıştır. Bozkır Kaza İdare Meclisinin hazırladığı 11 Haziran 1881 tarihli mazbataya göre, yeniden yapılması düşünülen hükümet konağı ile mahpushane, ahır ve samanlığın toplam maliyeti 65.000 kuruştur. Osmanlı maliyesinin sıkıntıda olduğunu bilen kaza yetkilileri, bu inşaat için kaza dâhilinde ancak 2-3 kişinin yardım edebileceğini söyleyerek gerekli miktarın tesviyesini talep etmişlerdir. Aslında iki ayda bitirilmesi hesaplanan inşaatın başlaması, bürokratik prosedüre takılmış ve sonbahar mevsimi gelmiştir. Bundan dolayı, hükümet konağının yenilenmesi işinin bahara kalacağını düşünen Bozkır İdare Meclisi, kışı geçirmek üzere kasabada bulunan rüşdiye mektebinin hükümet konağı olarak tahsis edilmesi için harekete geçmiştir. Ancak adı geçen rüşdiye mektebi de tamire muhtaç durumdadır. Kasabada bulunan ustalara keşfi yaptırılan mektebin 800 kuruş keşif bedeli olduğu belirtilmiştir. Ardından hemen tamirine başlanmıştır. Rüşdiye mektebindeki öğrenciler de kasabada bulunan başka bir dershaneye sevk edilmiştir. Durum, Bozkır Kaymakamı Ahmed Fethi Bey'in başkanlığındaki Kaza İdare Meclisi üyelerinin tertip ettikleri mazbata ile Konya vilâyetine bildirilmiştir.³²

Hükümet konağının tamir ve yahut yeniden yapılması işi 1902 yılına kadar tam olarak çözülememiştir. 1902 yılı başlarında Bozkır hükümet konağının tamir ve mefruşat masrafı ihale ile mi yoksa emanet usulü ile mi tamir ettirileceği hâlâ tartışma konusu olmuştur.³³ Ağustos 1902'de Bozkır hükümet

---

³⁰ ŞD. 1705-3.

³¹ ŞD. 1705-3.

³² ŞD. 1706-25.

³³ DH. MKT. 2594-84.

konağının tamiri ile arka tarafında bulunan zaptiye koğuşu, ahır ile kadın ve erkek tevkifhanesinin yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir. Emanet usulü ile yapılacak inşaatın keşfedilen maliyeti 22.704,5 kuruştur.³⁴ Bu kararın iradesi de ancak 1902 sonbaharında alınabilmiştir.³⁵ Ancak bu mesele 1910 yılına kadar sürüncemede kalmıştır. Harap hâlde bulunan hükümet konağındaki evrak ve defterlerin yağmurdan zarar görme tehlikesi artınca yazışmalar devam etmiştir. 1910 yazında Bozkır'dan gelen keşif defteri Maliye Nezareti birimlerinde incelenmiştir. Emlâk-ı Emiriyye Mühendisi Hasan Bey, keşif defterinin numuneye uygun olmadığı için iade edilmesine ve fenne uygun bir keşif defterinin tanzim edilip gönderilmesine yönelik görüş bildirmiştir.³⁶ Yıllar geçmesine rağmen tamir işi bir türlü yapılamamıştır. Bunda maliyenin zor durumda olması da etkili olmuştur. Ekim 1913'te Bozkır İdare Meclisi'nin tanzim ettiği mazbataya göre, yapıldığı günden beri tamir yüzü göremeyen hükümet konağının tamirat işinin seneye kalacağı belirtildikten sonra hiç olmazsa işlerin aksamaması için hükümet konağının aktarma işinin yapılması ve kirişlerinin değiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bozkır Belediyesi tarafından yapılan keşfe göre hükümet konağının sadece aktarma ve kirişlerinin değiştirilmesi işi için 4.260 kuruşa ihtiyaç vardır. Para vilâyet vasıtasıyla Maliye Nezaretinden talep edilmiştir. Fakat 1914 yılı Şubat ayında Maliye Nezareti, keşif defterinin hatalı olduğunu beyan ederek yenilenmesini istemiştir.³⁷ Bütün bunlara rağmen Bozkır'daki hükümet konağının tamiri işi yılan hikayesine dönüşmüş ve bir türlü yapılamamıştır. Konya vilâyetinden Maliye Nezaretine gönderilen 10 Kasım 1919 tarihli yazıya göre Bozkır Kaymakamlığı, hükümet konağının ve helalarının tamiri için gerekli paranın belirlenmesi amacıyla iki keşif defteri hazırlatmıştır. Buna göre daha önce de belirtildiği gibi, hükümet konağının tamir bedeli 22.800 kuruş, helalarının tamir bedeli de 13.500 kuruş olarak tespit edilmiştir. Ancak Maliye Nezareti birimlerinde yapılan analizler sonucunda keşif defterlerinin fenni şartlara uygun olarak hazırlanmadığı ve noksanlarının olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine noksanlar giderilerek Maliye Nezaretine tekrar gönderilmiştir. Maliye Nezareti birimlerinde hazırlanan Haziran 1920 tarihli raporda, her iki keşif defterinin de fenni şartlara uygun olmadığı ve pek çok hataları bulunduğu vurgulanmış ve evraklar düzeltilmesi için Konya'ya iade edilmiştir.³⁸ Bütün bunların sonucu olarak diyebiliriz ki Bozkır'da bulunan hükümet binası yapıldığı günden beri hiç tamir edilmemiş ve Cumhuriyet devrine harap hâlde girmiştir. Maliyenin kötü durumda olması, savaş ve

³⁴ ŞD. 2720-6.

³⁵ BEO. 1932-144897.

³⁶ ML. EEM. 817-63.

³⁷ ML. EEM. 1047-14.

³⁸ ML. EEM. 1336-18.

mütareke ortamında tamir bedelinin karşılanamaması gibi sebeplerin bunda etkili olduğunu söyleyebiliriz.

III. Dinî Yapılar ve Eğitim Müesseseleri

Bozkır'da dinî yapılardan olan ve Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından Şeyh Musa ve çocukları için XIV. yüzyılda yaptırılan zaviye, Osmanlı devrinde de işlevini devam ettirmiştir. Şeyh Musa Zaviyesi, günümüze ulaşmamıştır.³⁹ XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki kayıtlara göre Bozkır merkezinde evliyadan Ali Efendi, Musa Efendi ve Nuh Efendi'nin metfun olduğu belirtilmektedir⁴⁰. Adı geçen Şeyh Musa Zaviyesi'nde bahsedilen Musa Efendi bu zat olmalıdır. Bu zaviyeden başka Halil Bey Zaviyesi olarak bilinen başka bir zaviye daha mevcuttu. Ayrıca Bozkır'da 1780'lere kadar Siristad Camisi veya İdris Efendi Camisi olarak bilinen tek bir cami varken bu tarihten sonra Zeynelabidin Efendi tarafından bir mescit tamir ettirilip camiye tebdil edilmiştir. Nüfusu gittikçe artan Bozkır'da Hacı Ahmet Ağa da bir mescit yaptırmıştır. Bu mescidin yanında bir de muallimhane yer almaktaydı.⁴¹ Zeynelabidin Efendi tarafından yaptırılan cami taş, mermer, kiremit ve ahşap malzemelerden inşa edilmiştir. 1905-1906 yıllarında onarım görmüştür.⁴² Bunlardan başka Maden Emimi Mehmed Fazlullah Efendi tarafından yaptırılan musalla ile yine aynı kişi tarafından 1781'de yaptırılan Mehmed Fazlullah Efendi Çeşmesi de Bozkır'ın mimari yapıları arasındadır. Adı geçen çeşme bugün Bozkır'da Orta Mahalle Camisi'nin doğu tarafında mevcudiyetini korumaktadır. Bu tarihlerde Bozkır'da bir adet Rum kilisesi ile iptidai eğitim veren bir Rum mektebi de yer almaktaydı.⁴³ 1872 yılı salnamesine göre Bozkır kazasının merkezi olan Siristad kasabasında 2 cami, 1 medrese, 1 kilise ve 1'i gayrimüslimlere ait olmak üzere 3 mektep bulunmaktaydı⁴⁴. 1885 yılı verilerine göre ise kaza genelinde 64 cami, 34 mescit, 1 Rum kilisesi, 7 medrese, 96 sıbyan mektebi ve 1 rüşdiye mektebi mevcuttu⁴⁵.

8 Temmuz 1873 tarihli bir vesikada, Bozkır kazasının merkezi olan Siristad kasabasında yeni inşa edilen rüşdiyeye Mehmed Emin Efendi'nin 315 kuruş maaşla muallim-i sanî olarak tayin edildiği belirtildiğine göre,⁴⁶ Bozkır Rüşdiye

³⁹ Hamit Şafakçı, "Konya'nın Bozkır İlçesindeki Şeyh Musa Zaviyesi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12 (2014), s. 238-239.

⁴⁰ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Def'a 5, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1289, s. 91.

⁴¹ Şafakçı, 2013, s. 78.

⁴² Ali Tekin, *Bozkır ve Köylerindeki Camiler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2015, s. 17-21.

⁴³ Hamit Şafakçı, *Bozkır Kazası Vakıfları XV.-XX. Yüzyıllar*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2015, s. 181 ,201-204.

⁴⁴ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Def'a 5, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1289, s. 91.

⁴⁵ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Def'a 18, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1302, s. 71.

⁴⁶ *MF. MKT.* 12-25.

Mektebi muhtemelen bu tarihten kısa bir süre önce inşa edilmiştir. Meclis-i Maarif mazbatasına göre mektebe mahallinden 80 kuruş aylıkla bir de bevvabın tayin edileceği belirtilirken rüşdiyeye yıllık 500 kuruş tahsisat ayrılmıştır.⁴⁷

XIX. yüzyıl sonlarına doğru Bozkır kaza merkezinde hane sayısı artmış ve imar faaliyetleri yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle eğitim müesseselerinde bir iyileştirmenin yapıldığı görülmektedir. Konya vilâyetinin Maarif Nezaretine gönderdiği 17 Aralık 1888 (5 Kanûn-ı Evvel 1304) tarihli bir yazısına göre, Siristad'da 283 hane mevcuttur. Daha önce küşat edilen Bozkır Rüşdiyesinde de 37 öğrenci ilim tahsil etmektedir. Karapınar kasabasında ise 891 haneye karşılık rüşdiyesinde 36 öğrenci bulunmaktadır. 533 haneli Arapsun kasabasında da 39 rüşdiye talebesi mevcuttur. Ayrıca adı geçen üç kasabada yeterli miktarda Mekteb-i İbtidaiye (ilkokul) bulunmaktadır.⁴⁸ Bu rakamlara göre, Bozkır'da nüfusa oranla rüşdiyede okuyan öğrenci sayısının, daha fazla nüfusa sahip Karapınar ve Arapsun'a göre daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum, dolaylı olarak Bozkır kasabasındaki eğitim oranının da yüksekliğini göstermektedir. Aynı belgede adı geçen kasabaların ibtidaiye mekteplerinde okuyan öğrenciler ile kasabalara yarım saat mesafedeki köylerde sıbyan mekteplerindeki öğrenci sayıları da göz önüne alındığında rüşdiyelerin genişletilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.⁴⁹ Buna göre Bozkır'da bulunan rüşdiyenin kapasitesinin de genişletilmesi gerektiği belirtilmiştir. Fakat bir süre sonra Bozkır Rüşdiyesi harap hâle gelmiş ve içerisinde tedrisatın yapılması mahzurlu görüldüğünden yeniden inşa edilmesi için Bozkır Belediyesi tarafından bir keşif defteri tanzim edilmiş ve bu defter Konya vilâyeti tarafından Maarif Nezaretine gönderilmiştir. Altında Bozkır Belediye Başkanı ve azaları ile kâtibin mühürlerinin bulunduğu keşif defterine göre rüşdiyenin tamiri için gerekli meblağ 2.080 kuruştur. Bozkır'daki yetkililer, tatil günlerinden istifade edilerek mektebin harap olan yerlerinin bir an önce tamir edilmesini talep etmişlerdir. Bozkır Kaymakamlığı, rüşdiye binasının tamirine yönelik gerekli paranın sarfı için izin istemiş, fakat bu talep Maarif Nezareti tarafından karşılanmayınca, yazışmalar yinelenmiştir. Talebin karşılanması için Konya vilâyeti tarafından Maarif Nezaretine 27 Ağustos 1912 (14 Ağustos 1328) tarihli bir yazı gönderilmiştir.⁵⁰ Ancak Maarif Nezaretinden gelen cevap olumsuz olmuş ve tamir için gerekli paranın ancak gelecek sene mart ayında verilebileceği belirtilerek tamir işine mahallince şimdiden başlanılmasının çaresine bakılması istenmiştir.⁵¹ Bundan

⁴⁷ MF. MKT. 12-25.

⁴⁸ MF. İBT. 22-94.

⁴⁹ MF. İBT. 22-94.

⁵⁰ MF. İBT. 396-8.

⁵¹ MF. İBT. 396-8.

dolayı da mektep açılmamıştır. Bozkır'daki yetkililerden tekrar talep gelmiş olacak ki Konya Valiliği, yaklaşık bir ay sonra Maarif Nezaretine yeniden bir yazı göndererek eğitim-öğretim dönemi geçmeden inşaat için gerekli meblağın harcanması için telgrafla izin verilmesini ısrarla talep etmiştir.⁵² Fakat akıbetin ne yönde cereyan ettiği tespit edilememiştir.

XIX. yüzyıl sonlarında ülke genelindeki rüşdiye muallimlerinin mekteplerindeki toplam muallim, müstahdem ve öğrencilerinin mevcudiyet ve devam durumlarını üçer aylık periyotlar hâlinde maarif müdürleri vasıtasıyla Maarif Nezaretine göndermeleri zorunluydu. Bozkır Rüşdiyesi de bu yönetmeliğe uygun olarak üçer aylık yoklama cetvellerini merkeze göndermiştir. Buna göre Rumî 1311 yılı Eylül, Teşrin-i Evvel ve Teşrin-i Sanî aylarında Bozkır Rüşdiyesinin muallimi Mustafa Efendi, bevvabı da Mehmed Efendi'dir. 19 Kasım 1895 (7 Teşrin-i Sanî 1311) tarihi itibarıyla Bozkır Rüşdiyesinde okuyan talebe sayısı da 52'dir. Bu tarihten iki yıl önce mektebin muallim odasının tefrişatı ve sınıflardaki öğrenci kürsüleri Bozkırlı hayırseverlerin nakdî yardımları ile yaptırılmıştır. Bu tarihte Bozkır Rüşdiyesinin zarurî ihtiyacı, bir adet küre ve sınıfların tefriş edilmesidir.⁵³ 1900 yılı sonlarında Bozkır'a yeni bir iptidaiye yapılmıştır. Konu ile ilgili 10 Aralık 1900 (27 Teşrin-i Sanî 1316) tarihli belgede, Bozkır ve Kaş kaza merkezlerinde yapılan üç adet ibtidaiye mektebinin Sultan II. Abdülhamid'in doğum gününde törenle açıldığı belirtilmektedir.⁵⁴ Netice itibarıyla 1906 yılında Bozkır'da bir adet rüşdiye mektebi, bir adet de ibtidaiye mektebinin bulunduğu görülmektedir. 35 öğrenciden oluşan rüşdiyenin muallim-i evveli Tevfik Efendi, hat muallimi de Ahmed Efendi'dir. İbtidai mektebinde ise 102 öğrenci eğitim görmektedir.⁵⁵ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bozkır merkezinde "Bozkır Merkez Kız Mektebi ve Bozkır Merkez Erkek Mektebi" adlı iki ilkokul bulunmaktadır. Bunlar kısa bir süre sonra karma eğitime geçerek "Bozkır Merkez Muhtelit Mektebi" adını almıştır.⁵⁶

IV. Bozkır Kazasında Yol Yapım Çalışmaları

Bozkır'dan diğer bölgelere giden yol ağı, ticareti de etkileyeceği için tarih boyunca önem arz etmiştir. Mesela 1880 yılına ait bir layihada belirtildiğine göre, Konya, Karaman, Karapınar ve Esbkeşan kazaları ile Bozkır kazasında üretilen zirai ve hayvansal ürünler, "Karaman tacirleri" eli ile Silifke'ye

⁵² MF.İBT. 396-8.

⁵³ MF.İBT. 48-79.

⁵⁴ DH. MKT. 2438-38.

⁵⁵ Konya Vilâyeti Salnamesi, Defa 29, Sene-i Maliye, Konya 1322, s. 102.

⁵⁶ Hatice Taşbaş, *Bozkır Kazasında Modern Eğitim Kurumları ve Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1876-1938)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 83.

ulaştırılmaktadır⁵⁷. Bu nakliye ve ticarete denize ulaşmanın temel hedef olduğu görülmektedir.

Bozkır ile ilgili olarak yol imar faaliyetleri Konya vilâyeti tarafından tanzim edilmiştir. 1891 yılı yazında Konya Valisi, teftiş gezisine çıkmış ve Antalya'ya kadar giderek bölgeyi incelemiştir. Bu gezi sonucunda Antalya'ya bir liman yapılmasının lüzumunu hissetmiş ve keşif için İstanbul'dan bir mühendisin gönderilmesini talep etmiştir. Ayrıca Teke sancağından Seydişehir, Beyşehir ve Bozkır'a giden Kesikbel yolunun da tesviye edilmesi için keşif yaptırmıştır. Yapılan keşif sonucunda tanzim edilen yol profili Ticaret ve Naifa Nezaretine gönderilmiştir.⁵⁸

Bozkır ile Teke arasında tesviye edilmesi düşünülen yolun Bozkır- Alanya yolu olduğu Konya'dan merkeze gönderilen 7 Temmuz 1903 tarihli bir yazıdan anlaşılmaktadır. Bu tarihten birkaç yıl önce emaneten açılmasına başlanan Bozkır-Alanya yolunun yaklaşık dörtte birlik kısmı bitirilmiş, fakat yol inşasında çalışan redif birliklerinin silah altına alınması gibi bazı sebeplere istinaden yol yapım çalışması durdurulmuştur. Yöre halkı bu durumdan hiç memnun olmamıştır. Alanya halkı adına Müftü Hasan Efendi, yetkililere gönderdiği bir telgrafta bu yolun kapanması hâlinde yerel ticaretin olumsuz etkileneceğini ifade etmiştir. Yolun açılması için yöre halkının bedenlen çalışmaya hazır olduğunu da vurgulamıştır. Bunun üzerine Konya vilâyeti yetkilileri, ihale ile yolun yapımına devam edilmesi için harekete geçmiş, bu maksatla keşif evrakı ve krokisinin hazırlanması için Konya Vilâyeti Nafia Sermühendisliğine talimat vermiştir.⁵⁹ 120 kilometre uzunluğunda olan Bozkır-Alanya yolunun inşaat masrafı takriben 1.200.000 liraya mal olacağı tahmin edilmiştir. Fakat açılması düşünülen bu yolun bölgesel ihtiyaçları karşılayıp karşılamayacağı ve maliyetinin yüksekliği gibi hususlara binaen rantabl olmadığına kanaat getirilerek yol yapım çalışmaları 1920 ilkbaharında durdurulmuştur.⁶⁰ 20 kilometresi yapılan yolun durdurulması, özellikle Alanya kazası halkını son derece üzmüştür. Oysa, bu yol sayesinde Konya'nın Akdeniz'e daha yakın hale geleceği ve ticaret ile ziraatın gelişeceği vurgulanmıştı. Aslında bu yol Özel Yollar (Turuk-ı Husûsiyye) statüsünde olarak maliyeti başlangıçta "Teke Livası Özel İdare" (İdare-i Husûsiyye) bütçesinden karşılanmış, fakat ilk 20 kilometresi yapıldıktan sonra adı geçen bütçe yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine yolun Umûmî Yollar (Turuk-ı Umûmiyye) statüsüne alınması istenmiştir. Fakat Nafia Nezareti bunu

⁵⁷ Hüseyin Muşmal, "Konya Vilayetinin İslahı ve İmarı Hakkında 9 Eylül 1880 Tarihli Bir Lâyiha", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17 (2007), s. 125.

⁵⁸ *DH. MKT.* 1849-89.

⁵⁹ *BEO.* 2117-158729.

⁶⁰ *DH. UMVM.* 163-23.

reddetmiştir.⁶¹ Buna rağmen Teke Livası Genel Meclisi (Meclis-i Umûmî), adı geçen yolun gelecek sene, yani 1921 yılında Umumî Yollar listesine alınmasını talep etmiş. Fakat Nafia Nezareti bunu da uygun bulmamıştır.⁶² Böylece bu konu bir daha gündeme gelmemiştir.

V. Sosyal Alanlar ve Diğer Kamu Binaları

Bozkır kazasında sosyal hayatın canlılık kazandığı en önemli yerlerden biri de pazardır. Bozkır kazasında her cuma mutat olarak pazar kurulmaktadır. Maliye Nazırına gönderilen 26 Aralık 1848 tarihli bir tezkereye göre, Bozkır kazasında cuma günleri kurulan bu pazarın Siristad köyüne nakli istenmiştir. İlam, mazbata ve mahzarın Konya Valisi tarafından merkeze gönderildiği belirtilmiştir.⁶³ Görünen o ki bugün bile cuma günleri Bozkır'da kurulan pazar, 1848'den önce kaza dahilinde bulunan Hoca köyünde kurulmaktaydı. Bozkır niyabetinin ilamında pazarın, kazanın ortasında yer alan Siristad'da kurulmasının münasip olacağı ifade edilmiştir⁶⁴. Pazar, Siristad halkının talebi üzerine bu tarihten sonra kaza merkezine taşınmış olmalıdır.

Osmanlı devrinin sonlarına doğru, Bozkır'daki yargı faaliyetleri tek bir hizmet binasında yürütülmekteydi. Bozkır'da bulunan mahkeme-i şer'îye ve mahkeme-i nizamiye 1915 yılına kadar aynı binada hizmet vermiştir. Fakat iki mahkemenin aynı binada bulunmasının uygun olmayacağı düşünülerek mahkeme-i nizamiye için bir mahal aranmıştır. 1915 yılı ortalarına doğru Bozkır Hükümet Konağı'nın alt katında bulunan 7,5 metre uzunluğunda ve 5 metre 20 cm genişliğindeki metruk odanın nizamiye mahkemesine tahsis edilmesi için harekete geçilmiştir. Odanın taban döşemeleri ve pencere çerçeveleri ile camları gibi kısımlarının tamir ve tanzimi ile tefrişatının yapılması için keşif yapılmış ve merkezden 1.350 kuruş talep edilmiştir. İstenilen meblağ, kısa bir süre sonra mecidiye hesabına göre 1.282 kuruş 50 santim olarak Konya Defterdarlığına havale edilmiştir. Böylece Bozkır Hükümet Konağı'nın alt katındaki oda mahkeme-i nizamiye olarak işlev görmüştür.⁶⁵

Bozkır'da bulunan diğer bir kamu binası olan hapishanedeki doluluk oranı zamanla artmıştır. Bu yüzden hapishanedeki tutukluların bir kısmının başka yere nakli için çalışmalar yapılmış ve 1912 yılı sonbaharına doğru, hükümet konağının alt katında bulunan ambarın 5.280 kuruşa tamir edilerek tevkifhane yapılması kararlaştırılmıştır.⁶⁶ Aslında Bozkır'da kadın hapishanesi ittihaz edilmek üzere daha 1901 yılında kiralık bina arayışına gidilmiş, hatta Bozkır

⁶¹ *DH. UMVM. 72-52.*

⁶² *DH. UMVM. 72-52.*

⁶³ *A.} MKT. MHM. 9-37.*

⁶⁴ *C.BLD. 54-2665.*

⁶⁵ *ML. EEM. 1193-16.*

⁶⁶ *DH. MB. HPS. 3-20.*

ve Seydişehir kazalarında kadın hapishanesi için adı geçen tarihte kiralanacak mahallerin yıllık kiralari 540 kuruş olarak hesaplanmıştı.⁶⁷ Bununla birlikte tutulan bina yetersiz kalmış veya başka bir sebeple olsa gerek, 1913 yılına ait kayıtlara bakılırsa hükümet konağının altındaki bu tevkifhanenin kadın hapishanesi işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu tarihte Bozkır savcısının talimatı ile adı geçen kadın hapishanesinin dışarıda başka bir yere nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra 23 Ağustos 1913 tarihi itibarıyla aylık 40 kuruş kira bedeli ile bir hane kiralanarak kadın hapishanesine dönüştürülmüş ve Sadullah Efendi'nin hanımı Fatma Hanım da 50 kuruş maaşla gardiyan tayin edilmiştir.⁶⁸

Osmanlı'nın son devirlerinde, Bozkır'da askerî binalar da inşa edilmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında Bozkır'da redif askerî birliği de yer almaktadır. Karaman'da bulunan 30. Redif Alayı'nın 4. Tabur'u Bozkır'da bulunmaktadır.⁶⁹ Bundan dolayı Bozkır'da bulunan kamu binalarından biri de askerî hizmete tahsis edilen depodur. Bu deponun yapımı 1899 yılı yazında başlamıştır. Adı geçen askerî depo, redif askerlerinin silahlarının muhafazası için inşa edilmiştir. Konya vilâyetinde bulunan toplam 20 redif taburu mevcut olup bunlardan Aksaray, Koçhisar ve Bozkır kazaları dışında diğerlerinin birer silah deposu bulunmaktadır. 1899 yılı itibarı ile adı geçen bu kazalara da birer silah deposu inşa edilmiştir. Deponun olmadığı yerlerde redif askerlerinin silahları genelde camilerde muhafaza edilmişti.⁷⁰ Bununla birlikte, 1899'da silah deposunun yapılmasına kadar olan süreçte Bozkır'da silahların nerede muhafaza edildiği bilinmemektedir.

Daha sonraki yıllarda ikinci bir askerî deponun inşası için çalışıldığı arşiv kayıtlardan anlaşılmaktadır. Konya vilâyetinden Maliye Nezaretine gönderilen 13 Ocak 1916 (31 Kanûn-ı Evvel 1331) tarihli bir tahrirata göre, bir süre önce Bozkır'da ahalinin yardımları ile inşasına başlanılan askerî depo, bitirilememiştir. Uzunluğu 24, genişliği 12 ve yüksekliği de 2 metre olması tasavvur edilen deponun yalnız temelleri yapılabilmmiştir. Bozkır halkı ise bu binanın heba olup gitmesine razı olmamışlar ve depo olarak başlanılan ancak bitirilemeyen binanın ihtiyaç duyulan ilkokula (mekteb-i iptidaiye) dönüştürülmesi için harekete geçmişlerdir. Kaza İdare Meclisi, burasının yine halkın yardımları ile ilkokul olarak inşa edilmesine karar vermiştir. Zaten Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanunu'na göre ilkokul binalarının yapımı ahaliye ait olması hasebiyle Konya vilâyeti, adı geçen binanın ilkokul olarak yapılıp arsası ile beraber Maarif Nezaretine devredilmesini merkezden talep etmiştir.⁷¹

⁶⁷ *DH. MKT.* 2469-54.

⁶⁸ *DH. MB. HPS.* 42-19.

⁶⁹ *Konya Vilâyeti Salnamesi*, Defa 27, Konya 1314, s. 148.

⁷⁰ *BEO.* 1374-102990.

⁷¹ *ML. EEM.* 1178-35.

VI. Doğal Afetlerden Etkilenen Kamu Binaları

Bozkır kasabası, XX. yüzyılın başlarında doğal afetlere maruz kalmıştır. Hatta bu afetler sebebiyle bazı sosyal ve kamusal alanlar da zarar görmüştür. 6 Haziran 1904 Pazartesi günü vuku bulan sel felaketinde Bozkır kasabası ve civar köyler büyük yıkım yaşamıştır. Yıkılan köprü ve yolların keşifleri Konya'dan gönderilen memurlar ve yerel yöneticiler tarafından yapılmıştır. Bozkır merkezinde üç ailenin haneleri de yıkılmıştır. Bunların da ahalinin yardımları ile yapılmasına karar verilmiştir. Yine selden zarar gören, yiyecek ve eşyalarını kaybeden Aişe Hanım'a 300 kuruş yardım yapılmıştır. Bozkır'daki bu sel felaketinin bilançosu çok ağır olmuştur. Toplam 57 dükkânda bulunan 25.000 kuruş tutarındaki ticaret malları ile 65 hanedeki 11.000 kuruş değerindeki eşya, zahire ve yiyecekler telef olmuştur. 5.900 dönüm ekili alanda bulunan 92.000 kuruş değerindeki hasılat ve ağaç da heba olmuştur. Sel felaketinden kamu binaları da büyük zarara maruz kalmıştır. Bozkır'ın tek büyük camisi de yıkılmaya yüz tutmuştur. Zaten tamire muhtaç durumda olan ve daha önce tamir edilmesi kararlaştırılan ancak ödeneksizlik sebebiyle onarılamayan cami bu sel ile büsbütün harap olmuştur. Caminin yeniden inşasının bedeli, enkazı kullanılmak kaydıyla 30.000 kuruş civarında hesaplanmıştır. Bozkır Hükümet Konağı'nın alt katını ve mahzenini de sel suları basmış ve yerdeki kâğıt ve defterler kısmen zarar görmüştür. Hükümet konağının alt katında bulunan Ziraat Bankası, belediye, zabıta, nüfus ve şeri'ye daireleri zarar görmüştür. Bu durumun sebebi hükümet konağının çukur bir yerde bulunmasıdır. Yine sosyal yapılardan olan ve biri Bozkır civarında diğeri de Alanya yolu üzerinde bulunan iki büyük köprü de büyük hasar almış, yıkılacak duruma gelmiştir. Bozkır kazasında meydana gelen bu selden kazaya bağlı Kozagaç, Kayapınar, Beğler, Çat, Fart, Pınarcık, Kuşça, Ulupınar, Işıklar, Avdan ve Acılar köyleri de zarar görmüştür. Bu olay üzerine yazılan rapora göre kaza genelinde toplam zarar 6.000 lira civarındadır. Kasabada keşif yapan uzmanların beyanına göre, alınacak tedbirler şunlardır: Çay üzerindeki köprü'nün zamanla dolması sebebiyle suların kasaba içerisine taşmaması için köprü aşağıya inşa edilmelidir. Hükümet dairesinin bulunduğu bölge doldurulmalıdır. Selde yıkılan değirmen bendi yeniden inşa edilmemelidir.⁷²

Sel sebebiyle kasaba ve civarındaki köprülerden başka yollar da bozularak kullanılamaz hâle gelmiştir. Bundan dolayı yıkılan köprü ile yolların tamiri için çalışma başlatılmıştır. Fart köyü ahalisine de 4.000 kuruş yardım tahsis edilmiştir.⁷³ Öncelikle köprülerin onarılması işi 1905 yılında mültezime verilmiştir. Mültezim köprülerde kullanılacak kereste ihtiyacı için kazaya

⁷² BEO. 2369-177618.

⁷³ BEO. 2354-176528.

bağlı Akçapınar köyü korusundan 70-80 ağaç kesmek istemiş, fakat Akçapınar ahalisi buna razı gelmemiş ve cebren kesim işini kaymakama şikâyet etmişler, fakat bir sonuç alamamışlar, üstelik bazıları hapsedilmiştir.⁷⁴ Bunun üzerine sadarete arzuhal sunmuşlardır. Neticede Ocak 1906'da merkezden Konya vilâyetine, Akçapınar köyü korusundan ağaç kesilmemesi için yazı gönderilmiştir.⁷⁵ Neticede bu işlerin tamamlanmasından sonra 1911 kışı çok şiddetli geçmiş ve aşırı kar yağışı olmuştur. Karların erimesiyle su baskınları olabileceği ihtimaline karşı merkezden umum vilâyetlere tahriratlar gönderilerek şimdiden tedbir alınması istenmiştir. Bunun üzerine Konya vilâyeti, merkeze gönderdiği 20 Mart 1911 tarihli yazısında Bozkır kasabasından geçen Çarşamba Çayı'nın üzerinde yer alan köprünün tamir edilmesi gerektiği ve ayrıca bazı yerlere de setler yapılması lazım geldiği bildirilmiş ve bunun için 5.000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Merkezdeki birimler, bu talebe olumlu bakmışlar ve gerekenin yapılmasını istemişlerdir.⁷⁶ Böylece Bozkır'da bulunan muhtelif mahallerdeki köprülerin ve Çarşamba Çayı üzerindeki köprünün, yukarıda belirtildiği gibi kimisi yeniden inşa, kimisi tamir edilerek Cumhuriyet devrine kadar gelindiği görülmüştür.

1914 yılında Bozkır kasabasının manzarası şu şekildedir: Hanelerin inşa tarzı damdır ve bunlar gayr-i muntazamdır. Sokakları dar ve eğri büğrü bir yapıya sahiptir. Sokaklar pek de temiz değildir. Kanalizasyon ve kaldırım gibi sıhhi ve medeni alt yapı eserleri mevcut değildir.⁷⁷

Fotoğraf 1: Taş Köprü, Tarihi Bozkır Konağı ve Büyük Cami.

⁷⁴ *DH. MKT.* 1003-54.

⁷⁵ *BEO.* 2741-205510.

⁷⁶ *BEO.* 3876-290638.

⁷⁷ *Konya Vilâyeti Salnamesi*, Cihan Matbaası, İstanbul 1332, s. 217.

B. Cumhuriyet Devrinde İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri

I. Mübadillere Hane Tahsisi ve Rumlardan Kalan Hanelerin Durumu

Cumhuriyet devrinde mübadele ile demografik yapıda kısmî değişiklikler olduğu için özel hanelerin sahipliğinde de bazı değişiklikler zuhur etmiştir. Bu kapsamda Bozkır kaza merkezinde yaşayan 25 hane Rum, mübadele ile Yunanistan'a gönderilmiştir. Onlardan kalan ve toplam 66 odadan oluşan 25 ev ve 422 dönüm tarlanın Yunanistan'dan Bozkır'a getirilecek olan muhacirlere verilip verilmeyeceği veya Maliye tarafından satılıp satılmayacağı Dahiliye Vekâletine sorulmuştur. Dahiliye Vekâleti İskan Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından gönderilen evraka göre adı geçen hane ve tarlaların yakında getirilecek muhacirlere verilmesinin uygun olduğu belirtilerek evlerin muhafaza altında tutulması istenmiştir⁷⁸. Bununla birlikte başlangıçta Rumlara ait olsa da muhtemelen mübadeleden önce Bozkır'dan ayrılanlardan kalan 20 adet ev daha bulunmaktadır. Ancak bu evlerden 10'u tamire muhtaçtır. 10 tanesi de harap hâlde olup yıkılmıştır. Yine 1924 yılı itibariyle Bozkır'da Rumlardan kalan 3 ev ile 10 adet dükkân ve 1 kahvehaneyi de ahali kiraya tutmuştur⁷⁹. Bu bilgilere göre Bozkır kasabasında Rumlardan kalan 25 hane ev, Cumhuriyet devrinde de varlığını sürdürmüştür. Bir süre sonra, Yunanistan'da kalan Kozana kazasından 103 nüfustan oluşan toplam 20 hane Bozkır'da iskân edilerek Rumlardan kalan 20 eve yerleştirilmiş, ancak kendilerine herhangi bir arazi verilmemiştir. Bunlar 31 Temmuz 1924 (31 Temmuz 1340) tarihine kadar Bozkır'a getirilen Balkan muhacirleridir. Bununla birlikte Bozkır'da iskân edilmesi planlanmış olan 70 nüfuslu 14 hane daha vardır. Bunlara hem hane hem de tarla ve bağ verilmiştir. Bunlardan 25 nüfustan oluşan 5 hanesi dokumacı, 15 nüfustan oluşan 3 hanesi marangoz, 5 nüfuslu 1 hanesi kunduracı, 10 nüfuslu 2 hanesi terzi, 5 nüfuslu 1 hanesi berber, 10 nüfuslu 2 hanesi de inşaatçıdır. Görüldüğü üzere gelmesi planlanan ikinci kafiyeledeki bütün hane reislerinin bir zanaatı bulunmaktadır. Bu durumun, dükkân yapımı vs. konusunda şehrin imarına da bazı değişiklikleri getireceği muhakkaktır⁸⁰.

II. Doğal Afetler Sebebiyle Oluşan Hasarlar

Cumhuriyet devrinde Bozkır kazasında su baskınları devam etmiştir. Mesela 1953 yılında Çarşamba Çayı'nın taşması sonucu Bozkır çarşısı sular altında kalmıştır.⁸¹ Bu devirde Bozkır'daki mamuriyeti etkileyen bir diğer afet

⁷⁸ BCA. 272-0-0-12/ Muhacirin/ 48-91-28.

⁷⁹ BCA. 272-0-0-11/ İskân/ 19-91-14.

⁸⁰ BCA. 272-0-0-11/ İskân/19-91-14.

⁸¹ Özgür Bağcı, *Demokrat Parti Döneminde Konya (1950-1960)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2019, s. 254.

de yangılardır. Çıkan yangınlar Bozkır'daki bazı evlerin tamamen veya kısmen yanmasına sebep olmuştur. Bunlardan ilki 1933 yılı Eylül ayında vuku bulmuş ve alt katları dükkân olan 2 ev ile 1 fırın tamamen yanmış, 3 dükkân da kısmen yanmıştır⁸². Yine Haziran 1935 tarihinde Bozkır Hükümet Konağı'na 25 metre uzaklıkta bulunan bir handa yangın çıkmış ve han ile alt katta bulunan 2 bakkal, 1 terzi, 1 helvacı ve 1 kahve dükkânı yanmıştır⁸³. Aynı şekilde 1933 yılında Bozkır kaza merkezinde bulunan bir dükkânda başlayan başka bir yangın, diğer dükkân ve evlere de sirayet etmiştir. Neticede 9 dükkân ve 2 ev yanmıştır. Yanan evlerden biri Bozkır Kaymakamı'nın evidir. Konya Belediyesine ait itfaiye araçları yangını söndürmüştür.⁸⁴

III. Yol İmar Çalışmaları

Cumhuriyet devrinde Bozkır'da imar faaliyetleri devam etmiş ve bu doğrultuda yeni yollar açılması ve mevcut yolların bakımı için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Akören-Bozkır-Seydişehir yolunun şose durumuna getirilmesi için 1951'de vatandaşların da desteği ile çalışmalar başlamıştır. Bununla birlikte 1950'li yıllarda Konya'yı Akdeniz'e bağlayacak yol projelerinden biri olarak belirlenen Konya-Bozkır-Akseki-Antalya yolu uzun süre yapılamamıştır⁸⁵. Bozkır – Seydişehir şosesinin Bozkır – Sarayköy arasında yaptırılması düşünülen blokaj ve stabilize yol inşaatının kapalı zarf usulü ile 10 Ağustos 1951'de eksiltmeye çıkarılmasına karar verilmiştir. Konya Valiliği tarafından İhale edilecek işin keşif bedeli 46469 lira 54 kuruş olarak belirlenmiştir.⁸⁶ Adı geçen yolun yapım işi 12 Ağustos 1951'de %25.23 tenzilatla Ömer Yalçın'a ihale edilmiştir.⁸⁷ Bozkır şehir merkezindeki cadde düzenlemelerinin de Karayolları 8. Bölge Müdürlüğü tarafından ihale edilmesine karar verilmiştir. 255115,30 lira keşif bedelli “Seydişehir ve Bozkır şehir için geçişi parke kaldırım ve bordür döşenmesi” işi için 10 Haziran 1967'de kapalı zarf usulü eksiltme ihalesi yapılacağı yerel gazetelerde ilan edilmiştir.⁸⁸

Cumhuriyet devri boyunca yapılan yatırımlar ve imar faaliyetleri sonucu Bozkır bugünkü çehresine kavuşmuştur. Bugün Bozkır; Konya, Güneysınır, Seydişehir, Akseki-Antalya ve Hadim-Taşkent'e kara yolu ağı ile bağlanmıştır. Bozkır-Akören yolunun üçte ikilik kısmı asfaltlanmıştır. Ayrıca Üçpınar mahallesi üzerinden Hadim ve Taşkent'e alternatif bir yol daha

⁸² BCA. 30-10-0-0/ Muamelat Genel Müdürlüğü/ 120-854-11.

⁸³ BCA. 30-10-0-0/ Muamelat Genel Müdürlüğü/ 120-855-19.

⁸⁴ *Vakit*, 3 Birinci Teşrin 1933, s. 6.

⁸⁵ Bağcı, 2019, s. 335, 340, 389, 391.

⁸⁶ *Yeni Meram*, S. 325, 27 Temmuz 1951, s. 3.

⁸⁷ *Yeni Meram*, S. 342, 13 Ağustos 1951, s. 2.

⁸⁸ *Yeni Konya*, S. 6668/192, 1 Haziran 1967, s. 3.

bulunmaktadır. Bozkır'dan Hadim-Taşkent, Güneysınır-Karaman ve İçeriçumra-Konya'ya giden kara yolunun kesişme noktası Sarioğlan mahallesidir⁸⁹. Bu bilgiler ışığında Bozkır'ın erişilebilirlik endeksine baktığımızda Konya'nın diğer ilçelerine göre düşük olduğu görülmüştür. TR 52 Bölgesi içerisinde kalan Konya ve Karaman illerindeki karayolu modundaki erişilebilirlik endeksi 25 – 100 arasındadır. 2013 yılı analizlerine göre, Bozkır'ın kara yolu erişilebilirlik endeksi 56, hava yolu erişilebilirlik endeksi 56, demir yolu erişilebilirlik endeksi 12, Mersin Limanı'na erişim endeksi 36, İzmir Limanı'na erişim endeksi 35, nüfus merkezlerine erişim endeksi 35, bütünleşik erişim endeksi (kara-hava-deniz) ise 37'dir.⁹⁰

IV. Kamu Binaları

Bozkır'da Cumhuriyet devrinde yapılmış olan kamu binalarından biri de 5 yataklı bir dispanserdir. Buna ilaveten inşası tamamlanan sağlık merkezi de 1956'de hizmete girmiştir. Bozkır Devlet Hastanesi'nin inşa ihalesi ancak 1953 yılında yapılabilmıştır.⁹¹ Bozkır'da bulunan sağlık kuruluşlarının istatistiklerini de inceleyebiliriz. Buna göre, 2016 yılı itibarıyla Bozkır ilçe merkezinde birinci basamak sağlık kuruluşlarından olarak hizmet yürüten Mehmet Öz Aile Sağlığı Merkezi'nde toplam 5 aile hekimi görev yapmaktadır. Merkez dışında Sarioğlan mahallesinde 2 aile hekimi, Hisarlık ve Üçpınar mahallelerinde de 1'er aile hekimi görev yapmaktadır. Buna göre, ilçe genelinde birinci basamak sağlık kuruluşu olarak toplam 4 aile sağlığı merkezi, 6'sı aktif 13 sağlık evi ve 1 sağlık istasyonunda 9 hekim, 7 hemşire, 8 ebe, 2 sağlık memuru, 2 tıbbi sekreter, 1 çevre sağlığı teknisyeni görev yapmaktadır.⁹²

Eğitim kurumlarının sayısı da Cumhuriyet devrinde artmıştır. Harf İnkılabı ile yeni Türk yazısının öğretilmesi için bütün yurttaki seferberlik ilen edilmiş ve Millet Mektepleri açılmıştı. 1929 yılında Bozkır'da da Millet Mektebi'nin açıldığı haberi, devrin gazetelerine de yansımıştır⁹³. 1953 yılı Konya vilayetinde okullaşma yılı olmuştur. Gazete haberlerine göre bu yılda okul

⁸⁹ <https://www.bozkir.bel.tr/joom/index.php/bozkir/bozkir-a-ulasim>, (Erişim Tarihi: 17.06.2023).

⁹⁰ *Bozkır İlçe Raporu*, Haz. Mevlâna Kalkınma Ajansı, Konya 2019, s. 22.

⁹¹ Bağcı, 2019, s. 335, 340, 389, 391.

⁹² Musa Özata, "Bozkır İlçesinde Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016), Bildiri Kitabı*, s. 1172-1173;

<chromeextension://efaidnbmninnibpcapjpcglclefindmkaj/https://konyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/86674/0/aile-sagligi-merkezleripdf.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.02.2023).

⁹³ Yakup Kaya-Muhammet Çakır, "Konya Örneğinde Harf İnkılabı'nın Uygulanışı ve Millet Mekteplerinin Faaliyetleri (1928-1935)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 6, 2016, s. 1631.

inşaatı için ayrılan ödenek Konya vilayeti tarihinde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu tarihte vilayet tarafından Kadınhanı, Karaman ve Bozkır'da öğrenci kesafetine göre birer ilkokul daha yaptırılması için ihaleye çıkılacağı bir yerel gazetede ifade edilmektedir.⁹⁴ Bozkır merkezinde yaptırılacak ilkokul binasının keşif bedeli 98720,37 lira olarak tespit edilmiştir. Konya Valiliği eksiltme ihalesi için gazetelere ilanlar vermiştir.⁹⁵

İlk öğrenimdeki bu ilerlemelere rağmen Bozkır'da 1960'lara kadar lise eğitimi yoktur. Bozkır Orta Okulunu bitiren gençler, lise eğitimi için Beyşehir'e gitmek zorunda kalmışlardır. 1969 yılında Bozkır Orta Okulu Müdürü M. Kemal Yılmaz'ın gayretleriyle Bozkır Lisesi açılmıştır.⁹⁶ 1976 yılında da Bozkır İmam Hatip Lisesi eğitime başlamıştır. Okul, ilk olarak bugün Kızılay Derneğinin bulunduğu binada eğitime başlamış, 1979 yılında da yeni binasına geçmiştir. Bugün yurt olarak kullanılan bu binadan tekrar taşınan okul, 1996'da şimdiki binasına geçmiştir.⁹⁷

V. Bozkır'ın İdari Durumu, Tarihî ve Turistik Yapıları

Cumhuriyet devrinde Bozkır kazasının idari yapısında bazı değişiklikler olmuştur. Bu durum bölgenin imar ve bayındırlık faaliyetlerini de etkilemiştir. Özellikle 2012 yılında yapılan köklü değişikliklerin Bozkır'ın imarında doğrudan etkili olacağı muhakkaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Konya vilayeti içerisindeki Bozkır kazasının merkez nahiyesi, eskiden olduğu gibi Siristad köyüdür. Bu yıllarda Bozkır nahiyesinin toplam 58 köyü bulunmaktadır. Zaman içinde köy ve nahiye sayısında bazı değişiklikler de olmuştur.⁹⁸

Son dönemde Türkiye genelinde yapılan bazı idari düzenlemelerden Bozkır da etkilenmiştir. 12 Kasım 2012 tarihinde TBMM'de kabul edilerek 6 Aralık 2012 tarihli ve 28489 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 6360 numaralı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun⁹⁹ ile büyükşehir olan illerdeki köyler mahalle statüsüne getirilmiştir. Yapılan düzenlemeler 30 Mart 2014 tarihinde yürürlüğe

⁹⁴ *Yeni Konya*, S. 1512, 31 Ağustos 1853, s. 1.

⁹⁵ *Milliyet*, 14 Eylül 1953 / 16 Eylül 1953, s. 8.

⁹⁶ Meşkure Yılmaz, "Bozkır Lisesi'nin Bozkır'a ve Bozkırlıya Kazandırdıkları", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, *Bildiri Kitabı*, s. 1045-1053.

⁹⁷ https://bozkirihl.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_9626116.html, (Erişim Tarihi: 27.05.2023).

⁹⁸ Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. 10, TTK, Ankara 2014, s. 159-163.

⁹⁹ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm>, (Erişim Tarihi: 03.06.2023).

girmiştir.¹⁰⁰ Bu kapsamda diğer büyükşehirlerde olduğu gibi Bozkır'a bağlı köyler de, mahalle statüsüne geçirilmiştir. Buna göre Bozkırda toplam 52 mahalle bulunmaktadır. Bu mahalleler şunlardır: Akçapınar, Armutlu, Arslantaş, Aydıncısla, Ayvalıca, Bağyurdu, Baybağan, Bozdam, Cumhuriyet, Çağlayan, Demirasaf, Dereiçi, Dereköy, Elmağaç, Hacılar, Hacıyunuslar, Hamzalar, Harmanpınar, Hisarlık, Işıklar, Karabayır, Karacaardıç, Karacahisar, Karayahya, Kayacılar, Kayapınar, Kınık, Kızılçakır Kildere, Kovanlık, Kozağaç, Kuşça, Kuzören, Küçükhisarlık, Pınarcık, Sarıoğlan, Sazlı, Soğucak, Sorkun Söğüt, Tarlabası, Taşbaşı, Tepearası, Tepelice, Ulupınar, Üçpınar, Yalnızca, Yazdamı, Yelbeyi, Yeniköy Yolören, Yukarı.¹⁰¹ Bunlardan Cumhuriyet ve Demirasaf mahalleleri ile Yukarı Mahalle Bozkır ilçe merkezinde bulunmakta, diğerleri adı geçen kanun değişikliğinden önce köy veya belde statüsünde bulunan kırsal mahallelerdir.

Yukarıda bahsedilen kanun maddesinin yürürlüğe girmesinden önce Bozkır belediyesi dışında belediye teşkilatını haiz 10 belde bulunuyordu: Çağlayan (Çat), Dere, Dereiçi (Gederet), Hamzalar, Harmanpınar (Meyre), Hisarlık, Sarıoğlan, Sorkun, Söğüt, Üçpınar. Ayrıca daha eskiden köy statüsünde olup da sonradan belde teşkili gibi sebeplerle Sarıoğlan'nın mahallesi durumuna gelen Boyalı, Koçaş ve Kuzören ile Harmanpınar beldesine bağlanan Gündüğüm ve Ferhatlar¹⁰² adlı yerleşim yerlerinin Kuzören dışında bugün bir mahalle olarak adı zikredilmemektedir.

Konumuzla doğrudan ilgisi olmasa da Bozkır ilçe genelinde turistik değer taşıyan tarihsel mekânlardan da bahsetmenin uygun olacağı düşünülmektedir. Bu minvalde Bozkır ilçesinde koruma altında bulunan pek çok tarihî mekân bulunmaktadır. Bunlar arasında ören yerleri önemli bir yer tutmaktadır. Bozkır ilçesinde bulunan ve birinci derecede arkeolojik sit alanı ilan edilen antik kentler ve diğer ören yerleri şunlardır: Zengibar Kalesi, Sarıot Ören Yeri, Baş Ören, Abdal Damı Tepesi Öreni, Çataloluk Yaylası Ören Yeri, Kışla Tepesi Öreni, Tiblektaş Ören Yeri, Tosuntaşı Ören Yeri. Ayrıca "Örenyeri" adıyla bilinen mahal de üçüncü derecede arkeolojik sit alanıdır.¹⁰³ Bozkır ilçe merkezindeki en eski tarihî eser hiç şüphe yok ki Çarşamba Köprüsü olarak da bilinen Selçuklular devrine ait boyu 21 metre, genişliği de 3,85 metre olan

¹⁰⁰ Selman Özdemir, "6360 Sayılı Kanun Kapsamında Köyden Mahalleye Dönüşen Alanlardaki Yapıların Ruhsatlandırılmış Sayılması", *Ankara Barosu Dergisi*, C. 78, S. 2, 2020, s. 41.

¹⁰¹ <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, (Erişim Tarihi: 03.05.2023).

¹⁰² Mustafa Yılmaz, "Bozkır, İdari Durum", *Konya Ansiklopedisi*, s. 175.

¹⁰³ Ahmet Ay-Bilal Özel, "Bozkır İlçesi Turizm Altyapısı ve Yerel Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, *Bildiri Kitabı*, s. 1115.

üç kemerli Taş Köprü'dür. Osmanlı dönemi imar faaliyetleri ile ilgili olarak yukarıda bahsetmiş olduğumuz bu köprü, 2016'da restore edilerek koruma altına alınmıştır.¹⁰⁴ İlçe merkezinde yer alan diğer bir tarihî yapı da Taş Köprü'nün hemen karşısında yer alan Büyük Cami'dir. Mihrabı ahşap olan cami, XIX. yüzyıl eseridir. Bozkır'a bağlı taşra mahallelerinden Hisarlık'ta Asarlık Camisi ile Üçpınar'da Kurşunlu Cami de XIX. yüzyılda inşa edilen tarihî yapılarıdır.¹⁰⁵

Yurt genelinde tanınan ve Bozkır ile bütünleşen tahin imalathaneleri de ilçenin önemli ekonomik potansiyellerindedir. Bu noktada ilçe genelinde Bozkır merkezde bulunan Yukarı Mahalle ile taşra mahallelerinden olan Sorkun ve Dereköy'de tahin üretim tesisleri mevcuttur.¹⁰⁶ Bunlardan Kalaycıoğlu ve Tahin Dünyası adı ile bilinen tahin üretim tesisleri Bozkır merkezde bulunan Yukarı Mahalle'dedir.

Fotoğraf 2: Bozkır'da Bulunan Taş Evlerden Biri.

Sonuç

Antik Çağ'dan günümüze önemli bir yerleşim yeri olan Bozkır, Osmanlı devri boyunca demografik ve ticari açıdan gelişim göstermiştir. Bu anlamda Bozkır kazasının merkezi ittihaz edilen Siristad kasabası, Osmanlı devrinde, civarda işletilen maden ocağından elde edilen gümüş ve kurşunun imal edildiği bir yer olmuştur. Maden ocağı sebebiyle kasabaya madenci aileleri göç etmiş ve böylece kasaba daha da büyümüş ve ticari açıdan canlılık

¹⁰⁴<http://www.bozkir.gov.tr/tarihi-selcuklu-koprusu>;
<https://www.bozkir.bel.tr/joom/index.php/turizm-envanteri/category/15-tas-kopru>, (Erişim Tarihi: 17.02.2023).

¹⁰⁵ Özkan, 2010, s. 65-67.

¹⁰⁶ Emine Akçaözöğlü-Alpaslan Aliağaoğlu, "Bozkır (Konya) İlçesinde Tahin Üretimi: Özellikler ve Sorunlar", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 24, S. 41, 2019, s. 8.

kazanmıştır. Gayrimüslim madenci ailelerinin de yerleştiği kasabada XIX. yüzyıla kadar dükkân sayısı artmış ve imar faaliyetleri çoğalmıştır. Siristad kasabasının ortasında akan Çarşamba Çayı, Konya ovasını sulayan önemli akarsulardandır. Eski çağlardan beri varlığını sürdüren bu nehir, bugün KOP olarak bilinen projenin de ana mihenk noktasını oluşturmuştur.

XIX. yüzyıla kadar olan süreçte Bozkır'da bulunan eserler cami, mescit, medrese, mektep ve zaviye iken özellikle Tanzimat'tan sonra bunlar çeşitlenmiş ve hükümet konağı ile rüşdiye mektebi de bunlara dahil edilmiştir. Osmanlı devri boyunca Bozkır'ın küçük bir kasaba olarak varlığını koruması, büyük oranda Cumhuriyet devrinde de devam etmiştir. Çünkü mevki dağlıktır ve genişlemeye fazla müsait değildir. Bu anlamda imar faaliyetlerinin de sınırlı kalması doğal bir durum olarak karşılanmalıdır. Bozkır'da geçmişten günümüze ulaşan en önemli iki yapı, cami ve Taş Köprü olarak bilinen köprüdür. Cami'nin yapım tarihi XIX. yüzyıl gibi görünse de bu durum, muhtemelen ilk zamanlardan beri var olan merkezî caminin tamir ve yeniden yapılması sürecini göstermektedir. XIX. yüzyılda kasabadaki dükkân sayısı artmış olsa da kamu hizmet binaları sınırlı kalmış ve pek çok birim hükümet konağında faaliyet yürütmek zorunda kalmıştır. XX. yüzyıl başlarında hükümet konağının alt katında Ziraat Bankası, belediye, zabıta, nüfus ve şeri'ye daireleri hizmet vermektedir. Hatta hükümet konağındaki odalardan biri hapishane olarak kullanılmıştır. Bozkır'da üzerinde en fazla durulan konu, adı geçen hükümet dairesinin tamiri veya yeniden yapımı şeklinde tezahür etmiştir. Fakat Bozkır'daki yerel yönetim ve ahalinin bu talebi tam anlamıyla gerçekleşmemiş, kısmî tamiratlar dışında adı geçen hükümet konağı, köhne bir vaziyette kalmıştır. Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Mütareke Dönemi ve İstiklal Harbi yıllarındaki zor şartlar bunda etkili olmuştur. Cumhuriyet devrinde ülke genelinde olduğu gibi modern anlamda yürütülen imar ve bayındırlık faaliyetlerinden Bozkır da nasibini almıştır.

Bozkır'da eğitim kurumları olarak Tanzimat'tan sonra yapılan rüşdiye en önemli müessese olmuştur. Bu noktada pek çok kazaya kıyasla ahalinin rüşdiyeye gösterdiği rağbet dikkate şayandır. Bundan dolayı da rüşdiyenin genişletilmesi gündeme gelmiş, fakat bu da akim kalmıştır. Ayrıca rüşdiye binası zamanla tamire muhtaç hâle gelmiştir. II. Meşrutiyet devrinde Bozkır'daki rüşdiyenin bir an önce tamir edilmesi için belediye keşif yaptırmıştır. Fakat gerekli olan paranın sarfına izin çıkmamıştır. Bu yıllar Balkan harplerinin yapıldığı zor zamanlar olduğu için Bozkır'daki bu tarz tamir ve yeniden inşa faaliyetleri sekteye uğramıştır. Bozkır'da eğitim kurumlarındaki çeşitlilik Cumhuriyet döneminde artmıştır. 1929 yılında Bozkır Millet Mektebi eğitime başlamış, 1969 yılında da Bozkır Lisesi açılmıştır.

1904 yılında Bozkır kaza merkezi olan Siristad kasabasında ve bazı köylerde büyük bir sel felaketi yaşanmıştır. Bu selde kasaba ortasındaki tarihi köprü başta olmak üzere kasaba dışındaki ahşap köprü büyük oranda zarar görmüştür. Tamire muhtaç durumda olan cami ve hükümet dairesi de büsbütün harap hâle gelmiştir. Sel felaketi sebebiyle hükümet konağının zarar görmesinde yapının bulunduğu mevkinin çukur olması etkili olmuştur. Bunların tamiri veya yeniden inşası için pek çok keşif defterleri hazırlanmış, buna rağmen devletin içerisinde bulunduğu maddî olanaksızlıklar sebebiyle tamirat tam olarak yapılamamıştır. Sivil mimari kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer bir yapı çeşidi de Bozkır'daki geleneksel evler ve dükkânlardır. 1872 yılı kayıtlarına göre Siristad'da toplam 52 adet dükkân mevcuttur. Nüfus mübadelesi kapsamında 1924 yılında Bozkır'dan ayrılan Rumların evlerine Yunanistan'dan gelen Türkler yerleştirilmiştir. Bu tarihte Rumlardan kalan yaklaşık 25 ev oturulabilir vaziyettedir. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz doğal afetler Cumhuriyet devrinde de vuku bulmuştur. 1933 ve 1935 yıllarında Bozkır'da çıkan yangınlarda bazı dükkân ve haneler zarar görmüştür.

XIX. yüzyıl sonlarında Karaman'daki 30. Redif Alayı'na bağlı olan 4. Redif Taburu Bozkır'da konuşlanmıştır. Bozkır'daki askerî tesislerden olan silah deposu bu tabur için 1899 yılında yaptırılmıştır. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı yıllarında ikinci bir askeri deponun yapılması için harekete geçilmiştir. Bu noktada Bozkır halkı devreye girmiş ve ahalinin yardımları ile deponun yapımına başlanmıştır. Fakat bina tamamlanamamıştır. Bunun üzerine yarım kalan inşaatın Bozkır ahalisinin yardımları ile bitirilmesi ve ilkokul olarak hizmet görmesi için çalışmalar yürütülmüş ve adı geçen bina Maarif Nezaretine devredilmiştir. Diğer kamu binalarında da çeşitlenme Cumhuriyet devri boyunca devam etmiştir. İlk olarak 5 yataklı bir dispanser kurulmuş, 1950'lerde Bozkır Devlet Hastanesi hizmete girmiştir.

Bozkır'da bayındırlık faaliyeti içerisinde yer alan en önemli inşaa işi yol yapımı olmuştur. Konya valisi, 1891 yılında Teke sancağından Seydişehir, Beyşehir ve Bozkır'a giden Kesikbel yolunun tesviye edilmesi için keşif yaptırmıştır. Bahsedilen yol Bozkır-Alanya yolu olup başlangıçta "özel yollar" statüsüne alınmış ve emanet usulü ile yapım çalışmaları başlamıştır. Yol yapımında redif askerlerinden yararlanılmıştır. 1903 yılında redif askerlerinin silah altına alınması üzerine yol çalışması durdurulmuştur. Bu yolun tesviye edilmesini en fazla isteyen Alanya halkı olmuştur. Hatta bizzat yol açmada çalışmak istediklerini ifade etmişlerdir. Adı geçen yol için ihale yapılmış, fakat 1920 yılına kadar fazla bir ilerleme kaydedilmemiştir. 1921 yılında ise rantabl olmadığı ileri sürülerek yolun yapım çalışması durdurulmuştur. Bu tarihe kadar yolun ancak 20 kilometresi yapılabilmektedir. Bozkır'ı Akdeniz'e bağlayacak başka bir yol projesi Cumhuriyet devrinde

1850'li yıllarda gündeme gelmiş ve gecikmeli de olsa Bozkır-Akseki-Antalya yolu açılmıştır. Aynı yıllarda Akören-Bozkır-Seydişehir yolunun şose hâline getirilmesi vatandaşların da katkısı ile gerçekleşmiştir. Günümüzde Bozkır-Akören yolunun üçte ikilik kısmı asfaltlanmış, çevre ilçelere olan karayolu ağı güçlendirilmiştir. Fakat bugün dahi Bozkır'ın erişilebilirlik endeksi Konya'nın diğer ilçelerine göre düşük kalmıştır. Bu konuda acilen yapılması gerekenler bulunmaktadır. Her şeyden önce Bozkır-Sarıoğlan arasındaki ana yolun iyileştirilmesi gerekir. Ayrıca Bozkır-Akören yoluna işlevsellik verilmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Bozkır'ı Akseki üzerinden Antalya'ya bağlayan yolun bazı mevkilerinde de tesviye çalışmalarının yapılması gerekir. Hatta Konya'yı Akdeniz'e bağlayan yollardan biri olan Bozkır-Akseki-Manavgat yolunun tam anlamıyla iyi bir alternatif olması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Yaptığımız saha araştırmalarında gördüğümüz kadarıyla Bozkır merkezden kırsal mahallelere giden yolların iyileştirilerek tanzim edilmesi önem arz etmektedir. Bozkır şehrinin mevcut durumda çözülmesi aciliyet arz eden diğer bir problemi de Bozkır-Konya yolu ile ilgilidir. Konya yolunun Bozkır-Sarıoğlan arasının duble yol hâline getirilmesi gerekir. Bu konuda yeterli alanın olduğu ve şartların buna uygun olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Bozkır-Akören yolundaki asfaltlama çalışmalarının da bir an önce bitirilmesi, ilçeler arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde etkili olacaktır. Ayrıca eskiden köy statüsünde olan Boyalı, Koçaş, Gündüğüm ve Ferhatlar adlı yerleşim yerlerinin yeni kanunda adları zikredilmemektedir. Bu durum, adı geçen yerleşim yerlerinin tarihsel kimliklerinin de unutulmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla bu 4 yerleşim yerinin mahalle olarak teşkilatlandırılması tarihsel ve sosyolojik açıdan zaruridir.

Sonuç olarak Bozkır'daki imar ve bayındırlık faaliyetlerinde ahalinin katkıları yüksek düzeyde olmuştur. Bu katkının özellikle eğitim kurumlarının inşaa ve kurumsallaşması ile yol yapım çalışmalarında gerçekleştiği görülmüştür. Cumhuriyet devrine köhne ve alt yapısız bir şekilde giren Bozkır, bu dönemdeki yenilenme ve inşaa faaliyetleri kapsamında modern anlamda yeniden imar edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı devri boyunca küçük bir kasaba olarak kalan Bozkır, Cumhuriyet devri boyunca geçirdiği imar faaliyetleri sonucu bugün modern bir çehreye kavuşmuştur.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Cevdet Tasnifi, Belediye Evrakı (C.BLD.) 54-2665.

Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d.) 9892.

Cevdet Tasnifi, Darphane Evrakı (C. DRB.) 43-2141.

Nüfus Defterleri (NFS.d.) 7363; 3316.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD) 1706-25; 2720-6; 1705-3.

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (MF. MKT.) 12-25.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi Evrakı (MF.İBT.) 22-94; 22-94; 396-8; 396-8; 396-8; 48-79.

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (DH. MKT.) 1003-54; 2594-84; 2438-38; 1849-89; 2469-54.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM.) 163-23; 72-52; 72-52.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.) MKT. MHM) 9-37.

Maliye Nezareti Emlâk-ı Emiriye Müdüriyeti Evrakı (ML. EEM.) 1178-35; 1193-16; 817-63; 1047-14; 1336-18.

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH. MB. HPS.) 3-20; 42-19.

Babıalî Evrak Odası Evrakı (BEO.) 2117-158729; 2369-177618; 2354-176528; 2741-205510; 3876-290638; 1374-102990; 1932-144897.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. 272-0-0-12/ Muhacirin/ 48-91-28.

BCA. 272-0-0-11/ İskân/19-91-14.

BCA. 30-10-0-0/ Muamelat Genel Müdürlüğü/ 120-854-11.

BCA. 30-10-0-0/ Muamelat Genel Müdürlüğü/ 120-855-19.

Salnameler

Konya Vilayeti Salnamesi, Def'a 18, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1302.

Konya Vilayeti Salnamesi, Def'a 9, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1293.

Konya Vilayeti Salnamesi, Def'a 6, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1290.

Konya Vilayeti Salnamesi, Def'a 5, Konya Vilayeti Matbaası, Konya 1289.

Konya Vilayeti Salnamesi, Def'a 1, Konya Vilayeti Litografya Matbaası, Konya 1285,

Konya Vilâyeti Salnamesi, Cihan Matbaası, İstanbul 1332, s. 217.

Konya Vilâyeti Salnamesi, Defa 29, Sene-i Maliye, Konya 1322, s. 102.

Konya Vilâyeti Salnamesi, Defa 27, Konya 1314, s. 148.

Kitap, Tez ve Makaleler

Akçaözoğlu, E.-Aliağaoğlu, A. (2019). "Bozkır (Konya) İlçesinde Tahin Üretimi: Özellikler ve Sorunlar", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 24, S. 41, s. 1-14.

- Altun, S.-Altun, Ö. (2016). "İsaura Antik Kenti Ostotekleri", *SÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36, s. 497-506.
- Ay, Ahmet-Özel, B. (2016). "Bozkır İlçesi Turizm Altyapısı ve Yerel Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, Bildiri Kitabı, ed. Hasan Bahar vd., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 1109-1118.
- Bağcı, Ö. (2019). *Demokrat Parti Döneminde Konya (1950-1960)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Bahar, H. (2016). "Antik Dönemde Bozkır Jeopolitiği", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, Bildiri Kitabı, ed. Hasan Bahar vd., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 1-32.
- Bahar, H. (1994). "Konya Çevresi Tarih Araştırmaları-1: Hititlerden Romalılara Kadar İsauria Bölgesi", *SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 9-10, s. 219-246.
- Birkan, G.-Ortaylı İ. (1984). "Söyleşi: Osmanlı'dan Bugüne Hükümet Konakları", *Mimarlık Dergisi*, S. 5, s. 3-15.
- Kaya, Y.-Çakır, M. (2016). "Konya Örneğinde Harf İnkılabı'nın Uygulanışı ve Millet Mekteplerinin Faaliyetleri (1928-1935)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 6, s. 1617-1635.
- Muşmal, H. (2007). "Konya Vilayetinin İslahı ve İmarı Hakkında 9 Eylül 1880 Tarihli Bir Lâyiha", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, s. 119-134.
- Özata, M. (2016). "Bozkır İlçesinde Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, Bildiri Kitabı, ed. Hasan Bahar vd., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 1169-1177.
- Özdemir, S. (2020). "6360 Sayılı Kanun Kapsamında Köyden Mahalleye Dönüşen Alanlardaki Yapıların Ruhsatlandırılmış Sayılması", *Ankara Barosu Dergisi*, C. 78, S. 2, s. 37-75.
- Özkan, N. (2010). *Bozkır İlçe Merkezi'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Sarıköse, B. (2016). "XIX. Yüzyıl Bozkır Ticaretinde Gayr-i Müslim Tüccarlar", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, Bildiri Kitabı, ed. Hasan Bahar vd., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 383-392.
- Şafakcı, H. (2013). *Bozkır'da Madencilik (1776-1839)*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.

- Şafakcı, H. (2014). “Konya’nın Bozkır İlçesindeki Şeyh Musa Zaviyesi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 12, s. 237-255.
- Şafakcı, H. (2015). *Bozkır Kazası Vakıfları XV.-XX. Yüzyıllar*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya.
- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C.10, TTK, Ankara.
- Taşbaş, H. (2019). *Bozkır Kazasında Modern Eğitim Kurumları ve Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1876-1938)*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Tekin, A. (2015). *Bozkır ve Köylerindeki Camiler*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Toptaş, R. (2016). “Bergama Hükümet Konağı Örneğinde II. Abdülhamid Dönemi Hükümet Konakları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 47, s. 411-428.
- Tosun, R. (2013). *1256 (1840) Tarihli Bozkır Temettüat Defteri*, Palet Yay., Konya.
- Yazıcı, N. (2010). “Amasya’daki Hükümet Konağı Binaları”, *Sanat Dergisi*, S. 18, s. 91-105.
- Yılmaz, M. (2016). “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bozkır Kazasında Nüfus Hareketleri”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, *Bildiri Kitabı*, ed. Hasan Bahar vd., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 1373-1384.
- Yılmaz, M. (2016). “Bozkır Lisesi’nin Bozkır’a ve Bozkırlıya Kazandırdıkları”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*, *Bildiri Kitabı*, ed. Hasan Bahar vd., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 1045-1062.
- Yılmaz, M. (2011). “Bozkır, Helenistik ve Roma Çağı”, *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya, s. 172-178.
- Yılmaz, M. (2011). “Bozkır, İdari Durum”, *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya, s. 174-178.
- Yılmaz, M. (2011). “Bozkır, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya, s. 174-178.
- Yörük, D. (2006). “Karaman Eyâletinde Osmanlı Timar Düzeninin Tesisi (1483)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 40, s. 177-202.

Resmî Raporlar

Bozkır İlçe Raporu, Haz. Mevlâna Kalkınma Ajansı, Konya 2014.

Bozkır İlçe Raporu, Haz. Mevlâna Kalkınma Ajansı, Konya 2019.

Konya İli 2021 Yılı Çevre Durum Raporu, Haz. Konya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Çed ve Çevre İzinlerinden Sorumlu Şube Müdürlüğü, Konya 2022.

Gazeteler

Milliyet, 14 Eylül 1953; 16 Eylül 1953.

Vakit, 3 Birinci Teşrin 1933.

Yeni Meram, Sayı 325, 27 Temmuz 1951; Sayı 342, 13 Ağustos 1951.

Yeni Konya, Sayı 6668/192, 1 Haziran 1967; Sayı 1512, 31 Ağustos 1853.

İnternet Kaynakları

<http://www.bozkir.gov.tr/tarihi-selcuklu-koprusu> (Erişim Tarihi: 17.02.2023).

<https://www.bozkir.bel.tr/joom/index.php/turizm-envanteri/category/15-tas-kopru>, (Erişim Tarihi: 17.02.2023).

<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, (Erişim Tarihi: 03.05.2023).

<chromeextension://efaidnbmnmbpcajpcglclefindmkaj/https://konyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/86674/0/aile-sagligi-merkezleripdf.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.02.2023).

https://bozkirihl.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_9626116.html, (Erişim Tarihi: 27.05.2023).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm>, (Erişim Tarihi: 03.06.2023).

<https://konya.mgm.gov.tr/istasyonlar.aspx>, (Erişim Tarihi: 17.05.2023).

<https://www.bozkir.bel.tr/joom/index.php/bozkir/bozkir-a-ulasim>, (Erişim Tarihi: 17.06.2023).

**ESKİŞEHİR VE ÇEVRESİNDE YAZILI BASINA
YANSIYAN ŞİDDET OLAYLARI (1928-1939)***
VIOLENT INCIDENTS REFLECTED IN THE WRITTEN PRESS
IN ESKİŞEHİR AND ITS SURROUNDINGS (1928-1939)

Volkan MARTTİN**

Melih ÖZKAN***

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Ocak 2024

Kabul: 13 Mart 2024

Article Info

Received: January, 16, 2024

Accepted: MArch, 13, 2024

Öz

Şiddet insanlık tarihinin her döneminde yer almış bir kavramdır. Toplumlar zaman içerisinde hayatın farklı alanlarındaki sorunlara çözüm bulsa da şiddet varlığını her zaman sürdürmüştür. Şiddet olayları bize gerçekleştiği döneme dair önemli bilgiler sunmaktadır. İnsanların yaşayış biçimleri, suça başvurma nedenleri, ekonomik durumları, özel ihtiyaçları gibi çeşitli konularda fikir verir. Bu olaylar aynı zamanda dönemin toplumsal sorunlarına da ışık tutmaktadır. Şiddetin gerçekleşmesi için bir yaşam alanı gerekmektedir. Bu yaşam alanı yeri geldiğinde bir köy, kasaba veya şehir olmuştur. İnsanların birbirleriyle en fazla etkileşime geçtikleri yerler şehirlerdir. Şehirler toplumun oluşturduğu yaşam biçimi dâhilinde varlığını sürdürmüş, toplumlar da şehirlerin dinamikleri doğrultusunda hayatlarına yön vermiştir. Bir şehir zaman içerisinde farklı etkenlerden dolayı değişime uğrayabilir. Eskişehir aldığı göçler ve kurulan fabrikalar sayesinde hızla gelişmiştir. Bu gelişim beraberinde asayiş sorunlarının artmasına neden olmuştur. Şehrin yaşam kalitesini azaltan, refahını bozan, endişe ve korku iklimi yaratan olayların çoğu şiddete dayanmaktadır. Bu makalede 1928-1939 yılları arasında gazetelerde yer alan Eskişehir ve çevresindeki şiddet olayları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Asayiş, Haber, Suç, Cinayet.

* Bu makale, Doç. Dr. Volkan Marttin danışmanlığında yürütülen "Eskişehir ve Çevresinde Asayiş Olayları (1928-1939)" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Söz konusu tez çalışması, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SYL-2023-2703 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi; İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi; Tarih Bölümü; vmarttin@ogu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4264-4838; Eskişehir-Türkiye.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi; Sosyal Bilimler Enstitüsü; T.C. Tarihi; m.ozkan2696@gmail.com; ORCID: 0009-0005-7641-3770; Eskişehir-Türkiye.

Abstract

Violence is a concept that has permeated every era of human history. Despite societies finding solutions to various problems in different aspects of life over time, violence has consistently endured. Incidents of violence provide significant insights into the period in which they occur. They enable us to gain understanding on various aspects such as people's lifestyles, their motives for committing crime, their economic situations and specific needs. Additionally, these incidents shed light on the societal issues of the era. The occurrence of violence necessitates a living space, which at times has been a village, town, or city. Cities, where people interact the most, have sustained their existence within the lifestyle created by the society, and societies, in turn, have shaped their lives in accordance with the dynamics of cities. A city can undergo changes over time due to various factors. Eskişehir has experienced rapid development due to migrations and the establishment of factories. This development has led to an increase in public order issues. Most of the events that reduce the city's quality of life, disrupt its well-being, and create a climate of anxiety and fear are based on violence. This article examines incidents of violence in Eskişehir and its surroundings reported in newspapers between 1928 and 1939.

Keywords: Migration, Public security, News, Crime, Murder.

Giriş

Bir şehrin tarihsel süreçte geçirdiği değişim o şehrin insanlarını da etkilemektedir. İlk uygarlıklardan günümüze kadar bölgedeki her oluşum şehirde ve insanında bir iz bırakmıştır. Toplum bu izlerden oluşmaktadır. Şehre gelen göçler bölgede yaşanan savaşlar yeni bir devletin kurulması bu izleri derinleştirir. Toplumun uzun yıllar boyu süren bu dinamiklerden ayırmak mümkün değildir. Bu nedenle şehri kısaca tanımak bahsedilecek olayların içerisindeki şahısların ve yerlerin anlaşılmasına ve arada bir bağ kurulmasına yardımcı olabilir.

Eskişehir insanlık tarihi boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Eskişehir’de Porsuk kültürü M.Ö. 5800-5500 tarihlerine kadar uzanmaktadır. Bu bölgede Kanlıtaş en eski yerleşim yeri olarak bilinmektedir. Zaman içerisinde Hitit ve Frig uygarlıklarının da hâkimiyetinde bulunan Eskişehir bu medeniyetlerin kültürel izlerini taşımaktadır.¹ Daha sonra sırasıyla Pers, Roma ve XII. yüzyıldan itibaren Selçukluların egemenliği bu topraklarda hüküm sürmüştür.² Batı Anadolu’da uç beyliği olarak

¹ Ali Umut Türkcan, “Tarih Öncesinden Friglere Kadar Eskişehir”, *Eskişehir: Kökleri Derinde Yepyeni Bir Şehir*, Kırmızı Yay., İstanbul 2017, s. 16-17; Özlem Çakar-Kılıç, “Orta Porsuk Havzası’nda İlk Tunç Çağı: Sulak Peyzajların Demircihöyük Yerleşimine Olası Etkileri Üzerine Çok Yönlü Bir Değerlendirme”, *OLBA*, Cilt XXXI, 2023, s. 3.

² Suzan Albek, *Dorylaion’dan Eskişehir’e*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1991, s. 36-95.

faaliyetlerine başlayan Osmanlı Devleti Osman Bey'in öldüğü zaman Eskişehir ile Bursa ovası arasındaki bölgede hâkimiyeti tesis etmiştir.³ Zaman içerisinde Asya ve Avrupa kıtalarına yayılmış olan Osmanlı Devleti büyük bir coğrafyada egemenliğini sürdürmüştür. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşlar, farklı bölgelerde çıkan isyanlar, bağımsızlık hareketleri, Türkler üzerindeki Bulgar ve Rus baskısı gibi sorunlar yaşam şartlarını zorlaştırmıştır.⁴ Bu bölgelerdeki kaotik durum tebaanın Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Eskişehir ve çevresi de bu bölgelerin içinde yer almıştır. Bu doğrultuda Eskişehir'e bilinen ilk göç dalgası, 1859-1860 yıllarında Kafkasya'dan olmuştur.⁵ Devam eden süreçte farklı tarihlerde Eskişehir'e gelen göç dalgaları günümüzdeki toplumsal yapıyı şekillendirmiştir.

Eskişehir için bir diğer önemli etken de demiryolu olmuştur. Anadolu'da demiryolu imtiyazı için Fransa, İngiltere ve Almanya girişimlerde bulunmuştur. Fransa ve İngiltere'nin Almanya'ya oranla daha büyük bir siyasi tehlike oluşturacağı düşünülen Osmanlı Devleti bir Alman kuruluşu olan Deutsche Bank ile antlaşmıştır. Osmanlı hükümeti 15 Şubat 1893 tarihinde Eskişehir-Konya hattının imtiyazını şirkete vermiştir. Faaliyete başlayan demiryolu ekonomik olarak birçok fayda sağlamıştır. Ulaşımın kolaylaşması ve malların hızlı bir şekilde sevk edilebilmesi tarımsal üretimi dolayısıyla vergi gelirlerini arttırmıştır. 1893-1911 tarihleri arasında Ankara, Eskişehir ve Konya sancaklarından gönderilen meyve, sebze ve hububat miktarı 10 kat artmıştır. Demiryolu bu bölgelerdeki yaşam şartlarının iyileşmesine vesile olmuştur. Yeni gelen göçmenler demiryolu etrafına yerleştirilmiş böylece ekonomik verim arttırılmak istenmiştir.⁶ Eskişehir demiryolunun gelmesiyle bu değişimlerden etkilenmiştir. Ulaşım olanaklarının genişlemesi şehrin gelişmesine, iş imkânlarının çoğalmasına ve nüfusun artmasına yardımcı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi sonucu işgal kuvvetlerinin Anadolu'ya gelmesiyle Kurtuluş Savaşı'na giden süreç başlamıştır. Eskişehir savaş döneminde stratejik bir konumda bulunmuştur. 6 Ocak 1921 ile 11 Ocak 1921 tarihleri arasında süren Birinci İnönü Savaşı, 23 Mart 1921 ile 1 Nisan 1921 tarihleri arasında süren İkinci İnönü Savaşı, 10 Temmuz 1921 ile 25 Temmuz 1921 tarihli Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri

³ Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, Cilt 71, Sayı: 261, 2007, s. 479.

⁴ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK, Ankara 1994, s. 132-149.

⁵ Necdet Tunçdilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, İstanbul 1953, s. 202-203.

⁶ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1981, s. 82-102.

bölgenin önemini göstermiştir.⁷ Kurtuluş Savaşı sonucunda işgalci kuvvetler Anadolu'dan çıkarılmış Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığı da bu süreçte sona ermiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Eskişehir halkı savaş sürecinde kahramanca mücadelesiyle daha sonra ise ülkenin kalkınması için gösterdiği özveriyle çalışmayla öne çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Eskişehir için söylediği şu söz bu durumu en açık şekilde ifade etmektedir: "Eskişehir'i ve Eskişehir halkını çoktan tanırım... Eskişehir halkı, içinde ve yakınında düşman kuvveti mevcut olduğu ve bizim de elimizde kuvvet bulunmadığı zaman çok büyük vatanperverlik, milliyetperverlik ve azm ü celâdet göstermiştir."⁸

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik hedef sanayi alanının genişletilmesi olmuştur. Devlet ekonomi alanında özel girişimleri desteklerken bunların yeterli bulunmadığı veya özel sektör için kârlı olmayan alanlarda kendi girişimlerini yapmıştır.⁹ 31 Aralık 1925 tarihinde Zaire Borsası ve Eskişehir Ticaret Borsası kurulmuştur. 1926 yılında Tayyare Bakım Atölyesi çalışmaya başlamıştır. 1927 yılında Eskişehir Bankası, Kurt Kiremit ve Aslan Kiremit fabrikaları açılmıştır. 1928 yılında Cer ve tamir atölyeleri TCDD kurumuna devredilmiştir. 1929 yılında Eskişehir Devlet Hastanesi faaliyete geçmiştir. 5 Aralık 1933 tarihinde Eskişehir Şeker Fabrikası işletmeye açılmıştır. Devlet sadece yeni fabrikalar kurmakla yetinmemiş aynı zamanda kapatılmak üzere olan şirketleri de almak istemiştir. Eskişehir'de telsiz ve telefon üretimi yapan Siemens Şirketi işsizlik sonucu kapatılmak istenince devlet bu şirketin yeterli bütçe varsa ordu tarafından satın alınmasına karar vermiştir.¹⁰ Kurulan fabrikalar genişletilmiş yurt dışından yeni makineler ve deneyimli insanlar getirilmiştir. Şartların iyileştirilmesi iş olanaklarının çoğaltılması üretimin artırılması ve deneyimli eleman yetiştirmek için girişimler yapılmıştır.¹¹ Devletin ve özel teşebbüsün yaptığı ekonomik hamleler halka farklı alanlarda iş imkânı sunmuştur. Sanayileşme ülkenin ekonomik anlamda büyümesiyle beraber topluma fayda sağlayan unsurların oluşmasına ve gelişmesine vesile olmuştur. Sağlık,

⁷ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi 3. Kısım*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 1999, s. 145 vd.; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4. Kısım*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1974, s. 364 vd.; Volkan Marttin, *Zilkade 1339*, Gazi Kitabevi, Ankara 2019, s. 168.

⁸ *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Yay. Haz.: Arı İnan, 2 bs., TTK, Ankara 1996, s. 25.

⁹ Ahmet Kal'a, "Cumhuriyet Ekonomisinde İlk Dönem Gelişmeler (1923-1939)", *Yeni Türkiye* C. 5, yy. ty., s. 3305-3311.

¹⁰ BCA, 30.18.1.2/21.50.8, Tarih: 09.07.1931.

¹¹ BCA, 30.10.0.0/153.80.12, Tarih: 24.12.1936; BCA, 30.18.1.1/30.51.12, Tarih: 12.08.1928; BCA, 30.18.1.2/19.22.8, Tarih: 01.04.1931; BCA, 30.18.1.2/39.67.11, Tarih: 18.09.1933; BCA, 30.18.1.2/74.32.4, Tarih: 20.04.1937; BCA, 30.18.1.2/77.69.3, Tarih: 28.07.1937.

eğitim, savunma, sosyal hizmetler, belediyecilik alanları gelişmiş; otoyol, demiryolu, elektrik, su gibi gereksinimler karşılanmıştır.

Sanayileşme süreci toplumda işçi sınıfının çoğalmasını sağlamıştır. Yeni toplum düzeninde görevler, sorumluluklar, kurallar ve haklar artmıştır.¹² Sanayileşmenin etkisiyle şehirdeki iş olanaklarının çoğalarak çeşitlenmesi, kırsal alanda yaşayan insanların şehrin fırsatlarından yararlanmak amacıyla kente göç etmesine sebep olmuştur. 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre Eskişehir'in kent kısmında yaşayanların sayısı 41.327, kır kısmında yaşayanların sayısı ise 112.868'dir. 1950 yılında yapılan nüfus sayımına göre kent kısmında yaşayanlar 100.724 kırsal kesimde yaşayanlar ise 175.440'tır.¹³ Sayılardan anlaşılacağı üzere kent nüfusunda büyük artış olmuştur.

Büyümekte ve gelişmekte olan şehir, nüfusun artmasıyla birlikte asayiş sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Kırsal alandan şehre yapılan göçler de suçun artma sebepleri arasındadır. Şehre gelen insanlar kültür, bilgi, teknoloji gibi farklar nedeniyle buradaki yaşama uyum sağlayamadığı zaman toplumla arasında iletişim sorunları meydana gelmiştir. Bu sorunların çözülemediği durumda sosyal ilişkiler zedelenmiştir. Toplumdan dışlanan bu kişilerin suç işlemeye daha meyilli olduğu söylenebilir.¹⁴ Asayiş sorunlarında en önemli etkenlerden birisi de şiddettir. Şiddet geçmişten günümüze hayatın birçok alanında yer almaktadır. Türk Dil Kurumu şiddeti birden fazla şekilde tanımlamıştır. Şiddet bir hareketin, bir gücün derecesi olarak tanımlanabildiği gibi karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma şeklinde de söylenebilir. Diğer anlamları hız, kaba güç, sertlik olarak belirtilmiştir.¹⁵ Şiddet hayvanlarda ve insanlarda gözlemlenen bir davranıştır. Hayvanlar şiddeti avlanmada bölge hâkimiyetinde yavrusunu korumada çiftleşmek istediği dişi için başka bir erkekle mücadelede ve sürülerde lider olmak amacıyla kullanmıştır. Bunun dışında görülen şiddet eğilimi ise patolojik sebeplerle açıklanabilir. İçgüdüsel olan bu özellikler ilk insanlardan günümüze kadar geçerli olmuştur fakat insan grupları genişledikçe ve zekâ daha da geliştikçe içgüdüsel çıkarımlar kişilere zarar vermeye başlamıştır. Bu nedenle içgüdüsel olan özellikler zamanla azalmıştır. Şiddetin buradan sonraki yolculuğu psikolojik alanda yapılan çalışmalarla açıklanabilir. Şiddet ve saldırganlık konusunda üç farklı yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Davranışçı ya da

---

¹² Erdiç Yazıcı, "Türk Sosyo-Kültürel Yapısında Gözlenen Değişmeler: Karmaşık Bir Dönüşümün Hikayesi", *Yeni Türkiye*, C. 3, yy. ty., s. 1838.

"Eskişehir", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 4, Anadolu Yay., İstanbul 1982, s. 2885.

¹⁴ Mustafa T. Yücel, *Türk Ceza Siyaseti ve Kriminolojisi*, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara 2007, s. 17-18.

¹⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. 2, 8. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 2093.

yeni davranışçı kuramlar şiddete neden olan unsurların kısıtlamalardan kaynaklandığını ifade ederler. Bu kısıtlamalar en basit haliyle yiyecek içecek veya hareketten yoksun bırakılmak şekliyle örneklenebilir. Bir başka kuram ise saldırgan davranışların ortaya çıkmasında kişilerin çevreden örnek alarak öğrenmesine dayanmaktadır. Genç yaşta suça karışan bazı kişilerin çocukluklarında aile içi şiddet gördükleri öğrenilmiştir. Bir başka kurama göre saldırganlık durumu huzursuzluktan kaynaklanmaktadır. J. Dollard'a ait olan bu kuram huzursuzluğun boyutuna göre şiddetin boyutunun da arttığını iddia eder. Şiddet huzursuzluğun kaynağına yöneltilir. Huzursuzluğun kaynağına ulaşamıyor ise şiddet dolaylı bir tarafa veya öznenin kendisine yöneltilir.¹⁶ Kişinin veya kişilerin uyguladığı şiddet fiziksel, duygusal, cinsel, sözel, temsili ya da bilişsel şekilde görülebilir. Şiddet işlevsel olarak korkutma, sindirme, baskı, eziyet, cezalandırma, başkaldırı ve öldürme şeklinde sınıflanabilir.¹⁷ Tarih boyunca benzer nedenlerden şiddet olayları sürekli meydana gelmektedir. Şiddet zamanla şekil değişirse de hayatın içerisinde hep yer almıştır. Eskişehir ve çevresine bakıldığında şiddet olaylarının zaman zaman gazetelere yansıdığı görülmüştür. 1928-1939 tarihleri arasında bulunabilen bütün gazeteler tarandığında ortaya çıkan şiddet olaylarını belirli parametreler ile sınıflandırmak haberleri incelemek açısından yararlı olacaktır.

Alkol ve Şiddet

İnsanlar normal şartlarda olaylara karşı sükûnetini koruyabilmesine rağmen vücuda zararı olan maddelerin etkisindeyken tepkileri farklılaşabilir. Alkol kişilerde olaylara karşı gösterilen tepkinin büyüklüğünü arttırabilir. 3 Nisan 1934 tarihli Akşam Gazetesi'nin haberine göre Ahmet isminde bir şahıs arabaya binmek için şoför ile pazarlık yapmaya başlamıştır. Alkolün etkisiyle bağırma başlayan Ahmet yakınlarında bulunan mahalle bekçisi tarafından sakin olması için uyarılmıştır. Ahmet bu uyarı sebebiyle sinirlenmiş tabancasını çıkarıp ateş etmiştir. Asrî sinemada bulunan insanlar silah sesini duyunca yangın var diye düşünerek sokağa çıkmıştır. Ahmet tabancasının dokuz mermisini harcamış sonra tekrar doldurmuş hastaneye doğru giden köprüde durup etrafa ateş etmeye devam etmiştir. Bölgede bulunan insanlar mermilerden kaçınmak için yerlere yatmıştır. Kaçınırken yaralananlar da olmuştur. Mermileri biten Ahmet kaçmaya başlamış fakat elektrik santrali civarında polisler tarafından yakalanmıştır. Olay esnasında tabanca ile yaralanan olmamıştır.¹⁸ 5 Haziran 1934 tarihli Sakarya Gazetesi'nin haberine göre İslam oğlu Nusret isimli mesleği elektrikçilik olan bir şahıs uzun

¹⁶ Yves Michaud, *Şiddet*, İletişim Yay., İstanbul 1991, s. 64-70.

¹⁷ Cem Doğan, "*Kanını İçeceğim*" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bireysel Şiddetin ve İstemi Öldürmenin Tarihçesi (1858-1938)*, Kitabevi Yay. İstanbul 2022, s. xi.

¹⁸ *Akşam*, 3 Nisan 1934, s. 2.

zamandır alkol bağımlısıdır. Kır gezisinde arkadaşı Gaffar oğlu Yusuf ile içki içen Nusret beraber eve dönmüştür. Evde içmeye devam ederlerken Nusret ortada bilinen bir sebep yokken Yusuf'a bıçak ile saldırmıştır. Saldırganın annesi Teslime Hanım olaya müdahale etmek isteyince Nusret ona da tabanca ile ateş etmiştir. Yusuf olay yerinde can vermiştir. Teslime Hanım ise hastaneye kaldırılmıştır. Nusret tutuklanmıştır.¹⁹ Alkol sadece şiddet uygulamaya değil ona maruz kalmaya da sebep olabilir. 25 Eylül 1935 tarihli Son Posta Gazetesi'nin haberine göre Edip isimli bir şimendifer ameleşi gece vakti sarhoş bir şekilde Hayri Mahallesi'nde 60 yaşında Emine isimli bir kadının penceresine devrilmiştir. Dışarı çıkan Emine Edip'in kafasına tahta parçasıyla vurmuştur. Hastaneye kaldırılan yaralı ifadesi alınmadan vefat etmiştir. Emine ise tutuklanmıştır.²⁰ Bazı olaylar yaşandıkları an gazeteye aktarıldığı gibi bazıları da mahkemeye ulaştıktan sonra aktarılmıştır. Örneğin, 19 Mayıs 1937 tarihli Akşam Gazetesi'nin haberine göre bir cinayet vakasının kim tarafından işlendiğini öğrenmek amacıyla yapılan mahkemede olayın iddianamedeki şekli aktarılmıştır. Arabacı Rasim küçük Mehmet isimli arkadaşıyla istasyonun önünde karşılaşmıştır. İki arkadaş yakınlardaki bir meyhaneye gitmiştir. Bunları gören Şaban, Fehmi ve Tefvik isimli şahıslar masaya katılmıştır. Gece yarısına kadar içkiler içilmiş eğlenceye devam etmek için küçük Mehmet'in evine gidilmesine karar verilmiştir. Bu esnada Şaban gruptan ayrılmıştır. Geride kalan dört kişi Sarı İsmail'in arabasına binerek yola çıkmıştır. Yolda Rasim ile Fehmi kavga etmeye başlamış bu sırada Fehmi arabadan düşmüştür. Kunderasının teki ile şapkası arabada kalan Fehmi istasyona doğru yürümüş ve onlardan ayrılan Şaban'a durumu anlatmıştır. Beraber eşyalarını almak için küçük Mehmet'in evine yönelmişlerdir. Eve vardıklarında kapıya küçük Mehmet çıkmıştır. Konuşma esnasında tekrar kavga başlamıştır. Beş arkadaş birbirleriyle yarım saat boyunca kavga etmiştir. Bir ara Rasim'in kanlar içerisinde yerde yattığı fark edilmiş hastaneye kaldırılmış fakat kurtarılamamıştır. Mahkemede görüşülen dava sırasında Rasim'in katilinin kim olduğu hakkında soruşturma yapılmıştır. Şüpheliler sorguya çekilmiş fakat herkes kendisinin masum olduğunu savunmuştur. Mahkeme davayı başka bir güne ertelemiştir.²¹ 6 Mayıs 1939 tarihli Yeni Gazete'nin haberine göre Güllük Mahallesi'nden üç sarhoş arkadaş tepe olarak bilinen yere gitmiştir. İsimleri Yakup Oktay, Halil Pervane ve Cihat Kaya olan bu şahıslar Veli Karadana adlı kişiye denk gelmiş ve kendilerine kadın bulmasını söylemişler. İstek neticesinde kavga çıkmış ve Veli üç kişiyi yaralamıştır.²² Alkol bağımlılık yaratan maddeler arasında

¹⁹ *Sakarya*, 5 Haziran 1934, s. 1.

²⁰ *Son Posta*, 25 Eylül 1935, s. 1.

²¹ *Akşam*, 19 Mayıs 1937, s. 5.

²² *Yeni Gazete*, 6 Mayıs 1939, s. 1.

şiddet ile en çok ilişkilendirilen maddedir. Tıp alanında bu bağlantı hakkında net sonuçlara varılamasa da araştırmalar bazı olası sonuçları ortaya koymuştur. Alkol kişinin muhakeme yeteneklerini azalttığı gibi beyinde saldırgan tavır sergilememizi sağlayan bölgelerin kilidini açar. Yani normal şartlarda gösterilmeyen tepkiler alkol etkisi altındayken gösterilebilir. Alkol beynin yargı sistemini bozmakta ve gelen verilerin yanlış yorumlanmasına sebep olmaktadır. Çoğu çalışma normal şartlarda şiddete meyilli olan kişilerin alkol kullandıkları zaman daha fazla şiddete başvurduğunu göstermektedir.²³

İnsan İlişkileri ve Şiddet

Akrabalık ilişkilerinde anlaşmazlıklar ortaya çıkınca şiddete başvurulduğu görülmektedir. 16 Mart 1931 tarihli *Yarın Gazetesi*'nin haberine göre Eskişehir itfaiye kumandanı olan Hıfzı Bey kayınbiraderi Ahmet'i öldürmüştür. Cinayetin sebebinin aile ile alakalı olduğu söylenmiştir.²⁴ 4 Ağustos 1932 tarihli *Son Posta Gazetesi*'nin ve 5 Ağustos 1932 tarihli *Milliyet Gazetesi*'nin haberlerine göre Berlin sefaretı sabık tercümanlarından olan İbrahim Efendi geçmiş bir zamanda Berlin'den Eskişehir'e şimendifer fabrikasında kazancı ustası olan damadı Cuma Efendi'ye 3.000 lira civarında bir para göndermiştir. İbrahim Efendi, Eskişehir'e gelince bu parayı defalarca geri istemiş fakat alamamıştır. Cuma Efendi'nin ise sarhoş olduğu zaman kayınpederi, kendi ailesi ve çocuklarına şiddet uyguladığı söylenmiştir. İbrahim Efendi bir gece herkesin uykuda olduğu vakit kazma ile damadının kafasına ve diğer bölgelerine darbeler indirmek suretiyle onu öldürmüştür. Bu fiili işleyerek 69 yaşında katil olan kayınpeder İbrahim Efendi yakalanmıştır.²⁵ 4 Eylül 1932 tarihli *Son Posta Gazetesi*'nin ve 5 Eylül 1932 tarihli *Milliyet Gazetesi*'nin haberlerine göre Şimendifer idaresinde çalışan Mustafa isimli kişi bir tarla kiralamıştır. İki yıldır Mustafa'nın yardımcılarıyla geçinen Arap Abdullah isminde bir eniştesi vardır. İddialara göre tarla ona emanet edilmiştir. Arap Abdullah tarladan topladığı sebzeleri pazarda satmış paraları Mustafa'ya vermemiştir. Süreç kavgaya dönüşünce Arap Abdullah bıçağıyla Mustafa'yı ağır bir şekilde yaralamıştır.²⁶ Aile içi şiddetin ortaya çıkışında farklı nedenler olabilir. Aile içerisindeki bireyler birbirlerinin davranışlarına karışma hakkını ellerinde bulundurlar. Yaşantılarına doğrudan müdahale edilmesi zaman içerisinde anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olabilir. Aile toplumun geneline göre sosyal kontrolden uzak ve kapalı bir alan olduğu

²³ Ayşegül Tosuner Sevinç, *Alkol ve Madde Bağımlılıklarında Şiddet Sıklığı ve Şiddet Özelliklerinin Kontrol Grubu İle Karşılaştırılması*, Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 52-53.

²⁴ *Yarın Gazetesi*, 16 Mart 1931, s. 3.

²⁵ *Son Posta*, 4 Ağustos 1932, s. 3; *Milliyet*, 5 Ağustos 1932, s. 7.

²⁶ *Son Posta*, 4 Eylül 1932, s. 4; *Milliyet*, 5 Eylül 1932, s. 6.

için şiddetin ortaya çıkmasına elverişli bir alan yaratır. Yaş, cinsiyet ve kültür farklılıkları kişilerin iletişimini ve birbirleri arasında bağ kurmasını zorlaştırabilir. İnsanların yaşam boyu farklı dönemlerde dengesizlik, kararsızlık ve gerginliklere yol açan zamanları olmuştur. Doğum, ölüm, hastalıklar ve yaşlılık bu durumlara neden olabilir.²⁷

Lawrence Cohen ve Marcus Felson 1979 yılında yayınladıkları “Sosyal Değişimler ve Suç Oranlarındaki Trendler: Rutin Aktiviteler Yaklaşımı” adlı makalelerinde Rutin Aktiviteler Teorisi’ni ortaya koymuştur. Bu teori kısaca insanların günlük aktivitelerinin artmasına ve evden uzakta daha fazla vakit geçirmesine dayanıyordu. Bu durum suç işlemek için elverişli durumların oluşmasına vesile oluyordu. Bu teorinin en önemli tarafı rutin davranışların bir duruma veya olaya maruz kalma şansını arttırmasıdır. Böylece kişi şiddete başvurma cesaretini gösterebilir. Herkesin suçlu olabilme potansiyeli kabul edilirse uygun şartların oluşması sonucunda bir olayın gerçekleştiği varsayılmalıdır. Uygun şartlar düşünüldüğünde şiddete başvuracak kişi etrafta koruyucu unsurların olmamasını tercih eder. Akla hemen polis veya güvenlik görevlileri getirilmemelidir. Kalabalık ortamlar, aile üyeleri, arkadaş veya bir köpek koruyucu unsur sayılabilir. Yine de bu şartlar kişinin psikolojik durumuna göre farklılık gösterebilir. Bu durum şiddet vakalarını anlamak açısından önemlidir.²⁸

Komşuluk ilişkilerinde anlaşmazlıklar meydana geldiği zaman şiddete başvurduğu görülmüştür. 16 Kasım 1932 tarihli Akşam Gazetesi’nin haberine göre Işıklar Mahallesi’nde oturmakta olan İsmail ve Rahman kardeşler birleşerek komşuları Marangoz Osman’a evinin saçaklarının bahçelerine doğru olduğunu söylemiştir. Bu konudan çıkan tartışma sırasında İsmail tabancasını çıkartıp Osman’ı orada öldürmüştür. İsmail bununla yetinmeyip Osman’ın kızı Safiye’yi ağzından, eşi Alime’yi ayağından ve oğlunu da kolundan vurmuştur. Katil kaçmaya çalışsa da olayın haberini alan zabıta memurları şahsı yakalamıştır. Yaralılar da memleket hastanesine kaldırılmıştır.²⁹ 19 Nisan 1933 tarihli Vakit Gazetesi’nin haberine göre Ayşebacı köyünden Yusuf oğlu Mehmet ve Koca Yusuf oğlu İdris adlı arkadaşlar aynı köyden Hüsnü kızı Salıyan ve Hüsnü kızı Sabriye’yi Kötely köyüne kaçırmıştır. Kızın kardeşi Arif olayı öğrenince köye gelmiş ve Mehmet ile karşılaşınca şahsı bıçaklamıştır. Mehmet olay yerinde ölmüş katil olan Arif ise yakalanmıştır.³⁰ 20 Temmuz 1933 Son Posta

²⁷ Tülin Günşen İçli, “Aile İçi Şiddet: Ankara-İstanbul ve İzmir Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1-2, 1994, s.11-12.

²⁸ Osman Dolu, “Bir Fırsat Olarak Suç: Suçun Durumsal Belirleyicileri, Suç Fırsatları ve Rutin Faaliyetler Teorisi”, *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 11, S. 2, 2009, s. 3-8.

²⁹ *Akşam*, 16 Kasım 1932, s. 6.

³⁰ *Vakit*, 19 Nisan 1933, s. 10.

Gazetesi'nin ve 21 Temmuz 1933 tarihli Milliyet Gazetesi'nin haberlerine göre Ada Meydanı 8 numaralı evde oturan bir bahçıvan Gardfren İsmail Efendi'yi öldürmüştür. Olayın sebebi daha önce bahçeye giren bir tavuktan çıkan kavgaya dayanmaktadır. Bahçıvan önceki kavgadan dolayı İsmail Efendi'yi takip etmeye başlamıştır. Bir gün bahçede eşyaları toplayan İsmail Efendi'yi arkasından tabanca ile vurup öldürmüştür. Katil polisler tarafından tutuklanmıştır.³¹ 26 Haziran 1935 tarihli Zaman Gazetesi'nin haberine göre 1935-1936 seneleri arasında yurtdışından gelecek olan muhacirler için yerleşim alanlarının ölçülmesi amacıyla memurlar görevlendirilmiştir. Muttalip Köyü'ne gelen memurlar Belediye azası olan Mehmet Emin'i yanlarına almışlar ve bu şahıs memurların sorularını yanıtlamıştır. Köylülerden bazıları Mehmet Emin'in ifadesinden rahatsız olmuştur. 11 Haziran gecesi camiden dönen Mehmet Emin, Hacı Ali oğlu Ahmet ve arkadaşları tarafından mezarlıkta pusuya düşürülmüştür. Kasıklarından yaralanan Mehmet Emin, Belediye Başkanı'nın evine kendini atmıştır. Başkan tarafından Eskişehir jandarmasına haber verilmiştir. Mehmet Emin hastaneye kaldırılmış, Ahmet tutuklanmıştır. Jandarma, Ahmet'in arkadaşlarını aramaya devam etmiştir.³² 19 Eylül 1936 tarihli Açık Söz Gazetesi'nin haberine göre Matlap (Muttalip) köyünde Hacı Mahmut ve oğlu Yusuf saman yüklü arabayla boş bir arsadan geçerken Şaban ve eşi arsanın kendilerine ait olduğunu söyleyerek karşı tarafa saldırmıştır. Şaban bıçak çekince Yusuf korkmuş ve kaçmaya başlamıştır. Şaban Hacı Mahmut'u bıçakla kolundan yaralamıştır. Durumu gören Yusuf geri dönerek tabancasıyla Şaban'ı vurmuştur. Hastaneye kaldırılan Şaban ölmüştür. Katil olan Yusuf ise tutuklanmıştır.³³ 5 Ekim 1936 tarihli Kurun Gazetesi'nin haberine göre Kütahya'nın Kumludere köyü halkı Eskişehirli Dedeoğlu Süleyman'ı öldürmüştür. Jandarma bölgeye müfreze gönderip suçlu kişileri tutuklamış ve Eskişehir'e getirmiştir. Olayın bir kavgaya neticesinde gerçekleştiği bildirilmiştir.³⁴

Bazen şiddet kişinin bilinçli olarak isteminden bağımsız gerçekleşmiştir. Güzel Eskişehir Gazetesi'nin 28 Mart 1937 tarihli baskısında geçen habere göre Dağköplü köyünde Ahmet'in düğünü sırasında aynı köylü Hüseyin oğlu Ahmet av tüfeği ile kurusıkı ateş etmiş Ali'nin eşi Rahime sol diz kapağından yaralanmıştır. Yere düşen yaralı kadın Memleket Hastanesi'ne kaldırılmış, olayın müsebbibi ise adliyeye verilmiştir.³⁵ 17 Haziran 1937 tarihli Akşam Gazetesi'nin haberine göre Kunduracı Ali isminde bir şahıs Aşağı Odunpazarı'nda sarhoş bir şekilde kahveye girmiş ve soğuk bir su içip evine

³¹ *Son Posta*, 20 Temmuz 1933, s. 1; Bahçıvanın ev numarası diğer bir gazetede 9 olarak verilmiştir, bk. *Milliyet*, 21 Temmuz 1933, s. 5.

³² *Zaman Gazetesi*, 26 Haziran 1935, s. 4.

³³ *Açık Söz*, 19 Eylül 1936, s. 6.

³⁴ *Kurun*, 5 Ekim 1936, s. 7.

³⁵ *Güzel Eskişehir*, 28 Mart 1937, s. 2.

doğru yol almıştır. Annesiyle yaşayan Ali aralarının bozuk olmasından dolayı son zamanlarda eve gitmemiştir. Ali'nin kardeşi ağabeyi ile annesini o akşam barıştırmıştır. Ailecek yemek yedikten sonra herkes odasına çekilmiştir. İlerleyen saatlerde Ali yatağından kalkmış ve annesinden nüfus cüzdanını istemiştir. Annesi Ali'nin Zehra adında bir kadınla dost hayatı yaşadığını bildiği için nüfus cüzdanını vermemiştir. Ali evden çıkıp Zehra'nın evine gitmiştir. Kapıya çıkan Zehra, Ali'nin kendisini aldattığını başka kız ile nişanlandığını söylemiş ve gitmesini isteyip kapıyı kapatmıştır. Ali, duruma sinirlenip pencereden içeri girmiştir. Zehra, bu sırada sokağa çıkıp yangın var diye bağırılmaya başlamıştır. Ali, Zehra'nın evine gelmeden önce bekçi Mehmet adında bir şahıs Zehra'nın evine gelmiş beraber çay içmekteymiş. Mehmet, olaylar sırasında evde bulunduğu için Ali'nin pencereden girdiğini görünce karyolanın altına saklanmış. Zehra, dışarda bağırıldığı için ona doğru yönelen Ali arkasında gizlenen Mehmet tarafından vurulmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Mehmet olay yerinden ayrılmıştır. Ali ise olay yerinde can vermiştir. Etraftan bağırış ve silah seslerine toplanan mahalleli durumu anlamaya çalışınca Zehra, Ali'nin kendini vurduğunu iddia etmiştir. Olay yetkililer tarafından incelenip Ali'nin otopsi sonuçlarında kendini vurmadığı anlaşılınca şüpheler bekçiye yönelmiştir. Sorguya alınan bekçinin üzerinden iki silah çıkmıştır. Birinin daha önce ateşlendiği görülünce neden iki tabanca kullandığı sorulmuştur. İkna edici cevaplar veremeyen Bekçi Mehmet tutuklanmıştır.³⁶

Öte yandan kişiler bazen birden fazla suça karışabilmektedir. 2 Kasım 1937 Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre sabıkalı olan Vehbi isimli bir zarfçı iki ay evvel bir kişinin 400 lirasını çalmış daha sonra karısını yaralayıp kaçmıştır. Zarfçı Vehbi dün Eskişehir yakınlarında trende yakalanmıştır.³⁷

Çeşitli nedenlerle taraflar arasındaki düşmanlıktan doğan şiddet olaylarına da rastlanılmaktadır. 24 Aralık 1937 tarihli Son Posta Gazetesi'nin haberine göre Kayapınarı köyünden Karataş oğullarından 23 yaşındaki Ali oğlu Mahmut kafasına gelen kurşun ile yaralanmıştır. Suçu işleyen kişinin köyün muhtarı olan Musa'nın çobanı Ali Rıza olduğu anlaşılmıştır. Olayın nedeni bilinmemekle beraber jandarmaya haber verilmiştir. Yaralı, Eskişehir Hastanesine kaldırılmıştır. İfadesi alındığı sırada Mahmut vefat etmiştir. Soruşturma sırasında köyün muhtarının katili kışkırttığı anlaşılmıştır. Katil ve muhtar tutuklanmıştır.³⁸ 30 Mart 1938 tarihli Eskişehir Postası Gazetesi'nin

³⁶ *Akşam*, 17 Haziran 1937, s. 7; Ali'nin mesleği kömürcülük olarak belirtilmiştir, bk. *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1937, s. 5.

³⁷ Zarfçı, argo bir terimdir; sokaklarda iskambil kağıtlarıyla halkı dolandıranlara denilir. Zarfçının diğer adı da papelcidir, bk. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. 2, s. 1761; *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1937, s. 5.

³⁸ *Son Posta*, 24 Aralık 1937, s. 5.

haberine göre Doğançay hareket memuru olan Fahri yakın zamanda eşini kaybetmiştir. Fahri, bulunduğu istasyonun yakınından bir kız almak istemiştir. İki taraf birbiriyle görüşüp anlaşmıştır. Fahri'nin almak istediği kızı bölgede orman korucusu olan birisi uzun zamandır sevmiştir. Evlenme günü yaklaşınca bir eğlence düzenleyen orman korucusu Fahri'yi de çağırmıştır. Alkolün etkisiyle masadakiler sarhoş olmuş ve ortalık karışmıştır. Bu esnada orman korucusu Fahri'yi tabanca ile vurmıştır. Yaralanan Fahri ilk trenle Eskişehir Devlet Demiryolları Hastanesi'ne götürülmüştür. Ağır yaralanmasına rağmen yetkililere ifade veren Fahri, sabaha karşı vefat etmiştir. Olayın gerçekleştiği yerde soruşturma devam etmiştir.³⁹ 7 Ağustos 1938 tarihli Son Posta Gazetesi'nin haberine göre Veli adında bir şahıs Meryem adındaki bir kadınla 4 yıl boyunca dost hayatı yaşamıştır. Veli Meryem'den ayrılıp Ayşe adındaki bir kadınla yaşamaya başlamıştır. Meryem yolda Veli ile Ayşe'yi kol kola görmüştür. Söz dalaşısıyla başlayan husumet iki kadın arasında şiddetli bir kavgaya dönüşmüştür. Ayşe, bu sırada yere düşmüş Meryem düşen kadının kafasına tekme atmıştır. Ağzından kanlar gelen Ayşe hastaneye götürmek amacıyla konulduğu arabada can vermiştir. Morgda yapılan incelemeler sonrasında Ayşe'nin kafasına aldığı darbeden ziyade boğazının sıkılmasından dolayı öldüğü anlaşılmıştır. Ağır Ceza Mahkemesi ortada tahrik bulunmasından dolayı Meryem'e iki yıl ağır hapis cezası vermiştir.⁴⁰ 28 Şubat 1939 tarihli Tan Gazetesi'nin haberine göre Dağköplü köyünde Yetim Mehmet'in eşi Naile, Mehmet isminde başka bir kimse ile ilişki yaşamaktadır. Naile, kendi evinde ilişki yaşadığı Mehmet ile kavga etmeye başlamıştır. Naile, Mehmet'e küçük bir bıçakla saldırmıştır. Bu sırada eve gelen Yetim Mehmet diğer Mehmet'e balta ile vurmıştır. Bacağı vücudundan ayrılan Mehmet olay yerinde can vermiştir. Naile ve kocası tutuklanmıştır.⁴¹ 15 Mayıs 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Haber Gazetesi ve Son Posta Gazetesi'nin haberlerine göre Balçıkhisar köyünden İbrahim isminde bir polis izinli olduğu halde istirahat maksadıyla köyüne gelmiştir. Aynı köyde İbrahim adında başka bir şahıs Polis İbrahim'in ağabeyinin eşi olan Fatma'ya tecavüz etmiştir. Bu iki İbrahim köprü üzerinde karşılaşmış ve sözlü tartışma başlamıştır. Polis İbrahim, Çarşı Karakolu'na telefon edip bulunduğu yerde bir şahsın ruhsatsız silah taşıdığını söylemiştir. Karakoldan gelen polis memuru şüphelinin üstünü aramış fakat silah bulamamıştır. Bunun üzerine iki İbrahim'i de karakola götürmüştür. Polis İbrahim duvardan aldığı lastik kamçı ile diğer İbrahim'i dövmüştür. Karakoldaki memurlar olaya müdahale edemeden öfkesi giderek artan Polis İbrahim tabancasıyla üç el ateş edip diğer İbrahim'i öldürmüştür.⁴² 17 Mayıs 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin

³⁹ *Eskişehir Postası*, 30 Mart 1938, s. 1.

⁴⁰ *Son Posta*, 7 Ağustos 1938, s. 5.

⁴¹ *Tan*, 28 Şubat 1939, s. 8.

⁴² *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1939, s. 3; *Haber Gazetesi*, 15 Mayıs 1939, s. 4; *Son Posta*, 15 Mayıs 1939, s. 3.

haberine göre cinayeti işleyen Polis Memuru İbrahim tutuklanmış ve mahkemede sorulan sorulara cevap vermemiştir. Bir süre sonra ağlamaya başlayıp “Rabia, Rabia” diye bağırarak katil müşahede altına alınmış duruşma ertelenmiştir.⁴³ 20 Haziran 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre Polis İbrahim akli dengesini yitirdiği şüphesiyle İstanbul Adli Tıp'a gönderilmiştir.⁴⁴

Spor ve Şiddet

J. Dollard'ın huzursuzluk kuramından daha önce bahsetmiştik. Bu kuram çerçevesinde huzursuzluk ana kaynağına yöneltilmediği durumda alternatif bir konuya yöneltilir. Spordaki rekabet içeren unsurlar da düşünüldüğünde hayattaki huzursuzlukların müsabakalardaki baskı altında ortaya çıkması muhtemeldir.⁴⁵ Bu rekabet zaman zaman ortamın gerilmesine ve şiddete başvurulmasına neden olur. 21 Kasım 1929 tarihli Sakarya Gazetesi'nin haberine göre Tayyare İdman Yurdu ile Ocak İdman Yurdu arasında yapılan hazırlık maçının ilk dakikalarında Mehmet Ali isimli futbolcu bağırarak yere düşmüştür. İki arkadaşı arasında kalan Mehmet Ali'nin ayağına hem basılmış hem tekme atılmıştır. Tekme nedeniyle ayağındaki kemik ikiye bölünmüştür. Sahada bulunan sıhhiye arabası ile hastaneye kaldırılan Mehmet Ali'nin tedavisinin bir aydan uzun süreceği belirtilmiştir. Sporcu gençler bu olay sonucunda derin üzüntüye kapılmıştır. Hastanede kendisini takımındaki herkes ziyaret etmiştir. Olayın boyutları hakkında derin bir bilgi verilmese de polisin durum hakkında araştırma yaptığı anlaşılmaktadır. Yazının devamında sporun neden bu kadar şiddet içerdiği eleştirilmiştir. Sporun bir boğa güreşi gibi algılandığından söz edilmiş, bu olaydan önce küçük Ahmet'in belinin çıktığı ve genel olarak futbol maçlarında husumetin arttığı aktarılmıştır. Bu konu çözülmezse sporun faydalı taraflarının bir önemi kalmayacağından söz edilmiştir.⁴⁶ 30 Nisan 1937 Haber Gazetesi'nde bir futbol organizasyonunda meydana gelen olaylar anlatılmıştır. Konya'da Çocuk Esirgeme Kurumu yararına düzenlenen futbol müsabakalarına Eskişehir İdman Yurdu takımı da davet edilmiştir. Eskişehir İdman Yurdu ilk karşılaşmasını Konya İdman Yurdu ile yapmıştır. Eskişehir ilk yarıyı 3-0 önde bitirmiştir. İkinci yarıda durum 3-1 olduğu vakit hakemin penaltı kararını Eskişehirli oyuncular kabul etmemiştir. Hakem itiraz eden futbolculardan birini oyundan çıkarmak istemiştir. Tartışmalar son bulmayınca başka bir hakemle oyuna devam edilmiştir. İki gün sonra Konya Gençlerbirliği ile Eskişehir İdman Yurdu maçında da benzer olaylar yaşanmıştır. Konya Gençlerbirliği duran toptan attıkları gol ile 4-3 öne geçmiş bu durum oyunun sertleşmesine sebep

⁴³ *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1939, s. 3.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1939, s. 9.

⁴⁵ Michaud, 1991, s. 71.

⁴⁶ *Sakarya*, 21 Kasım 1929, s. 1.

olmuştur. Eskişehirli futbolculardan iki kişi seyircilere karşı uygun olmayan işaretler sergilediği gerekçesiyle cürmü meşhut mahkemesine gönderilmiş bu yüzden maç yarıda kesilmiştir. Mahkemede futbolculardan birinin suçu sabit olmadığına karar verilmiş ve beraat etmiştir. Diğerinin ise Eskişehir'e telgraf çekilerek suç durumu öğrenilmiştir. Daha önce suçu bulunmadığı öğrenilince bu seferlik bir yaptırım uygulanmamıştır.⁴⁷ İyi bir amaç için yapılan bu organizasyonda fanatikliğin ve rekabetin yol açtığı olumsuz olaylar yaşanmıştır. Bu olay insanların gerçekleşecek etkinliğin emelinden çok çabuk sapabildiklerinin bir göstergesi olmuştur.

Maddiyat ve Şiddet

Şiddetin başvurulduğu bir başka neden de maddiyat olmuştur. İnsanların bu tarz suçlara bulaşması fakirlik, işsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlikler gibi nedenlerden kaynaklanabilir. Düşük gelire sahip kişilerin suça meyil etme oranı daha fazladır. Göze alabildikleri riskler gelir düzeyi yüksek olan insanlara göre çoktur.⁴⁸ Maddiyat dolaylı olarak insanların hayatlarını idame ettirmesi için gerekli bir kavramdır. Daha önce bahsedilen davranışçı kuram çerçevesinden bakılacak olursa insanların hayatta kalmak için gerek duyduğu olanaklardan yoksun bırakılması şiddete başvurmasına neden olmuştur. 29 Nisan 1932 tarihli Son Posta Gazetesi'nin haberine göre bir katil ölüm cezasına çarptırılmıştır. Olay 11 Haziran 1930 tarihinde Eskişehir'de yaşanmıştır. Mihaliççik'in Tuğan köyünden Usturumcalı Malik ve Mihaliççik'in Dinek köyünden yaşlıca biri olan Ali isimli kişiyle birlikte Eskişehir'e iş bulmak amacıyla gelmiştir. Yolda Tavşanlı'ya uğrayan ikili demiryollarında yolunda çalışan Ali'nin oğlu ile buluşmuştur. Oğlu Ali'ye 536 lira vermiştir. İkili Eskişehir'e vardıktan sonra istasyon yakınlarında Vahit Bey'in boş apartmanının yanındaki arsada yatmışlardır. Ali uyuduğu zaman Malik kalkarak yastık olarak kullandığı 15 kiloluk taşı almış yaşlı adamın başına vurmuştur. Malik, Ali'nin paralarını alıp köyüne dönmüştür. Ali konuşamayacak bir durumda hastaneye kaldırılmış ve iki gün sonra vefat etmiştir. Yetkililerin yaptığı soruşturma sırasında Ali'nin oğlu babasının yanında Malik adlı birinin bulunduğunu söylemiştir. Tutuklanan Malik'in üstünde 56 lira bulunmuştur. Suçunu itiraf eden şahsın cezası idam olmuştur. Katil asılırken "Kaderim böyle imiş!" demiştir.⁴⁹ 5 Eylül 1934 tarihli Son Posta Gazetesi'nin haberine göre Alpu bölgesinde Buğday satıp köyüne geri dönmekte olan Hamamköylü Mustafa Efendi'nin yolunu Kıpti Mustafa isimli bir şahıs ve üç arkadaşı kesmiştir. Şahıslar Mustafa Efendi'nin bir hayvanını öldürüp bir hayvanını da yaraladıktan sonra 16 lirasını alıp kaçmıştır. Daha sonra

⁴⁷ *Haber Gazetesi*, 30 Nisan 1937, s. 7.

⁴⁸ Erkan Aktaş- M. Emir Nalçacı, "Suç ve Ekonomi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 14, 2022, s. 327-328.

⁴⁹ *Son Posta*, 29 Nisan 1932, s. 1-8.

Jandarma şahısları yakalamış ve adliyeye teslim etmiştir.⁵⁰ 27 Ağustos 1936 tarihli Son Posta Gazetesi'nin ve 31 Ağustos 1936 tarihli Halkın Sesi Gazetesi'nin haberlerine göre Samit isimli bir köftecinin on bir tane beşi bir yerde altını bulunmaktadır. Samit bu para ile bir iş tutmak istemiştir. Evde Hanife isimli eşiyle gece uyurken içeri pencereden iki adam girmiştir. Korkuyla uyanan çift ne olduğunu anlamadan saldırıya uğramıştır. Adamlardan biri Samit'e bıçak saplamış diğeri de kadını dövmeğe başlamıştır. Hanife, bir ara suçluların elinden kurtulup komşularından yardım istemiştir. Haneye tecavüz eden iki şahıs kaçmıştır. Yaralanan Köfteci Samit kaldırıldığı hastanede vefat etmiştir. Yetkililer tarafından suçluları yakalamak için soruşturma başlatılmıştır.⁵¹ 28 Mart 1937 tarihli Güzel Eskişehir Gazetesi'nin haberine göre 15 Ocak 1937 Cuma günü Mandıra (Abbashalimpaşa) Köyü'nden Süleyman oğlu Ahmet ile oğlu Süleyman at arabasıyla Çifteler pazarına arpa satmak ve hayvanlarını nallatmak için yola çıkmıştır. Aynı köyden Salih oğlu Hasan yayan bir şekilde Çifteler pazarına doğru yürümüştür. Aralarında daha önce bir tarla mevzusu yüzünden husumet olan şahıslar yolda karşılaşınca birbirlerine hakaret etmişlerdir. Hasan hayvanların dizginlerine yapışınca Süleyman arabadan inip kafasına yumruk ve kasığına tekme atmıştır. Hasan bıçağıyla saldırmak istese de aldığı darbeler sonucu olay yerinde yaşamını yitirmiştir. Eminekin Köprüsü'nden cesedi ve eşyalarını suya atan Süleyman ve babası Ahmet bölgeden uzaklaşmıştır. Günlerce su içinde kalan ceset şişmiştir. Yetkililer olayı araştırmaya başlayınca önceden kavgalı olduklarını öğrendiği Süleyman ve babası Ahmet'i sorguya almıştır. Suçlarını itiraf eden ikili tutuklanmıştır. Gazete dava sürecinin devam ettiğini belirtmiştir.⁵² Dava yaklaşık bir buçuk yıl sonra sonuçlanmıştır. Davadaki kararı, 8 Ağustos 1938 tarihli Son Posta Gazetesi'ndeki haber aktarmıştır. Habere göre Mandıra köyünde işlenen cinayetin katili olan Ahmet, Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi tarafından 18 yıl hapse mahkûm edilmiştir.⁵³ 6 Mayıs 1939 tarihli Yeni Gazete'nin haberine göre Tokat köyünde Musa ile Mehmet Taşçı isimli iki kişi bir tarla meselesi yüzünden kavga etmiştir. Mehmet Taşçı Musa'yı sopa ile kolundan yaralamıştır. Mehmet Taşçı hakkında takibat başlatılmış Musa ise hastaneye kaldırılmıştır.⁵⁴

Sağlık Çalışanları ve Şiddet

Bu konuda bulunabilen tek haber tedavi görmeyi reddeden bir kişinin doktoruna uyguladığı şiddet olmuştur. Haberin kısa olması çok detay

⁵⁰ *Son Posta*, 5 Eylül 1934, s. 4.

⁵¹ *Son Posta*, 27 Ağustos 1936, s. 5; *Halkın Sesi*, 31 Ağustos, 1936, s. 4; Maktulün ismi bir gazetede İbrahim olarak verilmiştir bk. *Açık Söz*, 28 Ağustos 1936, s. 6.

⁵² *Güzel Eskişehir*, 28 Mart 1937, s. 1.

⁵³ *Son Posta*, 8 Ağustos 1938, s. 5.

⁵⁴ *Yeni Gazete*, 6 Mayıs 1939, s. 1.

içermemesi sebebiyle bir neden sonuç ilişkisi kurmak zordur. Buna rağmen konu dâhilinde en yakın çıkarım insanın hasta olduğu durumlarda metanetini uzun süre koruyamadığı olabilir. 19 Temmuz 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre Eskişehir'de Demiryolu İdaresi doktoru olan Pertev Bey bir işçi tarafından bıçaklanmıştır. Sara hastası olan kazancı amelesi iş yapamayacak durumda olduğu için müşahede altında tutulurken tedavi süreci başlamıştır. Tedavi altındaki epilepsi hastası işçi, kendisinin iyi olduğunu söyleyerek çalışmaya geri dönmek istemiştir. Pertev Bey buna müsaade etmeyince işçi, bir bıçakla doktoru başı ve karnından 7 defa yaralamıştır. Doktor Pertev Bey ağır yaralandığı için vefat etmiştir.⁵⁵

Önyargı ve Şiddet

İnsanlar bir durumu gözlemlerken gerekli bilgi sahibi olmadıkları zaman yanlış sonuçlara varabilirler. Önyargı olarak tanımlayabileceğimiz bu düşünce şekli bazı olaylarda şiddete başvurulmasının sebebidir. 9 Ekim 1936 Son Posta Gazetesi'nin haberine göre Eskişehir Türkmendağı ormanında yanlış bir fikir nedeniyle kötü bir olay yaşanmıştır. Şehre 12 saat mesafe uzaklıkta olan Türkmen ormanı Koyuncanlı oğlu diye bilinen bir kişinin işlettiği bölgedir. Ormanın sahibinin damadı olan Bekir, şehirden 10 arabalık bir gruba odun kesmesi için izin vermiştir. Ellerinde izin kâğıdıyla ormana varan bu insanlar üç korucudan odun kesilecek yerin gösterilmesini istemiştir. Ormanın baltalık bölgesine gelen bu grup vaktin hayli geç olduğuna kanaat getirip işe yarın başlamaya karar vermiştir. Yanlarında bir korucunun da kaldığı grup ateş yakıp yemek yedikten sonra yatmıştır. Gecenin ilerleyen saatlerinde çan sesine uyanan korucu etrafta hayvan sürüsünün olduğunu anlamış bir koyunu çalığa bağlayıp düdüğü çalmıştır. Grup düdüğü sesine uyanıp ateşi tekrar canlandırmaya başlamıştır. Bu sırada uzaktan olayları izleyen çoban sürüsünün eşkıya tarafından basıldığını düşünerek Kütahya sınırları içerisinde bulunan Güllüdere köyüne doğru kaçmıştır. Çoban köydekileri uyandırıp olanları anlatınca köylüler silahlanarak olay yerine doğru yola çıkmıştır. 30-40 kişi civarında yola çıkan köylüler korucuların kaldığı kulübeye varıp iki korucudan da eşkıyalara karşı yardımını istemiştir. Sabaha doğru odun kesmeye hazırlanan grup baltalarını denemeye, hayvanlarını sıkılamaya başlamıştır. Köylüler ise ormanda eşkıya aramaya devam ederken nedeni bilinmemekle beraber yanlarındaki korucuya sinirlenmiş onun silahını alıp bayıltana kadar dövmüştür. Grupla karşılaşan köylüler eşkıyaları yakaladıklarını düşünerek saldırmışlardır. Durumu izah edemedi köylülerin sopa, balta ve silahlarının dipçiklerine maruz kalan grup kanlı bir mücadeleye girmek durumunda kalmışlardır. Eskişehir'in İsmetpaşa Mahallesi'nden

⁵⁵ Cumhuriyet, 19 Temmuz 1931, s. 2.

Karadurak oğlu Süleyman köylülerden uzaklaşmak istemiştir. Bunu fark eden köylüler eşkıya kaçıyor sanarak Süleyman'ı ateş ederek öldürmüştür. Süleyman'ın yeğeni bu olay karşısında feryat etmiş ve köylüler durumun düşündükleri gibi olmadığını anlatmıştır. Grubun eşkıya olmadığını anlayan köylüler evlerine geri dönmüştür. Jandarmaya haber verilmiş ve olaya dâhil olan köy halkı tutuklanarak haklarında takibat başlatılmıştır.⁵⁶

Sebebi Bilinmeyen Şiddet

Gazeteler her olayın aydınlatılmış halini sunamadıkları zaman ulaşabildikleri bilgi dâhilinde haber yapmışlardır. 28 Şubat 1931 tarihli Milliyet Gazetesi'nin ve aynı tarihli Vakit Gazetesi'nin haberlerine göre Eskişehir Adliyesi bulunan bir kesik başı İstanbul Adli Tıp'a göndermiştir. Başın vücuttan kusursuz bir şekilde kesildiğine dikkat çekilmiştir. Olayın intihar mı yoksa cinayet mi olduğu anlaşılamamıştır. Kesik baş kavanoz içinde muhafaza edilmiştir. Gönderildiği yerde gerekli incelemelerin yapılacağı belirtilmiştir.⁵⁷ Gazetelerde bazı olayların nedenleri hakkında bilgi verilmediği zamanlar da olmuştur. 12 Haziran 1932 tarihli Son Posta Gazetesi'nin, 13 Haziran 1932 tarihli Akşam Gazetesi'nin ve 13 Haziran 1932 tarihli Milliyet Gazetesi'nin haberlerine göre Muttalip Caddesi'nde yolcu konağının karşısındaki sokakta bir kimsenin ağır yaralı olarak yerde yattığı görülmüştür. Hastaneye kaldırılan şahsın Abdullah oğlu Necip olduğu anlaşılmıştır. Şahıs ifade veremeden vefat etmiştir. Zabitanın başlattığı soruşturma neticesinde Işıklar Mahallesi'nden Kerim oğlu İsmail'in katil olduğu anlaşılmıştır. Elinde bıçakla Mamure mezarlığında yakalanan şahıs tutuklanmış, kendisinin katil olduğunu itiraf etmiştir.⁵⁸ 30 Ağustos 1932 tarihli Akşam Gazetesi'nin haberine göre Mahmudiye'nin Atik Mahallesi'nde yaşayan Çerkez Üzeyir, Sarısu'da hayvanları suyun yanına getirmiştir. Kendi mahallesinden Çerkez Harun ile burada kavga etmeye başlamışlardır. Harun sopa ile Üzeyir'in başına vurmuş darbe sonucu olay yerinde yaşamını yitirmiştir. Harun tutuklanmıştır.⁵⁹ 9 Nisan 1933 tarihli Son Posta Gazetesi'nin haberine göre Alpu köyü civarında tren yolunda elleri bağlı şekilde bir ceset bulunmuştur. Gazete soruşturmanın devam ettiğini belirtmiştir.⁶⁰ Faili meçhul olsa da ortada bir cinayet vakası var demek yanlış olmaz. Bu gibi konularda detay bulunmasa da şiddete başvurulmuştur. 11 Eylül 1933 tarihli Son Posta Gazetesi'nin haberine göre Çifteler bölgesi İhsaniye Köyü yakınlarında 17-18 yaşlarında bir kızın cesedi bulunmuştur. Kimliği belirlenen maktulün Kadıkuyusu Köyü'nden Kadir'in kızı

⁵⁶ *Son Posta*, 9 Ekim 1936, s. 1-8.

⁵⁷ *Milliyet*, 28 Şubat 1931, s. 2; *Vakit*, 28 Şubat 1931, s. 5.

⁵⁸ *Son Posta*, 12 Haziran 1932, s. 3; *Akşam*, 13 Haziran 1932, s. 5; *Milliyet*, 13 Haziran 1932, s. 3.

⁵⁹ *Akşam*, 30 Ağustos 1932, s. 9.

⁶⁰ *Son Posta*, 9 Nisan 1933, s. 1.

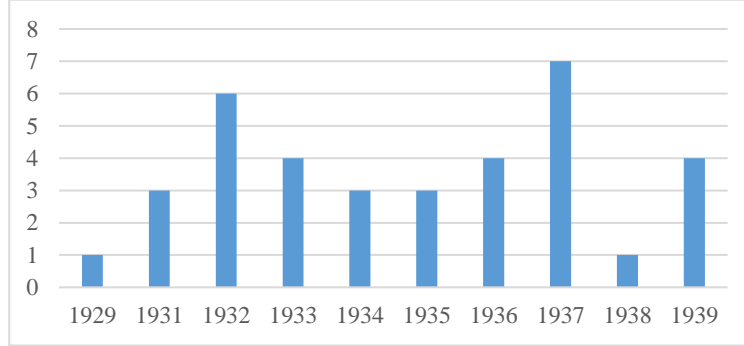
Havva olduğu anlaşılmıştır. Savcı Atilla Rüştü Bey soruşturma başlatmıştır. Köy halkı bu kötü haberden etkilenmiştir.⁶¹ 29 Kasım 1935 tarihli Akşam Gazetesi'nin haberine göre Eskişehir Bankası'nda muhasebecilik yapan, Sakarya Gazetesi'nin yazı heyetinde bulunan ve Eskişehir Halkevi temsil kolu başkanı olan Ziya Bural silahla vurularak öldürülmüştür. Ziya Bural, Şölen Lokantası'nda otururken Aliş isimli bir şahıs tarafından tabanca ile vurulmuştur. Karnına isabet eden kurşun sebebiyle ameliyata alınan Ziya Bural kurtarılamamıştır. Olay yerinden geçen inzibatlar Aliş'i yakalamış ve polise teslim etmişlerdir.⁶²

İstatistiksel Açıdan Şiddet

Gazetelerde bulunan şiddet olayları istatistiksel açıdan da önemlidir. Bu verileri farklı parametreler ile değerlendirmek konunun başka bir boyutuna da ışık tutacaktır.

Yazılı basına yansıyan şiddet olaylarının yıllara göre dağılımına bakıldığında 1932 ve 1937 yıllarında tavan yaptığı görülmektedir. Elbette bu manzarada çok fazla dinamiğin etkili olduğu açıktır. Aynı şekilde 1929 ve 1938 yıllarında şiddet olaylarında düşüş yaşanmış olduğu göze çarpmaktadır.

Öte yandan şiddet olaylarının çeşitliliğine bakıldığında girift bir tablo ile karşılaşılacaktır. Buna rağmen olayların etmenleri esas alınarak şiddetin çeşitleri Tablo 2'deki gibi tasnif edilebilir.

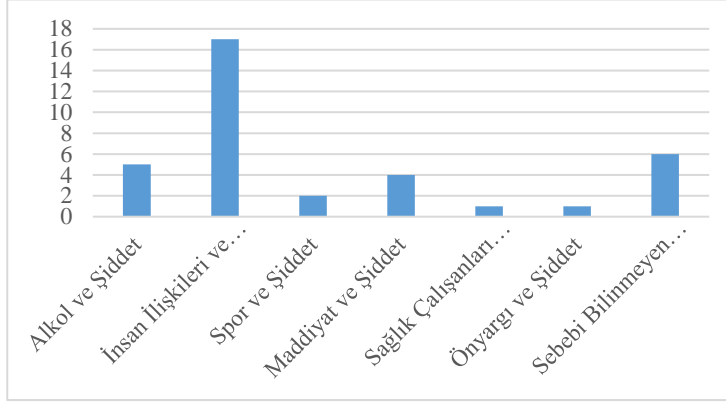

Tablo 1: Yıllara göre şiddet olaylarının sıklığı

Şehir merkezinde ve kırsal kesimde ele alınan süreçte gerçekleşmiş olan ve yazılı basına yansıyan şiddet olaylarında en yüksek seviyenin insanlar arası ilişkilerdeki anlaşmazlık veya düşmanlıktan kaynaklanan şiddet türünde olduğu görülmektedir.

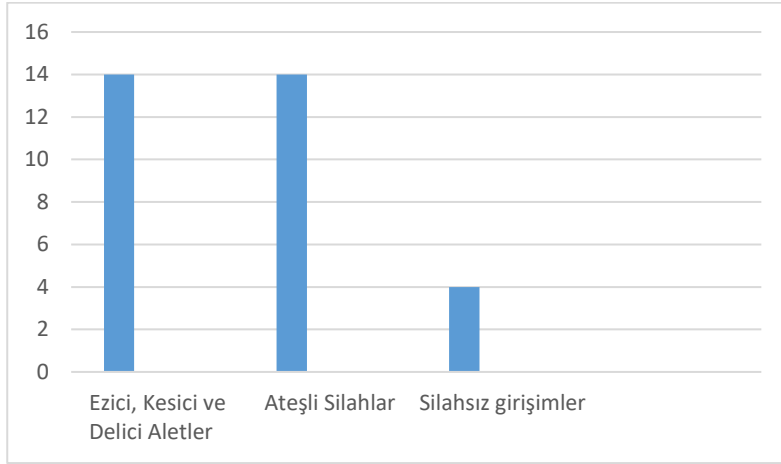
⁶¹ *Son Posta*, 11 Eylül 1933, s. 4.

⁶² *Akşam*, 29 Kasım 1935, s. 5.

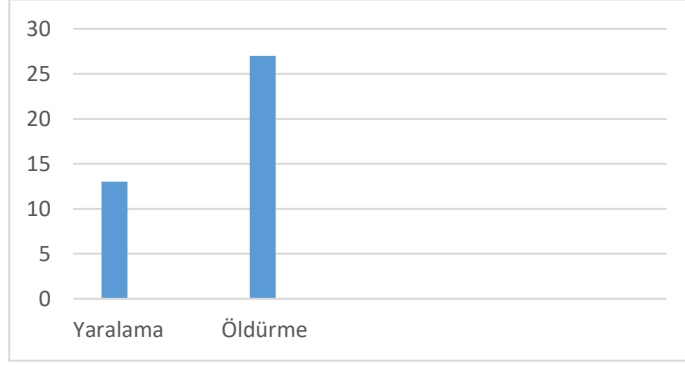
Tablo 2: Şiddet olaylarının çeşitliliği

Şiddet uygulanırken kullanılan araçlar suçluların ne tarz bir güce hâkim olduklarını bize göstermektedir. Bazı olaylarda birden fazla suç aletinin kullanıldığı görülmüştür. Olayların gidişatına göre şiddeti daha hızlı yöneltecek olan silahlara gereksinim duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu daha iyi anlamak açısından Tablo 3 faydalı olacaktır.

Tablo 3: Şiddet olaylarında suç aletleri

Şiddet olaylarının nasıl sonuçlanacağı kişilerin öfkelenmelerinde ve kontrollerini kaybettikleri takdirde duracakları yeri bilmeleriyle alakalıdır. Tablo 4'deki veriler ölümlerle sonuçlanan olayların yaralamalara göre iki katından bir fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Şiddet olaylarında verilen zarar

Sonuç

1900'lü yılların başında küçük bir yerleşim yeri olan Eskişehir, yıllar içinde aldığı göçler ve stratejik konumundan kaynaklı sanayileşmeye bağlı olarak adından söz edilen modern bir şehir olmuştur. Göçmenlerin yerleşik halkla ve hatta eski göçmenlerin yeni gelenlerle anlaşamamasından doğan sorunların yanı sıra fabrikaların artmasına bağlı olarak şehre yönelen iş gücü akını, toplumsal yapının şekillenmesinde etkili olmuştur. Şiddetin ortaya çıktığı durumların sıklığı ve çeşitliliği, şehrin toplumsal yapısındaki değişimi ve iktisadi gelişimi ile paralellik göstermektedir. Kafkaslar, Kırım ve Rumeli'den gelen göçmenler şehrin yaşam tarzını renklendirmiştir. Toplum yapısındaki bu değişim ile dönüşüm olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Eskişehir'e kültürel ve ekonomik alanlarda büyük katkılar sunan bu göçler, yapısal değişim ve dönüşümün etkisiyle birtakım tepkilerden doğan şiddet olaylarını tetiklemiştir. Öte yandan kurulan fabrikalar, açılan yeni iş kolları şehirdeki iş gücünü gereksiniminin yine göçlere, bu defa kırsal kesimden ve diğer şehirlerden Eskişehir'e nüfus akınına yol açmıştır. Yeni açılan fabrikalar ve iş kolları birçok aile için geçim kapısı olmuştur. Şehrin hizmet ve ulaşım bakımından gelişmesi bu değişim ve dönüşümün bir sonucudur. Faaliyete geçen yeni fabrikalarla birlikte şehirdeki işçi sayısı arttırmış, evvelce kurulan göçmen mahallelerinin yanı sıra işçi ailelerinin yaşadığı mahalleler şekillenmiştir. Eskişehir odağında yazılı basına yansıyan haberlerde şiddete başvuran veya maruz kalan kişilerin işçiler olduğunu görülmektedir. Bu durum toplumsal yapının içinde işçilerin arttığını göstermektedir. Eskişehir'de göç ve sanayileşme olguları toplumsal yapının en önemli dinamiğini oluşturmuştur. Şiddetin birçok farklı nedeni vardır. Eskişehir'deki şiddet olaylarının başat nedeni insan ilişkilerindeki anlaşmazlıklardır. Şiddet olaylarındaki sıklık dağılımlarında artışların yorumlanmasında çok fazla dinamizmin etkili olması sağlıklı bir değerlendirme

yapmayı engellemektedir. Bununla birlikte şiddet olaylarının yaşandığı yerlerin, şiddet sıklığı ile şiddet olaylarındaki çeşitliliğin ortaya konulması oldukça değerlidir. Ortaya çıkan asayişe ilişkin tabloların ileride yapılacak disiplinler arası çalışmalara veri sağlamada kaynaklık yapabilecek nitelikte olması önemlidir. Bu bağlamda yaklaşık on yıllık bir süreçte Eskişehir'in şehir merkezinde ve kırsalında meydana gelmiş ve yazılı basında yer almış olaylar öyküleriyle gözler önüne serilmiş, bu olaylar üzerine kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Şiddet olaylarına bakıldığında insana ve topluma ilişkin genel bir manzara ile karşılaşılmaktadır. Bu manzara insanların zafiyetleri, toplumsal yapıdaki değişim ve dönüşümün asayişe yansımaları hakkında daha sonra derinleştirilip genişletilebilecek fikirler sunmaktadır.

Kaynakça

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1/30.51.12, Tarih: 12.08.1928.
- BCA, 30.18.1.2/19.22.8, Tarih: 01.04.1931.
- BCA, 30.18.1.2/21.50.8, Tarih: 09.07.1931.
- BCA, 30.18.1.2/39.67.11, Tarih: 18.09.1933.
- BCA, 30.10.0.0/153.80.12, Tarih: 24.12.1936.
- BCA, 30.18.1.2/74.32.4, Tarih: 20.04.1937.
- BCA, 30.18.1.2/77.69.3, Tarih: 28.07.1937.
- “Eskişehir” (1982). *Yurt Ansiklopedisi*, C. 4, Anadolu Yay., İstanbul.
- Albek, S. (1991). *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir.
- Çakar-Kılıç, Ö. (2023). “Orta Porsuk Havzası'nda İlk Tunç Çağı: Sulak Peyzajların Demircihöyük Yerleşimine Olası Etkileri Üzerine Çok Yönlü Bir Değerlendirme”, *OLBA*, Cilt XXXI, s. 1-36.
- Doğan, C. (2022). “*Kanını İçeceğim*” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bireysel Şiddetin ve İstemli Öldürmenin Tarihçesi (1858-1938)*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Dolu, O. (2009). “Bir Fırsat Olarak Suç: Suçun Durumsal Belirleyicileri, Suç Fırsatları ve Rutin Faaliyetler Teorisi”, *Polis Bilimleri Dergisi*, C 11, S. 2, s.1-30.
- İçli, T. (1994). “Aile İçi Şiddet: Ankara-İstanbul ve İzmir Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 11, S. 1-2, s. 7-20.
- İnalcık, H. (2007). “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg”, *Belleten*, Cilt 71, Sayı: 261, S. 479-536.
- İnan, A. (Yay. Haz.) (1996). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, 2 bs., TTK, Ankara.

- İpek, N. (1994), *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK, Ankara 1994.
- Kal'a, A. (ty.) "Cumhuriyet Ekonomisinde İlk Dönem Gelişmeler (1923-1939)", *Yeni Türkiye*, C. 5, yy., s. 3305- 3311.
- Marttin, V. (2019). *Zilkade 1339*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Michaud, Y. (1991). *Şiddet*, İletişim Yay., İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1981). *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara.
- Sevinç, A. (2013). *Alkol Ve Madde Bağımlılıklarında Şiddet Sıklığı Ve Şiddet Özelliklerinin Kontrol Grubu İle Karşılaştırılması*, Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, (1974). *Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4. Kısım*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, (1999). *Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi 3. Kısım*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara.
- Tunçdilek, N. (1953). "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, İstanbul, s. 189- 208.
- Türk Dil Kurumu (1998). *Türkçe Sözlük*, C. 2, 8. bs., TTK, Ankara.
- Türkcan, A. (2017). "Tarih Öncesinden Friglere Kadar Eskişehir", *Eskişehir: Kökleri Derinde Yepyeni Bir Şehir*, Kırmızı Yay., İstanbul, s. 15- 17.
- Yazıcı, E. (ty.) "Türk Sosyo-Kültürel Yapısında Gözlenen Değişmeler: Karmaşık Bir Dönüşümün Hikayesi", *Yeni Türkiye*, C. 3, yy., s. 1833- 1847.
- Yücel, M. (2007). *Türk Ceza Siyaseti ve Kriminolojisi*, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara.

Gazeteler

Açık Söz; Akşam; Cumhuriyet; Eskişehir Postası; Güzel Eskişehir; Haber; Halkın Sesi; Kurun; Milliyet; Sakarya; Son Posta; Tan; Vakit; Yarın; Yeni Gazete; Zaman.

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

Konstantin Veliçkov, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul'dan Hatıralar (1870-1890), Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, 79 sayfa, ISBN 978-605-105-170-3.

Doğukan KAHVECİ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 5 Ocak 2024

Kabul: 22 Mart 2024

Article Info

Received: January, 5, 2024

Accepted: March, 22, 2024

İstanbul'dan Hatıralar (1870-1890) adlı eser, bir anı kitabı olup Bulgar yazar, ressam, eğitimci ve bürokrat Konstantin Veliçkov'un 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'a dair izlenimlerini içermektedir. Prof. Dr. Hüseyin Mevsim tarafından Bulgarcadan Türkçeye çevrilen eser, 1890'lı yıllarda Bulgar okuyuculara hitaben kaleme alınmıştır. Fakat günümüzde başka türlü bir kıymeti haiz olan yapıt, *Bulgar milli uyanışı* bağlamında İstanbul'un bir mekân olarak teşkil ettiği öneme ışık tutması açısından Balkan coğrafyasına merak duyan her okuyucuya yönelik bir muhteva taşımaktadır.

Konstantin Veliçkov, 1855 yılında Meriç nehri yakınlarında yer alan *Tatarpazarcık* şehrinde dünyaya gelmiştir. Orta sınıfa mensup tüccar bir ailede yetişen Veliçkov, çocukluğunda başarılı bir öğrencilik hayatı geçirmiştir. Bu başarısı ona Galatasaray Sultanisinin ilk öğrencilerinden biri olma şansını sağlamıştır. Böylece Veliçkov, hayatında derin bir iz bırakacak olan İstanbul'a yerleşmiştir.

Lise eğitiminde de başarılı profil çizen Veliçkov, Fransızca ve edebiyat alanında kendisini yetiştirmiştir. Oldukça genç bir yaşta Victor Hugo'nun *Lucrèce Borgia* adlı tiyatro oyununu Fransızcadan, Aleksandr Puşkin'in *Deniz Kızı* adlı şiirini ise Rusçadan Bulgarcaya çevirmiştir. Tercüme çalışmalarının yanında İstanbul'da sergilenen ilk Bulgarca oyun olan *Nevenka ile Svetoslav*

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi; Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü; Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı; kahvecidogukan@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5859-1574; Ankara-Türkiye.

başlıklı özgün bir tiyatro eseri kaleme alan Veliçkov'un, okulun dışındaki edebiyat hayatında da üretken olduğu görülmektedir.¹

Şiir ve hikâye türlerinde de çeşitli eserler veren Veliçkov, 1874 yılında mezun olmasıyla birlikte memleketi Bulgaristan'a dönmüş ve burada tarih, edebiyat, Fransızca, Bulgarca alanlarında öğretmenlik yapmıştır. İstanbul'da geçirdiği zaman içerisinde şehrin hareketli siyasi ortamında fikir dünyasını geliştiren Veliçkov, 19. yüzyılın sonlarında Bulgaristan'da cereyan eden Bulgar ihtilal faaliyetlerinde aktif çalışmalar yürütmüştür.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını tesis etme hayali peşinde geçen tutuklanmalar, yargılanmalar ve sürgünler ile dolu hayatının bir latifesi olarak Veliçkov, fikirlerini ve gençliğini şekillendiren İstanbul'a 1889-1894 yıllarında tekrar yerleşmek durumunda kalmıştır. Mevsim'in *gönüllü sürgün* olarak tanımladığı bu beş yıl boyunca Veliçkov, İstanbul'da resimler yaparak fırçası ile geçimini sağlamış ve çeşitli edebi çalışmalar yürüterek oldukça verimli bir dönem geçirmiştir.

1894 senesinde Bulgaristan'a dönen Veliçkov, siyasi hayatta tekrar aktif bir rol oynamak için çalışmıştır. Ancak 20. yüzyılın başlarında sağlık durumu kötüleşmeye başlayan Veliçkov, ailesi ile birlikte Fransa'ya yerleşmek için yolculuk ederken 1907 yılında İsviçre'de hayatını kaybetmiştir.

Yazar, eserinde lise çağındaki bir delikanlı iken tanıdığı İstanbul ile bir dava adamı olarak geçirdiği yirmi yılın ardından yeniden karşılaştığı İstanbul'u iki dönem arasındaki farkları kıyaslayarak değerlendirmiştir. Esasında *Fener'de Bir Gezinti*, *Balkapan Han* ve *Çamlıca* başlıklarından müteşekkil üç bölümden ibaret eserin Türkçe çevirisinde çevirmen Prof. Dr. Hüseyin Mevsim'in kaleminden çıkmış *Konstantin Veliçkov'un Hayatı ve Toplumsal Faaliyetleri* başlıklı bir giriş yazısı da yer almaktadır. Konstantin Veliçkov'un hayatı, yapıtları ve sanatı hakkında oldukça doyurucu bilgiler sağlayan bu girişin devamında eser boyunca bahsedilen kişileri, mekanları ve olayları açıklamak adına uzun dipnotlar kullanılmıştır. Çevirmenin bu tercihi sayesinde Veliçkov'un notlarına ek olarak Bulgar bağımsızlık sürecini etraflıca ele alan kaynak niteliğinde bir metin oluşturulmuştur. Ayrıca eserin sonunda yer alan *Ekler* başlığı altında Veliçkov'u anlamak için önem ihtiva eden birtakım görseller sunulmuş ve böylece eserin içeriği zenginleştirilmiştir.

Birinci bölüm olarak okurun karşısına çıkan *Fener'de Bir Gezinti* başlıklı yazı, Veliçkov'un İstanbul'un Fener semtinde bulunan ve o günlerde detaylı

¹ Hüseyin Mevsim, "Konstantin Veliçkov ve İstanbul Soneleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, S. 45/2, 2005, s. 95-107.

bir yenilenmeden geçen Bulgar kilisesine olan ziyaretini anlatmaktadır.² İstanbul'dan ayrılmadan önce kiliseyi görmek istediğini bilhassa vurgulayan yazar, yapının fiziksel özelliklerini detaylıca betimlemektedir ve bu mütevazı görünüşün, kilisenin Bulgar ulusu için teşkil ettiği manevi öneme layık olmadığı kanaatindedir.³ Zira Veliçkov'a göre ibadethane, Bulgar kilisesinin Rum Patrikliğine karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesini ve buna bağlı olarak Bulgaristan'ın siyasi bağımsızlığına giden süreci simgeleyen bir kible niteliğindedir. Fakat yazarın değerlendirmesine bakılırsa *böylesine yüce bir mekânın sefil ve küçük görünüşü*, Bulgar halkının yüreğindeki maneviyata uygun düşmemektedir.

Yazar, kiliseye dair izlenimlerini aktarırken İstanbul'daki lise eğitimi sırasında yakından şahit olduğu kilisenin bağımsızlık mücadelesini de kendi penceresinden aktarmaktadır. Bu bağlamda 3 Nisan 1860 ve 6 Ocak 1872 tarihlerini Bulgar tarihinin dönüm noktaları olarak ilan eden yazar, bağımsızlık hareketinin Bulgar papazların Patrikhane'ye kararlı bir şekilde karşı çıkması ile uyandığını öne sürmektedir. Bulgar kilisesinin bağımsızlık serüveninin tarihsel sürece mümkün olduğu kadar bağlı ve heyecanlı bir dil ile aktarıldığı bu bölümde, milli bir kiliseye sahip olma arzusunun Bulgar kimliğinin oluşmasında oynadığı rolü ifade etmeye yönelik bir anlatı mevcuttur. Öte yandan yazarın *Bulgar ulusunun yeniden tarih sahnesine çıkmasını sağlayan* sözleri ile tanımladığı bu kutsal mekânın fiziksel gerçekliği ile bir türlü barışamadığı anlaşılmaktadır.

Eserin ikinci bölümü yazarın *minyatür bir Bulgaristan* olarak tanımladığı Balkapan Han üzerine yazılmıştır. İstanbul'un en eski ticaret merkezlerinden biri olan han, 19. yüzyılın sonlarında çoğunlukla Bulgar tüccarların hâkim olduğu bir merkez haline gelmiştir. Veliçkov'un düşüncesince Bulgar tüccarların aynı çatı altında İstanbul ticaretinde etkin bir grup oluşturması, Bulgar milli hareketi için son derece hayati bir önem arz etmiştir.⁴ Yazarın aktardığına göre Balkapan Han, İstanbul'daki Bulgar yazını için adeta bir can damarı vazifesi görmüştür. Zira Balkapan tüccarları, basın ve yayım faaliyetlerini maddi yönden desteklemekten asla imtina etmemişlerdir. Böylece Bulgar aydınlarının ihtilalci fikirleri, Bulgarlar arasında filizlenme ve serpilme imkânı bulmuştur.

Balkapan, yalnızca bir ticaret merkezi olmanın ötesinde İstanbul Bulgarları için bir buluşma noktası işlevi de görmüştür. Öyle ki yazar, handaki kimi

² Hasan Kuruyazıcı, Mete Tapan, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi: Bir Yapı Monografisi*, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1998.

³ Blagovesta İvanova, *Balgarskiyat arhitekturen kompleks na Zlatiya rog*, Paradigma, Sofya, 2018.

⁴ Georgi Kostandov, *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul*, Kronik, İstanbul, 2019.

dükkanlarda Bulgar kültürüne ve sanatına ait eğlencelerin düzenlendiğini ifade etmektedir. Öte yandan Balkapan, aynı zamanda Bulgar siyasetinin yoğun bir şekilde izlendiği sosyal bir mekân haline gelmiştir. O dönemde İstanbul'da çıkan Bulgarca gazeteler, Balkapan tüccarları tarafından mütemadiyen okunmuş ve güncel olaylar büyük bir ilgiyle takip edilmiştir. Yazara göre tüccarların Bulgar yazınına duyduğu bu ilgi, Bulgar milli mücadelesinin İstanbul'da güçlenmesini sağlamıştır.

Balkapan Han'ın Bulgar kimliği için Bulgar kilisesi ile birlikte en önemli iki merkezden biri olduğuna inanan Veliçkov, eserini kaleme alırken hanın eski ihtişamını kaybetmesinden ötürü büyük bir üzüntü duymaktadır. Yazar, Bulgar tüccarların İstanbul'u ve Balkapan'ı bırakarak Bulgaristan'a yerleşmesini büyük bir hata olarak değerlendirmektedir. Zira Veliçkov, Balkapan'daki canlılığının diri tutulmasının Bulgar ulusunun maneviyatı için bir zaruriyet olduğunu öne sürmektedir. Ancak anlaşılan o ki yazar, bir zamanlar Balkapan'a hâkim olan heyecanın söndüğünü ve bir daha gelmemek üzere İstanbul'u terk ettiği kanaatinde dir.

Üçüncü ve son bölümde Veliçkov, Çamlıca tepesine yaptığı bir yolculuk sırasında İstanbul'daki çeşitli mekanları ve bu mekanların onda uyandırdığı izlenimleri aktarmaktadır. Öncelikle İstanbul'un mimarisine değinen yazar, İstanbul'un sokaklarını ve yapılaşmasını düzensizlik ile eleştirmektedir. Şehir gelişiminin tamamen gelişigüzel ve tesadüfi bir şekilde sağlandığını ifade eden yazar, halkın da aksi bir yönde talebi olmadığını vurgulamaktadır. Fakat Çamlıca tepesine ulaştığı vakit İstanbul'un ihtişamına hayran olmaktan kendisini alamayan Veliçkov, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı gerilemenin henüz İstanbul'a yansımadığını söylemektedir.

Çamlıca'ya olan yolculuğu sırasında İstanbul halkına yönelik tespitlerini de paylaşan yazar, İstanbul'un Anadolu yakasının tamamıyla bir Türk-İslam şehri olduğunu belirtmektedir. Burada yaşayan halk; giyinişi, günlük alışkanlıkları ve görünüşü bağlamında detaylı betimlemelerle aktarılmaktadır. Ayrıca yazısının bir bölümünde milli Türk tiyatrosunun gelişiminden bahseden Veliçkov, Bulgar okuyucuları Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* oyununun yasaklanma serüveni hakkında bilgilendirmektedir.

Veliçkov'un Bulgar bağımsızlık hareketine yakından iştirak etmesi göz önüne alınacak olursa eserin içeriği daha isabetli bir şekilde değerlendirilecektir. Bu bağlamda anı ve seyahatname özellikleri taşıyan bu eserin İstanbul'daki bazı mekanlar çerçevesinde 19. yüzyılın sonlarındaki Bulgar milliyetçiliğinin geçirdiği değişimlerin bir analizi olduğu anlaşılacaktır.

Yazar, Bulgar kilisesinin bağımsızlık hareketinin siyasi ve milli bir muhteva kazanmasını İstanbul'daki papazların mücadelesine bağlamaktadır.

Zira yazarın aktardığına göre bu mücadeledeki esas amaç salt bağımsız bir kiliseye sahip olmak değil Rumlar ve Bulgarlar arasındaki siyasi nüfuzun sınırlarını tayin etme meselesidir. Ancak bu mücadele için ihtiyaç duyulan manevi güç ve insan kaynağı şüphesiz ki dini hassasiyetler etrafında toplanmıştır. Yazarın da ifade ettiği gibi bağımsızlığı ile birlikte Bulgar kilisesi, Bulgaristan'ın siyasi bağımsızlığı için çalışan en önemli merkezlerin başında gelmiştir. Bu noktada belirtmek gerekmektedir ki Bulgar kilisesi, bağımsızlık mücadelesini Müslüman Osmanlı Devleti'ne karşı değil Ortodoks Rum Patrikhanesi'ne karşı vermiştir. Patrikhane'nin Osmanlı yönetimi altındaki Ortodoks kavimleri Rum tahakkümü altına aldığı gerçeği hesaba katılacak olursa asıl mücadelenin ibadethanede Bulgar otoritesini sağlama mücadelesi olduğu ortaya çıkacaktır. Bu da demek oluyor ki bir Bulgar milliyetçisi olan Veliçkov için dini bağımsızlık, Bulgar kimliğinin inşası için hayati unsurlardan bir tanesi olarak görülmüştür.

Veliçkov'un Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesi için önem verdiği bir diğer grup ise Bulgar tüccarlardır. Balkapan Han bölümünde görüldüğü gibi yazar, hana o kadar büyük bir anlam yüklemektedir ki hanı ziyaret etmeyi *vatanperver bir ibadet* olarak görmektedir. Yazarın hanı böylesine el üstünde tutması şüphesiz ki Bulgar tüccarların Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesi için sağladığı imkanlardan ileri gelmektedir. Modern milliyetçilik kuramlarında öne sürüldüğü gibi güçlü bir orta sınıfın varlığı ulus inşası sürecinde bir toplum için elzem ihtiyaçların başında gelmektedir. Veliçkov'un Balkapan'a yönelik tespitlerinde de bu örüntü açık bir şekilde görülmektedir. Zira yazarın sıklıkla vurguladığı gibi ulusal bilincin gelişmesi, Bulgar tüccar sınıfının zenginliğinin bir bölümünü milli uyanışın uğruna seferber etmesi ile mümkün olmuştur. Bu bağlamda Balkapan Han, Bulgar milliyetçiliğinin inşa edilmesinde en az Bulgar kilisesi kadar mühim bir işlev üstlenmiştir.

Bulgar milliyetçiliğinin ortaya çıkış hikayesinin ele alındığı bu iki bölümde yazarın, geçmişe dönük büyük bir özlem duyduğu anlaşılmaktadır. Gençliğinde ateşli bir devrim aşığı olan Veliçkov, uyanışın merkezi olarak gördüğü bu iki mekânı gezerken içine düştüğü düş kırıklıklarını gizlememiş bilakis bu mekanların günümüzde önemini yitirdiğinden dem vurmıştır. Devrim hareketlerinin gerçekleştikten sonra yavaşlamaya mahkûm olması gerçeğiyle yüzleşemeyen Veliçkov, eserin birçok yerinde geçmişe yönelik romantik hatıralarını okuyucuya yansıtmaktan geri durmamıştır.

Çamlıca başlıklı bölümde ise yazar, İstanbul'a ve İstanbul'un tarihine duyduğu hayranlığı işlemektedir. Ressam yönünün iyiden iyiye hissedildiği bölümde yazar, diğer iki bölüme nazaran betimlemelerin çok daha yoğun kullanıldığı bir dil tercih ederek dönemin Bulgar okuyucusuna İstanbul'un portresini sunmuştur. Ancak bu anlatım sırasında yazar, Türk halkına yönelik

dikkat çekici ifadeler kullanmıştır. Zira yazar, yolculuğu sırasında rastladığı Türkleri betimlerken son derece oryantalist bir yaklaşım sergilemiştir. Öte yandan *Vatan Yahut Silistre* oyununu toplum tarafından anlaşılmadığını ve bunun sebebi olarak da gelişmişlik düzeyinin düşük olmasını öne sürmüştür. Bütün bunlara ek olarak şehirdeki Osmanlı mimarisinin Bizans ihtişamı ile boy ölçüşemediğini ve İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'daki Bizans kültürünün tamamen ortadan kaldırıldığını aktarmıştır. Bu ifadeler neticesinde her ne kadar İstanbul'un maneviyatına büyük bir hayranlıkla yaklaşıyor olsa da yazarın, şehirdeki Türk kültürüne ait çehreye mesafeli bir duruş sergilediği anlaşılmaktadır.

Yazar, eser boyunca bir zamanlar İstanbul'un bir Bulgar milliyetçisinin yetişmesi için oldukça uygun bir ortam sağladığını öne sürmektedir. Fakat Veliçkov'un aydınlanmacı bir Bulgar milliyetçisi olarak yetişmesini mümkün kılan bu ortam, yazarın görüşüne göre zaman içerisinde yok olmaya başlamıştır. Böylece bu eser, iki döneme de tanıklık etmiş bir figürün gözlemlerine dayanarak 19. yüzyılın İstanbul'unda yaşanan bu yok oluşun izlerini, sebeplerini ve yansımalarını gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak büyük bir hacme sahip olmayan bu eserde; Mevsim'in giriş bölümünde vurguladığı gibi okuyucuya sunulan mekânsal ve tarihsel bağlam, Veliçkov'un şahsiyeti ile bir arada değerlendirildiğinde 19. yüzyıl Balkan tarihi ve Bulgar milliyetçiliğinin gelişim aşamaları hakkında esaslı bir ön bilgi edinmek mümkündür.

Kaynakça

- Kuruyazıcı, H. Tapan, M. (1998). *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi: Bir Yapı Monografisi*, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul.
- İvanova, B. (2018). *Balgarskiyat arhitekturen kompleks na Zlatniya rog*, Paradigma, Sofya.
- Kostandov. G. (2019). *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul*, Kronik, İstanbul.
- Mevsim, H. (2005). "Konstantin Veliçkov ve İstanbul Soneleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 45/2, s. 95-107.